BIBLIOTECA FILOLÒGICA, XC

Història lingüística dels nostres peixos

JOAN VENY

Institut d'Estudis Catalans

SECCIÓ FILOLÒGICA

Història lingüística dels nostres peixos

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, XC

Història lingüística dels nostres peixos

Joan Veny

Barcelona, 2022

Institut d'Estudis Catalans

SECCIÓ FILOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Veny, Joan, 1932- autor
Història lingüística dels nostres peixos. — Primera edició. — (Biblioteca filològica ; 90)
Bibliografia
ISBN 9788499656649
I. Duran i Ordinyana, Miquel, 1930- il·lustracions II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica
III. Títol IV. Col·lecció: Biblioteca filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 90
1. Peixos — Països Catalans — Nomenclatura
2. Peixos — Nomenclatura popular — Català — Etimologia
597.2/.5(4=134.1)(083.72)
811.134.1'373.22'373.6:597.2/.5

Aquesta publicació compta amb el suport de la Fundació "La Caixa"
i la col·laboració del Museu de l'Anxova i de la Sal i l'Ajuntament de l'Escala, i
del Museu de la Pesca (Palamós).

© Joan Veny i Clar
© Miquel Duran i Ordinyana, pels seus dibuixos
© 2022, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juliol del 2022
Primera reimpressió: novembre del 2022
Segona reimpressió: febrer del 2023

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura
Imatge de la coberta: Fotografia de ses Covetes a Campos, Mallorca (autor: Miquel Veny Mesquida), i dibuix d'un penegal (autor: Toni Llobet)

Compost per Fotoletra, SA
Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-664-9
Dipòsit Legal: B 14893-2022

DOI: 10.2436/10.2500.012.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: *http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca.*

A en Miquel Duran i Ordinyana,
centaure de biòleg i lingüista,
mestre de la ictionímia catalana.

Taula

Llista d'abreviacions 9

Escatar i *escatir*,
per Nicolau Dols 11

Presentació 13

I. Aspectes generals 17
1. Problemes d'ictionímia catalana 19
2. Aspectes d'ictionímia balear 35
3. Topònims i gentilicis en la ictionímia catalana 49

II. Noms d'espècies 59
4. *Pestriu*, supervivent català del llatí pistrix 61
5. *Petarc*, el peix de musell allargat 75
6. *Catxel*, un nou mossarabisme del català? 87
7. *Garneu*, manlleu a l'occità *gronau* 103
8. *Joglar,* el peix de molts colors 119
9. *Baila*, el llobarro pigallat 131
10. *Quetsémper*, entre l'erotisme i la litúrgia 141
11. *Pedaç*, *passard*: tradició, occitanisme i modernitat en els noms dels pleuronectiformes 159
12. *Alatxa* i els mossarabismes 171
13. *Roger*, un occitanisme camuflat 185
14. *Guiñamón* i l'expansió del català a la costa murciana 199
15. *Dot*, un altre italianisme 203

16. *Sarda*, *franquet*: entre la identitat i la interferència 211
17. *Metge*, original mutació de *metxa* a *metge* 219
18. *Revalla* 'morralla': nou mot, nova etimologia 231
19. *Bavosa*: entre la genuïnitat i la interferència 241

III. Diacronia 253
20. Transfusió lexicogràfica d'ictiònims 255
21. Contacte de llengües en ictionímia 283
22. *Maxon* 'lliça', mot fantasma del català 295

IV. Obres d'ictionímia comentades 305
23. Sobre el primer tractat d'ictionímia catalana 307
24. Ictiònims asturians i catalans 313
25. El món mariner a Dénia 319
26. Una aportació modèlica a l'estudi dels equinoderms 323
27. El millor tractat d'ictionímia catalana, des de la biologia i la lingüística 325
28. Catalanismes en la ictionímia andalusa 329

Bibliografia 337

Procedència dels treballs 359

Llista d'abreviacions

a.	any
a. de C.	abans de Crist
aC	abans de Crist
adj.	adjectiu
al.	alemany
alg.	alguerès
and.	andalús
angl.	anglès
ant.	antic
antrop.	antropònim
ap.	*apud*
ar.	aranès
àr.	àrab
arag.	aragonès
art. cit.	article citat
ast.	asturià
c.	*circa*
cat.	català
cat. occ.	català occidental
cat. or.	català oriental
cast.	castellà
cf.	conferiu
cf.	confronteu
cl.	clàssic
cm	centímetre
d. de C.	després de Crist
dC	després de Crist
der.	derivat
dial.	dialectal
dim.	diminutiu
doc.	documentació
ed.	editor, edició
etc.	etcètera
ex.	exemple
f.	femení
fem.	femení
fr.	francès
gall.	gallicisme
gall.	gallec
germ.	germànic
gr.	grec
id.	*idem*
it.	italià
líg.	lígur
loc.	locució
llat.	llatí
m.	masculí
mall.	mallorquí
men.	menorquí
mod.	modern
MS, ms.	manuscrit
murc.	murcià
n.	nota
nord-occ.	nord-occidental
núm.	número
occ.	occità
op. cit.	*opus citatum*
p.	pàgina
P.	pare
pàg.	pàgina

part.	participi	sic.	sicilià
per ex.	per exemple	*sp. pl.*	*species plures*
pl.	plural	suf.	sufix
port.	portuguès	top.	topònim
probabl.	probablement	v.	vers
prov.	provençal	v.	volum
ross.	rossellonès	val.	valencià
s.	segle	var.	varietat, variant
s. a.	sense any	veg.	vegeu
s. d.	sense data	venec.	venecià
s. v.	*sub voce*	vol.	volum
seg.	següent	*vs.*	*versus*
sg.	singular	vulg.	vulgar

Escatar i *escatir*

Són esmunyedissos, els mots, talment els peixos. D'aquí que la lírica oriental hagi consagrat la canya de bambú com a símbol de la paciència i de l'intel·lectual: el mateix material que s'empra per a proveir-se de peix s'empra també per a deixar escrit el fruit del pensament. És el símbol reconegut de l'erudició, un concepte diferent de la imatge de «l'ham poètic» nostrada. «Amb el temps i una canya…», diuen quan volen referir-se a la necessitat de temps i paciència per a obtenir resultats d'una tasca determinada. I és una dita ben poc escaient a Joan Veny. Jo més aviat el compararé a un fotògraf subaquàtic de tota quanta criatura habita el pèlag. En Joan no espera que els mots mosseguin l'ham; ben al contrari: els va a cercar, els encalça i els deixa retratats després d'interrogar-los sobre què li diuen i de quina casa venen.

Fer recerca sobre com es diuen les coses obliga a tenir una mirada àmplia sobre els noms i les realitats que designen. Les pàgines que presentam avui són plenes de fondes i encertades disquisicions sobre significats i etimologies, però també d'avisos sobre confusió d'espècies i individus diferents. No són només les coses, el que cal analitzar, és també la manera com la cultura les ha organitzades. Cada cultura. I la nostra no pot evitar ser una cultura marinera. No cal recordar el capítol CLXVI *de la crònica de Bernat Desclot perquè tots el tenim més que present: pintam el món i les criatures que s'hi mouen amb els colors dels nostres mots.*

La mar no té portes, i els peixos, com els mots, van de banda a banda. Els mots viatgen d'una llengua a una altra i s'entrecreuen pel camí. El pescador escata el peix, el filòleg escateix l'origen dels mots, i no tan sols l'origen: també, com fa Joan Veny, la destinació (vegeu els capítols «Contacte de llengües en ictionímia» o «Catalanismes en la ictionímia andalusa»).

Són vint-i-vuit, els treballs que es recullen en aquest volum. Vint-i-vuit treballs escrits entre el 1973 i el 2021… i polits i repolits fins ben bé la data de publicació d'aquest llibre, just l'any que el patriarca de la nostra dialectologia vesteix de veritat el títol del seu llibre de records Memòries d'un filòleg norantí. *En aquestes memòries Joan Veny ens revela l'origen de la seva dèria per la ictionímia:*

> *La dèria, la passió per la ictionímia i les coses del mar va començar amb una comunicació sobre l'etimologia de penegal, desconeguda o mal interpretada en els diccionaris històrics, i que vaig presentar al V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo a Màlaga (1973), on vaig coincidir amb Moll, Colón, Alvar, Cortelazzo, Cerdà, Metzeltin: una petita variant dialectal, (serrà) pelegal, va ser la clau de la meva interpretació, un derivat de* PELAGUS *'alta mar', car efectivament el peix en qüestió viu a gran profunditat, fins a 500 m; troballa valuosa que demostra l'ús popular del mot llatí. (Més endavant, n'Estrella, en commemoració del fet, me'n cuinaria un exemplar amb la seva habitual mestria, "amb suquet", com cal.) (p. 103)*

I ho he fet ben a posta, això de fer arribar la citació a la conclusió vital, domèstica, de la troballa, ni que sigui perquè el que presentam aquí és una col·lecció dilatada en el temps, que entrellaça erudició i trajectòria vital. Correu a navegar per les pàgines de les Memòries d'un filòleg norantí *i gaudiu-hi dels primers contactes amb la mar (p. 46) i de l'explicació documentada dels orígens de cada mot que descobria en Joan de nin. És en aquestes descobertes i en una disposició d'ànim procliu a l'aprofundiment en les raons del nom de cada cosa on cal cercar el bessó motivador de la tasca llarga, profunda i profitosa d'en Joan gran, en part presentada en aquesta publicació.*

És exactament això, la recerca etimològica, el motor d'aquests treballs sobre els noms dels peixos, però hi ha una cosa més que sura aquí i allà en aquestes pàgines: l'aplicació dels resultats de la recerca a la millora de la llengua comuna i, concretament, a la normativa.

«El lector estarà d'acord que l'ictiòleg compti amb l'assessorament del lingüista per tal d'introduir els noms amb la seva vestidura genuïna i de procedir a la selecció normativa amb criteris científics de respecte a la tradició, la genuïnitat, l'extensió geogràfica.» Això és el que trobam explicitat al capítol «El millor tractat d'ictionímia catalana, des de la biologia i la lingüística», dedicat, com el conjunt del llibre, a Miquel Duran i Ordinyana.

Aquesta voluntat de millorar la normativa diu molt de la generositat del científic, però també ensenya que la normativa no és filla de l'arbitrarietat, sinó que té fonaments sòlids en la veritat dels noms i de les coses. Vet aquí una manera d'obrar, la d'en Joan Veny, que ennobleix la institució que avui, amb un orgull ben justificat, es complau a presentar aquest volum.

Moltes de gràcies per tantes de coses, Joan.

NICOLAU DOLS
President de la Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

Presentació

El 1973, al Congrés Internacional d'Estudis Lingüístics del Mediterrani celebrat a Màlaga, vaig presentar una comunicació sobre l'origen del penegal (§ 1), relacionat amb el món de la pesca, que em va obligar a posar-me al corrent de la bibliografia ictionímica i, de passada, a dur a terme diverses enquestes marineres. Des d'aleshores, el meu interès pels noms de la fauna marina ha crescut i ha cristal·litzat en un conjunt d'articles que avui ofereixo als investigadors i als motivats pels temes del mar. En certa manera, encara que sigui tàcitament, em faig ressò de les paraules del mestre Coromines (DCEC, X, 1954) quan s'exclamava «Qué poco se han estudiado los nombres de plantas, de peces y aves» convidant a ocupar-nos de l'origen dels noms d'aquestes esferes semàntiques i a omplir-ne els buits aleshores existents.

En aquest llibre el lector trobarà, en la primera secció, uns capítols referents als problemes (ens hem de situar cinquanta anys enrere) de la investigació ictionímica, és a dir, noms de peixos d'etimologia no establerta o poc segura, escassesa de la documentació medieval (especialment d'espècies que no figuren en tarifes de preus), rar concurs de biòleg i lingüista, manca d'estudis monogràfics, profusió de noms científics, identificació dubtosa de les espècies, etc. (§ 1). No només és important, com a perspectiva de treball, tenir en compte històricament el punt de partida del llatí (§ 4, *pestriu*), amb una part ben nodrida d'unitats preses del grec (§ 2), sinó que també cal analitzar la possibilitat de les recialles mossaràbigues (§ 12, *alatxa*; § 6, *catxel*), avui majoritàriament posades en dubte, el pes de l'escàs estrat àrab (§ 2, *aladroc*/*seitó*) i la presència d'alguns elements presos del genovès (§ 2, *anxova*), l'occità (§ 7, *garneu*; § 11, *passard*; § 13, *roger*), l'italià (§ 12, *alatxa*; § 15, *dot*). Per via comercial i sobretot geogràfica, alguns catalanismes s'han expandit cap al castellà (§ 2, *rape*), a voltes restringits a la nomenclatura oficial (§ 3, *chucla*) i a obres de biologia (§ 3, *fadrí*), o aposentats en els seus dialectes, com la

costa murciana (§ 14, *guiñamón*; § 3, *escate*, *chirrete*) i, sobretot, l'andalusa (§ 7, *garneo*; § 28, *cerviola*, *musola*), i que han arribat eventualment a l'algeriana (§ 1); també el castellanisme pot ser aparent (§ 9, *baila*). Quant a aquest contacte català-castellà, cal també tenir present: 1) l'escassetat de mots d'aquesta procedència: alguns, registrats al s. XVII, amb adaptació o sense, són meres còpies sense un correlat popular (§ 20, *alacran*, *tardanaus*); 2) la dificultat de traducció dels ictiònims catalans, que origina calcs (§ 2 i 21, *cabeza de olla*), que, tanmateix, ofereixen documentació indirecta d'un mot (§ 21, *cap d'olla*); 3) la penetració d'un element castellà referint-se a l'espècie de consum comercial diferent del genuí (§ 3, *tonyina* enfront de **atun*).

Pel que fa a la cronologia dels ictiònims, una bona part porten el segell originari llatí (§ 2, *salpa*), o es tracta d'arcaismes ocults en un derivat (§ 5, *petarc*, de l'antic *pot* 'llavi', com probablement *petoia*, *patum*), o que viuen popularment, per via metafòrica, en el llenguatge mariner per contrast amb el castellanisme usat com a mot comú (§ 3, *mabre* 'peix' enfront de *màrmol* 'roca calcària'), però no falten mots nous deguts a la creativitat popular (§ 10, *quetsémper*, *boixacriades*; § 11, *puput*), o proposats pels científics, que poden ser equivocats (§ 3, *llangardaix de Sant Francesc*, *japonès bessó*), o producte de la ironia (§ 2, *treslliures*), de la metàfora (§ 2, *guàrdia civil* 'llunada'), de l'homonimització formal (§ 2, *pop mesquí*). Quant a la geosinonímia, hi ha espècies que presenten una notable hipertròfia lèxica (§ 10, *quetsémper*) i pel que fa a la variació morfològica, la llista de sufixos és molt més rica que l'habitual, com es pot veure en l'ús dels diminutius *-ó*, *-ol*, *-ell*, *-í* (§ 2, *mabró*, *llopissol*, *obladell*, *sorellí*).

La lectura de les pàgines de la segona secció desvela noves etimologies: en uns casos, no s'ha cercat fora de les fronteres de la Romània (§ 15, *dot* no prové d'una forma francoanglesa *addoc* sinó de l'it. *dotto*; § 11, *tacó*, no d'un gal·lollatí *tecco* sinó de 'sola de sabata', com *pedaç* 'tros de tela'); en d'altres, s'ha aprofundit en la documentació llatina (§ 4, *pestriu*), o s'ha fonamentat en les característiques del peix (§ 8, *joglar*; § 15, *dot*), el funcionament dels canvis fonètics (§ 13, *roger*; § 17, *metge*; § 18, *revalla*) o el mètode comparatiu amb altres llengües (§ 1, *paona*). Quan es tracta de mots que ens han arribat a través d'obres lexicogràfiques, s'ha procedit a un estudi de fonts (§ 22, *maxon*), car era freqüent segles enrere (i a voltes no tant!) la còpia indiscriminada, desvergonyida, de dades anteriors, fins a arribar en alguns casos a la introducció d'ictiònims occitans, francesos, italians o castellans com si tinguessin marxamo català (§ 20); fins es podia pensar que un mot com *turbot* 'rèmol empetxinat' ja es coneixia al s. XVII en català quan, en realitat, ha entrat modernament a través de la cuina francesa (§ 20). S'han fet noves propostes etimològiques (§ 1, *penegal*; § 4, *pestriu*; § 5, *petarc*/*petard*; § 6, *catxel*; § 7, *garneu*; § 8, *junclà*, *xuclà*, *jular*; § 9, *baila*; § 10, *quetsémper*; § 17, *metge*; § 18, *revalla*; § 19, *gallerbo*, *auveia bedega*); o s'han revelat mots fantasma (§ 22, *maxon*,

mujada). L'actitud crítica envers algunes propostes de Coromines no treu un bri a la categoria titànica de l'eminent lexicòleg, figura cimera de l'etimologia catalana, hispànica i romànica; només el dèficit de documentació antiga i dialectal i el progrés dels estudis etimològics en els darrers quaranta anys expliquen algunes de les seves propostes que, tot i ser equivocades, sempre ens obren nous camins.

L'aclariment de l'origen de certs mots ha convidat a modificar-ne l'ortografia (§ 1, *penegal* i no **panegal*; § 1, *paona* i no **peona*; § 5, *petarc*/*petard* i no **patar*) o a proposar-ne de nous per al corpus normatiu (§ 6, *catxel*; § 18, *revalla*).

Les seccions III i IV corresponen a comentaris a diverses obres importants per a la ictionímia catalana com la de Secretan (§ 23), resultat d'un primer esforç per formar un tractat d'ictionímia catalana, que ha estat superat pel de Duran (§ 27), teixit per un centaure de biòleg i lingüista, que corregeix errors i fa propostes sòlides, una obra de constant referència. La de Corcoll (§ 26), que aborda d'una manera exhaustiva i profunda els noms de la garota o eriçó de mar des de tots els angles: biològic, etimològic, motivacional, històric, gastronòmic, medical, antropològic; monografia modèlica sobre una criatura del mar. La de Cabrera (§ 25) és un estudi meticulós de la fauna i la marineria de Dénia. Les ressenyes d'obres d'ictionímia exterior al nostre domini lingüístic resulten útils, pel mètode i els resultats extrapolables a la nostra ictionímia: l'obra de Barriuso (§ 24), completada amb un atles, és una monografia magistral sobre la fauna asturiana, que permet una comparació amb la catalana, en què es ressalten algunes concomitàncies i evidents diferències com, per exemple, l'influx gallec i francès en asturià enfront de l'occità i els dialectes italians en català; la d'Arias i de la Torre (§ 28) constitueix una obra paradigmàtica de la ictionímia andalusa, que combina magistralment dialectologia, geolingüística, documentació, dibuix, etimologia, motivació i metalingüística; a més, ens ajuda a detectar i confirmar, recolzats en enquestes *in situ*, els nombrosos catalanismes del litoral andalús.

Es tracta d'un recull d'articles, pròlegs i recensions que tenen com a denominador comú el tema ictionímic. A l'experiència personal de la pesca practicada durant la meva infància i joventut a la costa de sa Ràpita, a roquer o a volantí, acompanyat des patró Comunes o de l'amo en Rafel, es va unir una altra experiència lligada a la investigació ictionímica, el *Léxico de los marineros peninsulares*, completada amb converses amb biòlegs i lingüistes com Manuel Rubió, Jordi Lleonart, Alexandre Galí, Miquel Duran, Jaume Corbera, Francesc X. Llorca Ibi; una i altra van fructificar en articles que avui apareixen arreplegats aquí, celebrant els meus noranta anys, presentats en la seva versió original o traduïts del francès o del castellà; n'he respectat el format inicial, i, entre claudàtors, he afegit alguna referència a obres posteriors a la redacció de cada article, que figuren en la bibliografia final del llibre. La distància cronològica que separa els articles i les seves característiques (article científic, conferència, ressenya) poden explicar alguna falta d'homo-

geneïtat en la seva estructura, com és ara l'aparició de les referències bibliogràfiques en nota o, abreujades, en el cas del text.

Al llarg de la meva vida acadèmica i investigadora, m'he ocupat d'una temàtica variada: estudis dialectològics, productes de cartografia lingüística, edició de textos, lexicografia històrica, textos divulgatius, estandardització, semblances biogràfiques… En molts d'ells ha flotat una idea recurrent, l'etimologia. Desvelar l'origen d'un mot, seguint-ne els seus avatars, és un plaer inefable. És com agafar una estrella del cel i fer-la teva o com fer ploure pètals de rosa en la pròpia vida. Aquest llibre conté alguns resultats d'aquesta inquietud, cenyits al món del mar. Si servís d'agulló perquè joves investigadors girin els seus ulls escrutadors cap als ictiònims, en especial els que encara resten en la foscor etimològica, em daria per satisfet.

M'han ajudat en diversos aspectes de la realització d'aquest llibre els meus fills Joan Ramon, Margarida i Migue, als quals va tota la meva infinita gratitud, extensible a la inestimable col·laboració de Núria Jolis, així com a la Unitat d'Edició de l'Institut d'Estudis Catalans, especialment a Marta Fabregat per l'atenta revisió de l'original.

Em plau també agrair a Teresa Cabré Castellví, de la Secció Filològica i actualment presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans, l'amable acollida de la publicació d'aquesta obra, que és una part important del llegat etimològic transmès a la nova generació d'ictionimistes. El reconeixement s'estén a l'actual president, Nicolau Dols, i als membres de la Secció Filològica que li han donat el vistiplau, així com a les entitats que han col·laborat en l'edició de l'obra (Museu de la Pesca de Palamós, Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala).

I. Aspectes generals

1. Problemes d'ictionímia catalana

1. El meu propòsit és mostrar succintament el gran ventall de possibilitats que ofereix la ictionímia catalana, assenyalant llacunes i traçant-ne perspectives de treball. Frenat, tanmateix, per l'espai de què disposo, centraré la meva comunicació sobre problemes etimològics de la nostra ictionímia.[1]

Llacunes en la investigació etimològica dels nostres ictiònims

2. Tractar de desvelar l'origen dels mots ha estat i és tasca apassionant que ha ocupat els quefers als lingüistes de tots els temps. Tanmateix, malgrat el camí recorregut, cal reconèixer que encara és llarg el que queda per recórrer, especialment en el camp de la ictionímia romànica i sobretot catalana. Aquest retard s'explica:

1) Per no haver-se procedit, en col·laboració estreta entre lingüistes i biòlegs,[2] a l'elaboració d'un inventari complet, raonablement exhastiu, dels noms vulgars dels peixos del domini lingüístic català, acompanyats del nom científic, amb indi-

1. A més de la bibliografia citada, em baso sovint en materials procedents d'enquestes realitzades personalment a Peníscola (18 abril 1973), Roses (27 maig 1973), Blanes (28 juny 1973), Calafell (17 juny 1973), Maó (12 juliol 1973), Ciutadella (10 juliol 1973) i Palma de Mallorca (23 juliol 1973). Em plau expressar la meva gratitud a Enric Moreu-Rey pels materials recollits a l'Escala i a l'Estartit posats a la meva disposició; a Manuel Rubió, director de l'Aquarium de Blanes, per la seva informació i suggeriments; a Francesc de B. Moll, pels llibres que em va permetre consultar; a Joan Bastardas, pel seu assessorament i per haver-me lliurat còpia de les fitxes del Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae referents a PELAGUS.

2. Cf. M. Alvar, «Ictionimia y geografía lingüística», RFE, 53, 1970, p. 155-224, on crida l'atenció diverses vegades sobre aquesta necessitat.

cació dels geosinònims[3] i previ control dels catàlegs,[4] alguns dels quals meritoris, apareguts des de principis del s. XIX.[5]

2) Per l'existència de nombroses llacunes en l'arreplega de documentació medieval referent a certes espècies.[6]

Aquests dos punts presenten una relació estreta, car es fecunden mútuament. D'un costat (punt 1), es pot comprovar la pervivència dialectal d'ictiònims considerats arcaismes i precisar l'espècie corresponent; per exemple, *plana* apareix definit així en el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll:[7] «[…] 12. Ant. Peix pla, potser la rajada?», basant-se en aquest document:

3. El *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll, és l'inventari no específicament ictionímic que porta més precisions geogràfiques. L'*Atlante linguistico mediterraneo* i l'*Atlas lingüístico de los marineros peninsulares* reflecteixen, amb major o menor densitat, la distribució geogràfica dels noms de cada espècie i constitueixen, sens dubte, un notable progrés en la recollida de materials.

4. Alguns han de ser consultats amb extrema cautela. Per exemple, el treball d'A. Griera, «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya» (cf. nota 5) està farcit d'errates, errors i inexactituds; només un botó de mostra: *atzerina*, definit vagament com a «nom de peix» (p. 37) i que apareix amb aquesta forma tant en l'encapçalament com en el document parcialment reproduït, no és més que un mot fantasma, resultat d'una còpia defectuosa de *atzèrnia*, variant antiga de *xerna*, *Polyprion americanum*, la qual cosa es confirma per la paraula següent, *amfós* [*sic*], nom d'una espècie afí que, en el document, segueix a continuació.

5. Vet aquí obres interessants per la documentació ictionímica: M. A. Orellana, *Catálogo dels peixos qu'es crien e peixquen en lo Mar de València*, València, 1802; M. Graells, *Anales de la Academia de Ciencias de Madrid*, 1853; F. Weyler Laviña, *Topografía físico-médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca*, Palma, 1854; F. Barceló Combis, *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las Islas Baleares*, Madrid, 1868; A. Esteve, «Vocabulario valenciano-castellano de los peces que se crian [*sic*] en las costas españolas del Mediterráneo y en los ríos y lagos del reino de Valencia», *El Archivo*, II, 1887-1888, p. 153-158; J. Ferrer Aledo, *Catálogo de los peces de Menorca*, Maó, 1906; A. Gibert, *Fauna ictiológica de Catalunya*, Barcelona, 1913; A. Boscà Seitre, «Fauna valenciana», a *Geografía general del Reino de Valencia*, vol. I, *Reino de Valencia*, Barcelona, *c.* 1922; A. Griera, «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 11, 1923, p. 33-79 (= *Noms peixos*); C. Arnau Vaquer, *El léxico pesquero de Vinaroz*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1965; J. Marí Tur, *Terminología marina de Ibiza*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1966; J. Nadal i Fortià, *La pesca en la Costa Brava (Peces y rutas de pesca)*, Girona, s. a. (= Nadal); W. Luther i K. Fiedler, *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*, Barcelona, 1968 (= Luther). Resulta útil, bé que inexacte per a les variants catalanes, el llibre d'A. Palombi i M. Santarelli, *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milà, 1969 (= Palombi-Santarelli).

6. Vet aquí alguns documents aprofitables: M. Rotger, *Historia de Pollensa*, Palma de Mallorca, 1897, I, CXI-CXIV; «Precios del pescado en el año 1324», *El Archivo*, I, 1886-1887, p. 366-367; *Libre de totes maneres de potatges de meniar*, MS 60 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, especialment folis 246 v. - 249 (cf. M. Rosell, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, I, Madrid, 1958, p. 71-76); J. Sánchez Adell, «La pesca en el Castellón medieval», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 33, 1957, especialment p. 268-271; F. Sevillano Colom, *Valencia urbana medieval a través del oficio de Mustaçaf*, València, 1957, especialment p. 375 i pàssim; M. Gual Camarena, *Vocabulario del comercio medieval*, Tarragona, 1968, pàssim.

7. Palma de Mallorca, 1930-1962 (= DCVB).

La lliura carnissera de verats, de remols, de *planes*, de rastes, de renouardes e de pex semblant. (Doc. a. 1370, BABL, XII, 148)

Avui sabem, per les investigacions d'ictionímia dialectal, que *plana* és paraula viva en una part de la Costa Brava[8] i que correspon al *Platichtys flesus* L., també dit *rèmol de riu* (fr. *flet commun*, *flondre*, *plie*; it. *passera*, *pianuzza*).[9] D'altre costat (punt 2), una anàlisi atenta dels textos antics permet reconstruir la història d'un ictònim. La documentació, per exemple, de *palayga*, peix pleuronectiforme, en el *Regiment de preservació de pestilència*, de Jacme d'Agramont (s. XIV),[10] basteix un pont —que no es coneixia— entre l'ètim PELAICA i el resultat modern *palaia*, amb les seves variants.[11]

3. El qui vulgui aprofundir en la investigació etimològica dels ictònims catalans té al davant amplis horitzons. Si obrim el DCVB, l'obra més ambiciosa fins avui [any 1977], entre altres contribucions, podem comprovar com queda d'insatisfeta la curiositat del lector davant l'origen dels noms de certs éssers marins. Aquesta deficiència no és imputable als autors sinó a la falta d'estudis monogràfics en aquesta esfera del lèxic català, que exigeix una preparació especialitzada. Vet aquí unes mostres de termes l'etimologia dels quals no ha estat aclarida [any 1977]: *futarra*, diverses espècies de *Blennius*; *gallerbo*, *Blennius (salaria) pavo* Risso, fr. *blennie paon*, it. *bavosa liscia* o *pavonina* [veg. § 19]; *petarc* (var. *espatarc*), *Crenilabrus scina*, cast. *tordo picudo*, fr. *sublet groin*, it. *muso lungo* [veg. § 5]; menorquí *enfú*, *Gimnamodites cicerellus* Rafinesque, cat. *barrinaire*, cast. *lanzón mediterráneo*, fr. *cicerelle*, it. *cicirello* [veg. Veny, 1986*c*, p. 411]; *julivia* i *guiula*, *Coris julis* L., cast. *doncella*, fr. *girelle*, it. *donzella zigarella*; *tabanc*, *Micromesistius poutassou* Risso, fr. *merlan poutassou*, it. *potassolo*; *garota*, *garoina*, diverses espècies d'eriçó de mar [veg. § 26]; *dot*, *Polyprion americanum*, cast. *cherna*, fr. *cernier brun*, it. *cernia di fondo*, *cernia bruna* [veg. § 15]; *xufanc*/*xuflanc*, *Pagurus arrosor* Herbst, cast. *gran ermitaño*, *bruja grande*, fr. *bernard l'ermite*, it. *gran paguro di fondo*, etc. La llista d'ictònims d'origen obscur es faria interminable.[12] Urgeix, doncs, una crida als especialistes perquè desviïn la mirada cap a aquests erms del domini lèxic.

8. Cf. Nadal, p. 73.

9. Luther, p. 73, i Palombi-Santarelli, p. 168-169. L'occità *plana* deu correspondre a la mateixa o similar espècie («*Plana*, s. f. Plie», Westphal-Castelnau, «Termes de marine et de pêche en usage au grau de Palavas, près Montpellier», RLR, 23, 1883, p. 142). Ulteriors estudis de geoictionímia poden contribuir a la identificació de les *renouardes* i *restes* (si aquest darrer terme no és un error gràfic) del mateix document.

10. P. 81 i 179 de la meva edició (Veny, 1971).

11. *Palaiga* enllaça amb veus afins de l'occità (veg. REW, 6370, i especialment FEW, VIII, 161, *s. v.* PELAICA).

12. Sobre alguns d'aquests ictònims es poden suggerir possibles etimologies, que caldria estudiar a fons. *Xufanc* pot procedir de SUB FANGU, atès que aquest pagúrid viu en fons d'arena fangosa; per al

Criteris per a precisar la motivació

4. L'estudi etimològic comprèn tant l'esclariment del significant llatí, grec o d'una altra llengua, com la motivació semàntica, és a dir, la transferència metafòrica o metonímica, el tipus d'homonimització, etc., que, sovint en època romànica, hagi tingut lloc. En aquest sentit, resulta molt suggeridora la idea de Guiraud[13] de reunir un inventari de noms d'una categoria determinada, de peixos en el nostre cas, agrupats segons els trets lexicogenètics (color, part del cos, alimentació, hàbitat, costums, etc.), expressant el seu rendiment en forma de percentatges, que ajudaria a donar força a simples hipòtesis o intuïcions etimològiques. No crec, tanmateix, que el mètode resultés tan eficient en la pràctica com brillant en la seva exposició teòrica. Opino que, primerament, és indispensable un coneixement aprofundit de les característiques i els costums del peix el nom del qual estudiem. Així, el nom balear del *Balistes carolinensis*, *surer*,[14] cast. *pez ballesta*, és degut sens dubte al seu costum de freqüentar, a l'estiu, les aigües someres tèbies del Mediterrani, situant-se sovint sota els *suros* o fustes flotants per a protegir-se de la intensitat dels rajos solars.

També considero extremament útil el vell mètode comparatiu per tal de decidir sobre la bondat d'un ètim. Així, tractem de desvelar el petit misteri de la *peona*,[15] *Trigloporus lastoviza* Brünnich, cast. *rubio*, fr. *grondin strié*, it. *cappone dalmato*, *c. lineato*, *c. ubriaco*. No se n'ha proposat cap etimologia, que jo sàpiga, ço que pot ser important a l'hora de decidir la seva ortografia correcta. Sense que costi gaire, podem fer dues propostes i dilucidar quina és la més acceptable:

1) Femení de *peó* (< llat. PEDONE), freqüent en català antic per a designar l'home o el soldat que va a peu. La motivació residiria en el fet que els tres radis inferiors de les aletes pectorals poden tenir una funció locomotriu, com si es tractés de cames;[16] *peona* 'dona que va a peu' es registra al s. XIX a Menorca,[17] i el derivat *peonar* 'caminar (especialment els ocells)' és viu en diversos dialectes.[18]

---

cat. *dot* caldria tenir en compte les formes congèneres del sud d'Itàlia *dòttu*, *addòttu* «pesce marino del tipo della cernia», «perca» i el text de Traina adduït per Rohlfs: «Ha la testa segnata con diversi tratti che somigliano ai caratteri della scrittura per cui noi lo chiamamo *dottu*» (G. Rohlfs, «Terminologia marinaresca nel Salento: II. Nomi di pesci e di molluschi [Note lessicali ed etimologiche]», *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, 2-3, 1960-1961, p. 10). [Veg. § 15]

13. *Structures étymologiques du lexique français*, París, Larousse, 1967.

14. Registrat a Mallorca (dades de la meva enquesta) i a Menorca (segons el DCVB, *s. v.*, on no es detalla l'esmentat procés semàntic).

15. Ortografiat així al *Diccionari general de la llengua catalana*, de P. Fabra, al DCVB i a Griera, *Noms peixos*, p. 64 [però modificat en *paona*, des del DIEC-1, 1995].

16. Cf. Luther, p. 81, i B. J. Muus i P. Dahlström, *Guía de los peces de mar del Atlántico y del Mediterráneo*, Barcelona, 1971, p. 162.

17. J. Ferrer Parpal, *Diccionario menorquín-castellano*, Maó, s. a. Caldria comprovar si realment era paraula viva en aquesta època.

18. DCVB, *s. v.*

Tanmateix, tres raons indueixen a mostrar-nos circumspectes per a l'acceptació d'aquesta etimologia: *a*) el tret dels radis inferiors no és diferencial, sinó que és comú a tots els tríglids; *b*) difícilment s'ha pogut observar el seu desplaçament, «caminant», al fons del mar; *c*) no es coneix en les llengües romàniques una semblant transferència metafòrica de PEDONE (o terme equivalent) aplicat a un ictiònim.

2) Femení de *paó* (< PAVONE), dit així probablement pel color violeta o blavós de les seves aletes comparades amb el plomatge del paó. Abona aquesta interpretació l'existència entre diverses espècies de bavoses (blènnids) d'una *bavosa paona*, it. *bavosa pavonina*, *Blennius (salaria) pavo* Risso, que es distingeix per les seves taques blaves, especialment a l'aleta dorsal;[19] igualment, les espècies *Labrus bimaculatus* L., it. *pavone*, *labro pavone*;[20] *Crenilabrus tinca* L., it. *crenilabro pavone*, fr. *crénilabre paon*, i *Thalassoma pavo* L., it. *donzella pavonina*, fr. *girelle paon*, presenten a la cua i en altres parts del cos tonalitats blavoses.[21] Per si fos poc, el registre del sinònim *lluerna pogona* (Barcelona, Pineda),[22] probable resultat d'un encreuament de *paó* amb *pago*,[23] crec que inclina la balança a favor d'aquesta darrera interpretació, i en aquest cas la grafia correcta seria *paona* i no *peona*, com porta el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932), de P. Fabra.[24]

Renovació i arcaisme

5. És un fet que el vocabulari de tota llengua es va renovant. I el del sector ictionímic no és aliè a aquest dinamisme. Així, el nom antic del 'peix martell', *llunada* o *cornuda*, *Sphyrna zygaena* L., ha estat substituït a València, Tarragona i Eivissa[25] per *guàrdia civil*; l'*escat* (< llat. SQUATUS, ja en Plini)[26] ha estat arraconat en part de la costa per *àngel* o *peix àngel*,[27] i només es documenten a partir del s. XVI.[28]

19. Luther, p. 100.

20. I variants regionals com *pesce pavone*, *paunessa*, *pavunissa*, *turdu pavunizzu*, etc. (Palombi-Santarelli, p. 71 i làmina I).

21. Igualment, la *Trigla lyra* L. s'ha comparat amb el faisà en parlars d'Apúlia, Sicília i Sardenya (*fascianu*, *fagianu*, etc.) (cf. Palombi-Santarelli, p. 142).

22. Griera, *Noms peixos*, p. 57, i DCVB, *s. v. lluerna*.

23. Cf. DCVB, *s. v. paó o pago*. El pas **pagona > pogona* s'explica per assimilació a la vocal tònica.

24. Podria pensar-se també, però és poc probable, en una transferència 'paó' = 'borratxo' prenent per base el sema 'carn apreciada' (cf. cat. *gallineta*, it. *cappone dalmato* 'borratxo' i els noms del 'cap-roig', fr. *chapon* i cors *cappone* [Massignon, p. 1149, veg. nota 26], noms tots ells d'un ocell de carn delicada; veg. també la nota 21).

25. Griera, *Noms peixos*, p. 53; DCVB, *s. v.*; C. Arnau Vaquer, *El léxico pesquero de Vinaroz*; J. Marí Tur, *Terminología marina de Ibiza*.

26. Geneviève Massignon, «Les noms de poissons à Bonifacio et Porto Vecchio (Corse)», a *Actes du Xe Congrés International de Linguistique et Philologie Romanes*, III, París, 1965, p. 1149.

27. Griera, *Noms peixos*, p. 35, i dades de la meva enquesta.

28. L. Palmireno, *Vocabulario del humanista*, València, 1569. Torra, *Dictionarium sen thesaurus catalano-latinus, verborum ac phrasium*, Barcelona, 1653, copia aquest ictiònim i tants d'altres —veg. § 20— de l'obra anterior.

Rata, *Uranoscopus* L., nom molt general a tot el domini, ha estat desterrat al port de Maó (Menorca) per *saltapardissa*,[29] *saltabardissa*[30] o *salsabardissa*.[31] En tots aquests casos s'ha passat per una fase de paraula satèl·lit, sovint amb un to festiu, humorístic, com pot ser avui anomenar l'*esparrall* (*Diplodus annularis*), pejorativament, *patena* o *sabater*, per ser considerat entre els mariners un peix de poca qualitat.[32] Els exemples serien abundosos.

No obstant això, l'esfera onomasiològica dels peixos resulta en molts casos fortament estable i, com a llengua de grup que és, es manifesta sovint particularment arcaïtzant. És ben sabut que «la faune et la flore terrestres nomment la faune et la flore marines, sans réciprocité» (Esnault),[33] i en ser transferits els noms d'éssers terrestres a éssers marins passen a una llengua de grup on, amb el nou referent, s'asseguren sovint més llarga vida que en terra ferma. *Somera* designa encara avui, en part de la Costa Brava, el *Chromis chromis*,[34] quan, en realitat, en tot el català oriental el nom del sofert quadrúpede ha estat substituït pel castellanisme *burra*.[35] *Donzella*, terme tan freqüent en la llengua antiga per a designar la dona que no ha conegut baró, etc., aconsegueix avui plena vitalitat, especialment, com a nom del *Coris julis*. A Mallorca, *gat* ha perdut la batalla enfront de *moix*, basat en la manera de cridar el fèlid:[36] entre els sectors lèxics on subsisteix, amb valor metafòric, figura l'ictionímic en el qual s'anomena *gatvaire* el *Scyliorhinus stellaris L. Rabosa*, que a l'arxipèlag balear designava la 'guineu', espècie avui extingida, s'ha refugiat en la fauna marina per a denominar diverses espècies de *Blennius* (pronunciat *raboa*, *rabova*).

6. Veiem, doncs, com el lèxic mariner és el reducte de preciosos arcaismes, i això ens acosta al primer objectiu concret d'aquesta comunicació: mostrar l'ètim de l'ictònim català *panegal* o *serrà panegal*, *Helicolenus dactylopterus*, que confirmarà el que estic dient. El segon objectiu serà demostrar que el lexema llatí base de l'esmentat ictònim va passar, contra la tendència més comuna, del mar al continent per via popular.

29. J. Ferrer Aledo, *Catálogo de los peces de Menorca*, p. 7.
30. DCVB, *s. v.*
31. Segons dades de la meva enquesta.
32. Cf. Massignon, *op. cit*., p. 1152.
33. *Ap.* G. Folena, «Per la storia della ittionimia volgare. Tra cucina e scienza naturale», BALM, 5-6, 1963-1964, p. 62.
34. Nadal.
35. Cf. A. Griera, *Atlas lingüístic de Catalunya*, II, Barcelona, 1924, mapa 338, *s. v. burra*, i J. Veny, «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes», RFE, 43, §127 i mapa 14. També es diu *castanyoleta*, *moret*, *tuta*.
36. I no necessàriament vocable d'origen àrab, com afirma J. Melià, *Informe sobre la lengua catalana*, Madrid, 1970, p. 111-112.

ORIGEN DE *PANEGAL*

7. El cat. *panegal*, *Helicolenus dactylopterus* Delaroche (o *Sebastes dactylopterus* Delaroche), correspon al cast. *rubio colorado*, *cabra de hondura*, *gallineta*,[37] al fr. *sébaste*, *rascasse de fond*, a l'it. *scorfano di fondale*, *scorpena bastarda*. Les seves característiques són: color rogenc, amb bandes transversals (de tres a cinc), longitud màxima de trenta centímetres, pocs agullons cefàlics, mandíbula inferior sortint, mucosa de la boca blava obscura o negra, grans ulls verds brillants, molt afí als serrànids. «Se encuentra en fondos de arena y duros de la plataforma continental, *hasta unos 500 metros de profundidad*» (la cursiva és nostra).[38] Quant a les seves possibilitats gastronòmiques, malgrat el seu mediocre valor econòmic, es considera que és «molt fi per fer amb suc».[39]

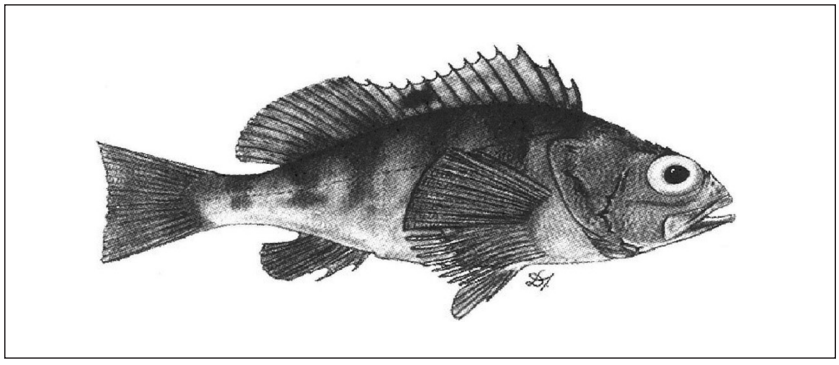

Helicolenus dactylopterus.
(Dibuix de Miquel Duran)

8. El terme acceptat per Fabra al *Diccionari general de la llengua catalana* (Barcelona, 1932) és *panegal* («Peix teleosti semblant a l'escórpora, de vint a trenta centímetres de llarg (*Sebastes dactytopterus* [*sic*]»). Igualment, així el registren Aguiló,[40] el DCVB i Griera,[41] i així ha estat recollit en enquestes diverses a Penís-

37. Aquest és el nom andalús (cf. M. Alvar, *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, IV, Granada, 1965, mapa 1128, i també «Ictionimia y geografía lingüística», p. 179).

38. Luther, p. 11, i Palombi-Santarelli, p. 151.

39. M. Rubió, *Aquarium. Catàleg. Blanes (Costa Brava)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto de Investigaciones Pesqueras.

40. *Diccionari Aguiló*, VI, Barcelona, 1929 («*Panegal* [penegal] Peix vermell»).

41. *Noms peixos*, p. 62, i *Tresor*, XI, 1947. El *Salvat* català (Barcelona, 1968) en l'entrada *serrà imperial* remet a *panegal*, que, en el seu corresponent lloc alfabètic, brilla per la seva absència. Queda, en canvi, lliure d'aquest retret el *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana* (Barcelona, 1934-1935), publicat també per Salvat.

cola (Castelló), Calafell (Tarragona) i Santa Pola (Alacant), aquí amb la variant *panagall*, per homonimització amb *gall*. Però és freqüent, també, el sintagma *serrà panegal* (Roses, l'Escala) o *serrà palegal* (cf. mall. i men. *serrà imperial*), amb la qual cosa queda clar que cal partir de *panegal* com a adjectiu. Un adjectiu format amb el sufix *-al*, procedent del llatí -ALE, que servia «para formar adjetivos —com diu Moll—[42] indicadores de pertinencia» i que «ya en latín se sustantivaba con frecuencia para designar un objeto que pertenecía o estaba destinado a la cosa indicada por el radical». Però, en el cas de *panegal*, de quin lexema es tractava?

9. La grafia fabriana, *panegal*, probablement, ha contribuït a fer poc fructuoses fins ara les indagacions etimològiques sobre aquest peix. Tenint en compte que el català oriental confon *a* i *e* àtones del català antic en una vocal neutra [ə] i que una de les característiques d'aquesta espècie és la notable profunditat en què viu[43] enfront dels altres «serrans», que no sobrepassen profunditats de cinquanta metres, resulta lògic derivar *serrà panegal* (o *penegal*) de *serrà pelagal* (o *pelegal*), per dissimilació consonàntica; aquesta darrera, forma sufixada del català antic, procedent del llatí PELAGUS 'alta mar, mar profunda'. *Serrà penegal* o *pelagal* significava, doncs, 'tipus de serrà que viu en el pèlag, en la mar profunda'. Tot això no són afirmacions gratuïtes: *pelagal* està documentat al s. XV[44] i, per si fos poc, *serrà pelagal* és la denominació comuna entre els mariners de Blanes.[45]

10. Falten ara algunes precisions sobre l'aspecte formal del mot. La variant «oficial» *panegal* es va basar, sens dubte, en la pronunciació occidental del mot [paneg'al] i no en el seu ètim, que aleshores es desconeixia, segons el qual hauria d'haver estat *penagal* o *penegal*. És sabut que el català occidental tendeix a obrir en [a] la vocal inicial [e] formant certes síl·labes: així *amperador* 'emperador', *varat* 'verat', *farrer* 'ferrer', etc.,[46] i a convertir en [e] la vocal posttònica [a]: ASPARAGU > *espàrr*[e]*c*, ANATE > *àn*[e]*c*, SECALE > *ségu*[e]*l*, CANNABE > *càn*[e]*m*, RAPHANU >

42. F. de Borja Moll, *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952, § 365. Cf., també, W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, París, 1895, § 435, i G. Rohlfs, «Beiträge zur Kenntnis der Pyrenäenmundarten», *Revue de Linguistique Romane*, 7, 1931, § 22.

43. Compareu-ho amb el cast. *cabra de hondura*, fr. *rascasse de fond*, i amb les variants regionals italianes *scorpenin de fondo* (Ligúria), *scorfano 'e funnàle* (Campània), *scrofanu de funnale*, *scorfanu de fuesse* (Apúlia) (Palombi-Santarelli, p. 151).

44. Felip de Malla, *Lo peccador remut*: «Se vol abandonar per *pelagal* fortuna» (*ap. Diccionari Aguiló*, *s. v.*). Més que l'adjectiu és l'hipèrbaton el que confereix el to culte a la frase.

45. Dada recollida al llarg de la meva enquesta. Consta així també en el *Catàleg* de l'Aquarium de Blanes, que generalment reflecteix els noms vulgars de la comarca (cf. nota 39).

46. S. Gili Gaya, «Estudi fonètic del parlar de Lleida», a *Miscelánea Alcover*, Palma de Mallorca, 1932, p. 246; A. Badía, *Gramática histórica catalana*, Barcelona, 1951, § 55, III.

rav[e] (*ràv*[e]*c*), BARBARA > *Bàrb*[e]*ra*, etc.[47] Per això, en part del català occidental tenim avui *panegal*, procedent d'un anterior *palegal*, així com el topònim mallorquí *es Pèlec* (ortografia actual *es Pèlag*) sona [əs p'ɛlek],[48] com en altres paraules amb aquest segment final. En català antic trobem regularment *e* en *pèlec(h)* i en els seus derivats *empelegar* i *despelegar* (cf. § 12). Pel que fa a la dissimilació consonàntica el pas de *pelegal* > *penegal* no ofereix cap problema, car es tracta d'un fenomen semblant al que ha portat *llivell* (< LIVELLU) a *nivell* o bé *poliol* i *farigola* als dialectals *poniol* i *fanigola*, respectivament.

Passem ara a l'aspecte lèxic i semàntic.

'PELAGUS', UN HEL·LENISME

11. El grec PELAGOS 'alta mar' (oposat a ZALATTA) va ser trasplantat al llatí cap al s. II a. de C., convertit en PELAGUS.[49] És un dels nombrosos vocables de què la Romània és deutora a Grècia. Els romans, en esdevenir un poble marítim, van adaptar termes d'altres sectors lèxics i van acollir manlleus de pobles que ja portaven una llarga tradició marinera, els etruscos, i, especialment, els grecs.[50] Els percentatges són reveladors pel que fa als noms de peixos. «Il grecismo —diu C. Battisti— ha sull'ittionimia latina una posizione preminente che contrasta in modo evidente colla nomenclatura dei pesci d'acque dolce […]. La porcentuale è fortissima; sale all'80 %».[51] No és el moment d'aturar-me a considerar i estudiar les vies de penetració d'aquests hel·lenismes. Només manifesto el meu escepticisme sobre les possibilitats que el cat. *pèlec*, cast. *piélago*, port. *pego*, etc., puguin ser descendents del grec massaliota, com insinua el FEW.[52]

47. Cf. DCVB, *s. v.*; A. Badía, *Gramática histórica catalana*, § 62, I; J. Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 1971, p. 67 i 295. La *e* en aquesta posició és sistemàtica fins al s. XV.

48. I no [p'ɛlək], com ho transcriu el *Corpus de toponímia de Mallorca*, *s. v. Es Pèlec* pertany al terme de Llucmajor, en el parlar del qual, com en el dels pobles veïns, es manté sovint la [e] posttònica, tant si procedeix de A com de I llatines: *mànec*, *càvec*, *càrrec*, *espàrec*, etc. (cf. J. Veny, «Notes phonétiques sur le parler de Campos (Majorque)», *Boletim de Filologia*, 20, 1962, p. 331-332. Seria interessant dilucidar si es tracta d'un arcaisme fonètic o d'un fenomen tardà.

49. FEW, *s. v.* PELAGOS.

50. M. Cortelazzo, «I termini ereditati e la componente terrestre nel lessico nautico italiano», BALM, 8-9, 1966-1967, p. 67.

51. C. Battisti, «Sui grecismi dell'etimologia latina. Accatti ed adattamenti di ittionimi greci nella tradizione latina», BALM, 2-3, 1960-1961. Cal tenir en compte, també, O. Castellani Pollidori, «I più antichi grecismi nautici in latino», a *Atti e memorie dell'Accademia Toscana di Scienze e Lettere*: *La Colombaria*, 22, 1957, p. 183-264, i «Influssi greci nella più antica terminologia marinaresca romana», BALM, 8-9, 1966-1967, p. 59-65. «Gli esempi fin qui studiati sono più che sufficienti a mostrare quanto massiccio sia stato l'apporto del greco nella terminologia ittionimica latina, sia direttamente che indirettamente, attraverso prestiti di tramite straniero o attraverso calchi linguistici» (G. Alessio, «Ichtyomata», BALM, 8-9, 1966-1967, p. 8-9).

52. «Sa es nur im gebiet der ausstrahlung von Marseille lebt, ist es wahrscheinlich, dass diese formen aus dem massaliotischen griechisch gebieben sind» (*s. v. pelagos*).

Derivats catalans de 'pelagus'

12. Els derivats catalans de PELAGUS formen un doble grup semàntic: *a*) component marítim 'mar profunda'; *b*) component terrestre 'pou, llacuna, bassal'.

a) *Component marítim*

Pèlec(h) 'mar profunda' apareix sovint en català antic, fins al s. XV: Ramon Llull («que'l vent los traga del gran *pèlec* en què són»), *Crònica* de Jaume I, *Llibre del Consolat de Mar*, *Ordinacions palatines*, *Llibre de paraules e dits de savis e filosofs* de Jafuda Bonsenyor (s. XIV) («Pus segur navega hom riba mar ab rems que ab gran vela al *pèlech*»), *Manual de novells ardits* (doc. any 1456).[53] El substantiu apareix a voltes modificat per adjectius que al·ludeixen a la seva extensió o profunditat: *gran pèlec*, *lo pèlech pregon*.

Entre els seus derivats tenim: cat. ant. *empelegar* 'dirigir-se a alta mar' (R. Llull, Desclot);[54] cat. ant. *despelegar* 'apropar-se a la costa, desembarcar', antònim de l'anterior, no enregistrat fins ara;[55] cat. ant. *desplegar* 'partir (una embarcació), allunyar-se de la costa' (a. 1495), encreuament de l'anterior amb *desplegar* (< llat. DISPLICARE)[56] per associació amb «desplegar les veles»; cat. ant. *pelagal* (s. XV), continuat per *penagal*, que absorbeix la nostra atenció i que no coneix paral·lel en les altres llengües romàniques.

53. Citacions preses del *Diccionari Aguiló*, *s. v. pelech*, i del DCVB, *s. v. pèlag*.

54. El cat. *empelegar* ja és citat per Diez, 1887. Cf. fr. ant. *empalegier* «gagner la haute mer (d'un bateau)», usat per Philippe de Navarre (FEW, *s. v.* PELAGOS). Coromines al·ludeix a un *s'empaleger* francès, del s. XIV, «que ha de ser catalanismo» (DCEC, *s. v. empalagar*).

55. Vet aquí dues citacions que dec a l'amistat de Germà Colón: «Manam vos que si la Reyna venia en les isles de Mallorcha o de Menorcha passada aquesta feria d'octubre, que deiats *despelegar* en Catalunya, als ports, a Selou o a Port Fangos; mas, si podets, lo port de Selou nos par pus covinent […]» (Carta del rei Jaume II d'Aragó del 20 d'octubre de 1315, a J. E. Martínez Ferrando, *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, II, Barcelona, 1948, p. 131, doc. núm. 188; «[…] e costeiant la costa de Galas fui en un loc apellat Oliet; e daquí partiguí he travesí lo gofle ab bell vent la uia de Irlanda. *Despalaguí* en la ylla de Armant» (*Viatge d'en Ramon de Perellós al Purgatori de Sant Patrici*, Barcelona, 1917, p. 11). El manuscrit d'aquesta última obra, perdut, era de finals del s. XIV; només es conserva, en català, en un incunable del s. XV (cf. M. de Riquer, *Història de la literatura catalana*, II, Barcelona, 1964, p. 331-333), la qual cosa pot explicar el canvi vocàlic (*despalaguí* per *despeleguí*) en un dialecte, el rossellonès, que neutralitza *a* i *e* àtones en [ə].

56. El DCVB fa derivar *desplega*r en totes les seves accepcions, la || 5 inclosa («Ant. Partir una embarcació, anar-se'n»), del llat. DISPLICARE.

García de Diego,[57] en proposar per al cast. *empalagar* el sentit terrestre de PELAGUS ('causar fàstic un menjar; fastiguejar')[58] i no el marítim,[59] arriba a afirmacions discutibles: «Hay que reconocer —diu—, sin embargo, que estos testimonios catalanes [*empalagarse*, *empelegarse*], como los portugueses, son literarios y sin arraigo en la lengua común» (p. 107). Tractaré de demostrar que no és així.

Que el cat. *pèlec(h)* era una veu popular a l'edat mitjana pareix clar per diverses raons: 1) el tractament de la vocal posttònica llatina de PELAGUS (cf. § 10); 2) la vitalitat del seu derivat *pelegal*, *penegal*, '*Helicolenus dactylopterus*', estès avui per tota la costa catalana; 3) la pervivència de *pèlec* amb el seu sentit terrestre.[60]

Si sobre *pèlec(h)* es va formar *pelegal* amb el significat inicial de 'relatiu al pèlag', indubtablement popular —com s'ha vist—, és lògic reconèixer el mateix caràcter als testimonis de *empelegar*, així com als de *despelegar*, fins ara no adduïts: els dos posseeixen, excepte en el document més tardà, la *e* àtona del primitiu *pèlec(h)*, vocal que apareix fins en les formes rizotòniques («enans *se empelega* en la mar per tal que peresca», Llull, *ap.* DCVB); a més, amb ells es constitueix en la llengua medieval el camp derivatiu de *pèlec(h)* sistemàtic i dotat de coherència semàntica:

> *Pelegal* 'relatiu al pèlag'.
> *pèlec(h)* 'mar profunda'.
> *empelegar* 'dirigir-se a alta mar' / *despelegar* 'tornar d'alta mar, desembarcar'.

És en la llengua moderna on aquests verbs, obsolets des de finals del s. XV, poden ser reintroduïts en qualitat de mots literaris, com fa, per exemple, Llorenç Riber.[61]

57. «Contribución al diccionario etimológico e histórico hispánico», *Revista de Filología Española*, 39, 1955, p. 105-114.

58. A través dels estadis següents: «1) Embalsarse o estancarse una corriente, inundar, formar el arroyo o el río una parte más extensa o más profunda en una parte de él; 2) embarazar un conducto por la cantidad o suciedad de la corriente; 3) embarazar el canal digestivo con manjares grasos o pesados; 4) fastidiar, causar hastío un manjar, principalmente si es dulce; 5) hastiar, cansar o enfadar otra cosa» (art. cit., p. 110-114). Aquesta explicació sembla més versemblant que la que parteix del significat marítim (cf. nota següent).

59. Com proposen Meyer-Lübke, REW, 6369, i Corominas, DCEC, *s. v. empalagar*.

60. És significativa la variant *pelaco* d'un document de 912: «Et ipse molinus afrontat: de oriente in ipso *pelaco*, et de meridie in silua et de occidente in molino de Sperandeo et de circio in terra erma» (J. Rius Serra, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, I, 1945, doc. núm. 5, p. 9).

61. En una de les seves traduccions virgilianes llegim: «Mar endins aquell altre *s'empelega* / i les xarxes en treu regalimoses» (*Geòrgiques*, 14, *ap.* DCVB, *s. v.*).

b) *Component terrestre*

13. En textos llatinomedievals de Catalunya —i també posteriors—, PELAGUS apareix sovint amb el sentit de 'llac, estany',[62] 'bassa',[63] 'gorg',[64] des del s. X i en una àrea de cinquanta quilòmetres, que té Barcelona com a centre; a Mallorca es documenta des del s. XIV.[65] Avui viu, en qualitat d'apellatiu, o fossilitzat com a topònim, a Manresa, Terrassa, Camp de Tarragona, Penedès,[66] Igualada, Mallorca.[67] El salt de PELAGUS d'una designació marítima a una de terrestre té per base una comparació hiperbòlica del significat 'alta mar, mar profunda' amb el de 'massa abundant d'aigua', que pot concretar-se en 'llac, llacuna', 'gorg', 'pou', 'bassal' i potser 'font'.[68]

Entorn d'aquests sentits es documenten derivats de PELAGUS a l'edat mitjana a tot el nord de la península Ibèrica,[69] així com en el domini galloromànic, on es troba un text llatí de Gregori de Tours (s. VI)[70] i en el francès mitjà *pellaige* «grande nappe d'eau».[71] Dag Norberg afirmava el 1952 a propòsit de PELAGUS: «Ce mot, qui est un emprunt au grec, appartient à la poésie de l'époque d'Auguste. C'est de cette poésie, et non de la prose ou de la langue parlée, que l'on a appris le mot au

62. Sentit que resulta clar en aquests dos textos: «[…] simul cum ipsis arboribus et ipsis nostris pratis siue paschuis et *ipsis nostris pelagis propter pischationem* et ipsa silva cum ipsis chonilibus […]» (*Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, I, doc. núm. 130, a. 978, p. 104-105); «et ipsos meos *pelagos, propter piscationem*» (*ibidem*, I, doc. núm. 134, a. 979, p. 109, ja citat per J. Balari Jovany, *Orígenes históricos de Cataluña*, Abadia de Sant Cugat del Vallès, 1964, p. 173).

63. En alguns casos, pel simple context no es pot deduir el significat.

64. «*Pele*[c] de riu o mar. Gurges, gurgitis» (*Lexicon latinocatalanum seu dictionarium Aelii Antonii Nebrissensis*, Barcinone, 1560).

65. J. Mascaró Pasarius, *Corpus de toponímia de Mallorca*, III, Palma de Mallorca, 1952-1962, *s. v.* Aquest topònim, *es Pèlag*, està documentat des del s. XIV. Apareixia en el *Liber aquarum forentium* (avui perdut), de 1310, traduït al castellà per G. Terrassa, *Historia o crónica relación de la ilustre y fiel villa de Lluchmayor*, Palma de Mallorca, 1934, p. 74-75. «Nombre significado —diu l'historiador B. Font Obrador— para Lluchmayor debido a su fuente que servia para abrevar el ganado y limpiar el lino y cáñamo […]»; «Los molinos de viento abundaban en esta sección del término, aludiéndose en el año 1360 a *II molendinorum in loco vocato lo Pelech*» (*Historia de Llucmajor*, I, 1972, p. 194).

66. DCVB. Dins del Penedès el derivat s'ha enregistrat a Calafell i a l'Ordal (A. Font Jaume, *El diploma Silonis regis: comentario filológico*, Universitat de Barcelona, 1972, tesi de llicenciatura dirigida per Joan Bastardas).

67. Veg. nota 65.

68. Observeu com, d'una manera anàloga, el llat. GURGES 'lloc profund on gira l'aigua' va donar en català *gorg*, que ha pogut derivar semàntic ament a 'bassal' (en alguns pobles de Mallorca) i 'font' (a Eivissa) (cf. J. Balari Jovany, *Orígenes históricos de Cataluña*, p. 176-178, i DCVB, *s. v.*). Per a la transferència semàntica de 'mar' a 'massa d'aigua a l'interior del continent', veg. nòrdic *marr* 'mar' > fr. *mare* 'bassa' (Wartburg, RLiR, 29, p. 283-286, i Baldinger, RLiR, 21, nota 2 de la p. 71 i mapes 2-3).

69. A. Font Jaume, *op. cit.*

70. Citat per Dag Norberg, «Érudition et spéculation dans la langue latine médiévale», *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, 22, 1, 1952, p. 11.

71. I «pelage (hbret. 1638)» (FEW, *s. v.* PELAGOS).

moyen âge. On ne savait pas que le sens primitif était 'mer' et quand on trouvait chez Virgile que le mot pouvait s'employer pour désigner l'eau d'un fleuve [Aen., I, 246] on s'en servait dans ce sens lorsqu'on voulait écrire dans un style noble».[72] Bastardas surt al pas d'aquesta afirmació[73] —que no té en compte les dades romàniques— i insisteix en el caràcter popular del vocable traspassat del mar al continent, caràcter abonat i confirmat per l'àmplia documentació antiga aplegada i per la persistència del vocable en la toponímia i els dialectes actuals, amb la qual cosa crec que pot esvair-se la lleu ombra d'escepticisme que cobreix les paraules de M. Cortelazzo: «[…] si considerino le incerte ma non impossibili continuazioni popolari di PELAGUS».[74]

Altres noms catalans del *panegal*

14. Però, després d'aquesta digressió, *empaleguem*, tornem a alta mar per trobar-nos de bell nou amb el nostre *panegal* i considerar els seus geosinònims.

Panegall, recollit a Barcelona[75] i Santa Pola (Alacant),[76] amb palatalització de la *l* final, és un cas més de reinterpretació pseudoetimològica per part dels parlants. Un cop que *pèlec(h)* 'altamar' desapareix de l'ús corrent amb el seu sentit marítim, *pelegal*, desconnectat del seu primitiu, pot passar fàcilment a *penegal*, mot opac, inexpressiu, que els parlants poden fer transparent, relacionant l'últim segment amb *gall*, encara que no existeixi cap transferència metafòrica ni metonímica amb el nom de l'amo del galliner. Un cas de «rifacimento paretimologico» (Folena)[77] o d'«homonymisation» (Buyssens).[78]

15. Una altra denominació, *serrà imperial*, s'estén per Mallorca i Menorca;[79] a més d'haver-se registrat a Algèria.[80] Aquesta irradiació lingüística del lèxic pesquer s'explica per la formació de colònies de pescadors del domini català al nord d'Àfri-

72. Dag Norberg, art. cit., p. 11.

73. *Ap.* A. Font Jaume, *op. cit*.

74. «I termini ereditati e la componente terrestre nel lessico nautico italiano», BALM, 8-9, 1966-1967, nota 7 de la p. 69.

75. Segons Griera, *Noms peixos*, p. 62, i DCVB, *s. v. panegal*.

76. Segons amable comunicació de Francisco Gimeno, estudiós de la parla marinera d'aquesta localitat.

77. G. Folena, *Per la storia della ittionimia volgare*, p. 65.

78. E. Buyssens, *Linguistique historique*, Brusselles i París, 1965, p. 19-88.

79. Griera, *Noms peixos*, p. 72, localitza el mot també a Sant Feliu de Guíxols, detall que caldria confirmar. A Mallorca es pronuncia *serrà imp*[e]*rial* i a Menorca *serrà imp*[ə]*rial*.

80. R. Dieuzeide i M. Novella, «Catalogue des poissons des cotes algériennes», en diversos números del *Bulletin des Travaux Publiés par la Station d'Aquiculture et de Pêche de Castiglione (1952-1954)*, i *Complément (1956-1957)*, *ap.* G. Oman, *L'ittionimia dei Paesi Arabi del Mediterraneo*, Florència, 1966, núm. 233, p. 134-135. Hi figura *chèvre* com a sinònim.

ca, especialment a Algèria i Orà;[81] una colonització menorquina va tenir, al s. XIX, una particular densitat en terres algerianes.[82] Resultarà interessant comprovar un dia si qualcuna d'aquestes paraules ha traspassat l'illot colonial en què es trobaven circumscrites i s'han incrustat en les llengües nord-africanes.

L'adjectiu present en el sintagma *serrà imperial* porta un sema de superioritat qualitativa aplicable al substantiu que acompanya. Així ocorre en el cas de *àguila imperial*, *taronja imperial*, *figa imperial*,[83] etc., i, en el camp ictionímic, en el cat. *gerret imperial*, *Maena maena* L.,[84] i en l'it. *cappone imperiale*,[85] *Aspitrigla cuculus* L.[86] Efectivament, el *serrà imperial* és d'un vistós color rogenc o rosat, bells ulls brillants,[87] poc comú en el mercat i de pesca difícil per als qui practiquen la pesca a volantí, atès que cal allunyar-se molt de la costa i pescar-lo a gran profunditat. Seguint el mateix procés semàntic, en parlars de Sicília se l'anomena *scrofanu impiriali*.[88]

16. Per a la Costa de Llevant, Griera addueix un altre significant, *rufina*, pres de Gibert.[89] Probablement, es tracta d'una confusió amb el nom d'un altre escorpènid, el *rufí*, *Scorpaenus porcus* L., propi de la Costa Brava.[90]

Conclusions

17. Després d'aquest ràpid periple ictionimicoetimològic, amb alguna incursió en el continent, crec que resulten evidents els punts següents:

1) Necessitat de la formació de bons repertoris ictionímics d'una localitat, d'un tram de la costa o de tot un domini.

81. «Spagnoli provenienti dalle provincie di Alicante, Valenza, dalle Baleari, dalla Catalogna, si stazionarono in Algeria, ad Orano e nell'Oranese. Spagnoli in gran numero, e, in quantità minori, Portoghesi popolavano i centri pescherecci più importanti del Marocco» (G. Oman, *op. cit*., 27).

82. J. Gutiérrez, «Centenario de la fundación de Fort de l'Eau», *Revista de Menorca*, núm. 48, 1952, p. 3-20; G. Pons, *Historia de Menorca*, Maó, 1971, p. 79. Casos com *escorbai* 'Sciena umbra' i altres espècies, i *rafel* 'tipus de tríglid', recollits a Dieuzeide i Novella (cf. nota 80), són atribuïbles també, entre d'altres, a la colònia balear.

83. DCVB, *s. v.*

84. «Es la mayor y de cuerpo más alto de las tres especies» (Luther, p. 68).

85. «Tra le trigle è una delle especie più preggiate» (Palombi-Santarelli, p. 141).

86. Luther, p. 114. Cf., a més, sicilià *viriola*, *Coris julis*, al costat de *viriola impiriale*, *Labrus bimaculatus* L.; *mirruzzu*, *mirluzzu*, *Merluccius merluccius* L., al costat de *miruzzu 'mperiali*, *Miscromesistius poutassou* (Palombi-Santarelli, p. 141).

87. Sema que ha donat lloc a noms de l'espècie a Calàbria (*occhi belli*) i Sicília (*occhiu beddu*) (Palombi-Santarelli, p. 151).

88. Palombi-Santarelli, p. 151. Un dels noms científics del panegal és *Sebastes imperialis* Cuvier et Valenciennes 1829 (Oman, *op. cit*., núm. 233).

89. Griera, *Noms peixos*, p. 69.

90. Nadal.

2) Urgència d'abordar l'estudi etimològic dels noms de múltiples espècies, vertader camp erm, per al qual serà indispensable el coneixement de les característiques, el mode de vida, l'hàbitat, etc. (Wörter und Sachen renovat); igualment, serà útil l'aplicació del mètode comparatiu (cf. *paona*).

3) El vocabulari mariner coneix una vessant eminentment estàtica, arcaïtzant. S'ha vist que el nom català de l'*Helicolenus dactylopterus*, *penegal*, és una preciosa relíquia de PELAGUS. De passada, l'estudi de la transferència del mar al continent d'aquest mot ha confirmat el seu ús popular llatí.

4) S'ha parlat de la formació d'un futur *Lèxic etimològic de la terminologia marinera*,[91] la part ictionímica del qual seria medullar. Les etimologies proposades aquí seran petites pedres per a l'aixecament de tan gran edifici.

5) Aquestes etimologies —o les que es proposin en el futur— seran pedra de toc per a modificar, si cal, grafies —ortografies— del català consagrades en el *Diccionari general* (per ex., *penegal* en comptes de *panegal*, *paona* substituint *peona*). [*Penegal* i *paona* són les grafies modificades per la Secció Filològica des del *Diccionari de la llengua catalana*, 1995].

91. «[…] ci auguriamo che un giorno non troppo lontano, dai risultati delle indagini storico-etimologiche di tutti i linguisti dei diversi paesi del bacino del Mediterraneo, il monumentale *ALM* (*Atlante Linguistico Mediterraneo*) possa esser affiancato da un altrettanto monumentale *Lessico etimologico della terminologia marinara*» (G. Alessio, «Ichtyomata», BALM, 8-9, 1966-1967, p. 58).

2. Aspectes d'ictionímia balear

Introducció

La mar —la nostra mar— ofereix perspectives vàries i atraients: estètica, filosòfica, històrica, sentimental. Efectivament la seva contemplació convida a l'extasiament: infinitud, blavor intensa, onatge persistent, flocs saltívols d'escuma… Ens conta Joan Santamaria en les seves *Visions de Mallorca* la frustració del pintor Joan Colom quan, després d'haver intentat sorprendre les meravelles de l'eixida de sol des del Castell del Rei, tornava al seu estatge de la vall de Ternelles sense haver traçat cap pinzellada i el patró li deia:

> —Mem, senyor Colom, què heu pintat avui?
> —No res —responia ell amb mal humor—. No he fet més que badar.

Aquest embadaliment gojós, a la llarga fecund, porta a reflexions quasi filosòfiques. La mar, el mar, femení i masculí a la vegada; receptiu com un cos de donzella que es deixa estimar, i alhora actiu, seductor, dinàmic, que obre cales coronades de pinars, crea platges de blancor radiant i besa la ribera amb suavitat o amb fúria. Una mar que és frontera i és comunicació, que educa el repte de la llibertat dulcificant amb prudència la rauxa de l'audàcia, perquè la mar és un camp generós que no es pot sembrar a tota hora.

L'embadaliment ens duu al terreny de la fantasia. I venen a la ment figures fantàstiques com la del peix Guillem, mescla d'home i de peix, o fabulacions com la de la cova des Fum, de Formentera, on el viking Sigurd, amb hàbil estratagema, guanyà la partida al moro Mohamet i s'emparà del tresor allí amagat, com ens conta Joan Castelló (1976, 69-78) amb gràcia eivissenca.

La mar —la nostra mar— també és còmplice de la nostra història. No podem oblidar aquell imperi polític català unit per les infinites vies del Mare Nostrum,

on els peixos lluïen en el seu llom les quatre barres, que ha deixat relíquies de la nostra llengua a Nàpols, Sicília, Sardenya. Aquesta mar, que ha estat testimoni de les amors i desamors amb els genovesos que s'acostaven a les nostres costes, ara en so de guerra, ara en so de pau. I les torres de guaita que circumden l'illa i que han alertat durant segles els nostres avantpassats del perill dels llenys i fustes moresques i turquesques…

Però la mar té, per a mi, un component entranyable, sentimental, que duc adherit com una pegellida. És el lligam de la meva adolescència i joventut amb la mar de la meva costa campanera. Els seus topònims (*es Trenc* —«des Trenc al cel només hi ha dues passes», diu Huguet, el meu poeta—, *Torremarina*, *ses Covetes*, *na Voltora*, *ses Coves*, *es Clot de s'Ase*, *es Racó des Llobets*) ressonen com campanetes que criden a festa. Corns, pegellides i crancs peluts eren arravatats de les tenasses salabroses; donzelles, serrans i grívies, enfilats al volantí, pujaven la seva policromia damunt la coberta del llaüt. Era testimoni emocionat d'una minúscula part del gran tresor faunístic i lèxic que amaga la mar en les seves entranyes. I contribuïa, com els pescadors d'aquella ribera, a una explotació sostenible. Avui, però, les coses han canviat a causa de diversos factors. La sobrepesca, la contaminació, el canvi climàtic, la regeneració artificial de les platges, la caça submarina, les xarxes de deriva són agents que fan perillar la continuïtat d'aquest bé de la naturalesa. L'amenaça del tresor de la biodiversitat va a la par amb la del lèxic que designa totes aquestes espècies. Un lèxic que a voltes respon a les deus creatives del nostre poble, però que més sovint resta vinculat a un patrimoni més que millenari. Llegia en l'interviu a un periodista, fascinat per les paraules, que «de vegades valoram un moble del s. XVII que, comparat amb una paraula, no té edat». Ictiònims com *boga*, *palomida*, *pestriu*, *sard*, *moll* o *pop*, que remunten a les arrels profundes del grec, porten milennis de vida. I aquest valuós patrimoni lingüístic també es troba amenaçat per l'extinció o la vulnerabilitat de les espècies i per la renovació de la flota pesquera amb marineries alloglotes. Avui voldria, de manera resumida, fer-vos veure aspectes de la història lingüística dels nostres peixos, un tresor cultural que val la pena de conèixer i preservar.

Recialles del mossàrab

La base dels nostres ictiònims és el català transferit pels colonitzadors del s. XIII i els pobladors que arribaren a les Illes en segles posteriors. Cal recordar, doncs, que els noms balears que tenen un origen llatí (per ex., *lluç* < LUCIU) no constitueixen una continuïtat *in situ* de la llengua emprada a l'arxipèlag arran de la romanització, és a dir, el llatí vulgar, parlat entre el s. II a. de C. i el s. VII d. de C., que és quan podem dir que neix el romanç baleàric que té vida, en principi, fins a l'arribada dels sarraïns a començaments del s. IX, després que les Balears, sota

domini bizantí, pagassin imposts als califes musulmans i es comprometessin a col·laborar en empreses bèl·liques: una situació d'autonomia però de dependència política musulmana, com ens ha explicat Míkel de Epalza (1991). Aquell romanç, l'anomenat *mossàrab*, a partir del 902, data de la conquesta de les Illes, conviu amb l'àrab i les varietats semítiques com el berber i, segons que sembla, degué perdre vitalitat i força progressivament fins a desaparèixer davant la pressió de la llengua dels musulmans, el poble dominador. D'aquest antic contacte dels parlants d'una llengua romànica amb una llengua semítica, qualque cosa en va quedar: topònims com *es Camp Cucurutx* (< CAMPO CRUCIS) (a Ariany) (Aguiló, 1997), *Muro*, *Campos*, *Petra*, *es Colombar*, *Capocorb*, *Torremarina*, *Garonda*, *Bóquer*, *Cúber,* etc., i tal vegada apel·latius com *xítxero* 'pèsol' (< CICERE), que trobam també a Andalusia i fins a Cuba, i *baldritxa* (si derivàs de PERDICE), així com mots d'origen romànic que degueren arribar a través dels musulmans, els quals hi deixaren la seva empremta fonètica, com és ara *barcella* (< PARCELLA < PARTICELLA), d'àmplia extensió, o els eivissencs *bastanaga* (< PASTINACA) i *bestriu* (< *pestriu* < PISTRICE) 'diferents varietats de mussola', on la *p-*, inexistent en el sistema consonàntic àrab, era substituïda per *b-* en boca dels parlants moros.

Coromines s'ha decantat sovint per la via del mossarabisme, però diria que s'hi ha mostrat massa generós. Propostes com *es Banyos* (Campos), *Portocristo* (Manacor), sense suport documental, són de creació moderna, i apel·latius com *primetxer* 'xantre' no admeten una anàlisi objectiva (Massot, 1989). Carme Barceló s'ha mostrat molt crítica respecte a l'admissió de mossarabismes. Pel que fa als del País Valencià, la darrera tendència és veure-hi el resultat d'una influència aragonesa: així, el valencià *tomello* 'timó, farigola' seria una adaptació de l'aragonès antic *tomiello*, amb reducció catalana del diftong *-ie-* inexistent en la nostra llengua (Veny, 1991, 99-114); però aquest influx no hauria tingut a Mallorca prou gruix.

Passant ara a la ictionímia, mots com *xerna* i *alatxa*, amb un suposat tractament de la C' semblant a *xítxero*, *baldritxa*, etc., i que podrien pertànyer a la primitiva capa precatalana, no seria estrany que ens haguessin arribat des d'algun dialecte italià, atès que comptam amb ictiònims d'aquesta procedència (cf. *ferrassa*, *jonqueti*, *rosseti*, etc.) [veg. ara § 12].

L'ESTRAT ÀRAB

Els musulmans, que van romandre a les Illes més de quatre segles, han deixat restes, com és sabut, en la toponímia (*sa Ràpita*, *Alcúdia*, *Algaida*), l'antroponímia (*Mesquida*, *Massot*, *Gamundí*) i alguns noms comuns (*basseja*/*passetja*, *tafona*, *estormia*, *a betzef*/*a betzep*, *ramadam*), però la seva descendència ictionímica és minsa: *aladroc* (< AL-'ÁZRAQ 'el blau') (com el català continental *seitó*), proposta d'Alcover-Moll, acceptada per Steiger i Coromines; *bacora* 'varietat de tonyina'

(< *baqur* 'precoç'); *aluja* (*aluda*) 'canana' procediria del llat. LOLLIGINE a través de l'àrab (DECat, *s. v.*)

Fons llatí heretat del grec

Passem ara a l'estrat llatí, arribat —repetim-ho—, ja en forma romànica, a través dels pobladors del Principat. Una part substanciosa d'aquest patrimoni és importació del grec. Els romans, en passar a ser un poble marítim, varen adaptar termes relatius a la navegació i a la fauna marina usats per pobles d'àmplia tradició marinera, com era el grec (Cortelazzo, 1966-1967, 67). «Il grecismo» —diu C. Battisti (1960-1961)— «a sull'ittionimia latina una posizione preminente che contrasta in modo evidente colla nomenclatura dei pesci d'acque dolce […]. La porcentuale è fortissima; sale all'80 %». Vet-ne ací unes mostres:

Grec	*Llatí*	*Català*
βοαξ	BOCA	boga
γογγρος	GONGER, CONGER	congre
μυραινα	MURENA	morena
μορμυρος	MORMYR	mabre
παγρος	PAGER, PH-, PAGRUS	pagre, -a
	*PAGELLUS	pagell
πηλαμυς	PELAMYS, -YDIS	palomida
σαλπη	SALPA	salpa
σαργος	SARGUS	sarg, sard
σαυρος	SAURUS → SAURELLUS	sorell
μυλλος	MULLUS	moll
πωλυπος	POLYPUS	polp, pop
δελφις, -ινος	DELPHINUS	delfí, dofí
πριστις	PRISTIS → PISTRIX	pestriu

Calcs:

χρυσοφρυς	AURATA, ORATA	orada, dorada, daurada,
κορακινος	CORVUS	corba, corball, escorball

La major part dels noms llatins han arribat al català de Mallorca per evolució normal: *congre*, *morena*, *moll*. Notem l'alternança *boga*/*voga*, aquest per atracció de *vogar*; *mormyru* hauria donat **morbre* i s'hauria homonimitzat en *marbre* (i després *mabre*, per dissimilació de vibrants), a causa de la blancor del cos del peix atravessat de faixes negroses; *pagre*, masculí a Eivissa, amb fidelitat etimològica,

s'ha feminitzat a Mallorca i Menorca, *una pagra*, amb inserció d'una *e* esvarabàctica (model que, reforçat per *gèl·lera*, ha estat seguit per altres mots com *mòllera*); *pagell* prové del diminutiu de *pager*, *pagellus*, com *sorell* ho és també del de *saurus, saurellus*; *salpa* ha vocalitzat la *l* velar en [w] (*saupa*), com *delfí* > *deufí* (i després *dofí*) (com *alba* > *auba*, etc.); *sarg* ha canviat la [k] fonètica final en [t] per una alternança freqüent d'aquestes oclusives en aquesta posició (vegeu el cat. continental dialectal *marc*/*mart*, *càntut*/*càntuc*, etc.) o bé a partir del plural on [ks] s'assimila en [ts] (*sargs* > *sards* → sg. *sard*); *polp*, forma antiga conservada a Eivissa, ha absorbit la *l* velar, fenomen freqüent quan aquesta va precedida d'una vocal velar (o central): *colp* > *cop*, *olm* > *om*, *palm* > *pam*, etc. *Pristis*, que designava diverses classes de peixos de grans dimensions, convertit en *pistrix* per atracció paronímica formal d'aquest mot, que volia dir 'fornera', és l'origen de *pestriu, bestriu* i altres variants de la costa continental que designen diversos tipus de mussola. Contra l'opinió d'Ernout i Meillet (1985), que el consideraven un mot «rare, surtout poétique», puc assegurar que va ser mot popular, com ho demostren aquests derivats catalans i la ramificació polisèmica que ja trobam en llatí clàssic i tardà. Es tracta d'una preciosa relíquia llatina conservada solament en la nostra llengua. Ha estat el millor dels meus viatges etimològics. «Després d'aquesta recerca» —escrivia (Veny, 1979*a*)—, «tinc la sensació d'haver rescatat una àmfora mil·lenària que el fang i les correnties dels segles havien soterrat al fons del mar». Llatinistes i romanistes com Joan Bastardas, Mario Alinei, Joan Coromines han donat el vistiplau a aquesta meva proposta [veg. § 4]. *Orada* prové del llatí vulgar ORATA; la seva variant *aurada*, que trobam a Menorca, no sembla un derivat directe del llat. AURATA, sinó producte d'una situació contextual (*una urada* → *una aurada*); la variant *daurada*, *dorada* és resultat d'una atracció de *daurar*, *dorar*.

FONS ORIGINARI LLATÍ

Llatí	*Català*
LUCIUS	lluç
ANGUILLA	anguila
SARDINA	sardina
SQUATUS	escat
MUGIL	mújol
LUPUS	llop, llobarro

Llatí	*Català*
DENTEX, -ICIS	déntol
SCORPAENA	escórpora
LOCUSTA	llagosta
OCULATA	oblada
RAIA	rajada

Alguns comentaris sobre els resultats catalans. *Anguila*, i no *anguilla*, que esperaríem (com GALLU > *gall*), és conseqüència d'una dissimilació de quantitat vocàlica i consonàntica (-ĪLL- > -il-) que provoca la simplificació de -LL- > -*l*- (com

VĪLLA > *vila*, ARGĪLLA > *argila*), al revés del castellà [*villa, arcilla*], on tal canvi no es produeix, i per això tant Cuervo com Coromines (DCEC) pensen que el cast. *anguila* és un catalanisme; *escat* presenta una evolució anòmala a partir de *squatus*, que hauria donat **esquat* o **escot* (com *quattuor* dona *quatre* o *cotre*); *mújol* té **múgel* com a estadi anterior, amb la *e* modificada per influx de la *l* velar (com *núvel* > *núvol*) [veg. § 22]; *llobarro*, augmentatiu de *llop*, dit així per la seva voracitat, té la variant *llibarro* a Eivissa per palatalització de l'estadi intermedi **llebarro*; *dentice*, a través de l'antic **déntets*, va donar *dénteu*, convertit en **déntel* per ultracorrecció i, finalment, *déntol* (com *múgel* > *mújol*); el llat. SCORPAENA hauria donat inicialment **escórpena* (com avui en cors), però l'assimilació de la nasal a la vibrant va canviar el mot en *escórpera* i *escórpora* (i d'aquí, a altres llocs, *escorpra*, *escorpa*); *rajada* és un derivat del llat. RAIA, conegut amb aquesta sufixació només en català (enfront de cast. *raya*, fr. *raie*, it. *razza*); el llat. OCULATA hauria d'haver evolucionat a **uiada*: atès, però, que tenim *oblada*, és probable que aquesta variant sigui una importació antiga de dialectes provençals a partir de la forma lígur [œˈdʒaja] (*œdʒu* 'ull'), d'acord amb l'equivalència lígur /dʒ/ = provençal /bl/ (ex.: líg. /dʒanku/ = prov. /blank/, líg. /dʒea/ = prov. /blea/) (Dalbera, 1997, 155-156); així interpreta Coromines la forma catalana i occitana *amploia*, a partir del lígur *anciöa*.

L'APORTACIÓ GENOVESA

Les relacions entre els Països Catalans i Gènova varen ser intenses, suara pacífiques (s. XII-XIII) amb col·laboració militar i intercanvis comercials, suara hostils (s. XIV i XV), especialment arran de la conquesta de Sardenya pels catalans i de les aspiracions al domini de Còrsega. La república de Gènova albergava grans centres productors de ceràmica, com la mateixa ciutat de Gènova, Savona i Albisola (Toso, 1997, 151-153), ceràmica que arribava a les terres catalanes durant l'edat mitjana i posteriorment. En un inventari mallorquí de 1800 figuren «plats fins», «palanganas», «xícaras», «sotacopas» de «obra de Gènova» (Martínez, 1998, 503). I no faltaven els ceramistes genovesos instal·lats a les nostres illes; així, sabem que el 1794 un genovès, Octaviano Maricone, veí de Maó, on posseïa «una fábrica de loza negra a la genovesa», s'adreça al governador de Menorca demanant-li que alliberi del servei militar el millor obrer que té, Josep Orfila, «el único que sepa hazer las piezas finas y moldes necesarios», perquè el sol·licitant està malalt i els altres obrers, genovesos, no fan tan bé la feina (*Doc. 1794*). Aquestes relacions han deixat traces en la llengua: *genovès*, *genovesc*, *genoví*, *de Gènova* són determinants freqüents de mots que designen armes, peces de l'armadura, teles, terrissa, mesures d'aquesta procedència (*coltella genovesca*, *cuyrassa genovesa*, *quintar genoví*, *drap de Gènova*, *aymina de Gènova*, *obra de Gènova*); d'altra banda, *Genovès* i *Genovard* són llinatges freqüents a Mallorca, incorporats a la toponímia menor

(*sa Cova Genovesa*, *Son Genovard*, potser *Son Genovoi*); el caseriu *Gènova* és una probable reducció de *gènero de Gènova*, al·lusiu al contraban amagat a les coves del seu terme (Mascaró, 1952-1962). Però és sobretot en el món nàutic i pesquer on aquesta influència es fa ostensible. Recordem que Gènova es va erigir en una puixant potència marítima, que va desplegar una gran expansió comercial. Així, *escandall* 'plom del volantí', *goa* 'mesura de longitud de les barques, literalment 'colze' i *parat* 'travesser de fusta per on llenega la barca' són clars manlleus al genovès *scandaglio*, *goa* i *parati*, respectivament (Veny, 2001*a*); a més, *volantí*, segons proposta de J. Corbera (1998), seria tributari del genovès *bollentino* com semblen demostrar-ho les grafies antigues amb *b*-.

Si passam a la ictionímia, diversos noms de peixos són imputables als genovesos: *anxova*, *rosseti*, *jonqueti* (i *jonquillo*), *ferrassa*, *amargot*. El llat. APIUA només pot donar *anxoa*, *anxova* (exactament *anxöa*) en genovès, on el grup -PI- es resol en [ʃ] (cf. *amploia*); aplicat, a les Illes, a l'espècie enllaunada, deu ser forma tardana d'importació no necessàriament, i de manera directa, del genovès, sinó a través del castellà. *Rosseti* (*Aphia minuta* o *Pseudaphia ferreri*) i *jonqueti* (*xanguet*) són peixos menuts en la interpretació etimològica dels quals Coromines, que tants mots ha desentranyat de la fosca, s'allunya del bon camí en caure en les ombres evanescents del mossarabisme; d'acord amb amics biòlegs, el primer remunta al genovès *russeti*, i el menorquí *jonqueti* és tributari del també genovès *gianchetu*, diminutiu de *giancu*, evolució de BLANCU en aquest dialecte (com si diguéssim *blanquet*, relacionat amb el color blanquíssim, quasi transparent, de l'espècie); en mallorquí, transformat en *jonquet* i posteriorment en *jonquillo* per canvi del sufix *-et* per *-illo*, d'origen castellà però d'una certa vigència d'ús; a la costa continental catalana va donar *xanguet* propagat per les costes meridionals fins arribar a Màlaga, on, convertit en *chanquete*, és un peix considerat propi i emblemàtic d'aquesta ciutat (Mondéjar, 1976 [1991]; Corbera, 1993). *Ferrassa* (*Dasyatis pastinaca*) podria ser mot occità, però, atès que no es troba en el litoral continental (com *garneu*, *rascassa*), que és la via de propagació dels ictiònims d'aquell origen, és més probable, com insinua M. Duran, que sigui el genovès *ferrassa*, *ferassa* (Cortelazzo *et al.*, ed., 1995, 41; Palombi-Santarelli, 1969, 273); el nom sardocors de Portovecchio *farunkoda* (literalment 'ferro a la coa') fa pensar en la comparació de la seva espina verinosa que acompanya la coa amb una punxa de ferro (Secretan, 1988, 300). També *amargot*, que figura en la llista de Barceló Combis (1868, 46) entre els peixos que mai havia vist, podria estar relacionat, segons comunicació personal de M. Duran, amb el genovès *amarou*, *amarun*.

Finalment, tenim documentat un *genovès*, aplicat a una espècie marina no identificada, en l'obreta de Joan Ramis *Temps y paratges de Menorca en què és més gustós y saludable o danyós el peyx y marisc* (Maó, 1811):

> bastenagas, donzellas, masots, roquers *genovesos* y saltaberdissas.

Es tracta d'un hàpax, sense continuïtat en la llengua viva, i sembla constituir un determinant de *roquer*, nom que els menorquins donen a diverses espècies de làbrids, entre ells, el *Crenilabrus quinquemaculatus* (Ferrer Aledo, 1930, 242). Si la identificació fos aquesta, podríem concloure, provisòriament, que el determinant relacionaria el cromatisme del peix amb el vestit bigarrat dels genovesos; a Gènova es varen promulgar diversos decrets sobre els excessos en la indumentària (Toso, 1997, 151-153 i 174-175). Una altra interpretació seria el caràcter despectiu del determinant, aplicat aquí al làbrid menys estimat; abonaria aquesta proposta el lexema *musclo genovès*, dit a Cadaqués d'un mollusc verdós, molt indigest (Sala, 1992).

El pòsit occità

L'occità també ens ha deixat alguns elements ictionímics. Però no hem de pensar que aquest fet sigui resultat d'un contacte directe arran de la participació de gent occitana en la conquesta i colonització de Mallorca, que fou important (un terç de les embarcacions eren ultrapirinenques, els occitans varen participar també en un terç en el patrimoni urbà i rural, quatre occitans formaven part de la Comissió de Repartiment [Santamaría,1986]), entre altres raons perquè els ictiònims que li són imputables, *garneu* i *rascassa*, no es troben a Mallorca: el primer, viu a Menorca, i el segon, a Eivissa, on degueren arribar des del continent. El tríglid *graneu* és una variant de *garneu* que, segons vaig demostrar (Veny, 1992), prové de l'occ. *gronau* a partir del llat. GRUNNIRE 'grunyir' i el sufix germànic *hard*, de caràcter augmentatiu; aquest peix s'anomena així pel soroll que emet quan és pujat a la barca a causa de la contracció de la veixiga natatòria. Fonament el seu origen occità en la manca de palatalització de -NN- (> occ. *gronir*) i en l'addició d'un sufix *-ard* a un radical verbal, cosa que no passa en català, que sols l'afegeix a un radical nominal (per ex., *moscarda*).

El menorquí *buldroi*, *Lophius piscatorius*, podria ser un préstec directe de l'occità (occ. *boldròi* «baudroie», Alibert, 1966, *s. v. boldra*), on s'hauria format sobre *boldra* 'fang' en relació amb el seu hàbitat (Dauzat *et al.*, 1964; Rey, 1994).

Paper del castellà

És ben escassa la presència de mots castellans en la nòmina ictionímica balear. Algun, com *lloro* (*Labrus bimaculatus*, el mascle), ja correspon a un nom comú generalitzat i acollit per la normativa, creat per metàfora cromàtica amb l'au tropical. *Llenguado* està guanyant terreny a *pelaia* (o *pelea*). *Cavalla*, per *verat*, s'ha assentat en l'eivissenc probablement com a conseqüència de les freqüents relacions d'Eivissa amb València: pescadors valencians es van instal·lar a l'Illa Blanca; Dènia

i Eivissa gaudien de franquícia d'imposts; al Cabanyal s'armaven barques per a pescadors eivissencs; Eivissa era el segon port de les barques de la Vila Joiosa (Veny, 1999*b*). Igualment, el *Lamna nasus* s'anomena *marraix* (present ja a Fabra, 1932), com en valencià, on és una adaptació del cast. *marrajo*, d'acord amb un patró de correspondències freqüent en parlants bilingües d'aquest dialecte segons el qual al cast. /x/ correspon el val. /ʃ/ (tipus cast. *caja* = cat. *caixa*) i així del cast. *navaja* han fet *navaixa*, del cast. *antojos* han fet *antoixos*, etc.; en canvi, a la resta de les Balears hem registrat una adaptació segons el punt d'articulació, pròpia de parlants monolingües, *marraco* (com *majo* > *maco*) o bé la rònega importació, *marra/x/o* (Veny, 1993*a* i 1994*a*). [Veg. ara D. Le Bris, 2013]

Alguns castellanismes són esporàdics: *cinturon* 'veta, *Cepola monophtalma'*, *hermano* 'quetsémper', *trutxa* 'truita', etc. D'altres han entrat a través del comerç i de l'etiquetatge en castellà com a noms d'espècies enllaunades, provocant dicotomies interessants per a la lingüística general, però que la lingüística prescriptiva tracta de corregir: *tonyina/atun*, *enclotxa/almeja*, *aladroc/anxoa*, *escopinya de gallet* (*catxel* a Tortosa) / *berberetxo*.

Alguns mots de la fauna marina han estat considerats catalans de Mallorca, però sense cap motiu. El *peix de Moisès*, per exemple, que apareix a les llistes de J. M. Bover (1836 i 1864), sense traducció castellana i que degué prendre d'una llista anterior, de 1791, és el nom americà, com certifica Christóval Vilella (1786, n. 407) a propòsit d'aquesta espècie, rara al Mediterrani:

> El pescado de donde he sacado esta copia es rarísimo; lo cogieron en la red nombrada Xarxa [?] en paraje de pocas aguas, nunca en esta isla lo havian visto, ni tampoco en sus mares. Algunos marineros que han navegado por la América dicen que se pescan por aquellos mares y que los nombran *mantas*, y otros *pescado Moysés*; pesó ocho quintales y una arrova […] en una parte es azul […] y en la otra blanco plateado; […] tiene el pellejo liso y en la boca ningun diente, solo granitos como los que tiene la sapa [= *zapa*] que es piel de otro pescado nombrado en esta isla *escat vegigal*.

No pareix adequat de considerar-lo nom mallorquí, com s'ha fet recentment (*Llista vermella*, 2000, 69).

D'altra banda, mots considerats castellans, com *caramel* 'gerret', tendrien un origen català, i no portuguès, com ha demostrat convincentment M. Duran (1998*a*). Caldria partir d'un **gerret caramell*, format a partir de *caramella* 'flabiol', metàfora basada en l'allargament del cos d'aquest peix, com ho és el sinònim *gerret flabiol*; *caramell*, per etimologia popular, hauria passat a *caramel* a les costes murcianes i andaluses amb adaptació de la *-ll* final en *-l* (com és normal en les adaptacions del català al castellà) i hauria passat a *caramelo* a les costes tarragonines, per atracció homonímica del nom del dolç.

D'altra part, a les «Observations sur des poissons recueillis dans un voyage aux Îles Baléares et Pythiuses» redactades pel científic francès François Étienne Delaroche, el 1809, apareixen, al costat de formes correctes (*xucladit*, *rap*) i d'altres modificades per l'oïda de l'investigador (*bostrio* 'bestriu'), alguns noms castellans, presentats com a balears, que són resultat de l'ús del castellà com a llengua de l'enquesta, del desconeixement de la llengua del país i d'una inveterada actitud illenca de respondre en castellà a un foraster: així s'infiltren en l'esmentada llista formes espúries com *cavallo de mar* 'cavallet de mar', *armado* 'armat, malarmat', *salmonete* 'moll', *caña vieja (roja)* 'escanyavelles', *tres llibras* 'treslliures', probablement *lenguado* 'pelaia, llenguado', etc. (Delaroche, «Suite du mémoire», 1809, 313-319). Joan Santamaria, a les seves *Visions de Mallorca* (Veny 1996*a*, 54-56), es feia ressò d'aquesta habitud d'adreçar-se o contestar en castellà a un foraster, encara que aquest fos català del Principat.

Qualque relació amb el nostre tema de contacte de llengües conté la llista de peixos de la mar balear enviada el 1786 pel regent de l'Audiència de Mallorca, Jorge de Puig, al «Decano Gobernador interino del Real y Supremo Consejo de Castilla». En aquesta llista, volgudament feta en castellà, a més de noms mallorquins no traduïts (*bot*, *llunada*, *mèlvera*, *mussola*, *raor*, *vaca*, *reig*, etc.), apareixen:

1) traduccions correctes del mallorquí al castellà: *cranc* → *cangrejo*, *pegellida* → *lapa*, *anfós* → *mero*;

2) adaptacions formals: *jonquet* → cast. *jonquete*, *oriola* → *origüela*;

3) calcs semàntics: *cap d'olla* → *cabeza de olla*, *salroig* → *salrubio*; *canyes velles* (< *escanyavelles*) → *canas (→ cañas) viejas*.

De l'anàlisi de la llista es desprèn la inexistència de castellanismes, així com la dificultat de traduir els noms autòctons a la llengua oficial, l'única, d'aleshores (Veny, 1994*b*).

Vessant arcaica

Hem vist com una part important del nostre patrimoni ictionímic està format per paraules que remunten al llatí clàssic, sovint des del grec. A les llistes tradicionals hi he afegit el cas del *pestriu*, preciós supervivent del llatí PISTRIX, relíquia viva solament en les costes dels nostres països. Participen també d'aquest reducte arcaic altres mots catalans que han estat vius en el passat com a apellatius i que avui perviuen amb valor figurat dins el món marítim. Així, el *arnès*, que era el conjunt de les armes ofensives i defensives d'un cavaller, perviu avui en el *arnès* 'malarmat', peix de gran protecció òssia; *clavell*, que volia dir 'clau', és present en el nom d'una varietat de rajada (dita també *clavellada*), coberta de tubercles espinosos comparats a claus; el llat. PULICE 'puça', al costat de *puça* (format a partir del plural *puces*), va generar un duplicat **puuç*, dit, a causa de l'estructura d'una

puça, del crustaci minúscul que viu en l'alga i serveix per a grumejar; percebut com a plural, va passar a *puu*, vivíssim a Mallorca i Menorca. El *junclà* de Ciutadella (*Thalassoma pavo*, *vit d'en Gaona* a Maó, *fadrí* a Mallorca, *ministre* a Eivissa) i el *juglà* de Maó (*Labrus bimaculatus*) són una aplicació metafòrica de *juglar* (així s'hauria d'escriure) basada en la comparació dels colors vius d'aquestes espècies amb la roba bigarrada, cridanera, dels joglars; altres sinònims, com *ministre*, *músic* deuen tenir la mateixa motivació (Veny, 1993*b*).

Igualment, la morfologia derivativa ens ofereix dades valuoses. Actualment, el sufix diminutiu més freqüent és *-et*, *-eta* (*congre* → *congret*). Però la llengua disposa d'altres sufixos amb aquest mateix valor: *-ó*, *-ol*, *-ell*, *-í*, si bé escassament usats, però dels quals Fabra (1932 [1924-1925]) celebrava un recobrament de la vigoria. La ictionímia, en canvi, s'ha mostrat altament frondosa en el seu ús: *mabró*, *esparralló*, *aranyó*, *gató*, *sipió*, *alatxó*, *agostencó*, *balandró*, *patenó*; *llopissol*, *mabritjol*, *cap-rotxol*, *anfossol*, *tonyinola*, *sardinyol*, *espetol*, *cirviola*; *cap-rotxell*, *paguerotell*, *obladell*, *oradella*, *saupella*; *calamarí*, *sorellí*. Qualcun d'aquests noms s'ha lexicalitzat per a perdre el seu valor diminutiu (*cirviola* 'círvia') o fins per a designar una espècie diferent (*sipió* '*Sepiola rondeleti*', *espetol* 'sonso').

Vessant renovadora

Però hem dit que la llengua, en el nostre cas el lèxic de la fauna marina, té també una cara renovadora. Els parlants actuen metalingüísticament sobre el seu parlar, modificant-lo d'acord amb la interpretació que fan de cada mot. Sobretot quan un vocable ha esdevingut opac semànticament, els parlants tendeixen a ferlo transparent d'acord o no amb la realitat observada. És així com el *pop mesquer* (*Eledone morchata*), dit així per la intensa olor de mesc que desprèn (per això, també *pop pudent*), quan *mesc* deixa de ser usual, aquell esdevé, entre els nostres pescadors, *pop mesquí* o *pop mosquit*. Semblantment, *escanyavelles* 'mare d'anfós' es diu així perquè té moltes d'espines; en desaparèixer el sentit 'ofegar' del verb *escanyar*, en una dialecte d'article salat, el pas a *canyes velles* estava servit (documentat ja el s. XVIII, cf. Veny, 1994*b*).

Altres vegades, en lloc d'una modificació, assistim a una substitució dins el marc de la tendència innovadora de la llengua, que apella sovint a la metàfora o la metonímia. Així, al costat del tradicional *escat* sorgeix *(peix) àngel*, a causa de les aletes de l'esquatínid; a *llampresa* succeeix a Menorca *(a)ferratimó* per l'adherència d'aquesta espècie al timó de les embarcacions; o la *llunada* rep la competència de noms com *peix martell* i *guàrdia civil*, basats en la forma de *T* del cap, que recorda un martell o el tricorni d'un guàrdia civil (cf. sicilià *carabbineri*).

Així, doncs, la creativitat popular va augmentant i renovant el lèxic rebut de la tradició. I així un atribut de l'individu pot generar, per metàfora o metonímia,

un altre mot: el color (*moret* 'tuta', pel seu color fosc), la forma (*cabot* 'gobi', per la dimensió del cap), l'hàbitat (*surer* 'ballesta', per amagar-se sota els suros de les xarxes) o una qualitat (*tremolor* 'tremolosa', per la descàrrega elèctrica que emet). O el nom pot ser provocat per la semblança amb un animal o objecte: un quadrúpede (*cavallet de mar*, per l'estructura física), un rosegador (*rata*, per la forma del cap), un aucell (*tord*, pel cos pigallat), un insecte (*aranya*, per la seva secreció verinosa), un objecte (*bot*, per la semblança amb un odre), la relació amb un personatge (*anfós* 'mero', per l'exquisidesa de la seva carn). També la ironia pot determinar el naixement d'alguna variant com *treslliures Serranus hepatus*, el més petit dels serrànids (cf. *serrà menut*). Hi ha alguna espècie amb nom científic, però mancada de nom popular, que els científics solen batejar; per ex., el *Pomatoschistus microps*, que viu en aigües salabroses, per al qual es proposa *cabot d'albufera* (*Llista vermella,* 2000, 112); tanmateix, s'han comès desbarats a l'hora de dur a terme tals batejos.

Aspecte diatòpic

Un dels fonaments de la unitat lingüística dels Països Catalans es troba en la ictionímia. Són molts els noms d'animals marins comuns a tot el domini lingüístic: *aranya*, *rap*, *pagell*, *tonyina*, *bonítol*, *tintorera*, *congre*, *déntol*, *morruda*, *espet*, *morena*, *sèpia*, *déntol*, *sarg*, *salpa*, *calamar*, *galera*, etc. Les petites diferències formals (*tollina*/*tonyina*, *sèpia*/*sípia*, *oblada*/*doblada*), les trobaríem en qualsevol llengua del món. Com trobam geosinònims, és a dir, variació de significants segons les àrees geogràfiques: al *moll* d'aquí correspon el *roger* (o *roget*) de la Costa Brava, a la nostra *donzella*, la *senyoreta*, *julivia*, *guiula* o *juriola* de la costa septentrional del Principat. Tot i que dins les Balears la unitat és manifesta, no falten variants que expressen la personalitat de cada illa i fins d'alguna població; així, Eivissa, com ja hem vist, se separa de la resta de l'arxipèlag, sovint per afinitat amb el valencià: *corba* enfront de *escorball*, *rascassa* en lloc de *escórpera*, *tremolosa* enfront de *tremolor*, els esmentats *llibarro* per *llop*, *cavalla* per *verat*, etc. Menorca alguna volta es distancia de Mallorca: *saltabardissa* 'quetsémper', *buldroi* 'rap'. I no falten les variants locals, com *banyero* 'cranc pelut' a la costa de Campos, *vergada* 'variada' a la de Santanyí, i noms festius, com *tamborer* 'esparrall' (Campos), *sard porrerenc* 'variada' (Campos), *comunista* 'tallahams' (Portocolom) (Duran, 1993, 38-39), etc.

Hi ha noms estables, com ara els anomenats abans (*rap*, per ex.), però altres són proclius a la hipertròfia lèxica, com el *quetsémper*, que només a les Balears coneix catorze significants diferents: *salta-en-cony*, *saltamurades*, *saltabardisses*, *boixacriades*, *peix de Sant Francesc*, *llangardaix*, *quetsémper*, *dragó*, *moll d'ombra*, *rata forastera*, *aranya de sa Curia Blanca*, *hermano, pólipo*, *pend(i)ente*. A aquests s'han d'afegir els mots fantasma com **peix de Sant Franc* o **dragó pardal*, inexac-

tes com *veirat* o inventats com **llangardaix de San Francesc*. La lexicogènesi té dos elements bàsics: la metàfora fàl·lica (tipus *boixacriades*) i la idea de 'espècie poc apreciada' (tipus *aranya de sa Curia Blanca*), de la qual participa *quetsémper*, mot originat en la doxologia de la segona part del *Gloria Patri*, resat en llatí durant segles: «Sicut erat in principio *et nunc et semper* et in saecula saeculorum»; el segment *et nunc et semper*, tret del seu context litúrgic, interpretat *en-un-quetsémper*, va generar *quetsémper* (admès ja per la normativa) amb el valor pejoratiu de '(persona o cosa) despreciable, eixelebrada' i aplicat al peix pel seu nul valor comercial (Veny, 1996*b*; § 10).

Expansió ictionímica

El fet que els Països Catalans posseeixin tantes llegües de litoral i els seus habitants hagin sentit una forta vocació marinera al llarg dels segles ha contribuït a l'expansió d'un cert lèxic ictionímic més enllà de les seves fronteres lingüístiques. Un estol d'ictiònims de la costa murciana han de ser imputables a l'antic substrat català: *pàmpol*, *palomina*, *robalo*, *escate*, *mabre*/*magre*, *(al)bacoreta* (Sempere, 1995), *chirrete*, etc. La baixada de pescadors de parla catalana cap a les costes meridionals va dur als ports andalusos catalanismes clars com *dento*, *cerbiola*, *rascacio*, *garneo*, *mújol*, una contribució al castellà que les històries d'aquesta llengua obliden totalment.

L'assentament de menorquins a Algèria el s. XIX, fugint de la precarietat econòmica de l'illa i el contacte amb la marineria balear, va afavorir l'arribada a les costes nord-africanes de noms ben baleàrics com *serrà imperial*, *escorbai*, *rafel*, *gerret*, *xucla*, *mora*, etc. (Veny, 1977*b*, 328). És un altre cas el dels menorquins traslladats a Nova Esmirna (Florida) també el s. XVIII per treballar a les plantacions de cotó, després trasplantats a Sant Agustí, que mantingueren la seva varietat menorquina de català durant generacions; no pareix, però, que entre els elements lèxics supervivents, estudiats per Ph. D. Rasico (1987), figuri cap ictiònim d'encuny balear; la fauna americana era diferent de la mediterrània, es tractava d'una colònia agrícola no marinera i, a més, les condicions dures de treball a la plantació no devien permetre cap tipus de pràctica pesquera. Entre les recialles ictionímiques únicament trob *xopa* [tʃˈopə], nom castellà de la càntera; no ens ha d'estranyar la presència d'aquest i altres mots castellans a causa del contacte amb aquesta llengua durant la dominació espanyola (1784-1821), esdevinguda oficial i emprada en l'escolarització, l'Església i l'activitat comercial (Rasico, 1987, 283).

Finalment, hem exportat catalanismes de la fauna marina a la llengua normativa espanyola (*rape*, *lampuga*), alguns s'han vist amb lletra de motlo a la nomenclatura oficial (*chucla*, *escupiña grabada*, *llampuga*, *musola*, *raó* [*sic*], *rémol*), actitud durament criticada des del centre (Alvar, 1970), i d'altres (*fadrí*) apareixen en obres de biologia.

Conclusió

Hem passat revista a la llarga nòmina de la nostra fauna marina. Hem comprovat que el seu estrat bàsic és indiscutiblement català i que remunta a profundes arrels grecollatines, amb modests tributs de l'àrab, l'occità, el genovès i el castellà. Aquest component tradicional s'ha enriquit al llarg dels segles amb el d'altres noms que són producte de la creativitat popular, que provoca innovacions portadores de nous mots, a vegades d'àrea local, però que no vulnera l'evident unitat de la llengua catalana. L'expansió d'unitats ictionímiques cap a les costes meridionals de la Península i cap al litoral africà és una mostra de la puixança del nostre món mariner, de la vocació dels nostres homes de mar i de la fidelitat a la seva llengua. Al *Diari 1918*, de Foix (2004, 499), uns mariners parlen de la mort:

> —Jo voldria morir tot ballant, diu un de jove. —Jo, quan dormo. I el més vell, mestre de sardinals: —Jo, tot mirant el mar.

També jo, com el vell sardinaler, voldria expirar mirant la mar, però, perquè el darrer sospir fos assossegat, amb la seva fauna preservada, incòlume i adherida entranyablement als seus noms. Un patrimoni preciós, és a dir, de gran valor i bell, i del qual, entre tots, hauríem de malavejar la salvaguarda.

3. Topònims i gentilicis en la ictionímia catalana

Objectiu

Em proposo donar compte dels noms de peixos i altres animals marins del domini català que contenen, com a determinant, un sintagma toponímic (*rèmol d'Itàlia*) o un gentilici (*mussola gavatxa*), destriant-ne els que són resultat d'una transmissió popular dels que han estat formats convencionalment, cercant-ne, fins allà on m'ha estat possible, llur motivació.[1]

Genèric + determinant toponímic popular

Petxina de Montserrat 'escopinya verrucosa, ou ratllat', *Acanthocardia (Rudicardium) tuberculata* (L., 1758). Àrea: Vilanova i la Geltrú (Garcia, 1980, 192; Huguet i Sesma, 1991, 197). Semblant a la *Pecten jacobaeus* (cat. *vano*, *petxina de pelegrí*), molt popular i coneguda comercialment, el segon nom de la qual, *petxina de pelegrí*, pot haver servit de model.

Aranya de sa Curia Blanca 'quetsémper, dragó, peix de Sant Francesc', *Synodus saurus* L. Àrea: Campos, Santanyí (Mallorca). Mot de caràcter festiu que reflecteix un ús irònic de l'ictònim *aranya* (*Trachinus draco* L.), amb el qual aquell peix té una certa afinitat, completat amb un determinant, *de sa Curia Blanca*, variant col·loquial de *s'Alqueria Blanca*, poblet meridional de l'illa al qual els parlants dels pobles més grans de la rodalia han associat els semes de 'petit', 'foraviler', 'inculte', amb la qual precisió ressalta el sentit pejoratiu aplicat a l'espècie (cf. *sard porrerenc*) (Veny, 1996*b*).

1. Aquest article s'ha beneficiat de precioses indicacions que dec a l'amistat i saviesa de Miquel Duran, al qual expresso aquí la meva profunda gratitud.

Cranc de l'Havana (*Dromia personata*) «grosset, molt rodó, que damunt la closca té una mena de capa de pelussa com herbeta espessa» (Llucmajor) (DCVB). Nom molt local, sense prolongació en el parlar actual. Miquel Duran pensa que el nom li podria haver estat donat per un mariner que, havent navegat pel Carib, hagués vist crancs d'aquest mateix gènere.

Genèric + determinant toponímic convencional

Es tracta de noms llibrescos, que sovint són traducció o adaptació del nom científic d'una espècie.

*Plana (*o *rèmol) d'Itàlia* correspon al *Platichthys flesus italicus* (Lloris *et al.*, 1984, 211; *Espècies*, 1992, 34) o *luscus* (FNAM, 1989, 1304-1305). El seu hàbitat és l'Adriàtic septentrional i les mars Negra i d'Azov. L'anàlisi d'exemplars de l'Adriàtic va fer pensar un temps que constituïen una tercera subespècie, que fou batejada *Platichtys flesus italicus*, però estudis posteriors demostraren que no hi havia diferències amb els exemplars de la mar Negra. Tot i que no és palès que aquesta sigui una subespècie coneguda a les aigües catalanes, Lloris *et al.* (1984) la inclouen entre els «peixos del mar català», inventant-se un nom «vulgar» que pren com a nucli el nom popular d'un peix pla, *plana* o *rèmol*, i que desenvolupa el darrer determinant del nom científic (*italicus*) en el sintagma toponímic *d'Itàlia*.

Gòbit de les Balears 'ruc' (Nadal i Fortià, 1981, 142), *Odondebuenia balearica* (Pellegrin i Fage, 1907). Es tracta d'un diminut gòbit, d'uns tres centímetres de llargada, descrit originàriament per Pellegrin i Fage amb el nom *Eleotris balearica* a partir de cinc exemplars procedents dels voltants de l'illa de Cabrera, a l'arxipèlag balear. Posteriorment, Fernando de Buen el va incloure en un nou gènere, *Odondebuenia*, que fou dedicat per aquest autor al seu pare, el professor Odón de Buen (Duran, 2010, 167). El determinant *balearica* ha estat adaptat en *de les Balears* (cf. cast. *góbido de las Baleares*; it. *ghiozzetto delle Baleari*).

Escórpora de blanda 'escórpora', *Scorpaena loppei.* Matallanas (1979) va comprovar per primera vegada l'existència d'aquesta espècie a les aigües catalanes. El nom sols apareix a Lloris *et al.* (1984, 206): deu ser una retroadaptació del topònim *Blanes* al seu nom antic *Blanda*, ateses la troballa de la susdita espècie per les embarcacions de pesca de Blanes i la desaforada tendència batejadora d'aquell equip de biòlegs?

Bavosa de l'Adriàtic (Lloris *et al.*, 1984, 205), *Blennius adriaticus*, fr. *blennie adriatique*, angl. *Adriatic blenny*; it. *Bavosa adriatica*. «Frecuente en algunos lugares del Adriático» (Riedl, 1986, 728). Demestre *et al.* (1974) han demostrat l'existència d'aquesta espècie en el nostre mar. Es tracta d'una adaptació del nom científic, amb la pauta dels noms d'altres llengües, que basa el nucli en un nom genèric dels blènnids (*bavosa*) i el determinant en un sintagma toponímic (*de l'Adriàtic*).

Salmó de Califòrnia 'truita de rierol', *Salvelinus fontinalis*, cast. *salvelino* (Gibert, 1913, 89; Griera, 1923, 70), fr. *saumon de fontaine*, occ. *salmon de font* (Albi, 1986, 105). Procedeix de Nord-amèrica. Gibert (*ibidem*) nota que Francesc Darder (1851-1918), aleshores director del laboratori d'ictiologia de Barcelona, havia introduït aquesta espècie, entre altres salmònids, en les aigües dolces de certs indrets de Catalunya; avui es troba en alguns llacs i rius del Pirineu (HNPC, 189 i 191). L'espècie fou exportada a França a finals del s. XIX.

Carpa de Bohèmia, *Cyprinus hungaricus* (Gibert, 1913, 80; Griera, 1923, 43).

Carpa de Francònia o *de Turinga*, *Cyprinus kollarii*; cast. *carpa común* (Gibert, 1913, 80; Griera, 1923, 43); fr. *carpe de Kollar* (Gosmány, 1979). Darder va emprendre la seva repoblació piscícola en diferents punts de Catalunya (Gibert, *ibidem*).

Carpa del Japó, *Cyprinus Hi Goí* (Gibert, 1913, 1013; Griera, 1923, 43).

Carpa d'Holanda, *Cyprinus carpio*; cast. *carpa común* (Griera, 1923, 43). Introduïda a la península Ibèrica amb els reis de la Casa d'Àustria (Docavo Alberti, 1979, 70-71; vegeu Cisternas (1877, 85-88).

Nom + adjectiu gentilici popular

1) El determinant *inglès* (= *anglès*) ha estat especialment productiu a Menorca a causa de la dominació britànica (1713-1756, 1763-1782 i 1798-1802). Aquesta variant, *inglès,* no normativa, d'influència castellana, ja apareix en català el s. XVII (Lacavalleria, Labèrnia, etc.) i, com a cognom, a Menorca ja el s. XVI (DCVB). El color vermell de l'uniforme dels soldats britànics és l'origen d'aquesta metàfora tan productiva.

Cabot inglès 'burro de sorra, gòbit de sorra, ruc d'arena, cabot d'arena', *Gobius (Macrobobius) cruentatus* (Luther i Fiedler, 1968, 108). Àrea: Menorca (Ferrer Aledo, 1906, 9, i 1930, 232; Griera, 1923, 40). El determinant és el resultat d'una metàfora-metonímia basada en el color vermell de l'espècie i el de l'uniforme dels soldats anglesos: «color pardo a pardo rojizo, con manchas pardas irregulares. El rostro y especialmente los labios son siempre rojos» (Luther i Fiedler, 1968, 98).

Gerret inglès 'gerret fabiol, gerret fabioler', *Centracanthus cirrus* (Rafinesque, 1810) (abans, *Smaris insidiator*). Àrea: Menorca. Documentació: Ferrer Hernàndez, 1903 (*ap.* Duran, 1998*a*), Ferrer Aledo, 1906, 19; Gibert, 1913, 57; Griera, 1923, 52). Idèntica motivació que la de l'espècie anterior: nom «determinat per la coloració general, més vermellosa que la del gerret ver» (Duran, 1998*a*).

Mòllera inglesa 'fura, oliana', *Gaidropsarus mediterraneus.* Àrea: Menorca (Ferrer Aledo, 1906, 25 [*Motella fusca*]; Ferrer Aledo, 1930, 247 [*Onos mediterraneus* L.]; Gibert, 1913, 72; Griera, 1923, 54). La motivació és igualment cromàtica: «dorso anaranjado y moteado de negro» (Luther i Fiedler, 1968, 129). Secretan (1988, 106), tot al·ludint a la presència anglesa, no en dona la motivació; només diu: «ne semble pas avoir caractère péjoratif».

Cranc inglès 'pessic, cranc rei', *Calappa granulata*. Àrea: Menorca. Documentació: Arxiduc (*c.* 1880, 72). També és de tons vermellosos (cf. el dibuix de la p. 192 de Luther i Fiedler, 1968, làmina 21). Seria deixar-se portar per un excés de fantasia relacionar

anglès → *vermell* → *vergonya*,

atès que aquest cranc, quan se sent amenaçat —diuen Luther i Fiedler (1968, 186)— es tapa la «cara» amb les seves grans mordales, la qual cosa explicaria que en algunes llengües se'l titlli de 'vergonyós' (fr. *crabe honteux*, it. *granchio vergognoso*) (Luther i Fiedler, 1968, 186). A més, la realitat és tot altra, car, com observa M. Duran (1998*b*), la posició de les mordales plegades més aviat indica un estat de repòs i tranquil·litat i és quan se senten amenaçats que tots els crancs despleguen les mordales cap a l'esquerra i la dreta, amb les pinces obertes, en actitud alhora defensiva i amenaçadora.

Escopinya inglesa, *Pectunculus pilosus* (Maó) (DCVB, *s. v. copinya*).

2) El determinant *jueu* s'aplica en general amb caràcter pejoratiu, com passa per a animals terrestres (*caragol jodio*: «eixe no és tan bo» com el *cristià* (el Pinós, ALDC).[2]

Anfós jueu 'anfós bord', *Mycteroperca rubra* Bloch (segons Nadal i Fortià, 1981, 98, que dona com a sinònims *anfós bord* i *nero rosat*); *Cerna nebulosa* Cocco (segons Barceló Combis, 1868, 28); però *anfós bord* seria l'*Epinephelus alexandrinus* i *anfós rosat,* el *Mycteroperca rubra* (Corbera *et al.*, 1996, 142-143). El determinant és degut al fet de considerar aquesta espècie de qualitat inferior a la de l'*anfós* o *mero* (*Epinephelus guaza*), com ho prova el seu sinònim *anfós bord*. Secretan (1988, 116) es pregunta si el seu valor pejoratiu podria provenir de la seva menor dimensió i «ses rares apparitions». A destacar la forma tradicional *jueu*, substituïda pel castellanisme *judio* com a apel·latiu corrent a Mallorca, on es documenta des del s. XVII (Corbera, 1982). Una mostra més de l'estancament d'arcaismes en un vocabulari especialitzat com és el dels pescadors.

Cranc jueu 'cranc de roca, bicicleta', *Pachygrapsus marmoratus*. Àrea: Mallorca, Menorca. Documentació: «cranchs peluts, reals, *jueus*» (Cleghorn, 1751, 44); Griera, 1923, 45; DCVB. Crec que és el que a les costes de sa Ràpita (municipi de Campos) en diuen *cabra* i a altres llocs de Mallorca, *cranc sabater*. No són comestibles. El pare Colom ho confirma: «No són gaire bons».

2. Però la gènesi metafòrica pot procedir d'altres semes: l'occità *peis jouziu* 'peix martell', pel cap que recorda el capiró portat pels jueus de Marsella a l'edat mitjana (Barbier, 1914, 312); el mallorquí *juia* 'fredeluga', pel plomall d'aquesta au comparat amb el capiró del vestit dels jueus medievals (Veny, 1986*a*, 43-45).

Escat jueu 'escat', *Squatina angelus*. Àrea: Mallorca. Documentació: Barceló Combis (1868, 12), que és l'única reproduïda al DCVB, com ho indica el guionet que es troba a Barceló («*Escat.* El mateix peix s'anomena a Mallorca *escat-jueu*»). A Formentera, *escat bord*. És difícil aclarir quina és l'espècie de mala qualitat. «També és insegur si aquests termes pejoratius es refereixen a la qualitat gastronòmica o a la qualitat de la pell preparada com a estri de poliment» (Duran, 1998*a*, 160).

Moll jueu 'roger (moll) de fang, moll fanguer, moll cranquer'. Àrea: Mallorca, Eivissa. Documentació: Barceló Combis, 1868, 30; Colom, 1935; Ferrer Aledo, 1930, 233; informació de C. Aguiló. Comparat amb la qualitat de la carn, és menys apreciat que el *moll de roca* (*Mullus surmuletus*): «*Moll de roca* […] és més sabrós el que es cria y peixca en les roques o penyes del mar» (Orellana, 1802, 5); «*Carni* di qualità eccellenti ma *meno apprezate della Triglia di scoglio*» (Palombi i Santarelli, 1969, 42).

Pop jueu 'pop blanc', *Eledone cirrosa* (ant. *Ozoena aldrovandii*). Àrea: Menorca. Documentació: Cleghorn, 1751, 42, n. («Polypi prima species Rondeletii, *pop jueu*»); informació de C. Aguiló. Altra vegada la motivació es troba en la menor valoració comercial respecte al *pop comú* (*Octopus vulgaris*): «Il polpo bianco è poco pregiato per la durezza delle carni. Viene ad arte mescolato al polpo muschiato che il volgo apprezza di più. Sono frequenti i casi in cui, fraudolentemente, il polpo bianco viene venduto per polpo comune!» (Palombi i Santarelli, 1969, 308).

Llissa jueva «molt llargaruda, llemicosa, cap planenc; té la galta rotja» (Colom, 1935).

Mussola jueva «bestina redona» (Colom, 1935).

El femení medieval de *jueu* era *juia* (< *juïa* < JUDAEA), que, com a substantiu, designa la cigala.

3) Gentilicis molt locals.

Anguila catarrotgina, *Anguilla brevirostris* (Cisternas, 1867, 34-35, i 1877, 108-110; Boscà, *c.* 1922, 504; Griera, 1923, 35). «Es frecuente en las marjales de las inmediaciones y en las charcas de los pueblos limítrofes, distinguiéndola con el nombre de *Anguila catarrojina*. Tiene la carne mucho más blanda que las anteriores y retiene siempre un sabor muy fuerte a cieno, por lo cual es con razón la menos apreciada» (Cisternas, 1877, 109). Es tracta del gentilici de Catarroja, *catarrogí*, poble de la comarca de l'Horta dedicat a la pesca a l'Albufera.

Mussola gavatxa 'mussola pigallada'. Àrea: València. Documentació: «En València se conten quatre spècies ab son particular nom cascuna, nomenantse *musola gavatja*, *dentuda pintada i caralló*» (Orellana, 1802, 6; Cisternas, 1867, 25). La grafia *tj* d'Orellana correspon al so [tʃ] «*Jutjo*. Plur. *Jutjos* (en la articulación *chuchos*). Peix ruin» (Orellana, 1802, 4). Igualment la de Cisternas (1867, 12, n. 1) que, després d'al·ludir a les divergències ortogràfiques, escriu: «Van escritos por

ejemplo *Jutjo*, *Caputjo*, *Rajada punjosa*, *Orada*, aunque se pronuncien *Chucho*, *Capucho*, *Rachá punchosa*, *Orá*, etc.». Aquella forma gràfica adulterada ho va ser més encara quan, com ha fet observar M. Duran (2007, 126), a F. Lozano Cabo (1963, 14 i 191) *gavatxa* va esdevenir *gravatja*, per un error de transcripció, i aquesta forma, doblement incorrecta, fou acollida per Luther i Fiedler (1968, 133) i Nadal i Fortià (1981, 27), tot arribant a la nomenclatura oficial de Catalunya (*Espècies*, 1992, 16), que caldrà corregir. Probablement té caràcter pejoratiu. A Palamós, *gavatxa* 'xucla' (Enrech, 1978).

Pop andritxol 'pop molt petit i molt bo' (DCVB). Espècie no identificada. Devia ser un pop pescat a l'àrea marina d'Andratx (Mallorca).

Sard porrerenc 'variada, vidriada', *Diplodus vulgaris*. Àrea: Colònia de Sant Jordi, s'Estanyol, sa Ràpita (Mallorca). Es tracta d'un ús irònic. Al·ludeix al fet que als de Porreres, *porrerencs*, més allunyats de la costa que els de Campos, per exemple, se'ls pot donar *variada* per *sard*, tot i que aquella és de menys qualitat que aquest.

Cranc eivissenc (Mallorca). Espècie no identificada, citada pel pare Colom (1935).

Roquer genovès, probablement *Labrus bimaculatus*. Àrea: Menorca. Documentació: «bastenagas, donzellas, masots, *roquers genovesos* y saltaberdissas» (Ramis, 1811). És l'única citació que coneixem; el nom, que no té prolongació en els parlars actuals menorquins, podria ser degut a la comparació de la varietat cromàtica del peix amb el vestit dels genovesos (Veny, 2008).

Daurada xina «peixos vermells i daurats que es crien a l'aigua dolça. No són bons per menjar» (Griera, 1923, 46).

Desconec la motivació que pugui haver donat lloc a les espècies que segueixen (*francesa* i *maltesa* han d'estar en relació amb *França* i *Malta*, però en desconec la raó semàntica si no és la procedència):

Escopinya francesa 'tellina, tellerina' (Maó), *Donax (Serrula) trunculus* (DCVB; *Espècies*, 1992, 38).

Ou maltès, *Pectunculus violascencens* (Vilanova i la Geltrú) (*Tresor*, *s. v.*), mot vulgar confirmat per Garcia (1980, 194): «els *ous*, que poden esser blancs, roigs o *maltesos*», que en dona *grúmol* com a sinònim; si fos així, seria la cloïssa (*Tapes ruditapes*).

Escopinya maltesa 'rossellona' (Maó) (DCVB; *Espècies*, 1992, 38).

Cabot berrubès, *Gobius fallax* (Ferrer Aledo, 1906, 10), *Gobius buchichii* (Ferrer Aledo, 1930, 232; Cardona, 1997, 45).

Nom + gentilici convencional

Palaia anglesa 'palaia', cast. *solla*, *Pleuronectes platessa*. Nom que només és usat per Lloris *et al.* (1984, 210), creat per a distingir-lo del d'altres espècies de *palaia*. El determinant podria prendre per base un detall cromàtic: «lado ocular y

aletas, *con manchas redondas rojizas*» (Luther i Fiedler, 1968, 129); «body *with a number of rather red spots*» (FNAM, 1989, 1305). D'acord amb la tradició menorquina (*gerret inglès*, etc.), però la seva motivació parteix més probablement de la importància econòmica que té la seva pesca a la mar del Nord i del seu intens consum a la Gran Bretanya (Duran, 1998*a*). No és segura la seva presència a les aigües catalanes; en tot cas, hi ha la possibilitat que l'espècie, procedent de l'Atlàntic septentrional, sigui coneguda a través dels nostres mercats.

Llenguado português, *Synaptura lusitanica* (*Espècies*, 1992, 35). Traducció del nom científic amb influència dels noms d'altres llengües (cast. *lenguado portugués,* angl. *portuguese sole*).

Llenguado senegalès, *Solea senegalensis* (*Espècies*, 1992, 252). Traducció del nom científic, paral·lelament als noms d'altres llengües (cast. *lenguado senegalés*, angl. *Senegal sole*, fr. *sole du Sénégal*) (FNAM, 1989, 1322).

Escopinya maltesa 'rossellona', *Chamelea gallina* L. 1758 (*Espècies*, 1992, 38).

Escopinya francesa 'tellerina', *Donax (Serrula) trunculus* L. 1758 (*Espècies*, 1992, 38).

Perca americana, *Micropterus salmoides* (Nadal i Fortià, 1981, 93) (cast. *perca americana*, fr. *perche d'Amérique*, *perche truitée*, angl. *black bass*). Espècie importada d'Amèrica: a França, des de 1877-1880 (Centelles, 1981, 202); a Catalunya, des de 1945 (Nadal i Fortià, 1981, 93); a l'Albufera de València, des de 1964 (Docavo Alberti, 1979, 66-67).

Gentilicis substantivats

1) *Populars*

Juia 'cigala, llagosta lluïsa', *Scyllarus arctus*. Àrea: Arenys de Mar, Palamós (Huguet i Sesma, 1991, 233, que addueix estranyament *xuia*), Sant Feliu de Guíxols (DCVB, que confon l'espècie amb la *Scyllarides latus*). La motivació s'ha de trobar en la comparació amb l'espècie afí, la *Scyllarides latus*, que és més grossa, més ampla i més llarga que la *Scyllarus arctus* (cf. Riedl, 1986, 491-492; Palombi i Santarelli, 1969, 381-384) i, per això, rep un nom de caire pejoratiu, *juia*, femení antic de *jueu* (cf. *anfós jueu*, *cranc jueu*, etc.). D'altra banda, els noms populars tendeixen a diferenciar les dues espècies amb noms diferents: *cigala* 'Scyllarus arctus' / *espardenya*, *espardenyot*, *sabata* 'Scyllarides latus' (Cabrera González, 1997, 150); cast. *santiaguiño* / *cigarra de mar*.

Espanyol 'burro, burret', *Gobius niger*. Àrea: Vilanova, Cambrils, Sant Carles de la Ràpita (Huguet i Sesma, 1991, 37). El nom, de caràcter pintoresc, conviu amb *burro*, *burret*; encara que en la varietat de colors aparegui el vermell, semblaria forçat relacionar-ho amb la bandera espanyola: «Gran variedad de colorido: amarillo, pardo o negro o jaspeado muy oscuro, a lo largo de la línea lateral aparecen

puntos y manchas oscuras. Coloración normal: 6 bandas transversales, de color pardo grisáceo sobre un fondo pardo amarillento» (Riedl, 1986, 741).

Gitana 1. 'bavosa, dormilega', *Blennius ocellaris*. Àrea: Peníscola (Ayza Roca, 1981, 86), Sant Carles de la Ràpita [*gitaneta*] (Huguet i Sesma, 1991, 55). 2. 'xucla vera', *Spicara maena maena* («caua, xucla que es fa més grossa», Blanes, enquesta de 28 de juny de 1993). La motivació podria venir per metàfora-metonímia de la taca que caracteritza les dues espècies: la 1), entre blavosa i negrosa a l'aleta dorsal, vorejada de blanc (Huguet i Sesma, 1991, 54); la 2), negra, de forma rectangular, al centre dels flancs (Luther i Fiedler, 1968, 129), comparada amb una piga de les gitanes; però, atesos els geosinònims *caua* i *mora*, és més probable que aquest nom tingui més a veure amb el color fosc, moreno d'aquestes espècies.

Mora 'xucla mascle', *Spicara maena*. Àrea: Mallorca, Menorca (Gibert, 1913, 56; Griera, 1923, 59, on es transcriu erròniament amb *o* tancada i no oberta, com li correspon; Duran, 1998*a*, 610). El nom podria basar-se en la taca negrosa, rectangular o quadrangular, per sota de la línia lateral, però no és gens segura aquesta explicació.

Moret 'castanyoleta, tuta, soldat, estudiant', *Chromis chromis*. Àrea: Menorca (Barceló Combis, 1868, 40; Ferrer Aledo, 1906, 22, i 1930, 244; Griera, 1923, 60, que també cita el *moret vermell* 'Apogon imberbis' des Migjorn Gran). La coloració fosca és a l'origen de la metàfora.

2) *Convencionals*

Japonès, *Lobianchia dofleini*, peixet d'alta mar; nom inventat per Lloris *et al.* (1984, 208), sense que en coneguem la motivació.

Japonès bessó, *Lobianchia gemellarii*, espècie semblant a l'anterior i batejada per Lloris *et al.*, 1984, 208). Sembla que el determinant *bessó* hagi estat suggerit per una suposada relació de *gemellarii* amb el llat. GEMELLUS 'bessó', quan en realitat aquell mot es refereix a 'de Gemellaro', nom d'un naturalista italià del s. XIX a qui fou dedicada aquesta espècie (Duran, 2007).

Conclusions

Després d'aquest recull de noms referents a la fauna aquàtica que contenen topònims o gentilicis, cal subratllar que aquests, en qualitat de designació popular, 1) són en nombre reduït respecte al total de significants catalans; 2) són més nombrosos els determinats amb gentilici que amb un sintagma toponímic; 3) es mostren particularment productius, a les Balears, els determinants *anglès* («inglès») i *jueu*: el primer, a Menorca, arran de la presència militar anglesa i la familiaritat dels menorquins, especialment els maonesos, amb el vermell de l'uniforme dels soldats

britànics (*cabot*, *gerret*, *mòllera*, *cranc*); el segon, com a resultat de la convivència, a l'edat mitjana, de cristians i jueus, amb la connotació pejorativa aplicada a aquesta darrera comunitat (*anfós*, *cranc*, *escat*, *moll*, *pop*, *llissa*, *mussola*); 4) no falten els noms molt locals (*anguila catarrogina*, *pop andritxol*, *sard porrerenc*, *cranc eivissenc*, *mussola gavatxa*), festius o intranscendents en l'àmbit social, algun de pretèrit, com l'intrigant hàpax *genovès*; 5) la ironia té un paper en noms com *aranya de sa Curia Blanca* i *sard porrerenc*; 6) l'arcaisme és present en el mot *jueu* i el seu femení *juia*, de les Balears, en comptes dels seus substituts *judio, -a*, clarament castellanitzants; trobem innovació, en canvi, per metàfora, en els ictiònims *gitana* i *espanyol*.

Les designacions convencionals poden referir-se a una localització geogràfica determinada, a voltes basades en el nom científic, ajudades pels noms congèneres d'altres llengües, referides eventualment a espècies desconegudes en les nostres mars o que no tenen nom popular (*gòbit de les Balears*, *plana* [rèmol] *d'Itàlia*, *bavosa de l'Adriàtic*, *palaia anglesa*, *llenguado português*, *llenguado senegalès*, *japonès, perca americana*). En alguns casos seria convenient conèixer les raons del nom atribuït (*escórpora de blanda*, *japonès*), que alguna vegada és producte de la lleugeresa.

II. Noms d’espècies

4. *Pestriu*, supervivent català del llatí PISTRIX

1. Fa uns anys, vaig tenir l'oportunitat, al Congrés Internacional d'Estudis Lingüístics del Mediterrani (Màlaga, 1973; veg. Veny, 1977*b*), de presentar unes mostres de la multiforme riquesa del món ictionímic, així com de les llacunes que encara avui s'hi troben, tant en l'aspecte descriptiu com, sobretot, en l'etimològic. El nombre d'ictiònims l'origen dels quals resta en la foscor dels segles no deixa de ser notable. Al congrés esmentat em vaig proposar omplir una d'aquestes llacunes: l'etimologia del peix anomenat *pelegal* (*Helicolenus dactylopterus* Delaroche); vaig arribar a la conclusió que era una vella —i bella!— relíquia del llatí PELAGALIS, derivat de PELAGUS 'alta mar' del caràcter popular del qual alguns havien dubtat (cf. § 1; Veny, 1977*b*, 327). L'etimologia em sembla, per evident, incontrovertible.

2. Seguint aquell camí encetat i en homenatge a l'home [Francesc de B. Moll] que ha desvelat, al llarg de la seva vida fecunda, el misteri de tants de mots de la nostra llengua, voldria avui aportar noves dades dialectals i documentals relatives a un altre peix, el *pestriu*, que designa diverses espècies de taurons; aquestes dades donen suport i reforcen, al meu parer, una primera intuïció que vaig experimentar, fa temps, respecte a l'etimologia d'aquest ictiònim, ço que constituirà el punt medullar de la meva exposició.[1]

3. El *pestriu* comprèn diverses espècies de la subclasse dels elasmobranquis i de l'ordre dels esqualiformes. La informació lexicogràfica i ictiològica concernent a aquest nom i les seves variants és la següent:

1. Em plau d'agrair al professor Joan Bastardas, de la Universitat de Barcelona, les orientacions i referències relatives als textos antics; la gratitud s'estén a l'amic Miquel Duran pels dibuixos cedits generosament.

a) *pestiu* «peix semblant a una mussola (Llucmajor) [Mallorca]» (DCVB, *s. v.*);

b) *pastiu* «peix de la família dels esquàlids, espècie *Alopias vulpes*, de color cendrós, molt carnisser (Mallorca); cast. *zorra de mar*» (DCVB, *s. v.*);

c) *pastiu* «*Scymnorhinus lichia* Bp.» (Barceló Combis, 1868);

d) *bestriu vaca* «*Notidanus griseus* Cuv.» (Eivissa, rar) (Barceló Combis, 1868); *Hexancus griseus* Bonn. (Luther i Fiedler, 1968, 127), forma que sembla presa de Lozano Rey (1928, 292),[2] d'on fou traspassada a la llista de sinònims que, per a les llengües d'Espanya, donen A. Palombi i M. Santarelli (1969, «Boquidulce, boca dolç; *bastriuvaca* [*sic*], cañabota, peix xovato, gardia», p. 219);[3]

e) *bastriu* o *ballestriu*. *Hexanchus griseus* Gmelin. *(Notidamus griseus* Raf.*)* (Ferrer Aledo, 1930, 227); *bastriu* o *ballestriu*. *Hexanchus griseus* Ginelin [*sic*]. Cast. *boquidulce* o *bastriuvaca* (Bayerri, 1935, 432). Vaig recollir *bellestriu* per a *Mustelus mustelus* i per a *Mustelus asterias* a Maó.

4. Les enquestes sobre el terreny realitzades a Mallorca i Eivissa[4] m'han fornit aquesta altra informació, no sempre inequívoca, procedent d'imatges de les espècies i relacionada amb els noms científics:

1) *pestiu* (Palma de Mallorca) i *pestiu* o *mussola pestiu* (Santanyí)[5] van ser els noms donats a l'espècie *Mustelus asterias* Cloquet;

2) *pestiu* (Palma) va ser atribuït també al *Galeorhinus galeus* L.;

3) per al *Mustelus mustelus* L., l'informador de Palma dubtava entre *pestiu* i *mussola*;

4) l'*Alopias vulpinus* Bonn. va ser identificat, amb dubtes, com a *pestiu de coa llarga* [pəstˈiw də kˈoə ʎˈɛrgə] (Palma);

5) l'*Heptranchias perlo* Bonn. va ser interpretat com *un bestriu* per un mariner d'Eivissa;

6) segons la comunicació de Miquel Massutí,[6] de l'Institut Oceanogràfic de Palma de Mallorca (avui Centre Oceanogràfic de les Balears), la tripulació d'una barca de pesca amb la qual aquell biòleg havia fet una campanya de recerca anomenava *pristiu* el *Centrophorus granulosus*.

2. Que localitza aquesta variant a Eivissa.

3. Podria tractar-se de dos sinònims, però no he enregistrat enlloc *vaca* com a nom d'espècies semblants.

4. Destinades a l'*Atlas lingüístico de los marineros peninsulares*, dirigit per M. Alvar, i publicat amb el títol *Léxico de los marineros peninsulares* (Madrid, 1985-1989). Les enquestes es van basar en les ilˈlustracions de Palombi i Santarelli (1969) i varen tenir lloc durant les dates següents: Palma de Mallorca, desembre de 1973; Santanyí (Mallorca), desembre de 1973; Eivissa, juliol de 1974.

5. *Pestiu* masculí ha estat confirmat pels quatre informadors consultats per Cosme Aguiló (desembre de 1978), colˈlaboració que agraeixo vivament.

6. En una amable carta del 13 d'octubre de 1978, on, a més, em va fornir informació de caire biològic.

5. De l'anàlisi dels materials anteriors es desprèn una marcada inseguretat en la identificació de les espècies, amb discrepàncies segons l'informador (cf., però, § 3*b*), imputable en part al mètode aplicat[7] i, en part, al fet de ser peixos no gaire comuns, alguns no comercialitzats. A més, així com la nomenclatura dels peixos ossis, com em diu Miquel Massutí, sol ser clara i diferenciada, la dels elasmobranquis es compon d'un nombre molt exigu de noms inequívocs (per ex., *gat*, *gatvaire*, *mussola*, *moixina*, etc.).

6. He recollit altres dades baleàriques, però sense referència a l'espècie determinada científicament:

— *pestiu* «peix semblant a la mussola» (Felanitx, informació de Jaume Rosselló, 1985), «mussola grossa, 30 kgs.» (Son Servera, ALDC); Griera (*Tresor*) va recollir *pastiu* «peix llarg de color de cendra (Mallorca)», i el pare Colom, el mateix nom en un recull que conec gràcies a l'amistat de Miquel Duran («té dents, espècie de mussola, però sa mussola no té dents», segons el patró des Mal Pas; distingint el *pastiu*, mascle, de la *pastiva*, femella).

— *pistriu*, com un agullat, però sense pues (Ciutadella, ALDC).

7. Des del punt de vista morfològic, el mot s'usa com a masculí (*un pestiu*, *un bestriu*), però a Santanyí un dels mariners el va fer femení, potser perquè tenia present el sinònim, *mussola pestiu* (*una mussola pestiu* → *una pestiu*).

8. Hem vist que l'àrea d'extensió comprèn les Illes Balears. Però a la costa peninsular, entre l'Empordà i el Maestrat, he pogut espigolar altres significants congèneres del nostre *pestriu*, procedents de fonts diverses. Es tracta de:

a) *pristin* [prist'n.], *Galeus melanostomus* Raf. (Mataró); recollit a Vilanova i la Geltrú com a 'llunada, guàrdia civil' (Garcia, 1980, 191-192);

b) *pastril*, *Mustelus mustelus* (Castelló, informació de Chaler);

c) *ampastril*, *Centrophorus granulosus* (Palamós, informació d'Enrech, 1978);

d) *apastril* o *mussola pastril*, *Mustela asterias* (l'Ametlla de Mar, ALMP; Sant Carles de la Ràpita, *Mustelus asterias*, *Osurus oxyrincus*);

e) *pastrill*, espècie no identificada (Vinaròs; Arnau Vaquer, 1965, 94). Cap d'aquests mots no és registrat al DCVB. Més endavant tindré en compte aquestes variants.

9. No hi ha cap inventari lexicogràfic, inclosos els diccionaris mallorquins vuitcentistes (Figuera, 1840; Amengual, 1858-1878), que aporti documentació antiga sobre aquests mots. Després d'una activa recerca, n'he pogut trobar dos testimonis valuosos, un de valencià i un altre de mallorquí:

7. No acaba de ser satisfactori el mètode d'ensenyar la fotografia de cada espècie en blanc i negre.

1393: «Item, canell e *pastrill,* la liura …1 diner» (Sánchez Adell, 1957, 271) referit a la pesca a Castelló;

1518: «Retjada, ascat, clavell y gat: 4 dinés la liura. Musola, lunada, cassons, *pastriu:* 6 dinés la liura. Xucles, bogues, basuchs, asperralls y bogaravell: 1 diner la lliura».[8]

En aquest darrer document, el *pestriu* va arrenglerat amb peixos bestinals, la mussola, per exemple, amb la qual sovint ha estat comparat pels pescadors que ens l'han descrit. Figura també entre les espècies de preu més aviat baix: així, contrasta amb la «tunyhina, palomida, círvia, pex espasa, peix reix [*sic*] y serclet», que són tarifats a catorze diners la lliura al document esmentat.

10. El mot rarament apareix en els productes literaris. Joan Santamaria, en les seves *Visions de Mallorca* (1955 [1935], 212), on fa alguns acostaments a la varietat dialectal insular (Veny, 1996*a*), l'inclou en una llista de peixos que es pesquen a l'illa:

cans marins*, pastils,* tintoreres (p. 212).

11. Quina és l'etimologia del mot? Francesc de B. Moll, després de reportar aquestes accepcions:

|| 1. Lloc de pastura; pasturatge.

|| 2. Porc d'engreíx (La Seu d'U., Oliana, Pinell).

|| 3. Peix de la família dels esquàlids, espècie *Alopias vulpes*, de color cendrós, molt carnisser (Mall.). [DCVB, *s. v. pastiu*]

proposa com a ètim, comú a les tres accepcions,[9] la forma hipotètica llatina *PASTIVU, que escau versemblantment a || 1 i || 2,[10] però que ja és més difícilment acceptable per a l'accepció marina, car

a) no es comprèn com, tractant-se d'un peix —o peixos— de vida no fàcilment observable, pugui haver estat considerat específicament com un animal que pastura (de fet, quasi tots els peixos pasturen) o, pitjor encara, com un animal marí d'engreix;[11]

8. Extraordinaris de la Universitat, 28, f. 228-229, 8 de febrer de 1518, Arxiu Històric del Regne de Mallorca.

9. Recordem que inclou una entrada a part per a *pestiu* «peix semblant a una mussola» (cf. § 3*a*), indubtablement variant gràfica de *pastiu* (|| 3).

10. El resultar de la || 2 es degué produir a través d'una reducció sintagmàtica *pare de pastiu* → *pastiu*. No cal recordar que l'àrea geogràfica d'aquest significat és massa interior per a poder pensar en una transferència marítima, per via metafòrica.

11. Tant més que algunes de les espècies així anomenades són de carn mediocre o rebutjades.

b) l'aspecte fonètic presenta entrebancs: recordem que, a més de *pastiu*, corren variants com *pastrill*, *pastriu*, *pestriu*, *pistriu*, *bestriu*. Si *pastrill*, *pastriu* són justament les variants més antigues i, per tant, lògicament, les manco adulterades, cal pensar que la *r* és constitutiva, originària, detall que no satisfà l'etimologia suggerida.[12]

12. Tenim, doncs, motius sòlids per a dubtar de la bondat de l'ètim. Al seu lloc en proposaré un altre, dotat, al meu parer, de més versemblança.

La meva hipòtesi, en síntesi, és aquesta: *pestriu*, amb les seves variants, derivaria del llatí PISTRICEM, acusatiu de PISTRIX, que significava 'bèllua; peix ferotge' i potser 'peix serra' i que per una transferència semàntica hauria passat a designar uns altres tipus d'esquàlids, els esmentats més amunt (§ 3 i 4).

13. Analitzem el procés evolutiu de les variants. Pel que fa a la forma antiga de 1518, *pastriu*, el llatí PISTRICE en seria l'origen, a través de **pestritz* (el mateix canvi que es dona en PERDICE > *perdiu*, COTURNICE > *codorniu*, SENTICE 'esbarzer' > top. *Sentiu*, *Asentiu*, CASA MINICI > top. *Carmeniu*, etc.), amb un tractament normal de la C' final llatina (veg. Rafel, 1963-1968; Gulsoy, 1977), manteniment de la *i* tònica i pas a [ə] de la *i* inicial àtona, que apareix grafiada *a*, *pastriu*, fenomen habitual en els parlars orientals, concretament mallorquins. La variant *pristiu* obeeix a una metàtesi de la bategant, freqüent en mallorquí (com *pradina* 'padrina', *predera* 'pedrera', etc.) i a una assimilació a la *i* tònica (com *sabina* > *sivina* o cat. central *estiu* > *istiu*).

La variant de 1329, *pastrill*, produïda en l'àrea castellonenca, conté una *a* gràfica que reflecteix la [a] fonètica pròpia del valencià (veg. *sagell* 'segell', *panegal* 'penegal', etc.) i la *-ll* podria ser una grafia per *-l*, *pastril*, amb una *-l* hipercorrecta (del tipus *gauta* > *galta*, *malaut* > *malalt*, etc.); però, atesa la forma actual *pastrill* de Vinaròs, hem de pensar en un element palatal [ʎ], que explicaré més endavant.

Pastiu/*pestiu* s'explicaria a través d'una associació de les espècies amb *bestina*/*bastina*, *bestinal*/*bastinal*, substantiu i adjectiu, respectivament, aplicats als peixos sense escata (taurons, rajades, etc.), interferència que justificaria l'absència de *-r-*, com també la *b-* de *bestriu*; de fet, quan he temptejat entre els biòlegs l'origen lingüístic d'aquests noms, la major part els ha relacionat espontàniament amb *bastina*/*bestina*. Tanmateix, quant a la *b-* de *bestriu*, hi ha encara una altra interpretació, probablement més plausible: el contacte amb l'àrab, a través potser dels mossàrabs. L'absència de [p] del sistema fonètic d'aquella llengua semítica i la seva adaptació

12. La *-r-* epentètica sol aparèixer per dilació d'una *r* anterior (*murtra* < *murta*) o per creuament amb un altre mot (*brúixola*, *estrella*) (Moll, 1952, § 224).

a la [b] s'observa en alguns mots catalans, d'origen llatí, estesos especialment per terres insulars i sudcatalanes (per ex., PARCELLA > *barcella*, PASTINACA > *bastenaga*, *bastonaga*, etc.). El nostre cas seria un exemple més a afegir a la llista; curiosament trobem *bestriu* a Eivissa, on es diu *bastanaga* en comptes de *pastanaga* (veg. § 2, 29, i Veny, 1999*b*, 33, 35 i 37).

14. El vessant semàntic de l'etimologia proposada és més laboriós i —no ho nego pas— més difícil. Fem una mica d'història lèxica i analitzem els textos llatins.

El mot llatí PRISTIS (genitiu PRISTIS) és un préstec del grec PRISTIS (o PRISTES) (Ernout i Meillet, 1985, *s. v. pistrix*; Walde i Hofmann, 1954, *s. v. pristix*),[13] probablement nom del 'peix serra' (Liddell-Scott, 1951), que a vegades apareix modificat en PISTRIX (genitiu PISTRICIS), per etimologia popular (Ernout i Meillet, 1985; Walde i Hofmann, 1954), o, potser millor, per homonimització formal, sense influència del significat, amb PISTRIX 'fornera, flequera'.[14] El seu significat, en llatí, no és precís; amb Ernout i Meillet podríem dir prudentment que designava un monstre marí, el peix serra o una espècie d'esquàlid.[15] Alguns lexicògrafs i comentaristes s'inclinen cap a espècies concretes: Gaffiot (1934, *s. v.* PRISTIS i *pistrix*) parla de 'balena, cetaci gros'; Walde i Hofmann (1954) afegeixen a aquest significat el de 'tauró';[16] E. de Saint-Denis (1947, 91) l'interpreta com a 'peix serra', confós, però, amb la 'balena' a causa dels suposats combats que ambdós lliuren, ço que hauria provocat confusions en el vocabulari i en la imaginació de la gent.

Vegem ara els diferents textos llatins que he pogut recollir, tot prenent com a punt de partida la informació de Forcellini (1858-1860):

De Virgili (*c.* 70 aC - 19 aC):

(1) prima hominis facies et pulchro pectore uirgo pube tenus, postrema inmani corpore *pistrix* delphinum caudas utero commissa luporum.[17]

[«La part superior del seu cos és humà, té un pit gentil de noia fins a la cintura; la resta és un cos monstruós de *balena* on s'uneixen illades de llop amb cues de dofí.»]

(2) It grauis Aulestes centenaque arbore fluctum uerberat adsurgens, spumant uada marmore uerso. Hunc uehit inmanis Triton et caerula concha exterrens

13. També hi havia en grec la variant PRESTIS «perhaps due to the idea that it was a 'spouter': there was further a supposed connexion between PRIO and PREO» (Liddell-Scott, 1951, *s. v.*).

14. Vegeu per a casos semblants en català Veny (1978, 107-130).

15. «Sorte de monstre marin, scie, espèce de squale» (Ernout i Meillet, 1985).

16. «Walfish, Hai».

17. P. Virgili Maró, *Eneida*, I, text revisat i traduït per Miquel Dolç (Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1972), III, 426-427. Sobre la traducció dels mots per 'balena', cf. § 13.

freta, cuí laterum tenus hispida nanti frons hominem praefert, in *pristim* desinit aluos.[18]

[«Avança, afeixugat Aulestes, i amb cent rems sollevant-se fustiga el mar, mentre les ones, en girar-se el líquid marmori, escumegen. El transporta el monstruós Tritó, espaordint amb la seva conquilla les onades blavenques, i té, mentre neda, fins a la illada, el cos pilós d'un home, i el seu ventre termina en *balena*.»]

De Plini el Vell (*c.* 24 – *c.* 79):

(3) Plurima autem et maxima animalia in Indico mari, ex quibus ballaenae quaternum iugerum, *pristes* ducentum cubitorum.[19]

[«Els animals més nombrosos i més grans es troben al mar de les Índies, entre els quals hi ha balenes de quatre jovades, *pristes* de dos-cents colzes.»]

(4) Maximun animal in Indico marí *pristis* et ballaena est.[20]

[«Al mar de les Índies els animals més grans són el *pristis* i la balena.»]

(5) Quae pilo vestiuntur, animal pariunt, ut *pristis,* ballaena, uitulus.[21]

[«Els qui són recoberts de pèl són vivípars, com el *pristis*, la balena, el vell marí.»]

(6) Ut a beluis ordiamur, arbores, physeteres, ballaenae, *pistrices,* tritones, nereides, elephanti […], iam caniculae, drinones, cornutae, gladii, serrae […].[22]

[«Són, per començar per les bèlues, els arbres, els catxalots, les balenes, els *pistrices,* els tritons, les nereides, els elefants […], després els cans marins, els drinons, les cornudes, els peixos espasa, els peixos serra […].»]

Valeri Flaccus (s. I):

(7) […] Jamque agmine tato *pistris* adest, miseraeque inhiat iam proxima praedae.[23]

[«[…] I apareix el *pistris* amb tota la seva força, i espera ansiós, a prop ja, la desgraciada presa.»]

18. P. Virgili Maró, *Eneida*, IV, text revisat i traduït per Miquel Dolç (Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1978), X, 207-211.

19. Pline l'Ancien, *Histoire Naturelle*, IX, ed. a cura d'E. de Saint-Denis, París, 1955, 4.

20. Pline l'Ancien, *op. cit.*, IX, 8. L'editor tradueix *pristis* per «scie», és a dir, 'peix serra': igualment fa al text 5. En canvi, al text 6 deixa introduït el mot llatí *pistrices,* i, en nota, afegeix que «paraît être le même monstre marin que Pline cite plus bas […] sous son nom latin *serra,* la scie […]. Mais les anciens ont pu embrasser sous ce nom générique d'autres *beluae* que la scie, en particulier la baleine» (Pline l'Ancien, *op. cit.*, XXXII, 144 i nota de la p. 130).

21. Pline l'Ancien, *op. cit.*, IX, 41.

22. Pline l'Ancien, *op. cit.*, XXXII, 144-145.

23. Valerius Flaccus, *L'Argonautique ou conquête de la Toison d'Or*, ed. a cura de J. J. A. Caussin de Perceval, París, 1829, 2, 530, 114-115.

Annius Florus (s. I-II):

(8) Nuntius […] per medias hostium naues utre suspensus et pedibus iter adgubernans, uidentibus procul, quasi *pristis* marina, euaserat.[24]
[«El missatger […] s'havia fet escàpol enmig de les naus enemigues, suspès a un odre que dirigia amb els peus de manera que els qui el veien de lluny el van prendre per una *pistrix* marina.»]

Nonius Marcellus (s. IV):

(9) [Hom dona nom a un navili] a forma *pristium* marinarum, quae longi corporis sunt, sed angusti.[25]
[«per la forma de les *pristes* marines, que són de cos llarg, però estret.»]

Arnobi (s. IV), referint-se a Neptú:

(10) Frater lovis Olympii germanus, tridenti armatus ferro, pistricum dominus atque maenarum.[26]
[«Germà de Júpiter de l'Olimp, armat amb un trident, senyor de les *pistrices* i de les xucles.»]

Potser cal interpretar aquest determinant en el sentit de 'senyor dels peixos grans i petits, dominador de tot el mar'.

A Sidoni Apollinari (s. V) apareix el compost *pistrigero*:

(11) Ecce iam canta:
Pistrigero quae concha uheit Tritone Cyteren
hac sibi conlata cedere non dubitet.[27]
[«Heus ací els versos; canta'ls: la conquilla damunt la qual Tritó *el de la cua de pistrix* transporta Citeren, si fos parangonada amb aquesta, ni dubtaria de la seva inferioritat.»]

24. Florus, *Oeuvres*, I, ed. a cura de P. Jal, París, 1967, I, 40 [III, 5], 94. En setze dels manuscrits més antics apareix PISTRIX i en quatre, la variant PRISTRIS. El traductor interpreta el mot com a «monstre marin».
25. *Ap.* Forcellini, *s. v.* PISTRIX.
26. Arnobi, *Adversus nationes libri VII,* ed. a cura de C. Marchesi, Torí, s. d., III, 31.
27. Sidoine Apollinaire, II, *Lettres*, ed. a cura d'A. Loyen, París, 1970, IV, 8, 5, 130. El traductor interpreta: «Triton à la queue de poisson».

15. De l'anàlisi dels textos precedents es desprèn la dificultat de precisar el significat de PRISTIS o PISTRIX. Als textos virgilians són traduïts per Miquel Dolç per «balena», tot reconeixent, però, en nota, que «és el nom d'un animal marí no ben identificat (balena, tauró, peix espasa)».[28] El que sembla clar als passatges de Plini és que no es tracta ni de la 'balena' (textos 3, 4, 5 i 6) ni del 'peix serra', que és anomenat amb el seu nom específic SERRA (text 6) i és arrenglerat amb espècies més o manco afins (peix espasa, peix martell, etc.), formant un grup que contrasta amb l'anterior aparegut al text.

Els contextos ens porten lògicament a un significat general de 'bèstia, animal monstruós', de dimensions considerables, especialment a certes latituds, però que podia identificar-se, entre el poble, amb una espècie determinada (o unes espècies determinades, segons les costes), d'aspecte especialment ferotge, esporuguidor: la referència, en un text tardà (el text 9), a la seva forma allargada i estreta em fa pensar en alguna espècie de tauró.

16. Ernout i Meillet (1985) consideren PISTRIS (i PISTRIX) un mot «rare, *surtout poétique*». La seva raresa no ens ha d'estranyar per tal com es tracta d'un animal marí, poc conegut de la gent, potser no comestible (és freqüent la manca de documentació relativa a certs peixos: ni el peix serra ni la tintorera es documenten en català abans del s. XX; tampoc el *rap* (Colón, 1981).

Quant al seu caràcter «sobretot poètic», tot i que té el suport d'una bona part dels textos adduïts, seria fals incloure'l exclusivament dins el nivell purament literari de la llengua, com hom va fer precipitadament amb el mot PELAGUS.[29] Abonen aquesta condició popular:

1) la seva aparició en alguns textos no pròpiament literaris;

2) la modificació que va sofrir el mot grec, per atracció paronímica (cf. § 14): PRISTIS - PISTRIX;

3) el seu acreixement polisèmic, per via metafòrica o metonímica, indici de la seva vitalitat; efectivament, el mot podia designar: *a*) un tipus de vaixell,[30] llarg i estret, segons apareix en textos de Tit Livi[31] (s. I aC - s. I dC), de Claudi Quadri-

28. P. Virgili Maró, *Eneida*, II. Text revisat i traduït per Miquel Dolç, Barcelona, 1975, 65.

29. Els arguments que desmenteixen tal postura poden veure's a Veny (1977*b*, 323-327).

30. També en grec «ship of war, prob. from its shape» (Liddell-Scott, 1951). En aquesta llengua també volia dir 'classe de copa' (*ibidem*).

31. «Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibendam, si qua obsessis mari summiterentur, praesidia, tres tectas naves, et lembos *pristesque*» (*Oeuvres de Tite-Live*, II, ed. a cura de M. Nisard, París, 1864, 35, 26, 1, 346) [«El tirà, per tal d'interceptar l'ajut que poguessin rebre els assetjats per mar, també havia equipat una petita esquadra de tres vaixells pontats, barques i *naus llargues*»]; «Perseus […] praefectos classis cum XL lembis (adiectae ad hunc numerum quinque *pristes erant*) Tenedum mittit» (*op. cit.*, 44, 28) [«Perseus envià cap a Tenedum els comandants de l'esquadra amb 40 vaixells (a aquest nombre s'havien ajuntat cinc *vaixells llargs*)»].

garius[32] (s. I aC), de Nonius Marcellus (cf. § 14); *b*) el nom específic d'un navili (Virgili);[33] *c*) una constel·lació equatorial (que alguns [Gaffiot, 1934] han traduït per 'balena'), significat que trobem a Ciceró[34] (s. II-I aC) i Claudi Cesar Germanicus[35] (s. I).

17. Hem pogut constatar l'alternança de PRISTIS amb PISTRIX. En aquest respecte, un comentarista virgilià, Serveus (s. V), distingeix un doble valor semàntic que afavoreix la meva interpretació: PISTRIX s'aplicaria al peix, mentre que PRISTIS cobriria el sentit nàutic:

> si navem intelligas, *haec pristis, huius pristis* facit:
> si de bellua, *haec pristis, huius pistricis*. [*Ap.* Forcellini, 1858-1860, *s. v.* PISTRIX]

Tanmateix, aquesta doble correspondència no es compleix: als onze textos reproduïts relatius a l'espècie marina, apareixen quatre casos de PISTRIX,[36] sis de PRISTIS i un on alternen les dues variants, segons els manuscrits. Entre els significats metafòrics (inclòs el nàutic) només figura una ocurrència de PISTRIX enfront de tres de PRISTIS. Constitueix, però, un detall significatiu, de cara a les derivacions romàniques, la persistència de PISTRIX a l'època més tardana (s. IV i V).

18. Després del s. V, perdem les traces de PISTRIX i no el tornem a trobar fins al 1393 ja com a mot patrimonial del català de València (veg. § 9).

PRISTIS, en canvi, reapareix com a llatinisme durant els s. XV-XVI en l'obra llatina de metges, humanistes i naturalistes com la del bizantí Teodor Gaza (1400-1478) o la de l'occità Rondelet (1507-1556);[37] al s. XVII el mot és incorporat al castellà, en qualitat de cultisme, sota la forma *priste*, per Gerónimo de Huerta en

32. «Quinque *pristes*: Navigium ea forma a marina bellua dicta est» (*ap.* Forcellini, *s. v.* PISTRIX) [«cinc *pristes*: aquest navili és anomenat així per la seva forma de bèl·lua marina»].

33. «[V]elocem Mnesteus agit acri remige *Pristim*» [«Mnesteu governa la veloç *Balena,* d'equipatge ardit»] (P. Virgili Maró, *Eneida*, II, 116, text revisat i traduït per Miquel Dolç, Barcelona, 1975, 78).

34. «Flumine mixta retro ad *Pistricis* terga reverti» *(ap.* Forcellini, *s. v.* PISTRIX).

35. «Auster *Pistrin* agit: duo sidera praelegit unum» *(Phenomena Aratea, sive ex Aratea, sive ex Arato*, *ap.* Forcellini, 1858-1860 *s. v.*).

36. Hi incloc el compost *pistrigero* (cf. § 14, text 11).

37. Rondelet, *Libri de piscibus marinis*, Lió, 1554. Al·ludeix a Plini i Gaza amb aquestes paraules: «Plinius et Gaza non mutato vocabulo Graeco *pristem* nominant» (p. 487-488). És interessant remarcar que un savi com Rondelet, que acostuma a donar els noms vulgars de les espècies estudiades, no en doni cap del *pristis*. L'aragonès Palmireno (1534-1580), que s'hi va inspirar notablement per a la secció ictionímica del seu *Vocabulario del humanista* (València, 1569), diu simplement: «*Pistrix* vel *pristis*, fiera bestia, o balena, en India Oriental tiene 200 pies de largo».

la seva *Historia natural*,[38] traducció i adaptació de la mateixa obra de Plini; d'aquí fou transferit al *Diccionario de autoridades* (1737)[39] i al *Diccionario de la lengua castellana* de la Real Academia Española, d'on va passar al *Diccionario de uso del español,* de María Moliner, amb una metamorfosi semàntica curiosa, car aquí designa tant el 'peix serra' com l'emperador', per evident confusió d'espècies que ja arranca del diccionari acadèmic.[40]

19. Atès que PRISTIS (o PISTRIX), per la seva etimologia i segons algunes interpretacions, podia referir-se al 'peix serra' (pertanyent als batoidei) i que els mots catalans actuals designen tipus d'esquàlids, caldrà anticipar-nos i salvar el pont semàntic que va d'un batoidus (rajades, etc.) a un esquali. En realitat, el peix serra constitueix un tipus de transició entre aquests dos subordes: pel seu cos allargat, el notable desenvolupament de l'aleta caudal i les dorsals, la posició de l'aleta primera dorsal no gaire endarrerida respecte de les aletes pelvianes, etc. (Lozano Rey, 1928, 286 i 500-501). D'altres afinitats, com el color fosc, cendrós, l'aspror de la pell, la voracitat (especialment l'*Hexancus griseus*) (Lozano Rey, 1928, 296), manifestada a voltes en l'arremesa contra els bancs de sardines, verats, etc. (sobretot l'*Alopias vulpinus*) (Lozano Rey, 1928, 413-414), podien haver facilitat la transferència d'una espècie a l'altra.

Aquesta transposició semàntica hauria estat abonada pel fet que el 'peix serra' també es deia SERRA en llatí, nom que havia rebut per la seva característica més destacada, és a dir, l'esperó en forma de serra. El mot és documentat a Plini (cf. § 14, text 6), sant Ambròs (s. V)[41] i sant Isidor[42] (s. V-VI), sense dubtes en la seva identificació. Així, doncs, si PISTRIX, mot d'origen grec, va designar el 'peix serra', de bona hora hauria comptat amb la competència de l'autòcton SERRA, que tenia l'avantatge de la seva transparència semàntica; PISTRIX aleshores hauria pogut aplicar-se a altres espècies de peixos voraços i grans, com els taurons.

38. *Historia natural de Cayo Plinio Segundo*, I, trad. de Gerónimo de Huerta, Madrid, 1624, 529-530.

39. S'hi reprodueixen fragments literals de Huerta.

40. Al *Diccionario de la lengua española* (Madrid, 19a ed., 1970), a l'entrada *priste* es llegeix «pez espada» i a *pez sierra* «priste»; al *Diccionario de uso del español* es repeteix la confusió, que, d'altra banda, s'explica per la definició que el diccionari acadèmic fa de *priste* «pez marino selacio que tiene en la mandíbula superior *un espolón como de un metro de largo*, semejante a una espada y con espinas laterales».

41. «Quid gladios loquar, aut *serras*, aut canes maritimos, aut balaenas, aut zigaenas» (*Hexaemeron*, 10, n. 31, *ap.* Forcellini, 1858-1860, *s. v.*).

42. «*Serra* nuncupata, quia serratam cristam habet et subternatans navem secat» (*Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum, libri XX*, ed. a cura de W. M. Lindsay, Oxford, s. d., XII, VI, 15-17).

20. És probable, però, que no calgui passar pel raonament anterior, car, com ja he notat abans, alguns textos ens fan descartar aquest possible significat de 'peix serra', així com també el de 'balena'. La referència de Nonius Marcellus (text 9) al cos llarg i estret d'aquest animal marí («longi corporis sunt, sed angusti») fa pensar més aviat en els esquàlids de dimensions considerables (entre un i vuit metres),[43] d'aspecte ferotge i de gran voracitat, que estarien representats per les espècies que designen els *pestiu*, *pastril*, *bestriu* actuals.

21. És, al meu parer, evident que els esquàlids coneguts amb els noms de *pristin*, *pastrill*, *ampastril* a les costes continentals de Catalunya i Castelló (cf. § 8) comparteixen la mateixa ascendència, amb modificació del segment tònic final, com ha passat en alguns altres mots: *tamariu* (< llat. TAMARICE) es diversifica en variants com ara *tamarill* i *tamaril* (DCVB, *s. v.*); *estalzí* 'sutja' (< llat. STILLICIDIU) ha estat modificat en alguns parlars en *estaldiŋ*, *estaldiny* i *estaldill* (cf. DCVB); *romaní* (< llat. ROS MARINUS) coneix també la variant *romanill* (DCVB).

Quant al cat. *pristin*, atès que el llat. PRISTIS va sofrir l'atracció formal de PISTRIX 'fornera' i que aquest tenia al costat el congènere PISTRINU 'pertanyent al forn o al molí' (REW, 6541),[44] es podria pensar en aquesta variant com a possible origen de *pristin*. La seva articulació *-in* podria, d'altra banda, estar en relació amb el manteniment, d'una manera especial a la costa empordanesa, de la *-n* del diminutiu -INU, en casos com *esquellin*, *reientin*, *rebaixin*, amb una *-n* velaritzada.[45]

22. Vet-nos aquí al final de l'exploració filològica d'una part de la fauna marina del nostre Mediterrani, amb un resultat no gens menyspreable: *pestriu* i les seves variants són probablement els descendents actuals del llatí PISTRICE. Després d'aquesta recerca, tinc la sensació d'haver rescatat una àmfora millenària que el fang i les correnties dels segles havien soterrat al fons del mar. No ens ha d'inquietar el fet que sigui un mot del patrimoni llatí mantingut únicament en català, car 1) ja és notable el nombre de paraules llatines que, en el conjunt de les llengües romàniques, només coneixen representació catalana; 2) el vocabulari marí és una esfera privilegiada on sovint es redossen els més rancis arcaismes.[46]

43. Segons les espècies, vet aquí les dimensions preses de Lozano Rey (1928) i de Palombi i Santarelli (1969): *Alopias vulpinus*, 2-3 metres, 3-4 metres; *Mustelus asterias*, 2,5 metres; *Hexancus griseus*, 1-6 metres; *Mustelus mustelus*, 1 metre.

44. De PISTRINU provenen el fr. *pétrin* 'pastera', l'it. *pistrino* 'mola de molí', etc.; ara caldria afegir-hi el cat. *pestrim*, *pestriny* 'lloc on es cou i pasta el pa, etc.', ja registrats al DCVB, on, però, són relacionats amb *pastar* i no amb aquell mot llatí; aquest verb *pastar* s'ha interferit sens dubte amb els derivats de PISTRINU i això explica la variant *pastim*.

45. Cf. Joan Coromines (1971, 303-304 i n. 2).

46. Recordeu *brisa*, *congriar*, *congesta*, *conjuminar*, *enyorar*, *mugró*, *ujar*, *purna*, *rebutjar*, *enagar*, etc. (Coromines, *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 21, 1934, 243-244, i Colón, 1976, 432-453).

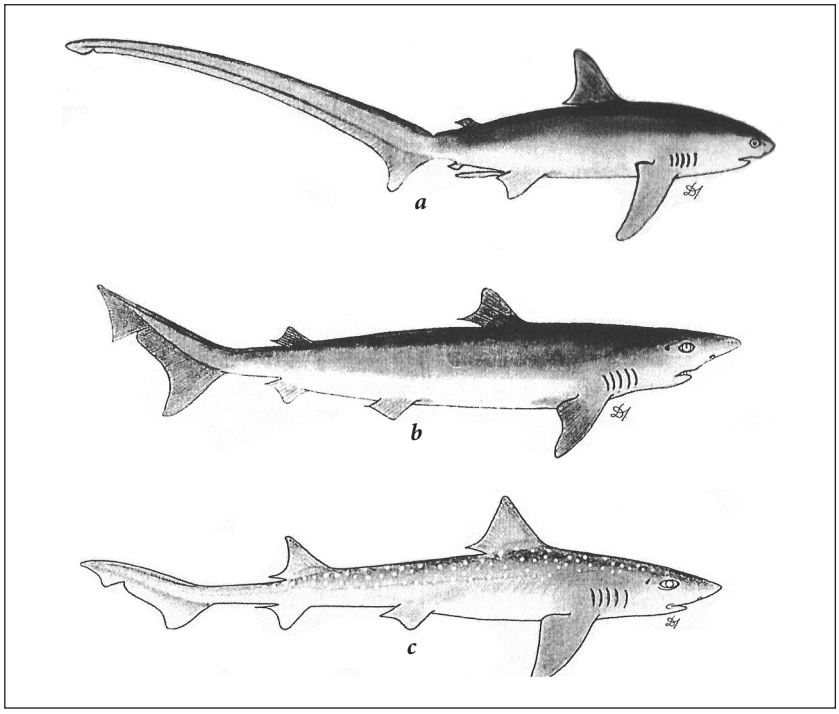

a) *Alopias vulpinus* (Bonn.); *b*) *Galeorhinus galeus* (L.); *c*) *Mustelus asterias* (Cloquet).
(Dibuixos de Miquel Duran)

5. *Petarc*, el peix de musell allargat

1. Al llarg de les meves incursions etimològiques un camp lèxic se m'ha fet cada cop més apassionant: l'ictionímic.[1] Així, he pervingut a les arrels del *panegal*, *Helicolenus dactylopterus*, tot reforçant el caràcter popular del mot llatí PELAGUS, que il·lustres llatinistes i romanistes havien negat o posat en dubte,[2] i he identificat el *pestriu*, que designa diverses espècies d'elasmobranquis, amb el PISTRIX llatí 'bèl·lua', preciosa relíquia conservada només en català i en cap altra llengua romànica.[3] Avui, en homenatge a l'admirat professor Mitxelena, em plau d'afegir als estudis anteriors una altra investigació sobre la fauna marina. Es tracta del *petarc*, un làbrid propi del Mediterrani. Sé que hauria estat més escaient una recerca sobre un peix del Cantàbric o, si més no, sobre un peix de carn més saborosa. Les raons són fàcils de comprendre: d'una banda, no tinc prou familiaritat amb els peixos del Nord, i, de l'altra, no crec que els descobriments etimològics hagin de

1. Heus ací les equivalències de les sigles usades en aquest treball:

ALDC = *Atles lingüístic del domini català* (en preparació a la Universitat de Barcelona [ara, J. Veny i L. Pons Griera, Barcelona, IEC, 2001-2018, 9 v.]).

ALF = J. Gilliéron i E. Edmont, *Atlas linguistique de la France*, París, 1902-1910.

ALMP = M. Alvar (coord.) *Atlas lingüístico de los marineros peninsulares* (en curs de publicació [ara, *Léxico de los marineros peninsul*ares, Madrid, Arco Libros, 4 v.]).

ALPO = H. Guiter, *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*, París, 1966.

DCVB = A. M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 1930-1962.

FEW = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, Leipzig, Berlín i Basilea, des de 1928.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

Aguiló Dicc. = *Diccionari Aguiló*, a cura de P. Fabra i M. de Montoliu, Barcelona, 1915-1930.

2. J. Veny, «Problemas de ictionimia catalana», a M. Alvar (ed.), 1977, 309-323; veg. § 1.

3. J. Veny, «De la 'bèl·lua' al tauró: supervivents catalans del llatí PISTRIX», *Randa,* 9, *Homenatge a Francesc de B. Moll / 1*, 1979, p. 51-62; veg. § 4.

venir condicionats per la qualitat del referent. En tot cas és l'afecte i admiració vers l'homenatjat el que m'ha empès a oferir-li aquest estudi modest, tot pregant-li «de reebre-lo benignament e graciosa, no guardan la valor del present, mas guardan la volentat e la afecció mia», com deia —tot desenvolupant una màxima del pseudo-Ató— el metge lleidatà Jacme d'Agramont (s. XIV) quan presentava als paers de la seva ciutat un tractat de preservació de la pestilència, el primer —per cert— de la península Ibèrica, redactat en una llengua romànica.[4]

2. El *petarc* és definit així al *Diccionari general de la llengua catalana*, de P. Fabra: «Peix teleosti de 8 a 12 centímetres de llarg (*Coricus rostratus*)». La *Gran enciclopèdia catalana* inclou una definició més àmplia: «(*Crenilabrus scina*, família dels làbrids) Peix de l'ordre dels perciformes, amb la part superior del cap còncava, rostre molt llarg i mandíbules protràctils, amb dents agudes. És de color verdós amb el fons marró i té una taca blanca al mig del peduncle caudal. S'alimenta de gambes i habita només a la Mediterrània». Com hem vist, ha rebut diversos noms científics: *Crenilabrus scina* Forskal, *Coricus* (o *Symphodus*) *rostratus* Cuvier i Valenciennes.

També s'anomena *petarc* (o *espetarc*) el *Crenilabrus tinca* L. (o *Crenilabrus pavo* Cuvier i Valenciennes) «el més gros de tots els crenilàbrids, podent sobrepassar, el mascle, els 30 cms. de llargària total».[5] El *petarquet* correspon al *Crenilabrus roissali* Risso (o *Crenilabrus quinquemaculatus*).[6] Com que no sol ultrapassar els 12 cm de llargària, la comparació amb el *Crenilabrus tinca*, que pot assolir els 30 cm, justificaria el diminutiu.

3. El nom ha estat recollit *in situ* a la Costa de Llevant i a la Costa Brava, des d'Arenys fins a Cadaqués, amb algunes variants. Sense precisar les espècies,[7] heus ací les que hem recollit a través de diverses fonts:[8] *petarc* (Cadaqués), *petard* (Roses, l'Escala, Calella), *espetard* i *tord espetard* (Blanes), *petardet* (l'Escala).

4. J. Veny, *«Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1971, p. 48.

5. J. Nadal i Fortià, *Els nostres peixos*, Girona, 1981, p. 125.

6. Nadal i Fortià, 1981, p. 124.

7. Car el sistema d'enquesta basat en fotografies, especialment en blanc i negre (com les d'A. Palombi i M. Santarelli, *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milà, 1969), dona lloc, quan es tracta de gèneres amb molta varietat d'espècies (taurons, làbrids, etc.), a resultats no totalment fiables, amb un cert percentatge de materials equívocs.

8. *Patarc*: Costa de Llevant (DCVB, *s. v.*), Cadaqués (E. Sala, *El parlar de Cadaqués*, Girona, 1983, p. 93), l'Estartit, l'Escala (pl. *petars* o *petarcs*) (enquesta de Moreu-Rey, 1937); *petard*: Roses (ALMP), Calella, l'Escala, Cadaqués (A. Plaja Güell, «Peixos de la Costa Brava», *Proa* [Palamós, 1956-1958]); *espetard* o *tord espetard:* Blanes (ALMP); *petardet*: l'Escala (ALMP).

Com a geosinònims tenim *grivieta* (Tarragona), *donzelleta* (Barcelona), *trugeta* (Menorca).[9]

4. El nom no apareix documentat abans del s. XX, potser per la mediocritat de la seva carn i el seu escàs valor econòmic, potser per la seva inclusió dins el genèric *tord*[10] o dins la denominació encara més vaga de *peix roquer*.[11] De tota manera, l'aparició d'alguns noms de peixos és freqüentment tardana; així, els de la *tintorera* i el *panegal* no apareixen fins al s. XX[12] i el del *rap* (cast. *rape*) no va més enllà del s. XIX.[13]

La primera atestació que he pogut recollir és de 1913, de l'ictiòleg Gibert,[14] reproduïda després (1923) per Griera.[15] No manca després en fonts literàries:

> Volcava el peix en samals i paneres: llagostes, *patarcs* [*sic*], lluços, congres, jodrioles, morenes, guiules. (Salvador Espriu)[16]

5. La meva hipòtesi és que el peix en qüestió ha rebut el nom a causa del seu morro allargat o dels seus llavis grossos. *Pot*, nom antic del llavi, amb l'addició del sufix augmentatiu *-ard*, hauria donat **potard*, esdevingut més tard *petard* i *petarc*.

L'opacitat de la motivació de l'ictònim *petarc*, consagrat pel diccionari normatiu, tindria com a causa la velar final, base del derivat *petarquera* 'nansa especialment destinada a la pesca del petarc',[17] també acceptat oficialment, la modificació vocàlica del radical i la infreqüència del vocable *pot*, fins i tot en la llengua antiga. Tractaré d'explicar-ne les vicissituds formals i semàntiques.

6. La designació d'una espècie ictionímica prenent com a base una de les seves característiques físiques més visibles és un fenomen usual: així, ja en llatí el *dentex* (cat. *déntol*, cast. *dentón*) fou anomenat així per la grossor de les seves dents; en

9. Equivalències donades per A. M. Gibert, *Fauna ictiològica de Catalunya*, Barcelona, 1913, p. 62; reproduïdes després a A. Griera, «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 11, 1923, p. 64, i al DCVB, *s. v.*

10. Del qual no manca documentació: «It. liura d'esparayons, donzells, *torts* 1 ss. i drs» (a. 1361, *ap.* M. Rotger, *Historia de Pollensa*, Palma de Mallorca, 1897, I, p. CXI); vegeu també un altre document de 1365, *ap.* DCVB, *s. v.* Cf. nota 62.

11. Vegeu, per ex., a la *Postura del peix del dia —per los señors regidors de mes de esta capital de Palma,* de mitjan segle XVIII: «Oblades y tot genoro [*sic*] de *roquer*»; també a E. Fajarnés, *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 3, 1840, p. 267.

12. J. Veny, «Problemas de ictionimia catalana», p. 321-322; veg. § 1.

13. Germà Colón, «El 'rap' i la nostra lexicografia», *L'Espill*, València, 9, 1981, p. 55-63.

14. Gibert, 1913, p. 62.

15. Griera, 1923, p. 64.

16. Salvador Espriu, *Laia*, Barcelona, 1932, p. 40, *ap.* DCVB.

17. *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 14, 1926, p. 54; E. Sala, *El parlar de Cadaqués*, Girona, p. 93.

català, *cap-gros* 'tipus de llissa' (*Mugil cephalus* L.), *cap-pla* 'tipus de llissa' (*Mugil capito* Cuvier) i *cabot* 'diversos tipus de *Gobius*' deuen el nom a la magnitud del cap; *cornuda* (*Sphyrna zygaena* L.), a les dues «cornes» o banyes que formen el seu cap; etc.

I bé, el petard *Crenilabrus scina* és, com ens diuen els ictiòlegs, «inconfusible pel seu cap i morro molt allargat, proporcionalment amb el de les altres especies»,[18] «presenta un hocico muy grande»[19] (vegeu el dibuix). Això ha fet que en italià rebi el nom de *muso lungo*;[20] el sinònim català, *tord becut*, que es troba en algun llibre d'ictiologia[21] i que no hem recollit enlloc, fa la impressió de ser un calc del castellà *tordo picudo*. Bé per extensió a —o confusió amb— altres crenilabres, bé per referència al caràcter protràctil de les mandíbules i a la voluminositat dels llavis, també es dona el mateix nom al *Crenilabrus tinca* L., que, a més, rep el de *llavió* (< llat. LABEONE, REW, 4805) pel mateix motiu i on *-ó* (< llat. -ONE) posseeix un valor augmentatiu contra el diminutiu que és norma en català (*homenó* 'home petit', *ocelló* 'ocell petit', etc.).[22] Aquesta característica de l'especial desenvolupament del morro o musell ha estat la gènesi d'altres ictiònims com cat. *morruda* i cast. *sargo picudo* (*Puntazzo puntazzo*), cat. *becada* (*Macrorhamposus scolopax* L.), occ. *becard* 'gobi',[23] etc.

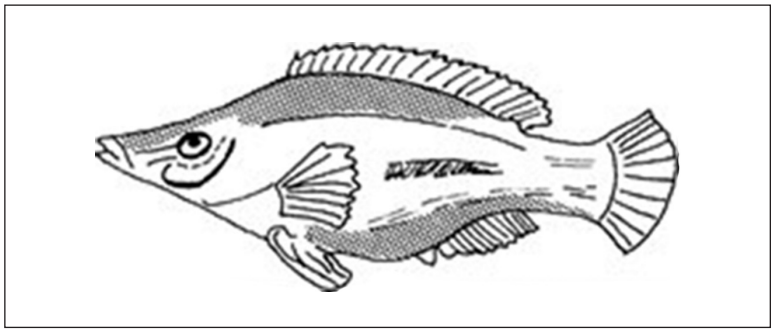

Crenilabrus scina.
(Dibuix de l'autor)

18. Nadal i Fortià, 1981, p. 125.
19. W. Luther i K. Fiedler, *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*, Barcelona, 1968, p. 83.
20. Luther i Fiedler, 1968, p. 83.
21. Luther i Fiedler, 1968, p. 83.
22. Sobre aquest sufix, vegeu W. von Wartburg, *Problemas y métodos de la lingüística*, Madrid, 1951, p. 128, que s'hi esmenta.
23. L. Alibert, *Dictionnaire occitan-français*, Tolosa, 1966, *s. v. bec*.

7. Vista la possibilitat i versemblança de denominar el(s) crenilàbrid(s) en qüestió a partir del seu morro, detinguem-nos en el mot que ha fornit la seva base lexemàtica.

El 'llavi', en català, coneix diversos noms: *llavi* (< llat. LABIU); *morro* (< potser de l'onomatopeia del rondinament MURR-)[24] amb l'atribut 'animat' o 'humà', segons els dialectes;[25] *llambrot* (< llat. LABRU + suf. *-ot*), amb variacions semàntiques (cf. DCVB, *s. v.*); finalment, cat. ant. *pot* (< *POTT 'llavi gros', FEW; o POTTU 'llavi', REW, 6703). D'aquest vocable —el que ara ens interessa— només conec aquestes poques citacions:

> [s. XIII] «Solament a les postats és donat […] a les fembres tolre lo nas *e.l pot* e les oreyes e les mameles». (*Usatges de Barcelona*)[26]
>
> [s. XIV] «Venia de la bataya e exia-li sanch del *pot* sobirà que degotava en la boca en lo si». (Marsili, *Cronica*)[27]
>
> [s. XIV-XV] «E si serà colgada [la fembra] en lo lit, assiurà-se e farà pervenses de jugar ab los cabells, o gratar, o picar en terra ab lo pit, e mordrà en lo *pot* [correcció de *poch*] dejús, e guarda-lo ab la coa del ull». (*Speculum al foder*, 44)[28]
>
> [s. XIV-XV] «E los lochs del baysar és: la bocha, e els molls de la cara, e los *pots,* e los ulls, e.l front, e les orelles, e les mans, a les pernes e la garganta» […] «E los lochs de pessigar són: los molls de la cara, e les orelles, e los *pots,* dejús a la garganta». (*Speculum al foder*, 50)[29]

Pot va rebre, en català, la competència de *llambrot* i, especialment, de *morro* i *llavi*; segons les contrades, per refugiar-se només en derivats (cf. § 9). Actualment,

24. J. Hubschmid, a *Enciclopedia lingüística hispánica*, 1, Madrid, 1960, p. 42, l'inclou entre els mots «de una familia léxica muy antigua de origen expresivo», probablement d'arrels preindoeuropees; vegeu també el suggeriment de H. Meier, «Notas críticas al DCECH de Corominas/Pascual», *Verba*, annex 24, Universidade de Santiago de Compostela, 1984, p. 148.

25. J. Veny, «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes», *Revista de Filología Española*, 42, 1958-1959, § 19.

26. Mn. Joseph Gudiol, «Traducció dels Usatges, les més antiques constitucions de Catalunya y les costumes de Pere Albert», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1, 1907, p. 297, i també a P. Russell-Gebbett, *Mediaeval Catalan linguistic texts*, Oxford, 1965, p. 132.

27. *Ap. Aguiló Dicc.*, *s. v.*, i DCVB, *s. v.*

28. *Speculum al foder*, transcripció, traducció i pròleg de Teresa Vicents, Barcelona i Palma de Mallorca, 1978.

29. Cf. nota anterior. En un altre passatge del mateix llibre apareix *lambrots* per 'llavis': «[…] que haja en la fembra […] quatre [coses] molt vermelles, és a saber, la color, e la lengua, e les ginyives, e los *lambrots*» (p. 46). D'altra banda, cap dels diversos *pot* (núm. 1516) del *Diccionari de Rims*, de Jacme March (ed. a cura d'A. Griera, Barcelona, 1921, «Biblioteca Filològica»), sembla correspondre a 'llavi', car en els «rims equiuochs» *pot* és interpretat: 1) «per poder», 2) «per lo pot de terra» (núm. 2030); a més, *potz* (núm. 1617) pareix que tampoc té aquell significat a jutjar pels mots en *o* tancada que apareixen en les rimes (*notz*, *totz*, *sotz*, *botz*, *crotz*, etc.).

pot només ha estat recollit a localitats de transició amb el llenguadocià, com són Vingrau (Rosselló) i Puigbalador (Capcir);[30] el 1915, Griera va enregistrar *pots* a Formiguera, al Capcir,[31] però el 1972 l'ALDC ja hi trobava *llàvit*.[32] El *Diccionari Aguiló* inclou *mal de pot* 'mal de llavi', bé que sense precisió cronològica ni localització geogràfica.

En occità, *pot*, documentat des del s. XII,[33] és un mot corrent en els dialectes actuals,[34] que permet la formació de compostos, com l'aranès *potigros* 'llavigròs', *potiprim* 'de llavi prim' (FEW, *s. v.* POTT); a l'italià ha arribat, amb un ús metafòric, *potta* 'vulva' (FEW).

8. Vegem ara el valor que tenia el sufix *-ard*, que, soldant-se a *pot* 'morro', havia de donar **potard* per modificar-se després en *petard*, *petarc*.

Aquest sufix és de procedència germànica (< -HART). Es va formar, segons Meyer-Lübke,[35] a partir de noms propis (com *Reginhart*, *Eberhart*, etc.), i d'aquests es va estendre a noms comuns, especialment en el domini itàlic i en el gal·loromànic —on encara és productiu. S'aplicava a mots de tema nominal (fr. *oreillard* 'orellut'), adjectival (fr. *richard* 'ricot, ricatxo') i, després, verbal (fr. *grognard* 'rondinaire'), amb referència a animals, persones, instruments i altres conceptes.

«Pour les Romans» —deia Meyer-Lübke— «le sens de *-art* était naturellement obscur, peut-être que les Germains déja n'en avaient plus la pleine conscience; ceux-là entendirent d'abord cette désinence dans les noms propres dont la première partie correspondait a un adjectif: par rapport a l'adjectif, le suffixe paraissait donc indiquer l'individu, signaler dans le nombre infini des êtres doués d'une propriété un individu isolé chez lequel se manifestait d'une manière spéciale la propriété en question. Mais alors, naturellement, *-ard* s'attacha principalement aux adjectifs et même aux verbes qui expriment, aux yeux de celui qui parle, une attitude ou une action blâmable».[36]

Per a Nyrop, el valor augmentatiu hauria estat anterior al pejoratiu: «Comme *-ard* sert souvent à désigner la présence d'une qualité (*bocard*, *nasard*, *oreillard*),

30. ALPO, 316, *lèvre*.

31. A. Griera, «El capcinès», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 3, 1915, p. 136. El *Diccionari de medicina,* de M. Corachan (Barcelona, 1936), afirma: «Mot antic, usat, encara avui, en la Cerdanya francesa»; en l'enquesta feta a Portè (ALDC) no vaig confirmar aquest resultat.

32. ALDC, *Qüestionari*, 48 [i ara ALDC, I, 2001, mapa 42].

33. F. Raynouard, *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des trouvadours*, París, 1836-1845, *s. v.*; FEW, *s. v.* *POTT.

34. ALF, 765.

35. W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes,* II, trad. d'A. i G. Doutrepont, París, 1890-1906 (reimpressió, Gènova i Marsella, 1974), § 519.

36. W. Meyer-Lübke, 1890-1906, § 519.

il adopte souvent un sens augmentatif: *bécard*, *brocard*, *chicard* ['celui qui possède le comble du chic' (1830-1850)], *dagard*, *gaillard*, *veinard* […]. Au sens augmentatif se joint facilement une nuance péjorative: *richard*, *geusard*, *frocard*. Dans la langue moderne, le sens défavorable l'a emporté: *pauvrard*, *patriotard*».[37]

L'anterioritat del valor pejoratiu o de l'augmentatiu sembla realment difícil d'escatir. Al darrer no hi al·ludeix Meyer-Lübke, si bé en dona exemples: *faucard* 'falç proveïda d'un mànec llarg per a tallar les herbes dels rius', *bouffarde* 'pipa grossa'. En occità, pot tenir un valor pejoratiu o augmentatiu; amb aquest esmentem *nasard* 'nas gros', *testard* 'cap-gros, cullereta', *bolard* 'bola grossa de joc', *botard* 'bota grossa', *laitugard* 'lletuga grossa', *popard* 'infant de mamella grassonet', *nosard* 'nou grossa', *becard* 'gobi',[38] *uiard* (literalment 'ull gros') «trou par ou le blé coule sur la meule».[39]

Meyer-Lübke feia referència a Itàlia i França com els dominis on campava aquest sufix i considerava que a «l'Espagne» només afectava mots importats; es referia, evidentment, al castellà. El català aleshores no era tingut en consideració, com tampoc l'aragonès. En aquesta llengua s'hi troba esporàdicament: *bucardo* 'cabra muntesa; boc sanat després d'haver estat pare', *fillarda* 'vaca amb grans taques roges i blanques', *cillardo* 'bou negre i terrós', *mozardo* 'xicot', *mozarda* 'noia de 15 a 18 anys'.[40] Pel que fa al català, F. de B. Moll, en l'excel·lent capítol que dedica als sufixos catalans en la seva *Gramática histórica catalana*, després d'esmentar alguns noms presos probablement del francès (*bastard*,[41] *covard*, *gallard*, etc.), al·ludeix al matís pejoratiu de «algunas palabras que parecen formaciones autóctonas: *moscard*, *olivarda*, *suarda*».[42] Hi podem afegir ant. *follart* «home de poc seny i de mal comportament» (DCVB), *testard* 'obstinat, testarrut' (esdevingut

37. K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhagen, 1904, § 355. Aquesta darrera afirmació és corroborada en la llengua contemporània per J. Dubois: «[…] l'élément *-ard* […] joue un rôle plus important dans les formations populaires péjoratives» (*Étude sur la dérivation suffixale en Français moderne et contemporain*, París, 1962, p. 60).

38. Alibert, 1966, *s. v. nas*, *testa*, *bola*, *bota*, *laituga*, *popa*, *notz*, *bec*, respectivament, i p. 29.

39. J. Ronjat, *Grammaire istorique* [*sic*] *des parlers provençaux modernes*, III, Montpeller, 1937, § 685.

40. G. Rohlfs, «Zur Kenntnis der Pyrenäenmundarten», *Revue de Linguistique Romane*, 7, 1931, § 15; M. Alvar, *El dialecto aragonés*, Madrid, 1953, § 157; R. Andolz, *Diccionario aragonés*, Saragossa, 1977, *s. v.*

41. En eivissenc, *bastard* també ha passat a significar 'ordinari, d'escàs valor' (A. Moll, «Sufijos nominales y adjetivales en ibicenco», *Revista de Filología Española*, 61, 1957, p. 345).

42. F. de B. Moll, *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952, § 392. Quant a *olivarda*, cal tenir en compte el que diuen els botànics: «freqüentment els receptacles florals d'aquesta composta [*Inula viscosa*] són parasitats del dípter *Myopites olivieri,* que fa perdre les flors i que provoca la creixença d'un cecidi globulós; és aquest cecidi, pres com una falsa oliva, el que ha originat el nom de la planta» (F. Masclans, *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Granollers i Barcelona, 1981, *s. v.*).

cognom), *cegard* 'becadell, *Lymnocryptes minimus*',[43] ant. *blancard* 'blanquinós, blanc brut',[44] potser *mascard, -arda* '(bou, ovella, cabra) que té la pell clapada de negre', empordanès *banyarricard*, *ricard* 'insecte *Cerambyx cerdo*, banyarriquer' (cf. occ. *banard* «divers insectes porteurs d'antennes», Alibert, *s. v. bana*). No manquen els mots on el sema d'augment de volum és evident: *bufarda* 'pipa molt grossa'[45] (rossellonès), *esquellarda* 'esquella grossa, llarga' (Pallars Sobirà, Vilallonga de Ter [Ripollès], Pardines [vall de Ribes]),[46] *pollard, -arda* 'ase o somera jove, d'un any fins a tres anys' (Pallars, Organyà, Solsona, Cardona) (DCVB), oposat a *pollí* '(ase) des que neix fins que el desmamen', *moscarda* «mosca saballonera i, en general, tota mosca més grossa que l'ordinària» (València) (DCVB), *pigard* 'que té pigues o petites taques' (Mallorca), ant. *pintarda* 'pinta grossa',[47] *pallard* «minyó o home alt i esvelt» (Ripoll, Garrotxa, Empordà, Lluçanès) (DCVB). Cal sumar-hi, encara, les variants mallorquines en *-ardo, -arda* (on el masculí en *-o* s'ha format a partir del femení),[48] que comprenen algunes unitats on el ca-

43. *Cegard* és sens dubte un derivar de *cec*. Fou Coromines el qui proposà d'escriure el nom així a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana,* de P. Fabra, en comptes de *sagar*, com ho escrivien alguns ornitòlegs. La fina observació del mestre és indiscutible. No així la motivació que en dona: «Qualitat [de cegallós o cec] que no sembla mancar de cert fonament, com he constatat visualment almenys en el cas del cegard, el vol del qual, per mitjà de brusques embranzides en zigzag, suggereix una feblesa visual» (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, II, Barcelona, 1981, *s. v. cec*). Els ornitòlegs ens donen una altra pista, que sembla més plausible: el fet de deixar acostar molt prop el caçador hauria fet creure que aquest aucell és cec (o sord). A la comarca de la Selva, és conegut amb el nom de *becadell cec* o *becadell sord*: «Deu els noms de 'sord' i 'cec' al costum que té de deixar-se acostar fins a distàncies molt i molt curtes, costum que la creença popular ha atribuït, precisament, *a una sordària o a una ceguesa hipotètiques*» (Ll. Motjé Costa, *Els ocells de la comarca de la Selva*, Girona, 1982, p. 45). Referint-se a la mateixa espècie (cast. *agachadiza sorda* o *agachadiza chica*) afirma igualment J. Nard: «Su sobrenombre de 'sorda' proviene muy probablemente de que *no se levanta sino de los mismos pies del cazador.* Aguanta la muestra del perro, se pega a la tierra y *no levanta el vuelo más que en último extremo*, esperando pasar inadvertida con esta estratagema» (*Aves acuáticas*, Barcelona, 1971, p. 51).

44. Mot llatinitzat en un document de la Seu d'Urgell, de 951: «Cauallo I *blancardo*» (J. Bastardas *et al.*, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, Barcelona, 1963, *s. v. caballus*); cf. occ. *blanquinard* «blanc sale» (Alibert, 1966, *s. v. blanc*).

45. Cf., però, el fr. *bouffarde* «petite pipe», a Labiche (Nyrop, 1904, § 356).

46. Per a Vilallonga de Ter, cf. ALDC, *Qüestionari*, 1276; a Pardines, hom distingeix entre *esquella*, la normal, *esquellot*, esquella petita, i *esquellard*, la més gran, llargaruda (informació d'E. Casanelles); per al Pallars Sobirà, vegeu aquest text de J. Lluís: «La ramada del Tor sempre en duia de vint a vint-i-cinc [de crestons], formidables, els quals anaven esquellats amb 'esquellardes' d'euga, molt grosses, tant, que els pastors els les havien d'anar canviant cada dues o tres hores; altrament, aquestes pobres bèsties no ho haurien resistit, car mentre anaven esquellats així, no podien 'mossar', per la llargada de les esquelles, que no els deixava arribar el morro a terra» (*Records de la meva vida de pastor*, Barcelona, 1964, p. 22).

47. «Una *pintarda* de pentinar lli» (Inventari de Sant Joan Despí, a. 1450, *ap. Aguiló Dicc.*, *s. v.*).

48. La *-d* del masculí (i no *-t*, com esperaríem) ha de ser analògica, com ja deia Nyrop, 1904, § 352, tot apuntant, per al francès, el parell *tard/tarde* com a model inductor, que també hauria pogut actuar en català.

ràcter augmentatiu es fon amb el pejoratiu: *fadrinardo* 'fadrí, solter granat', *veiardo* «persona fadrina que ha passat del temps normal de casar-se» (DCVB), *polissardo* 'bergant, belitre'. El mateix pot passar amb mots com els esmentats *ricard*, *banyarricard*, *moscarda*, *pigard*, *mascard*.[49]

Tret de *moscarda*, normal en valencià, constatem que el sufix, pràcticament mort o paralitzat, fa acte de presència en mots localitzats a les terres del Principat, especialment a les més septentrionals (*bufarda*, *llosarda*, *esquellarda*, *pallard*, *pillard*, *ricard*, *banyarricard*, *pollard*, *cegard*); una mostra més del català com apèndix meridional de les solucions gal·loromàniques que, però, generalment no van més al sud de la Catalunya Vella (cf. *rega* 'solc', *desc, -a* 'tipus de panera', *eimina*, *emina* 'mesura de capacitat', *ribera* 'riu', *desesset* 'disset', *desevuit* 'divuit', *desenou* 'dinou', etc.).[50] Caldrà, des d'ara, incloure en la llista el nostre *petard*.

9. Tractem ara de seguir les modificacions formals que uneixen el primitiu **potard* amb l'actual *petarc*. Aquell té, en llenguadocià, un congènere afí, *potarda* «enfant aux lèvres lippues (Rouergat)».[51]

Començarem pel morfema lexical, on assistim al canvi *potard* > *petard*, explicable per l'ampli camp de dispersió de la /o/ àtona, que, impulsada potser per l'assimilació a la vocal central tònica /á/, se centralitza en la neutra àtona /ə/ (tinguem en compte que la /o/ àtona no es tanca, en català oriental, en [u] fins devers el s. XV-XVI).[52] Vet aquí alguns casos semblants:

VOLUTARE > **boldar* > *baldar* 'gronxar'.
OLITANU > ant. *oldà* i *aldà* 'vell, gastat'.
HOSPITALE > *hospital* i *h*[ə]*spital,* top. *l'H*[ə]*spitalet*.
BUCONIANU > antrop. *Bogunyà* i *Bagunyà*.

Aquesta centralització, però, es dona en altres condicions, i cal posar-la en relació amb una tendència a convertir la *o* de la síl·laba inicial àtona, no absoluta

49. Alguns no posseeixen necessàriament el sema pejoratiu com ant. *vellard*, *mossard* (o *mossardo*) 'minyó, fadrí'. D'altra banda, (*rata*) *cellarda* contindria, segons Coromines, no el sufix *-arda* sinó un derivat del llatí ARDUA, reduït a ARDA, aplicat a certs animals pel seu «aspecte brau, negrós, més o menys formidable» (així *cabra cellarda*, *tord senyard*, arag. [*vaca*] *cillarda* o *fillarda*), i, sobretot, a topònims que designen llocs altíssims (*Montardo*, *Estanyardo*, etc.); la mateixa explicació estesa a gentilicis com *sellardos* «els habitants de Sella al peu de l'abrupta i grandiosa serra d'Aitana» sembla molt més hipotètica (cf. *sallagosard* 'habitant de Sallagosa', occ. *caussenard* 'habitant de Causse') (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, *s. v. cella*).

50. J. Veny, «Sobre els occitanismes del rossellonès», a *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Calatanes*, Abadia de Montserrat, 1980, p. 467-470.

51. Alibert, 1966, *s. v. pòt*.

52. J. Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg,* Barcelona, 1971, p. 297; vegeu, però, matisacions, a J. Veny, *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, 1998, p. 30.

necessàriament, en una vocal central que pot ser la [ə] en el català oriental i la /a/ en el català occidental:

> der. de *boc* > *boquines* i *baquines*[53] 'pells de boc o cabra'.
> der. de *clot* > *clotell* (avui mallorquí) > *clatell*.
> POSTERIOLU > *posterol* > *pasterol* 'prolapse del budell recte'.
> LUMBRICU > *llombric* > *llambric* 'cuc'.
> UNCINOS 'ganxos' > *oncins* > *ancins* 'parts corbes del jou'.[54]

Òbviament, en casos concrets, el canvi pot venir afavorit per una dissimilació. És el que ha passat en el vocable *petó*, resultat de dissimilar *potó*, viu encara en nord-occidental (on coneix la variant expressiva *potxó*) i en l'occ. *poton*. Sobre *pot* 'llavi' es degué formar el diminutiu afectiu *potó,* com en llatí de *os* 'boca' es forma *osculum* 'boqueta' i, d'aquí, 'besada'.[55] La dissimilació en *petó* (present en els derivats *petonejar*, *petoner*) és semblant a la de LOTONE > *lledó*, APOLLONIA > mall. *P*[ə]*loni*; cast. *chocolate* > cat. or. vulgar [ʃəkul'atə], etc.[56]

És possible que cognoms com *Potella*, *Potellas*, *Potelles*, *Poter* i *Potau*,[57] així com *Potet* i *Potons*, estiguin units pel mateix radical, però no és segur; cal reunir més documentació. En canvi, és molt probable que l'apel·latiu *potell* «acció de la boca que no pot rompre a plorar; es diu de les criatures», recollit a Tuixén (Urgell),[58] sigui un derivat de *pot*, car té un paral·lel en l'occ. *potèl* «petite moue».[59]

La variant *espetard*, més que resultat d'un creuament amb *espet* (*Sphyraena sphyraena*), pot interpretar-se com una aglutinació de l'article *es*, derivat de IPSU, car aquella ha estar recollida a Blanes, on aquest article «salat» conviu —bé que lànguidament— amb el literari, especialment dins l'àmbit mariner; aquesta con-

53. *Bachines* (doc. a. 1312), a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 53, 1977, p. 16.

54. Coromines (*Diccionari etimològic i complementari*, *s. v. ansins*) sembla que només crida l'atenció sobre el canvi en posició inicial: «El pas de *on-* inicial a *en-* és una trivialització d'inicial ben freqüent, com ja vaig indicar per al nostre mot [ansins]». El nombre de significants afectats per la mutació /o/ > [ə] (cat. or.), /o/ > /a/ (cat. occ.) en posició inicial no absoluta és substanciós; espero tenir ocasió de dedicar-li un treball monogràfic. [Veg. ara J. Veny, «Centralització de *o* àtona en català», *Catalan Review*, 13, 1-2, 1999, *Homage Volume for Professor Joseph Gulsoy*, p. 225-253].

55. E. Ernout i A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, París, 1979, *s. v.*

56. El DCVB el considera un «derivat afectuós de *pet*», pensant potser en les besades sorolloses (cf. alemany *Schmatz*, dial. *Schmutz*). Evidentment, empès per la modernitat de la documentació de *petó* i derivats (1893 *petó*, 1886 *petoner*), i clos dins el perímetre català, F. de B. Moll no havia tingut en consideració les formes afins de l'occità (*poton*, *potonar*, *potonejar*, *potonada*, etc.), que demanaven un ètim comú, és a dir, la base expressiva *POTT, com proposaren Meyer-Lübke i Wartburg. Mot popular, familiar, no va tenir accés a la llengua literària —on *besada*, *bes*, *besar*, *besament*, ja havien conquerit un lloc— fins que la Renaixença l'hi va introduir.

57. *Aguiló Dicc.*, *s. v.*

58. *Aguiló Dicc.*, *s. v.*

59. Alibert, 1966, *s. v. pòt*.

vivència, amb el decandiment del primer, hauria facilitat el susdit soldament (*es petard* → *l'espetard*; cf. semblantment, a Blanes, ERICEU > *oriç* → *s'oriç* → *soriç* 'eriçó, *Paracentroius lividus*').[60]

10. Passem ara al sufix. La modificació *petard* → *petarc*, en alguns punts de la costa, està en relació amb l'alternança consonant dental / consonant velar que apareix adesiara darrere vocal a partir bé de la dental:

(1) ANATE > *ànet* → *ànec*. *forrellat* → *forrellae*.
PRAESTITU > *préstet* → *préstec*.

bé de la velar:

(2) *arsènic* → *arsènit*. *espernallac* 'planta' → *espernallat*.

L'alternança també pot resultar d'un reforç:

(3) VIMINE > *vime* → *vímet*, *vímec*.
cant(u) 'canto' → *càntut*, *càntuc*.

Darrere la líquida vibrant *-r*, es donen casos de fluctuació:

(4) CARDU > *card* → *card*, *carc*.
SARGU > *sarg* → *sarg*, *sard*.

Igual alternança en qualitat de consonant de reforç de la líquida:

(5) MARE > *mar* → *mart*, *marc*.

La manca de femení a (1), (2), (3) i (4) i l'ús freqüent del plural, amb tendència a l'assimilació (*sargs* > *sarts*),[61] explicaria la inseguretat consonàntica del singular d'aquests mots i, doncs, l'alternança *petard/petarc*.

60. A la vall de Gallinera, colonitzada al s. XVII per mallorquins, s'ha imposat l'article literari, tot deixant, però, formes aglutinades amb l'article salat que ha romàs com a fòssil, del tipus *la sacorbella* 'la corbella', *la safoia* 'la foia', *la sarrota* 'la rota' (P. Barnils, «Zur Kenntnis einer mallorkinischen Kolonie in Valencia», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, 6, 1933, p. 184).

61. En dialectes on l'assimilació és molt forta assistim a canvis consonàntics més sorprenents, com el mall. *barb* 'gra de la cara', que, a través del pl. *barts*, ha format un sg. *bart*.

11. Sembla que, després dels anteriors raonaments, es desprenen les conclusions següents:

a) *petarc* és una modificació de *petard,* que alhora ho és de **potard* (<*pot* 'llavi' + el suf. augmentatiu *-ard*), inicialment adjectiu aplicat a una classe de tord, caracteritzada per l'allargament del seu morro; *tord petard*, o, simplement, *petard*, volia dir '(tord) de musell llarg, (tord) morrut' (cf. *tord espetard* de Blanes); la gran varietat de *turdus*[62] convidava a trencar llur ambigüitat afegint un determinant que es fixava en una característica destacada del peix.

b) És evident que la forma ortogràfica correcta hauria de ser *petard*, d'acord amb l'etimologia proposada —que em sembla irrefutable—, i del qual és encara un testimoniatge el derivat local *petardet*. Ara bé, d'un costat, la tradició de *petarc*, tant ictionímica (1913) com literària i lexicogràfica (1932) —amb un derivat, *petarquera* 'tipus de nansa', consagrat també per la normativa—, i, de l'altre, l'estalvi de l'homonímia amb el *petard* explosiu, estat al qual s'ha pervingut d'una manera natural, fan aconsellable de deixar les coses tal com estan: en ortografia, al meu parer, al contrari del que passa en dret, la ignorància de l'ètim i les seves lleis eximeix de tota culpa i, doncs, de presumibles restitucions.

c) La projecció meridional de l'element expressiu *POTTU, d'àrea gal·loromànica, tan exiguament representada en la llengua medieval a causa dels seus contrincants (*llambrot*, *morro*, *llavi*), a més d'afectar mots tan comuns com *petó* (i els seus derivats), s'enriqueix ara amb un altre descendent, *petarc*, arredossat —com tantes vegades— en la llengua eminentment arcaica dels mariners; en aquest cas, però, sense paral·lel, que jo sàpiga, en qualitat d'ictiònim, a les costes de més enllà de les Corberes.

d) L'anàlisi de diversos significants sufixats en *-ard, -arda,* ha fet veure igualment la presència d'aquest morfema gramatical sobretot a la Catalunya Vella, així com, al costat del valor pejoratiu, l'existència d'un sema augmentatiu, compartit sovint amb l'occità, bé que sense afectar necessàriament els mateixos lexemes (*cegard*, per exemple).

62. N'esmenta dotze tipus G. Rondelet, *Libri de piscibus marinis*, 1554.

6. *Catxel*, un nou mossarabisme del català?

1. Introducció

És indubtable que la nòmina de mossarabismes s'ha incrementat durant els darrers lustres. En aquesta feina d'incorporació de noves unitats lèxiques atribuïbles a l'influx mossàrab, J. Coromines (1953, 1963 i DECat) ha exercit un paper rellevant, amb alguna tendència a la generositat.[1] El nostre homenatjat també hi ha fet una valuosa aportació tot demostrant que *petxina* 'molˈlusc, conquilla de molˈlusc' procedeix del mossàrab valencià (< llat. PECTEN) des d'on s'hauria expandit a tot el català, com a terme arquitectònic, per arribar fins i tot —contra el que s'havia afirmat— al cast. *pechina* (Colón, 1976 [1971], 316-333).

Em plau en aquesta ocasió intentar enriquir l'elenc dels nostres mossarabismes amb una nova proposta. Es tracta del molˈlusc *Cardium edule* o *Cerastoderma edule* L. anomenat *catxel* al delta de l'Ebre, *escopinya de gallet* en català dels biòlegs, *berberecho* en castellà (Luther i Fiedler, 1968, 227, i Campbell, 1984, 168).

Catxel ha estat un mot desafortunat car no figura a cap diccionari normatiu ni històric (Fabra, 1954; DCVB; DECat). Des de fa molts anys, als meus cursos de dialectologia, és un dels mots que iˈllustra la importància dels dialectes per a trobar el nom genuí, tradicional de certes «coses» i enriquir d'aquesta manera el lèxic normatiu.

Abans de desenvolupar les meves dues hipòtesis —mossaràbigues les dues—, presentaré una descripció del lameˈlibranqui, aˈludiré a la seva escassa documentació, n'assenyalaré l'àrea i en comentaré els diversos geosinònims.

1. Vegeu, per exemple, respecte a *merita* 'fredeluga', la proposta de l'ètim MAR-ATA 'au en-maragada' (DECat, *s. v. mar*) i la revisió, amb noves propostes, que en fa J. Veny (1986*a*).

2. Descripció

Per a una descripció del *catxel* sembla escaient de donar la paraula als naturalistes:

> Concha de hasta 50 mm de largo, de contorno oval; valvas iguales; ambos un poco por delante de la línea central; contorno de la concha sin espinas, con aproximadamente 24 costillas que forman crenulaciones al llegar al borde; por dentro los surcos de las costillas recorren un trecho breve; perióstrato reducido. Color pardusco por fuera, con líneas de crecimiento concéntricas, blanco por dentro, con marcas pardas. (Campbell, 1984, 168)

> Se encuentra en gran número en las aguas de poco fondo de las lagunas litorales y de las desembocaduras de los ríos […]. Vive enterrado en el fango hasta su borde posterior. (Luther i Fiedler, 1968, 227)

Es consumeixen en conserva i aleshores són coneguts generalment, fins i tot allà on tenen un nom genuí, amb l'equivalent castellà, *berberetxos*. La dicotomia lèxica que diferencia el nom d'un animal en estat natural o d'un producte casolà del nom de l'animal o producte que han estat objecte d'una elaboració o preparació industrial —manllevant en aquest cas el mot a la llengua hegemònica —coneix molts exemples: *tonyina* 'peix *Thunnus thynnus*' / *atun* 'carn de tonyina en conserva', menorquí *sardina* 'peix *Sardina pilchardus*' / *pinxa* (< angl. *pilchard*) 'sardina salada', *lleixiu* 'aigua que té en dissolució sals alcalines' / *lejia* 'lleixiu preparat químicament', mallorquí *suc* 'líquid premut d'una fruita' / *sumo* (< cast. *zumo*) 'suc envasat industrialment', etc.

3. Documentació

No posseïm documentació antiga ni moderna de *catxel*. Ni tan sols Bayerri (1935, 460), que s'ocupà de la fauna del Delta, en fa esment; en la seva àmplia enumeració de mol·luscs apareixen la *barrina*, el *muscle de mar* o *petxina*, la *tellina*, la *calquilla*, el *muscle* o *petxina de riu*, els *romeus*, els *barretets*, les *sabatetes del Jesuset*, la *caragola*, etc., però no el *catxel*. Aquesta mancança de documentació antiga no ens ha d'inquietar perquè els noms de petxines i corns —tret d'algun cas com *hòstia* 'ostra'— no solen conèixer fonts gaire antigues: el cast. *berberecho* no es documenta fins al 1884 (DECH, *s. v.*); en català, bé que la *tellina* (*Tellina nitida* L.) remunta al s. XVI, la *pada* (*Carithium vulgatum*) no apareix fins al s. XIX i els *corn*, *cornet* i *corneta*, fins al s. XX. El fet de no trobar-se aquestes espècies en les tarifes de preus justifica aquest retard. També cal tenir en compte l'àrea restringida del mot *catxel*, així com la tendència a deixar diluït el nom de l'espècie en un nom general (*petxina*, *carculla*, *(es)copinya*).[2]

2. Igualment, en algunes localitats gallegues, *marisco* és el nom del 'catxel' (Ríos Panisse, 1977, 112).

L'única referència escrita que he aconseguit —segur que n'hi ha d'anteriors— no pot ser més recent: «Al mar interior [els mariscadors] fan *catxel*, grúmol, ratllat, lluenta, clòtxina, ratllada, xirla» (E. Costa i Savoia, «Mariscadors a peu al Delta de l'Ebre», *Avui*, *Suplement*, 13 setembre 1987). Noteu, de passada, en aquesta llista mots passats per malla als diccionaris històrics, ço que fa pensar en la necessitat de portar a terme un estudi lingüístic dels mariscos del Delta.

Per contra, *escopinya de gallet*, nom menorquí del 'catxel', esdevingut normatiu i usual entre els especialistes,[3] és atestat diverses vegades durant el s. XIX: «Clicas. *Escopiña de gallet*» (Hospitaler, 1869, 42); «*escopinyes de gallet*. *Cardium edule* y *paucicostatum*» (*Arxiduc*, 1956 [1880]).

4. Àrea i geosinònims

L'àrea de *catxel* és ben reduïda; només comprèn el delta de l'Ebre i localitats properes. L'he sentit a Tortosa i ha estat recollit a Sant Carles de la Ràpita (ALMP, 802); a l'Ametlla de Mar es diu *catxarulo*, que podria ser-ne un derivat (cf. § 5).

Els seus geosinònims, segons l'ALMP,[4] són: *a*) *escopinya de gallet* (Maó), *gall* (Palma de Mallorca),[5] *gallet* (Eivissa), noms basats en la comparació de les estries amb el peu d'un gall —o potser amb les seves petjades— (cf. *peu de poll* 'petxina (sentit arquitectònic)', Colón, 1976 [1971], 318 i 331); *b*) el genèric *petxina*, en punts esparsos de la costa del Principat i de València, de vegades amb determinants, com és el cas de *petxina blanca* (potser per oposició a *petxina negra* 'musclo'),[6] o el de *petxina rallà* 'petxina ratllada' (Peníscola), per les vint-i-quatre costelles que la solquen, però que deu ser una confusió amb el *Cardium aculeatum* L., car el *Cardium edule* en aquesta localitat es diu *berberetx*o (Ayza Roca, 1981, 94); igualment és un genèric *conxeta* (Fornells), evident castellanisme adaptat; *c*) *vedrigó* (Dénia), que és forma adaptada de l'andalús *verdigón*[7] (on deu procedir del portuguès), potser dit així per confusió amb el *Cerastoderma glaucum* (Bruguière, 1789), cast. *berberecho verde*;[8] *d*) *carculla* (Roses), que també sembla un genèric donat per l'informador; no derivaria de CONCULIUM sinó d'una base preromana (cf. § 8); *e*) *berberetxo* és un castellanisme l'expansió del qual ha esta afavorida per l'explotació conservera amb etiqueta castellana (cf. § 2); també són castellanismes

3. Figura a F. de B. Moll, 1977; DLC; DCC; Luther i Fiedler, 1968, 227; Campbell, 1984, 168.

4. És probable que algun dels mots recollits correspongui a un genèric per manca de coneixement del mot específic o per no haver pogut destriar l'espècie a causa de les deficiències gràfiques de reproducció del mollusc; sovint els informants de l'ALMP no eren mariscadors, sinó pescadors i mariners.

5. El mot va aparèixer d'una manera espontània al llarg de l'enquesta de l'ALMP.

6. Com passa a Castelló, on la *petxina blanca* és la 'cloïssa' i la *petxina negra*, el 'musclo' (cf. Colón, 1976 [1971], 322, n. 30).

7. Alcalá Venceslada, 1934, *s. v.*

8. Vegeu *Catálogo de denominaciones de especies acuícolas españolas*, FROM, 1985.

el ja comentat *conxeta*, genèric, i *almeja*, per confusió d'espècies; *almenge* és adduït a Luther i Fiedler (1968, 227), al costat de *escopinya de gallet*, com a nom del *Cardium edule*, irradiat després a altres obres d'ictiologia (per ex., Campbell, 1984, 168); sembla que ha estat pres del recull de Roig i Amades (1926), on es defineix així: «petxina petita i blanquinosa, ratllada transversalment, amb línies de color bru clar, entravessades sovint per ratlles grisenques; es troba abundosament a les platges quan hi ha temporals», i que es tracta d'una deformació —idiolèctica— del cast. *almeja*, com intueix el DCVB, *s. v.*; no he aconseguit cap altra informació sobre aquest rar significant.

5. Primera proposta: de la 'cassa' al 'catxel'

Tenim, en primer lloc, la possibilitat de partir de l'ètim que ha donat el cat. *cassa*, *KATTIA 'cassó gran', que, a través d'un tractament mossaràbic, hauria passat a *caixa*; aquest, unit a un sufix diminutiu *-ell* indicador de menor tamany i aplicat metafòricament al mollusc, hauria passat a *catxell* —com *corda* > *cordell*— i, per dissimilació, a *catxel*.[9] Resulta temptador considerar *catxerulo*, un altre nom del *Cardium edule* recollit a la zona de *catxel*, com un derivat diminutiu d'aquest (**catxelulo* > *catxerulo*); Galmés de Fuentes (1983, 324) al·ludeix al pas POCULUM[10] > cast. *búcaro*, amb tancament de [o] > [u] i «cambio mozárabe de *l* en *r*», i J. Coromines (DECat, *s. v. cassa*), que té en compte els significats de *catxerulo* 'barraca de forma cònica' i 'estel, miloca' (però no '*Cardium edule*'), suggereix que es tracti d'una relíquia mossàrab, **catxeruolo*, format sobre **catxa*, amb una diftongació de la [ɔ] un xic sorprenent en el litoral mediterrani (cf. § 14). Es tracta d'un plantejament hipotètic on tampoc no queda clara la diversitat semàntica de *catxerulo*.

6. Segona proposta: del 'múrex' al 'catxel'

L'altra hipòtesi, que constituirà el bessó del present article, és que *catxel* derivaria de l'hel·lenisme llatí CONCHYLIUM 'múrex', «gasteròpode marí que té la conquilla, univalva, eriçada de punxes» (Fabra, 1954), evidentment a través del mossàrab.

9. Un cas semblant seria el del gallec *cacha* 'closca dels crustacis' format sobre *cacho* «'cuenco, jarra de madera para el vino' del llat. vulg. *cacculum, lat. cl. CACCABUM 'olla' (Corominas, DECat, 1, 566, *s. v. cacho*), por el parecido que el caparazón de algunos crustáceos tiene con una cazuela» (Ríos Panisse, 1977, 58).

10. He corregit PICULUM, esmunyit per error tipogràfic.

7. Problema semàntic

El primer problema que se'ns presenta és de caràcter semàntic, és a dir, en ambdós casos es tracta de dos mol·luscs, però el CONCHYLIUM llatí designava un gasteròpode, el 'múrex' (cat. actual *cornet*, *cornet eriçonat*, *cornet punxenc* o *amb pues*),[11] del qual s'extreia la porpra, mentre que el *catxel* '*Cardium edule*' pertany als lamel·libranquis, amb dues valves; en termes més vulgars, el primer es refereix a un caragol o cornet de mar i el segon a una petxina.

I bé, aquesta interferència entre espècies diferents del mateix gènere és cosa comuna tant entre la gent culta com entre el poble pla. Així, Fabra (1954) defineix *curculla* d'aquesta manera: «Petxina, closca de cargol marí»; d'altra banda, *curculla* a Sant Pol designa «minúsculs cornets de mar, molt caragolats» i *carculla* a l'Escala «petxina bivalva, però menuda» (DECat, *s. v. conca*). És a dir, es confonen gasteròpodes i lamel·libranquis. Semblantment, prenent com a punt de partida el llat. CONCHYLIUM, en els dialectes italians trobem el napolità *sconciglia* 'espècie de conquilla espiral' i el cors *concigliulu* 'espècie de caragol marí' («chiocciola») (Battisti i Alessio, 1975, *s. v. conchiglia*).

El transvasament semàntic podria explicar-se també per la presència de pues o punxes en algunes espècies dels múrex i dels *Cardium*; és a dir, el CONCHYLIUM 'cornet eriçonat' (*Murex erinaceus*) o 'cornet amb pues' (*Murex brundaris*) podria haver-se aplicat a espècies de *Cardium* provistes de pues, com l'*escopinya punxenca* (*Cardium aculeatum*), o l'*escopinya gran* (*Cardium echinatum*).[12]

8. *Conquilla*, un derivat de 'CONCHYLIUM'?

Coromines (1977 [1936], III, 213-214) derivava el cat. *conquilla* i l'italià *conchiglia* del llat. CONCHYLIUM, manlleu fet al grec CONKYLION, com Meyer-Lübke (REW, 2114) i Wartburg (FEW, *s. v.* CONCHYLIUM); però el 1981 (DECat, *s. v. conca*) es mostrava escèptic al respecte, car 1) els mots estan mancats de documentació medieval; 2) si realment el mot havia existit en llatí vulgar, era estranya una derivació només en català i en italià;[13] 3) en italià és més aviat un terme literari o científic (s. XVI-XVII); 4) sembla que hi ha descendència mossàrab (*alconcilla*, *conchil*). Per això, relacionava els mots en qüestió amb l'occità *cauquilha*, el francès *coquille* i la

11. Tres espècies corresponents al «*Murex trunculus*», «*Murex erinaceus*» i «*Murex brandaris*», segons la traducció catalana que d'aquests mots apareix a Luther i Fiedler, 1968, 211.

12. A propòsit de *morgueirolo*, un dels noms gallecs del 'catxel', a Ríos Panisse (1977, 118), A. Santamarina pensa en la possibilitat d'un llat. vulgar **muricariu*, derivat de *murice*: «quizà el aspecto erizado de los *murice*s motivo que se denominarà así a cierto tipo de berberechos».

13. Tot i que tenim ictònims llatins que només han deixat descendència en català; per exemple, el *pestriu* que es refereix a diverses espècies de taurons (Veny 1979*a*) [i § 4].

família de *caragol*, procedents d'un preromà KAKLOULS-/KLAKOUSL- «amb una forta i ja antiga imantació cap al tipus grecollatí de CONCHA i de CONCHYLIUM».

9. L'EVOLUCIÓ DE C'

Un indici força significatiu del probable mossarabisme de *catxel* és el tractament palatal de la C'.[14] Així, CONCHYLIUM hauria passat a **contxill* i aquest, per dissimilació de palatals, a **contxil.* De fet, en castellà s'ha enregistrat *conchil*, *conchilla* 'porpra', 'mollusc de la porpra', *alconcilla* 'porpra' (Galmés de Fuentes, 1983, 325 i 327-328; García de Diego, 1985, *s. v.* CONCHYLIUM), congèneres de *catxel* dotats d'empremta mossàrab o àrab (per la [tʃ] o per l'article *al-*, respectivament).

Reuneixo a continuació els apel·latius (*A*), topònims (*B*) i antropònims (*C*), especialment actuals, de les terres catalanes afectats per aquesta evolució, sense pretensions exhaustives, però sí amb l'ànim d'agrupar força exemples des dels primers treballs sobre el mossàrab fins a les propostes més recents. Per donar una idea aproximada de la progressiva incorporació de mossarabismes, els agrupem segons l'aportació dels autors i la cronologia de les seves obres. Diguem abans que el pas de C' a [tʃ] no és el tractament exclusiu d'aquella consonant entre els mossàrabs, car també van arribar a l'estadi [ts] i després [s] (cf. A. Alonso, 1946, 69 i seg.; Galmés de Fuentes, 1983, 148).

A) *Apel·latius*

Vet aquí els exemples que addueix Sanchis Guarner (1948, 125):

1 suf. *-atxo* de *fardatxo*[15] (< -ACEU);
2 ant. *barxella* 'barcella, mesura de grans' (< PARCELLA);
3 *càrritx* 'gramínia *Ampelodesma mauritanica*' (Mallorca, Menorca) (< CARICE);[16]
4 *clotxa* 'clot' (< CLOCCEA; però Coromines proposa *KLOTTIA o *KLOTTIKA, DECat, *s. v. clot*);
5 *clòtxina* 'musclo' (< CLOCILA);
6 *xerna* 'serrànid, *Polyprion americanum*, semblant al mero' (< ACERNIA);
7 *xinxa* (< CIMICE);
8 *xítxero* 'pèsol' (cf. andalús i cubà *chícharo*) (< CICERE).

14. Constato amb sorpresa que aquest no figura entre els trets propis del mossàrab a Nadal i Prats (1982, 223-220).

15. Per a derivats d'aquest sufix en castellà i la possibilitat d'un origen *-aculu*, cf. Galmés de Fuentes, 1983, 287-289 i 326.

16. El document més antic d'aquest mot, adduït per Coromines (DECat) i pres del DCVB, és de 1643; ara hi puc afegir una atestació del s. XIV: «duas domos contiguas unam copertam de tegulis et aliam de *carig*» (B. Font Obrador, *Historia de Llucmajor*, 1, Mallorca, 1972, 158).

El mateix Sanchis Guarner (1967, 317), a més de repetir alguns d'aquests mots, afegeix:

9 *alatxa* 'peix *Sardinella aurita*' (< ALLECE) [però veg. § 12].

I, més tard (Sanchis Guarner, 1980, 95):

10 *muritxec* 'rata pinyada' (< MURE CAECU).

Exemples de Coromines (1953, 219, n. 8):

11 suf. -*atxo* de *galatxo* 'braç de riu' (Terra Alta, Baix Ebre) (< àrab HALIG + suf.; cf. DECat, *s. v.*);
12 *atxevo* (< CIBUM) «esquer per agafar animals en un parany» (Margalef), «cebo venenoso para matar culebras» (Margalef) (DEEH, *s. v. cebo*);
13 *carbitxol* 'carbonitja' (Rasquera) (< *CARBUNCIOLU 'carbonet', cf. DECat, *s. v. carbó*);
14 *catxap* 'conill jove' (< d'un radical amb -TJ- i suf. diminutiu preromà);
15 *enxunxir-se* 'ensopir-se' (< **ensonxir-se* < IN-SOMNICIRE?) (Vimbodí);
16 *munxona* 'turó' (Vilella Baixa) (< *MUNTICIONE);
17 *munxerull* 'turó' (Vinebre) (< *monxell* [< MONTICELLU] + suf. -*ull* [< -UCULU], amb dissimilació de palatals).

Exemples del DCVB (1930-1962):

18 suf. -*atxo* de *morcatxo* 'mitadenc, barreja de blat amb un altre cereal' (Baix, Ebre, Matarranya); Coromines (DECat, *s. v. morca*) el considera «derivat mossàrab» i el relaciona amb *morca.* Seria aventurat enllaçar-lo amb el llat. *MAURICU, derivat de MAURUS, amb allusió al color fosc, a la mala qualitat de la barreja?
19 *atxeu* 'esca per caçar moixons' (Gandesa) (< CIBU), cf. núm. 12;
20 *atxevar* 'atreure els animals de caça a atxeu' (Gandesa) (< CIBARE), cf. núm. 12 i 19;
21 *mortitxol* 'albat' (valencià meridional) (< *mort* + suf. -*itxol* < -ICIOLU).

Exemples de Coromines (DECat, 1980-1986):

22 *baldritxa* 'ocell marí, varietat de gavina' (Menorca) (< **barditxa* < **parditxe* < PERDICE);
23 *carbonxo* 'carboncle' (Llíria, Guardamar) (< regressió de **carbonxol* [< CARBUNCIOLU]);

24 *carxata* 'bancal, paret' (Morvedre, Petrés, Torís) (< CALCIATA, DECat, *s. v. calç*);
25 *melitxe*s «mena de formigues que ataquen les ametlles» (Priorat, Ribera d'Ebre) (< AMICDULA + suf. *-itxa* [< -ICIA]).

Afegim encara uns casos més no considerats fins ara:

26 suf. *-atxo* de *caubatxo*, *cubatxo*, *bocatxo* i *torcatxo*. *Caubatxo* 'còbit del cap blanc', *Oenanthe oenanthe*, i 'còbit del cap roig', *Oenanthe hispanica* (Os de Balaguer) (Fortuny, 1983, 159); procediria, de *colbi* (< COLLU ALBIDU, segons el DECat) més el suf. *-atxo*. El *cubatxo* 'cucut reial' (*Clamator glandarius*), del Solsonès, deu el seu nom a la gran longitud de la seva coa (Maluquer, 1973, 137-138, n. 1). El *bocatxo* designa, a Mallorca, els *Caprimulgus*, «grans insectívors capvesprals, de boca desproporcionadament grossa» (Maluquer, 1973, 139). *Torcatxo* 'tudó' (Riba-roja d'Ebre, *ap.* Cabré, 1974, 211) prové de *TORQUACEU, pel cercle blanc, com un collar (*torques*) que envolta el seu coll, que ha donat el castellonenc *turcàs*, el cast. *torcaz* i l'arag. *turcazo*, *-aso*, *paloma turcaz* (cf. Andolz, 1977).[17]

B) *Topònims*

La toponímia ofereix una nòmina ben nodrida de casos de palatalització de C', localitzats especialment al País Valencià i les Balears. Exemples de Sanchis Guarner (1948, 125):

27 *Carritxal* (la Vilajoiosa) (< *CARICEALE), cf. núm. 3;
28 *Cortitxelles* (Torís) (< CORTICELLAS);
29 *Elx* (< ILICE);
30 *Lletxena* (Benifairó) (< LICIANA);
31 *Llutxent* (< LUCIANU);
32 *Montitxelvo* (< MONTECERVO);
33 *l'Orxa* (< URCI);
34 *Xella* (< CELLA);
35 *Xerx* (Guadalest) (< CERCIU).

Exemples de Coromines (1953):

36 *lo Fanguitxer* (< derivat de *fang* + suf. *-itx* [< -ICIU]);
37 *la Fotx* (Tivissa, Garcia) (< FOCEM), ara documentat al s. XIV, *ap.* Palet (1987, 226) (*la Foig*);
38 *la Funxinxella* (Ascó) (< **Fontinxella* < FONTICELLA);
39 *lo Munxelló* (Vilanova d'Escornalbou) (< *MONTICELLONE).

17. No incloc *petxina* perquè no conté C' en el seu ètim; és també un mossarabisme procedent de *pecten* (cf. § 1), potser amb creuament amb *clòtxina* (Colón, 1976 [1971]).

Exemples de Coromines (1970 [1963], 153-154):

40 suf. *-atxo* a *Font de Vinatxos* (Morella) (doc. s. XV), *lo Pouatxo* (Xert), *el Poatxo* (Museros), *lo Povatx* (Càlig);
41 *Betxí*;
42 *Cabrafeixet* (Rasquera) (< CAPRIFICETUM);
43 *Càlig* (Baix Maestrat) (< CALICE);
44 *Carraixet* (Alboraia) (< CARICETU, cf. núm. 3), ara documentat al s. XV.[18] Aquest topònim per a Coromines «indica que la C' intervocàlica donava *-x-*, mentre que *-tx-* era el resultat de la C' recolzada o del grup CL» (1971 [1953], 203, n. 8); però més tard (1963, 154) parla d'«arabització (o evolució romànica) d'aquest so i es pronuncia *-x-* […] o bé *tj* (*La Fontgèla*, fonteta a Catadau < FONTICELLA)»;
45 *Coratxà* (del dual àrab *koracàni* < CORIACEA);
46 *Fatxes* (Vandellòs) (< FACIES), ara documentat el s. XV (Palet, 1987, 226); derivat, *Fatxal* (Alcalà de Xivert);
47 *la Perenxisa* (Torrent) (< PETRA INCISA);
48 *Porxinos* (Vilamarxant) (< PORCINOS);
49 *Portitxol* (Mallorca, Eivissa, Xàbia, etc.) (< PORTICIOLU);
50 *Tírig* (Maestrat) (< TIRICE);
51 *Xércol* (Llíria) (< CIRCULU);
52 (riu) *Xinxilla* (Orpesa-Cabanes) (< SENTICELLA).

Exemples de Coromines (1970, mapa IV):

53 suf. *-atx* (< -ACEU): *Andratx*, *Crestatx*, *Capatx*, *Biniparratx*, *Llucatx*, *Portinatx* (Balears);
54 suf. *-itx* (< -ICEU): *Calderitx*, *Caloritx*, *Campanitx*, *Castellitx*, *Costitx*, *Felanitx*, *Mortitx*, *Pastoritx*, *Tortitx*; *Atàlitx*, *Fartàritx*, *Favàritx*, *Llinàritx*, *Tacàritx*, *Torràlitx*, *Vàritx* (Balears);
55 suf. *-utx* (< -UCEU): *Albercutx*, *Cugulutx*, *Ferrutx*, *Artrutx* (Balears);
56 *Albranxella* (Menorca) (< preromà BARRANCA + -CELLA (cf. Coromines i Mascaró, 1982);
57 *Auxella* (Mallorca) (< AURICILIA 'planta tintòria' o < HORTICELLa, cf. Coromines i Mascaró, 1982);
58 *el Carxe* (el Pinós) (< CARCERE 'vall encaixonada');
59 *Orxeta* (< diminutiu de *Orxa*);
60 *Pedruixella* (Mallorca) (< PETRUSCELLA?):
61 *Torretxí* (Mallorca).

Al DECat (1980-1986) hom pot espigolar més formes:

18. «penjats en les forques del Mercat e de Carraxet» (*Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 59, 1983, 28, n. 233).

62 *Cobarxella* (València) (< *COOPERCELLA), amb els seus pseudoprimitius *Cobarxa*, *Cobarxo*.

Finalment, vet aquí unes noves propostes de mossarabismes:

63 suf. *-atxo* de *Gordatxos* (Riba-roja, Cabré, 1974, 217), *Pelatxo* 'mas' i 'motiu, malnom' (*id.*, 220, 223), *es Picatxo* i *es Picatxets* (es Vedrà [Eivissa], Aguiló, 1986, 69-60); *Moraig* (Benitatxell, Ivars, 1986, 436, cf. *Almoraig*);
64 suf. *-itx* (< -ICEU): *Matitxal* (més el suf. *-al*) 'matissar' (Riba-roja, Cabré, 1974, 216);
65 *Xintes* (Riba-roja) (< CINCTAS) (Cabré, 1974, 214);
66 ant. *la Sentix* (s. XIV) (< SENTICE) (Palet, 1987, 231).

C) *Antropònims*

Com a antropònims antics, no assenyalats fins ara, esmentem:

67 suf. *-atxo* del malnom *la Moratxa* (Sueca, s. XV, *ap.* Cortés, 1986, 62);
68 *Ramonxel* (< RAIMUNDICELLU): «Ramon Ramonxel» (s. XIV, Palet, 1987, 247);
69 *na Ramonxella* (s. XIV, Palet, 1987, 247), cf. núm. 67.

El segon element del mot, *-xel*, fa pensar en les formes menorquines *xel* «*Pecten jacobaeus*, *P. maximus*» i *xelet* «*Pecten sulcatus*», ja esmentats per Hospitaler (1869, 42) i l'Arxiduc Lluís Salvador (Arxiduc, 1880). Però la relació és casual, car *xel* és un dels nombrosos anglicismes de Menorca incorporats amb la dominació britànica del s. XVIII (anglès *shell* 'closca de pelegrí', avui perdut, que s'aplicava a qualsevol tipus de marisc (Ortells i Campos, 1983, 85); *xelet* n'era el seu diminutiu.

10. EL CANVI DE LA VOCAL TÒNICA

El canvi d'obertura de la vocal palatal (í > é), tot passant **contxil* a **contxel* (o **contxill* a **contxell*) pot explicar-se per un creuament formal de CONCHYLIUM 'porpra' (o potser 'petxina') amb CONCILIUM 'junta, congrés', que li hauria cedit la I breu:

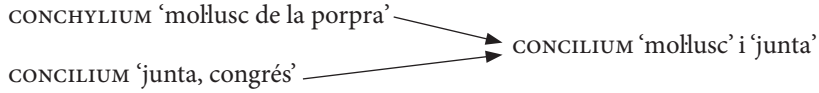

Es tractaria d'un cas d'homonimització no afavorida pel significat (Buyssens, 1965, 21-43);[19] a partir de *contx*[e]*l*, la [e] per influència de la *l* travant hauria obert

19. Recordem que CONCILIUM ha donat topònims com *Alconchel* (Portugal, Badajoz, Conca, Saragossa) i probablement *Consell* (Mallorca, Menorca i altres llocs, *Onomasticon*).

el seu timbre, per donar [e], com passa a tot l'occidental dins aquest context (PILU > *p*[e]*l* > *p*[ɛ]*l*, VELU > *v*[e]*l* > *v*[ɛ]*l*, etc.). En altres noms d'animals marins s'ha registrat aquest tipus d'encreuaments. Així, SQUILLA 'tipus de crustaci', homonimitzant-se probablement amb SCILLA 'ceba marina', va acostar-se a aquesta forma per donar-nos *xirla* 'rossellona', *Venus gallina* (DECH, *s. v. chirla*); un altre cas semblant seria el del llatí PRISTIS 'peix serra, tauró, monstre marí', que, homonimitzat amb PISTRIX 'fornera, flequera', es va modificar en PISTRIX 'peix serra, etc.', origen del català *pestriu*, *pistriu*, etc., que designa diverses varietats de taurons (Veny, 1979*a*, i § 4).

Si el raonament anterior no és convincent per a explicar el canvi vocàlic, podríem tenir en compte una altra circumstància, que és la inestabilitat d'aquestes vocals en un àmbit de llengües en contacte català/àrab, en el qual MORABIT ha esdevingut *Mirabet*, mentre que MORETUM ha donat *Morito* (Alcalà de Xivert) (Coromines, 1970 [1963], II, 153); igualment PARCELLA ofereix, en murcià, dos resultats, *barchella* i *barchilla* i, en escriptures àrabs del Regne de Granada, alternen *bargela*/*bargila* (DECH, *s. v. barchilla*).[20]

11. La caiguda de la *-n-*

La nasal de **contxel*, palatalitzada pel context, [kontʃˈɛl], podia fàcilment sofrir l'assimilació per la [tʃ], que rebia la càrrega accentual i facilitava aquella absorció; ajudava també a consagrar la variant assimilada el fet de constituir un mot isolat, solitari, sense formar part d'una família lèxica, sense camp derivatiu. Evidentment, es troben pocs exemples paral·lels d'aquesta assimilació perquè la seqüència [pt/] o [p/] no és gens freqüent en català: *[el Serret de] Mutxulíu* < *[el Serret de] Montjoliu* (Prats, 1978, núm. 10); es troben més casos d'assimilació a una altra palatal, la [ʎ]: antrop. (Manuel de) *Mullau* > *Monllau* (Castell i Vicente, 1986, 91), *mallevar* > *manllevar*.[21]

12. Centralització de la *o-* inicial

La centralització de la *o-* inicial, absoluta o no, per donar en català occidental una [a] i en català oriental una [ə], és un fenomen més corrent del que sembla. Només Coromines (DECat) hi ha al·ludit esporàdicament i no fa gaire (Veny, 1985, 759)

20. Cf. *capel* a Ramon Martí, *capil* a P. de Alcalà (Galmés de Fuentes, 1983, 324); *conxel* (Repartiment de Mallorca) i *concich* (P. de Alcalà) (Galmés de Fuentes, 1983, 147 i 240).

21. La grafia *matllevar*, *mallevar* figura a l'obra del memorialista Pere Segarra (1858-1942) (cf. el *Pròleg* de Joan Veny a Empar Guillén, *El manuscrit de Pere Segarra*: *Recull històric d'Ivars d'Urgell i diari de l'autor (1932-1938)*, Lleida, 1986, 13).

me'n vaig ocupar. Aquesta tendència ens explica el canvi de **cotxel* en *catxel*. Per tal d'il·lustrar-la, esmento a continuació uns quants casos significatius, tot deixant per a una altra ocasió la llista (exhaustiva) de mots afectats pel canvi:

balum, *embalum* < *volum* < VOLUMEN;
clatell < *clotell* < derivat de *clot* < CLOTTU;
claveguera < **clovaguera* < CLOACARIA;
tortosí *carcó* < *corcó* < derivat de *corc* < preromà CORGUS;
dial. *gatim* < *gotim*; derivat, *gatimell*;
llambric 'cuc' < *llombric* < LOMBRICU;
ancins 'part corba del jou' < *oncins* < UNCINOS;
parçoner 'el qui té part en alguna cosa' < PORTIONARIU;
pasterol 'prolapse del budell recte' < *posterol* < POSTERIOLU;
petarc, *petard* < **potard* < **POTT 'llavi' + suf. HARD (Veny, 1985);
antrop. *Tarruella* < *Torruella* < TURRICELLA.

Les mostres es poden acréixer molt més, en especial recorrent a l'onomàstica i a les varietats dialectals; tot i que la vocal àtona modifica el seu timbre en funció d'assimilacions i dissimilacions, en molts casos no ocorre així, ço que permetria parlar, a la manera de Coromines (1953, 151-152), d'una altra llei —o, millor, tendència— fonètica del català «no observada fins ara».

13. *Catxerulo*

Quant a *catxerulo*, *-arulo*, es tractaria d'un derivat de *catxel*, **catxelulo* que hauria estat objecte de dissimilació; costa, tanmateix, acceptar la diftongació del morfema -OLUS en **-uolo* i la ulterior monoftongació en *-ulo*, quan en altres mots (*portitxol*) s'ha conservat la vocal oberta.

14. Mossarabismes al delta de l'Ebre

No ens ha de causar estranyesa trobar un mossarabisme pertanyent a l'esfera lèxica de la fauna marina; recordem *xerna*, *alatxa* (núm. 6 i 9) entre els ictònims del mateix origen; no oblidem tampoc les precioses relíquies llatines que han vençut l'embat del temps: PELAGUS és present a *penegal* (*Helicolenus dactylopterus*, Veny, 1977*b*, i § 1); PISTRIX a *pestriu* (cf. Veny, 1979*a*, i § 4), etc.

I tampoc ens ha de sorprendre trobar un mossarabisme a les terres del delta de l'Ebre. Les paraules de J. Coromines no poden ser més explícites: «El domini de la toponímia mossàrab comprèn l'extrem sud del Principat, tota la vall catalana de l'Ebre i dels seus afluents altres que el Segre» (1970 [1963], II, 150-151). Però

no només la toponímia —i l'antroponímia—[22] sinó també alguns apel·latius són testimoni del gruix d'aquesta influència: als ja esmentats *atxeu*, *atxevo*, *atxevar*, *galatxo* (núm. 12, 19, 20 i 11), cal afegir *lligallo* 'camí ramader',[23] *bastonaga* 'pastenaga', probablement *canyut* 'navalla, *Ensis ensis*';[24] *bastonaga* és un exemple del resultat d'una llarga convivència de llengües, amb tractament de la P- com a *b*- en boca dels àrabs i transmissió de la variant al romanç (cf. eivissenc *bestriu* 'pestriu', *ap*. Veny, 1979*a*, i § 4). Igualment són mostres del contacte lingüístic semiticoromanç la presència en el tortosí de mots d'origen àrab com *cadap* 'mesura d'oli', *setra* 'gerro', *cuscús* 'pasta de farina reduïda a boletes', *baldana* 'botifarra d'arròs', *matalap* 'matalàs', *borja* 'barracó de pedra seca', *argeps* (o *algeps*) 'guix', *aixàvo(l)* 'saboga mascle' (Mestre, 1915; Bayerri, 1935, 446; DCVB; Gimeno, 1982).

15. Conclusions

Al final del nostre estudi es desprenen aquestes conclusions:

1) He donat a conèixer un altre nom tradicional, possiblement mil·lenari —si la sendera que hem remuntat és correcta—, del '*Cardium edule*', el *catxel*, que caldria potenciar dins la llengua general, al costat de *escopinya de gallet*, ja recollit pels ictiòlegs i algun diccionari (cf. nota 3), per fer front a l'intrús *berberetxo*, força comú al nostre domini a causa de l'explotació comercial d'aquest marisc enllaunat i de l'etiquetatge realitzat en la llengua oficial, el castellà. Si un mot tan local com *cloïssa*[25] ha estat proposat i difós com a substitut de *almeja* (amb l'estigma de la [x] castellana), *catxel* pot ser afavorit amb la mateixa benedicció acadèmica [que va arribar a partir del *Diccionari de la llengua catalana*, 1995]. Per contra, cal eliminar *almenge* de les equivalències proposades pels naturalistes, car es tracta d'una variant idiolèctica, esporàdica, de la qual no queden traces enlloc.

2) Quant a l'aspecte etimològic, les dues propostes apunten versemblantment cap a un origen mossàrab. La primera, que parteix de **catxa* 'cassó gran' implica

22. Vegeu J. Vernet, 1965; i sobre la toponímia és útil el *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*, V, 1981, on se suggereixen nous mossarabismes, que no he recollit a la llista del § 10 per no ser-hi present la C' primitiva, almenys d'una manera segura: *Illos*, *Cotxos*, *Fornos*, *Montesanto*, *Mosollo*, *Vall de Gelo*, *Irto*, *Loro* (9).

23. Veg. ara J. Veny, *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries, 1991, 110-111.

24. Com que apareix *qannut* a R. Martí i tenim *canuto*, *cañuto* en castellà (Galmés de Fuentes, 1983, 326-327), no seria estrany el caràcter mossàrab del mot tortosí. *Canyut*, d'altra banda, al meu parer, referit al marisc *Ensis ensis* és l'únic nom genuí català, car *navalla* i *navaja* són, respectivament, una traducció i una adaptació del castellà *navaja*. Quant a *lligallo*, cal tenir en compte la possibilitat d'una procedència aragonesa (Artur Bladé, Anton Monner i Carmel Biarnés, «Toponímia específica de les Terres de l'Ebre», *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*, V, 1981, 7) [i ara, J. Veny, *Mots d'ahir i mots d'avui*, 1991, 110-111].

25. No apareix ni una sola vegada a les enquestes de l'ALMP.

una elaboració semàntica i morfològica més complexa i, al meu parer, resulta més hipotètica que la segona (*catxel* < CONCHYLIUM), la qual, a més de fer-se creïble per la facilitat d'una confusió de mol·luscs, té a favor la documentació congènere castellana amb marca mossàrab (article *al-*, palatalització de C'). Però tan suggestiu com el resultat al qual he pervingut —sempre subjecte a rectificació perquè ens movem en un camp orfe de documents— és l'itinerari seguit que m'ha permès d'arreplegar dels marges del camí petites veritats, suggeriments puntuals o informacions complementàries que contribueixen a millorar el coneixement de la història de la nostra llengua (llista àmplia de mossarabismes amb el tractament C' > /tʃ/, amb noves propostes [*torcatxo*, *bocatxo*, *Matitxal*, *Xintes*, etc.]; tendència de la *o* inicial a la centralització).

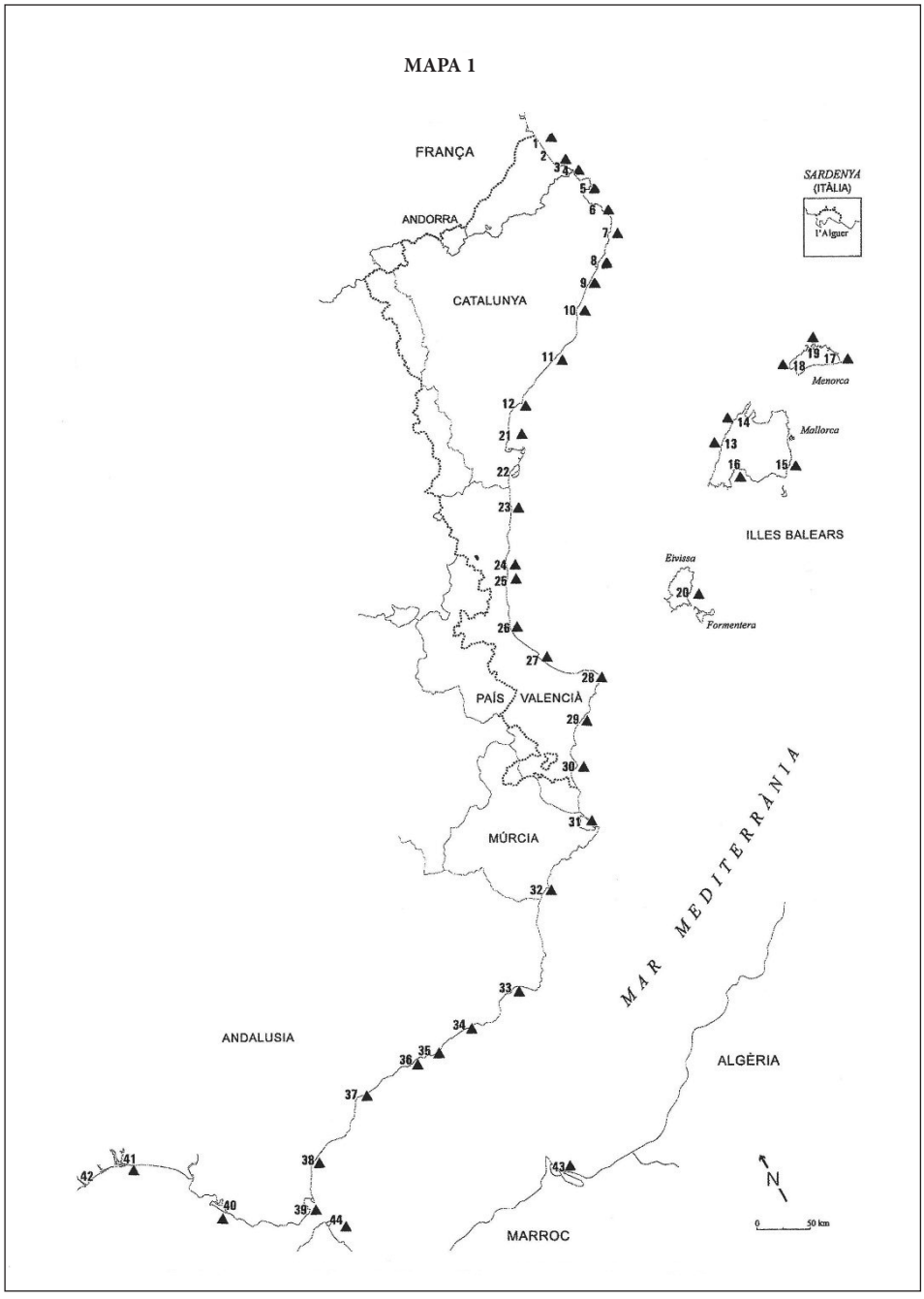

Cat. *alatxa* / cast. *alacha* a les costes orientals de la península Ibèrica i les Balears (LMP, 534).

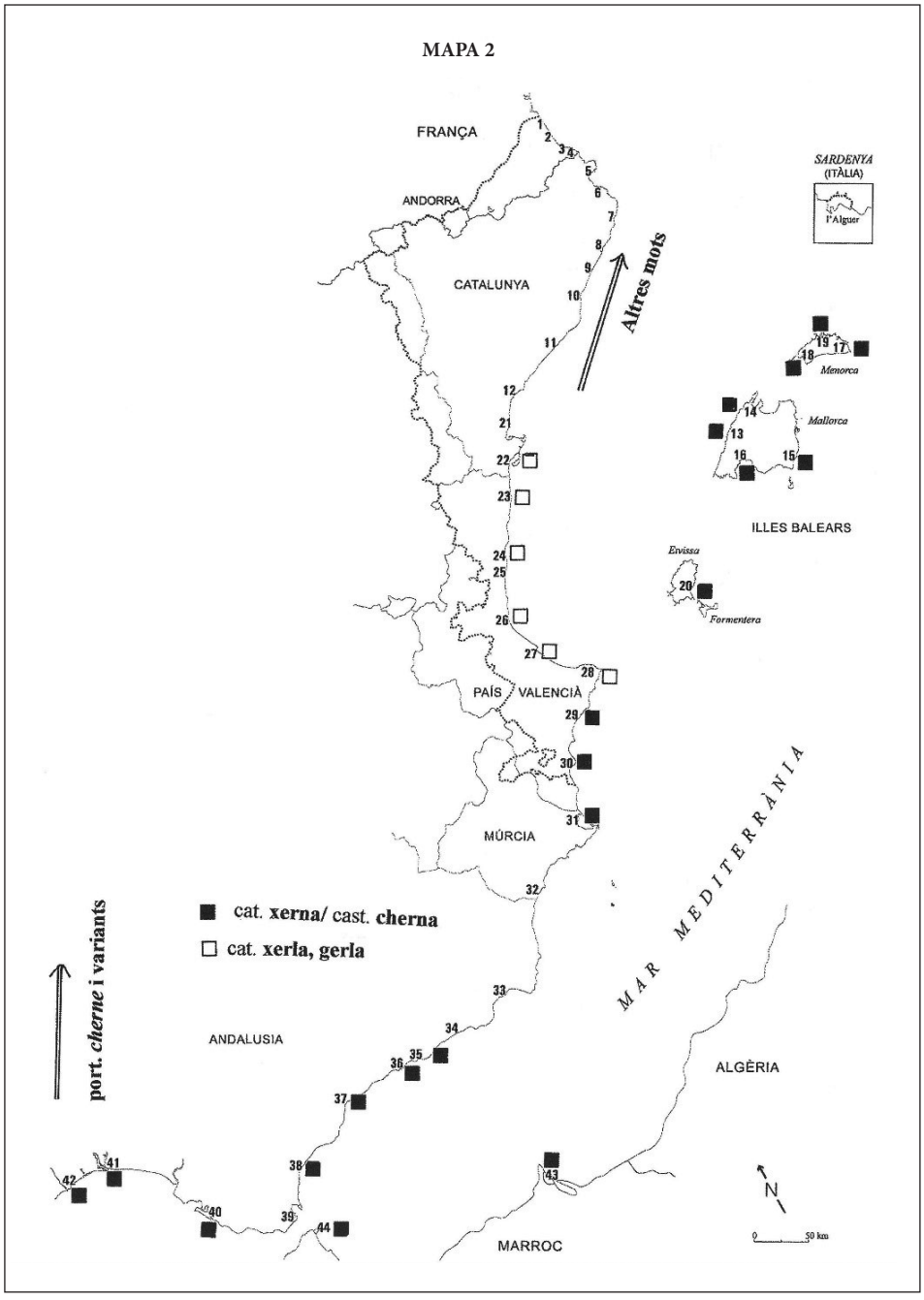

Cat. *xerna* / cast. *cherna* a les costes orientals de la península Ibèrica i les Balears (LMP, 550).

7. *Garneu*, manlleu a l'occità *gronau*

Introducció

1. Soc feliç, amic Joseph Gulsoy, de poder participar en aquesta sessió d'homenatge que us dedica el Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Hem après molt de la profunditat de les vostres recerques i de la finesa del vostre tracte humà. La llengua catalana, gràcies als vostres lluminosos treballs, ha vist resolts bona colla de problemes del camp de l'etimologia, la lexicografia, la fonologia i moltes altres *-ies* de la nostra branca de les humanitats, amb especial proclivitat cap al vessant diacrònic, apassionant i relliscadís, però on us heu sentit segur i heu aportat novetats valuoses.

Us regraciem el vostre ímprobe esforç, el vostre treball seriós i la vostra immutable fidelitat vers la nostra llengua. Amb motiu de la vostra jubilació acadèmica, fem vots per una vida dilatada els anys d'assossec de la qual us permetin de donar serena continuïtat als vostres estudis sempre substanciosos i atraients sobre problemes de la lingüística catalana.

La vostra contribució científica, seguint les petjades del vostre eminent mestre, ha estat en gran manera d'orientació etimològica. Fins i tot us heu ocupat brillantment d'un tema ictionímic que per mi fou de lectura apassionant: l'origen lingüístic de *mero* 'anfós' (Gulsoy, 1982). Seguint aquesta línia, que m'és particularment cara, voldria que acceptéssiu el meu modest homenatge materialitzat en una altra etimologia ictionímica, la del *garneu*, de carn menys rica que el *mero*, però d'etimologia tan impenetrable per als nostres investigadors com les plaques òssies que protegeixen el seu cap. Espero no defraudar-vos amb el meu present que voldria que rebéssiu de bon grat i que fos digne de la vostra gran categoria científica.[1]

1. Em plau de fer públic el meu sincer agraïment a Alexandre Ribó pels valuosos suggeriments que m'ha fet i al professor Joan Bastardas per diverses observacions que la lectura del text li ha desvetllat.

Descripció

2. El *garneu* pertany a la família dels tríglids, de la qual set espècies (o vuit, si hi encloem el malarmat)[2] viuen a les aigües catalanes. Amida de 25 a 40 centímetres de longitud i és de color rosat. Disposa de tres radis sota les aletes pectorals, que són òrgans tàctils i de locomoció. El cap, gros, està protegit per plaques òssies subcutànies[3] i el musell resta seccionat verticalment. Viu a més de 30 braces de profunditat. Un cop pescat, dins la barca fa un soroll característic.[4]

Àrea

3. A partir de les dades del *Léxico de los marineros peninsulares* (LMP) (vegeu el mapa 1) completades amb altres estudis i informacions personals,[5] sabem que *garneu* (o una variant), com a designador de la *Trigla lyra*, ha estat recollit als indrets següents: Rosselló, Cadaqués, l'Estartit, l'Escala, Roses, Palamós, Tossa de Mar, Blanes, Pineda, Arenys, Barcelona, Dénia, Santa Pola, Ciutadella. Al Rosselló i Ciutadella, amb la variant *graneu*;[6] a Tarragona, *gatneu* (Gibert, 1913, 34) a Blanes i Pineda, *garranyeu* (Griera, 1923, 51).[7]

Com a geosinònims s'han recollit *rafel*, *rafelet*, *cabut*, *ase*, *cap d'ase*, *tonto*, *paula*, etc. Les interferències populars amb altres espècies de la mateixa família són freqüents tant en la nostra llengua (on *lluerna* pot esdevenir genèric)[8] com en altres.[9]

Els noms castellans d'encuny acadèmic són *escarcho* i *rubio* (aquest, de valor genèric); els utilitzats pels biòlegs, *escacho*, *chirriola*, *garneo*, absents de les fonts lexicogràfiques així com el *cachorubio* d'Orellana (1802, doc. 2, § 4), copiat probablement pels naturalistes i lexicògrafs valencians (Orellana, 1802, doc. 4-6, § 4).[10]

2. Com fan Lloris *et al.*, 1984.

3. «Plus ossium quam carnis habet», deia Rondelet (1554, 298).

4. Vegeu, per a les característiques del peix, Palombi i Santarelli, 1969, 142; Muus i Dahlström, 1971, 162; Campbell, 1984, 274; Bauchot i Pras, 1982, 239 i 242.

5. Com són Gibert, 1913; Griera, 1923; Garcia, 1980; Ayza Roca, 1981; Sala, 1983, unes notes manuscrites sobre peixos de l'Estartit i l'Escala del professor E. Moreu-Rey, un treball inèdit de Joaquim Enrech sobre ictiònims de Palamós (1978) i informació de Roser Cabrera sobre Dénia.

6. Per al Rosselló, Centelles (1979, 168) recull *llastic*.

7. Per a Blanes, aquesta variant ha estat comprovada per Núria Baltrons, informació que agraeixo. Per cert, que Coromines addueix un *garrameu* de Griera inexistent, que el DCVB hauria rectificat en *garranyeu*. Aquesta és la forma de Griera; sabem que aquest no era rigorós en la seva informació, però aquest cop hom li ha carregat els neulers injustament.

8. Cf. Lleonart i Camarasa, 1987, 66.

9. Cf. Alvar, 1970, 202-204; vegeu el genèric *rubios* en castellà.

10. Algun dia haurem d'estudiar les fonts de mots castellans que apareixen en vocabularis bilingües i no solen trobar-se en els diccionaris castellans: *cachorubio*, *biligau* (= 'rafet'), igualment en Orellana, 1802, 7.

Documentació

4. La documentació de *garneu* no va més enllà del s. XVIII, sense que això impliqui que el mot no tingui a casa nostra un arrelament molt anterior; recordem, en aquest respecte, que *rap*, *Lophius piscatorius* o *Lophius budegassa*, no fa acte de presència als nostres arxius fins al s. XIX (Colón, 1981) i que *catxel*, equivalent popular del cast. *berberecho*, no coneix la lletra de motllo fins al 1987! (Veny, 1989*b*, 464). Heus-ne ací les testificacions més antigues:

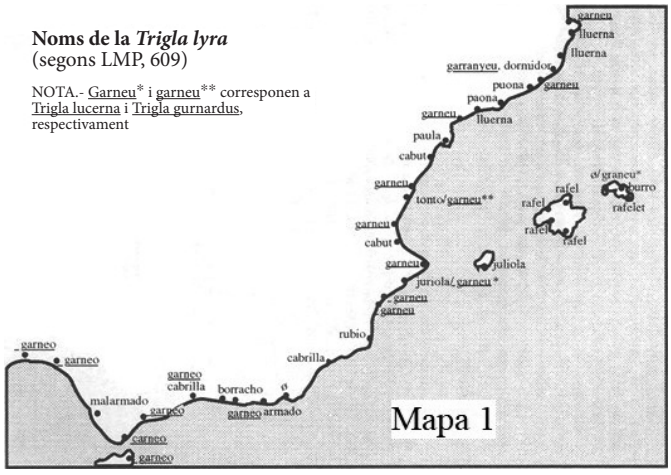

Noms de la *Trigla lyra* (LMP, 609).

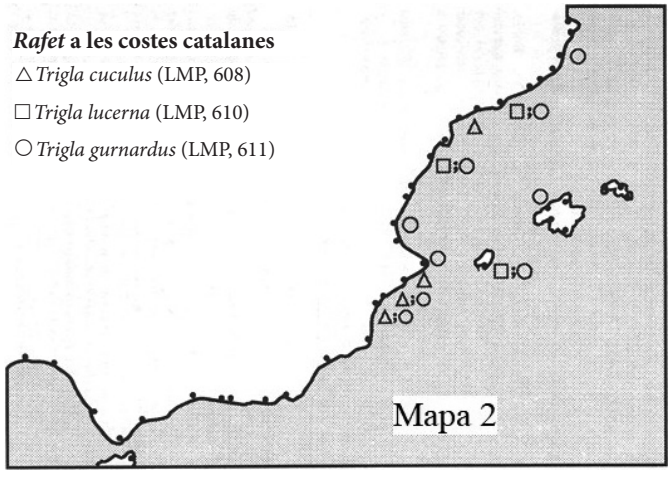

Rafet a les costes catalanes (LMP, 608, 610, 611).

(1) 1722: «*Garneu*. *Cuculus* Rond.». «De *cuculo*. Cat. roiget *garneu*» (Lleonart i Camarasa, 1987, 102 i 64).[11] J. Lleonart aclareix que aquesta espècie correspondria a l'actual *lluerna fosca* («*Chelidonichtys/Aspitrigla obscura* Linnaeus 1758»). Recordem la freqüència de les confusions entre els tríglids.[12]

(2) 1802: «*Garneu*. Plur. *Garneus*. Cast. *cachorubio*» (Orellana, 1802, 4).[13]

(3) 1830: «Ases. Pèx. (*Greneus* en Ciutadella). *Rubio*, *golondrina*. *Hirondelle de mer*. *Hirundo marina*» (Febrer Cardona, *s. v. ases*). En una enquesta que vaig realitzar a Maó (12 juliol 1973) se'm va confirmar aquesta duplicitat de formes: *ase* a Maó, *graneu* a Ciutadella.[14]

(4) 1867: «*Garneu*. *Cachorubio*. *Trigla obscura* L.» (Cisternas *ap.* Esteve, 1887-1888, 154).

(5) 1887: «*Garneu*. *Cachorubio*» (Escrig i Llombart; no apareix, en canvi, a Escrig, 1851).

(6) 1891: «*Garnèu*. *Cachorubio*» (Martí Gadea).

Es troba més documentació, del s. XX, a *Aguiló Dicc.*(1915-1934); A. Boscà, *c.* 1922; Griera, 1923; Moll, 1932, etc.

5. Alguns sinònims de *garneu*, en canvi, són objecte de testificació escrita quasi dues centúries abans. Es tracta de *juliola*, *cap d'ase* i *cap de bou*, que apareixen al *Vocabulario del humanista*, de Lorenzo Palmireno, llatinista aragonès que sovint recorre a l'experiència del seu sojorn a València per posar, al costat del castellà, el nom valencià de les espècies marines:

(7) 1569: «Cuculus, *Iuliola*, que por otro nombre llaman *cap d'ase*» (Palmireno, 33).

Els dos significants seran transferits a un altre llatinista, Onofre Pou, amb addició d'un altre ictiònim zoomòrfic:

(8) 1580: «*Juliola, o cap d'ase,* o *cap de bou.* Cuculus».«*Cap de bou, o cap d'ase.* Lyra, ae» (Pou, 44).[15]

11. La segona citació correspon a una anotació del mateix Salvador al nom de l'espècie citat per Rondelet. Aquestes atestacions impliquen una retrodatació de gairebé un segle sobre la que s'adduïa (Esteve, Belvitges i Juglà, 1803, *ap.* DECat, *s. v.*).

12. Altres tríglids esmentats per Salvador: *lluerna* «*Eutrigla gurnardus*», *peona* «*Chelidonichtys lucerna*» (Corax Rond.) (Lleonart i Camarasa, 1987, 66 i 70).

13. Altres tríglids citats per Orellana: «*Rafel*, plur. *rafets* cast. biligau»; «*Juliola*. Plur. *julioles* (que pronunciem *chuliola*, o *choliola*), ve a ser lo mateix que *Garneu*: lat. (segons Palmireno) cuculus» (7 i 4, respectivament).

14. Coromines (DECat) també hi al·ludeix.

15. El text no apareix a la primera edició (1575), on no figura l'apartat dels peixos.

El lexicògraf vigatà Pere Torra calcarà les anteriors entrades:

(9) 1640: «*Iuliola*, *cap de ase*, ò *bou*, peix. Cuculus». «*Cap de ase*, peix. Cioculus [*sic*]». «*Cap de bou*, *ase*, peix. Lyra, ae» (P. Torra, 403, 134 i 133, respectivament).

Avui *juliola* es diu de la *Trigla lucerna. Cap de bou* i *cap d'ase* són resultat d'una comparació de la solidesa del cap i l'obliqüitat del seu perfil amb semblants característiques cefàliques d'aquests quadrúpedes. *Cap d'ase* ha tendit a reduir-se a *ase* (cf. menorquí)[16] i *cap de bou* no sembla haver deixat derivats actuals (cf., però, occ. *biòu* «gurnau, poisson de mer» [Mistral, 1878-1886]).

A) Hipòtesi de J. Coromines

6. El *Diccionari* d'Alcover-Moll no apunta cap etimologia per a *garneu*. Coromines, tot i declarar el mot d'origen incert, considera probable que constitueixi un manlleu a unes hipotètiques velles formes occitanes **gatnaut* i **gatnèu*, que haurien resultat de l'encreuament de *gatounèu* i *minaut* (o *minaudo*), diminutius o hipocorístics de *gat*, i que s'haurien aplicat tant a peixos suposadament agressius com a gent gata maula, igual que en el cas del cast. *marrajo* —diu Coromines—, que vol dir 'tipus de peix' i 'astut'; considera també possible que *gatounèu* en occità, hagués desembocat, per síncope, a *gatnèu*.

L'eminent filòleg relaciona el mot amb el cat. ant. *gatnau* usat com a «nom o malnom de persones, sovint aplicat a obrers de condició modesta, o complicats en fets delictuosos i repetidament indicant procedència forastera, gavatxa» (s. xiv-xv). Aquest entroncament de *gatnau* amb *garneu*, que havia estat més o menys intuït per E. Serra Ràfols, Joan Sales i J. Riera Sans, segons manifesta Coromines, es feia un xic més acceptable davant la variant tarragonina *gatneu* (adduïda per Gibert, 1913),[17] mentre que el menorquí *graneu* era interpretat com una «pseudo-etimologia» diu Coromines «que certament actuà com a etimologia popular», resultat d'una assimilació amb *gran*. El canvi de *gatneu* en *garneu* seria degut a una diferenciació consonàntica, potser afavorida —afegeix l'etimologista— pel francès *garnement* 'trapella, mala peça', apreciació, al meu parer, inadequada i sobrera.

La proposta de Coromines, sagaç i enginyosa com tantes altres del gran mestre de la filologia romànica, resta desenfocada pels fets següents: 1) partir del cat. arcaic *gatnau*, antropònim i apellatiu que no presenta un significat clar i que des-

16. El mall. *ase,* en canvi, s'aplica, en punts meridionals de l'illa, a una altra espècie, el *Dactylopterus solitans* «xoriguer» perquè, un cop dins la barca, emet un soroll semblant als brams d'aquest quadrúpede (cf. LMP, 613).

17. Copiada per diversos (Griera, 1923; DCVB).

apareix després del s. XV; 2) no haver analitzat les característiques del peix en qüestió; 3) no haver tingut en compte, contra el que habitualment fa, les formes congèneres gal·loromàniques.

Em sembla fràgil la relació genètica amb *gat*, car 1) tot i la protecció òssia del cap del tríglid, no és una espècie agressiva ni perillosa; 2) les formes occitanes (*gatnaut*, **gatnèu*) pertanyen al regne de la imaginació i no han rebut el benefici de l'escriptura.

Malgrat aquests inconvenients, Isabelle Secretan, autora d'un *Traité d'ichtyonymie catalane* (1988), impressionada per l'autoritat de l'eminent filòleg, dona per bona aquesta etimologia, bo i disposant d'arguments romànics per enfilar un altre camí que crec millor; veg. § 23.

B) Una altra proposta

7. Aquest camí ja havia estat traçat per Wartburg quan al FEW, sota GRUNDIRE 'grunyir', inclou entre els derivats d'aquest verb el fr. ant. *gornart*, *gournau* '*Trigla gurnardus*', prov. *gournau*, etc., amb l'observació «Dieser Fisch gibt manchmal ein Knurren von sich» (nota 9).[18]

La novetat del meu treball rau en els objectius següents: 1) demostrar amb documentació que tant el cat. *garneu* com els seus congèneres gal·loromànics deuen el seu origen a una comparació del soroll que fan, quan són damunt la barca, amb un grunyit; 2) fonamentar la procedència occitana del cat. *garneu*; 3) explicar l'adaptació formal, d'arrels fonosimbòliques sobretot, de l'occ. *gronau* (o variants); 4) donar compte de l'expansió meridional de *garneu*, que, tot baixant per les costes valencianes, va propagar-se, ça i lla, a diversos ports d'Andalusia fins a la frontera amb Portugal; 5) mostrar com els significats no ictionímics ('murri', 'grandolàs', 'xicot', etc.) procedeixen semànticament del significat ictionímic.

Deixo de costat les formes *gatnau*, *gannau*, etc., adduïdes per Coromines, amb significats entorn de 'gavatx', 'macip', ininterpretables o referides a un antropònim (viu a la Segarra, la Noguera, etc.), perquè, tot i estar probablement en relació amb l'occità, com diu Coromines, han de dependre d'un ètim diferent (vegeu el fem. *gatnauda*).

'GRUNNIRE' + EL SUFIX *-ARD*, BASE DE L'OCC. *GRONAU*

8. La base del mot occ. *gronau* és el verb llatí GRUNNIRE, que dona, entre altres formes, *gronir*,[19] sense palatalització de la -NN- geminada, com correspon a l'occi-

18. «Aquest peix emet de tant en tant un grunyit».
19. Vegeu Rondelet, 1554, 298; Mistral, 1878-1886; FEW, *s. v. grundire*.

tà, a l'inrevés del que passa en el català *grunyir*, que sofreix la palatalització de la nasal geminada.

En occità, com en francès, el sufix *-ard*, d'origen germànic,[20] a més d'afegir-se a noms i adjectius, se solda també a verbs: *solhard* 'brut, llord'(de *solhar*), *ausard* 'audaç' (de *ausar*), *vantard* 'bravejador' (de *vantar*), *popard* 'infant de mamella grassó', etc. (Alibert, 1966); en francès *chauffard*, *clochard*, *grognard*, etc., i noms d'animals com *canard*, *broutard*, etc. (TLF, *s. v. ard*). Aquesta construcció contrasta amb la del català, on a més de ser més precària, no s'aplica mai a radicals verbals:[21] *moscarda*, *vellard*, *petard*, etc., tenen per base els substantius *mosca*, *vell*, cat. ant. *pot* 'llavi', etc. Amb l'addició a *gronir* del sufix *-ard*, es va formar en occità *gronard* com a substantiu o adjectiu, amb el sentit de 'grunyidor, (peix) que gruny'. Tot i que el significant no és documentat en occità, n'assegura l'existència la forma congènere francesa medieval *gornart* «rouget ou lièvre de mer» (Godefroy, 1881),[22] o l'anglesa *gurnard* (amb variants), manlleu al francès (OED); idèntica estructura morfosemàntica coneix el fr. actual *grognard* amb la diferència que la seva base lèxica és *grogner*.

9. Com s'arriba de *gronard* a *gronau*? Senzillament, a través d'una dissimilació de vibrants (com la del cat. *peregrí* > *pelegrí*), *gronard* passa a *gronald*, que, per vocalització de la *l* velar en *u*, esdevé *gronaud*,[23] com en els mots acabats en *-aud* procedents del sufix *-ald* (*brisaud* 'que trenca allò que maneja, esquinçador', *dormiaud* 'dormilega', *cabraud* 'xicota lleugera', etc.[24]), que, d'altra banda, van poder igualment arrossegar el primitiu *-ard*, tot i que no és necessari un tal camí. En aquest darrer estadi, *gronaud* evoluciona a *gronau* per emmudiment de la *-d* darrere semivocal, igual que ha passat en el dialectal *tau* (< *taup*) i en unitats onomàstiques com *Aribau* < HARIBALD, *Arquimbau* < ERCANBALD, *Brutau*, *Borotau* < BERTWALD, *Alabau* < ALABAUD, *Arnau* < ARNOALD, etc. (Moll, 1982).[25]

He pres com a base la forma *gronau* perquè és la més etimològica, ben documentada, a més, a Rondelet (1554; cf. doc. 10, § 11). Es coneixen múltiples variants, com *gornau*, *granau*, *grounhau*.

20. Vegeu W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, trad. d'A. i G. Doutrepont, París, 1890-1906 (reimpressió, Gènova i Marsella, 1974), § 519; K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhagen, 1936, § 355; TLF, *s. v. -ard*; Veny, 1985, 756-758.

21. L'única excepció que trobo és *lleopard* 'gormand, llaminer' localitzat només a la Vall d'Aran (DCVB, *s. v.*) i que ha de ser un occitanisme.

22. Vegeu diverses formes adduïdes pel FEW, *s. v. grundire*.

23. Vegeu, com a forma paral·lela, el gascó d'Arieja *granhàut* (Palay, 1961, *s. v.*).

24. Alibert, 1966.

25. Pot ser també una altra vocal final la que s'emmudeix: *Espinaub* < *Espinau, Mont caub* < *Montcau,* etc. (DECat, *s. v. pau).*

Del *gronau* al *garnau*

10. Hem vist que una de les variants occitanes era *granau*, explicable a partir de *gronau* com a resultat d'una assimilació vocàlica de la *o* àtona a la *a* tònica, que es pot donar tant en occità com en català; recordem en el nostre domini canvis com cat. ant. *oldà* (< OLITANU) > *aldà* 'vell, usat', *olorada* > dial. *alrada* 'olor forta', *soldar* > vulg. *saldar*, **boldar* (< VOLUTARE) > nord-occ. *baldar* 'gronxar', *potard* > *petard*, etc.

Quant a la mutació de la *r* de la primera síl·laba, *granau* > *garnau*, es tracta d'una metàtesi freqüent en occità[26] i en català que fàcilment pot ser exemplificada en casos paral·lels de la llengua general i especialment dels nivells dialectal i vulgar: *granera* > mall. *garnera*, *professó* > mall. *porfessó*, *gregal* > dial. *guergal*, *braguer* > ross. *barguer*, *bressola* > dial. *bersola*, *Brugar* > *Burgar*, *coll de Bracons* > *coll de Barcons*, *Camprodon* > vulg. *Cambordon*, *graïlles* > *gravilles* > dial. *garvilles* 'graelles', *bregar* > dial. *bergar*, etc.[27]

A la llum d'aquesta interpretació, és probable que la variant *graneu*, del Rosselló i Ciutadella, sigui testimoni de l'etapa arcaica anterior a *garneu* (i, per tant, sense cap associació amb *gran*, cf. § 6).[28]

A Catalunya, doncs, va poder arribar de terres occitanes tant *gronau* com *granau*.

La motivació semàntica

11. Abans de comentar el canvi de la vocal tònica *a* en una *e* oberta (*garnau* > *garneu*), em detindré en l'anàlisi de la motivació, car crec que té amb aquella una relació clara.

És un fet conegut que la major part d'espècies de la fauna marina basen la seva denominació en un atribut, una característica, de major o menor relleu, que es reflecteix sovint a través d'una metonímia o d'una metàfora: així, les 'dents' són la motivació del déntol (llat. DENTEX), el 'llavi (*pot*)' ho és del *petard*,[29] una 'taca daurada' del *galta-roig*, etc. I bé: una característica curiosa i original de la *Trigla lyra* (i dels tríglids en general) és el soroll que emet quan és pujada a la barca, especialment quan no ve de molta profunditat, soroll que és provocat per la contracció de la veixiga natatòria i que sovint és comparat amb el gruny del porc. Naturalistes i lexicògrafs hi criden l'atenció, almenys des del s. XVI. Vegem-ne les seves atestacions:

26. En provençal tenim *gornau*.

27. Per a *garvilles*, cf. DECat, *s. v. graella*, i per a *bergar*, DCVB, *s. v. bregar*. El procés invers no és desconegut: *persona* > vulg. *presona*, vulg. «*tarqueta*» > vulg. «*traqueta*», etc.

28. Noteu com *garnegàs* (cf. § 16, 2, *c*) ha adquirit el valor de 'grandolàs' sense contagi de *gran*.

29. Veny, 1985.

(10) 1554: «A nostris *gronau*[30] vel *grougnaut* vocatur, *quod grunniat more suis*. A Liguribus *organo*, ob sonum quem edit. A Gallis *rouget*, a rubro colore» (Rondelet, 298).[31]

(11) 1569: «Lyra: no es mudo como los otros peces, *gruñe como puerco*, dízenle *rouget*, *grouan* [llegiu *gronau*]» (Palmireno).

L'humanista aragonès resumeix el text de Rondelet tan fidelment que fins i tot copia les faltes d'impremta (*grouan* per *gronau*).

(12) 1694: «Another [fish] of a perfect blood Colour, with a Head and Throat almost as big as the rest of the Body; our Fishermen call it *Gronnard, from the grumting Noise it makes*» (Ph. Falle, *An account of the isle of Jersey*, *ap.* OED, *s. v. gurnard).*

(13) 1769: «The Gronnard is so called *from its grunting Noise when taken» (De Foe 's Tour through the whole island of Great Britain 1724-1727,* 341, *ap.* OED, *s. v. gurnard*).

(14) 1847: «Gournau, grogneur, *à cause du bruit qu'il fait quand on le prend*» (Honnorat).

(15) 1863: «[Grondin]. Nommé ainsi parce que, *étant pris, il gronde comme le cochon*» (Littré).

(16) 1878: «[…] poissons de mer à grosse tète et *qui font entendre un bruit lorsqu'on les prend*» (Mistral).

(17) 1879: «Al sacar del agua las triglas todas *despiden una especie de grufido que les ha valido en francés el nombre de grondins*» (Valverde, 49).

(18) Fi del s. XIX: «Lorsque les trigles sont retirés de l'eau *ils font entendre un bruit plus ou moins fort qui leur a fait donner le nom de Grondins*» (Sauvage, 221).

(19) 1903: «Tolti dall'acqua [els *tríglids*] fanno *udire una sorta di mormorio*» (Griffini, 345).

(20) 1961: «[Els tríglids] *producen sonidos gruñientes* [*sic*] por medio de su vejiga natatoria, que está bien desarrollada» (Luther i Fiedler, 111).

(21) 1969: «[…] appena estratto dell'acqua, [*Aspitrigla cuculus* L.] *grugnisce come le altre trigle*, per la contrazione della vescica natatoria» (Palombi i Santarelli, 142).

(22) 1971: «Pueden hacer vibrar la vejiga natatoria *produciendo sordos ruidos o ronroneos* cuyo significado todavía se desconoce» (Muus i Dahlström, 182).

(23) 1982: «[…] *emiten gruñidos* accionando su vejiga natatoria» (Bauchot i Pras, 239).

A l'altre costat de la Península, a la costa atlàntica, la mateixa associació ha provocat efectes modificadors de l'estructura primitiva del nom donat a la *Trigla*

30. Corregeixo *grouan*, error tipogràfic, per *gronau*, que és la forma de l'índex.

31. «Els nostres [els llenguadocians] l'anomenen *gronau* o *grougnaut*, *perquè gruny a la manera del porc*. Els lígurs [l'anomenen] *organo*, a causa del so que emet, els gàl·lics, *rouget* pel color vermell».

gurnardus, *perlón*, mot d'origen francès que volia dir 'de color de perla' i que s'ha transformat en *pirlón* perquè s'ha homonimitzat amb el verb *pirlar*, que, en gallec, vol dir 'grunyir' (Santamarina, *ap.* Ríos Panisse, 1977, núm. 309 i 312).

Fins i tot, per metonímia, el mot que designa el 'porc' sembla que pot identificar-se amb el peix mateix; així, en el text de francès antic:

(24) «daulphins, *porcilles*, turbotz»

l'ictiònim *porcille* és interpretat per Godefroy com a «sorte de poisson, grenaut» (= 'garneu'), però podria ser molt bé que l'il·lustre lexicògraf francès hagués relliscat en la seva audàcia interpretativa.

La idea del grunyit és present també en el nom alemany del peix, *Knurrhahn* (cf. FEW, *s. v. grundire*).

12. El so emès ha possibilitat un altre tipus de comparació aplicat a la *Trigla lyra* o a d'altres tríglids. S'ha comparat amb el cant del cucut (ja ho havia observat Aristòtil)[32] i per això tenim *cuco* en el litoral santanderí (Alvar, 1970, 204; LMP, 609), *cuclillo* com a nom castellà oficial de la *Trigla pini* (LMP, 608)[33] i *koukos* en grec modern.[34]

Abunden també les associacions amb instruments: un orgue (it. septentrional *organo*, que ha influït sobre l'alguerès *òlgan*),[35] una lira (it. *cappone lira*, grec ant. *lyra*),[36] un flautí (al. *Pfeifenfisch*) o amb un flautista (angl. *piper*).

L'equiparació pot tenir una base menys poètica, com la del qui ronca (murc. *roncador* [LMP, 607]) o del qui fa ventositats (occ. *petaire*, *petiaire* [Mistral, 1876-1886]).

Del *garnau* al *garneu*

13. Aquest soroll característic dels tríglids, interpretat com un so, un cant, un murmuri, un gruny, un ronc o una expansió carminativa, segons les llengües i els

32. Vegeu *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus,* trad. d'A. W. Mair, Londres, 1928, 206-207, nota *c*.

33. Vegeu també l'afirmació de Valverde (1879, 49): «Tifor dice que confundían algunos el *mullus* (trigla) y el cuclillo; y precisamente los nombres de *cuclillo* y de *lira* entran en el número de aquellos que se ha creído podrían aplicarse a nuestras triglas actuales».

34. Aplicat a la *Trigla gurnardus* i a la *Trigloporus lastoviza* (Secretan, 1988, 120 i 169).

35. Informació que dec a l'amistat de Jaume Corbera, que ja té llesta la seva tesi doctoral sobre el lèxic alguerès [Publicada amb el títol *Caracterització del lèxic alguerès*: *Contribució al coneixement del lèxic alguerès modern*, Universitat de Barcelona, 1990].

36. La motivació també pot raure en «la divisione del muso che ricorda lo strumento musicale» (Palombi i Santarelli, 1969, 142, nota), com ja notava Rondelet (1554, 298): «Rostrum in dua cornua lata protenditur, quibus lyrae antiquae formam refert».

dialectes, expressat finament o toixarrudament, és el que ha servit de base a una denominació de la *Trigla lyra* (o d'una altra espècie de la família) i és també el factor que ens ha d'ajudar a explicar el canvi de *garnau* en *garneu* que va tenir lloc una vegada que el mot es va haver instal·lat a terres catalanes.

Que una *a* tònica precedida de consonant palatal es tanqui en una *e* oberta és un canvi que es dona a vegades i que coneix una àrea dialectal més o menys àmplia, segons els mots: *jac* > *gec*, *jaure* > *jeure*, *llarg* > dial. *llerg*, etc. Però que una *a* tònica seguida de *u* i no precedida de palatal sofreixi aquest tancament, hem de reconèixer que és un fet insòlit. Per a explicar-lo, es pot recórrer a la morfologia sufixal, on les accions analògiques tenen un paper de vegades decisiu per a un canvi; efectivament, aquest sufix *-eu* es troba en català general (*jueu*, *macabeu*, *fariseu*, etc.) i específicament en balear i valencià, on té un valor diminutiu o diminutivo-pejoratiu: mall. *homoneu*, val. *gosseu*, *mosseu* 'mos petit', etc. (Ferrer Pastor, 1980); en terres camptarragonines trobem l'antropònim *Janeu*, d'origen hipocorístic, i el topònim *lo Maset del Raboseu* (Amigó, 1988).

Encara, però, que aquest sufix hauria pogut col·laborar en el canvi, per mi l'agent inductor és un altre: es tracta d'una acció fonosimbòlica, d'una modificació formal d'arrel onomatopeica (com la que va mudar *grill* en els dialectals *gri* i *griu*), sorgida en el món mariner.[37] És freqüent l'alternança *-au*/*-eu* en mots d'impuls expressiu, com

> *garramau* 'crit del gat' (ross.) / *garrameu* '*id.*' (Catalunya);
> *marramau* / *marrameu* 'crit del gat';
> *nyau-nyau* 'onomatopeia del parlar gemegós i nasal' / *nyeu-nyeu* '*id.*; gata maula';
> *garranyau* 'crit del gat; carrau de Setmana Santa' / *garranyeu* 'persona o cosa la més petita de la seva classe' (DCVB).

Curiosament, *garranyeu*, forma més onomatopeïtzada, és el nom del 'garneu' a Blanes i Pineda, com ja he dit (§ 3).

14. Per tal d'arrodonir l'argumentació, crec que ve a tomb una referència al sinònim mallorquí de *garneu*, que és *rafel*. Lluny de partir directament de l'antropònim *Rafel*, o de l'hagiònim *Sant Rafel*, per una suposada comparació de l'arcàngel alat amb un tríglid que volaria,[38] penso que cal partir de *rafet*, mot força estès a la costa peninsular i illenca per designar un o altre tríglid (vegeu el mapa 2) i que crec haver vist documentat en occità. Barbier fils (1925, 61) fa derivar el mot de RAPHANU

37. Cf. Veny, 1988.
38. Barbier fils, 1925, 61; Secretan, 1988, 120-121.

'rave' a causa del color i de la forma, creuat després amb l'antropònim *Rafel*. És possible que s'hagi donat el canvi per homonimització, per atracció paronímica, però, a parer meu, degué pesar decisivament l'acció de l'onomatopeia secundària, la mateixa que va transformar *garnau* en *garneu*. «On dit» afirma I. Secretan (1988, 120) «que lorsqu'on sort ce poisson de l'eau, il pousse un grognement qui ressemble au *nom Rafel*». La realització *rafel* vindria condicionada, doncs, per la preexistència de *rafet*; ulteriorment hauria arribat l'hagionimització afavorida per la presència d'unes aletes molt desenvolupades que van fer creure que volava.

Expansió meridional de l'ictònim *garneu*

15. L'ictònim *garneu* constitueix un exemple interessant d'exportació lexical vers les costes andaluses, on una àmplia xarxa de ports —com també algun del Nord d'Àfrica— l'han acollit sota la variant *garneo*, seguint l'habitud d'adaptació de la *-u* semivocàlica catalana en *-o* (*la Seu* > *la Seo*, *nau* > *nao*, etc.): Adra (Almeria), Motril (Granada), Màlaga, Manilva (Màlaga), Algesires (Cadis), Palos de Moguer, Ayamonte (Huelva), Melilla (Alvar, 1970, 203-204) (vegeu el mapa 1). Aquesta circumstància ha fet que *garneo*, tot i no figurar en els diccionaris acadèmics espanyols, aparegui com a nom castellà del peix en qüestió en llibres d'ictiologia moderns, generalment al costat dels sinònims *escacho* i *chirriola*, com els de Luther i Fiedler, 1968; Campbell, 1984; Bauchot i Pras, 1982, Iraola i Ibáñez, 1976, etc.; i també en llibres d'ictionímia, com el de Ríos Panisse, 1977.

Juntament amb *mujo* (< cat. *mújol*), *chuerna* (< cat. *lluerna*), *(pulpo) mezcler* (< cat. *(pop) mesquer*, cast. *(pulpo) almizclero*), etc.,[39] fornien un conjunt substanciós de testimonis de l'expansió lingüística marinera catalana, a través de València,[40] cap al migdia hispànic; conjunt que, malgrat no ser gens menyspreable, les històries de la llengua castellana o espanyola (per ex., Lapesa, 1980, 513) no incorporen en el capítol corresponent als catalanismes de l'andalús.[41]

Valors figurats de *garneu*

16. Com hem vist abans, *garneu* vol dir també 'astut', significat al qual s'han d'afegir d'altres sentits figurats, absents dels diccionaris històrics, com són el de

39. Per a d'altres catalanismes de l'andalús (*musclo*, *pota*, *rape*, *chucla*, etc.), vegeu Torres, 1977 (que no s'ocupa de *garneo*).

40. Sembla que a Isla Cristina va haver-hi una colònia catalana de pescadors, segons em recorda Alexandre Ribó; caldria esbrinar les característiques d'aquesta colònia i la seva possible influència lingüística al litoral andalús.

41. Lapesa només cita *jaquir* «desamparar» i *llampo* entre els mots catalans i aragonesos arribats a Andalusia a través del murcià.

'individu físicament desproporcionat', 'noi', 'grandolàs', 'avariciós', 'dròpol', que comentaré intentant esbrinar la seva motivació.

1) 'persona de físic desproporcionat, que té el cap més gros que la resta del cos' (Dénia).[42] Evident metàfora que es basa en la desproporció del cap del garneu —més desenrotllat que el dels altres tríglids (*El mar*, 1977, 176)— respecte a la resta del cos.

2*a*) «xicot, bergant» (*Tresor*); sentit a Barcelona[43] com equivalent de 'nen, galifardeu', amb matís despectiu;

2*b*) «al·lot petit amb pretensions de gran» (Ciutadella, *ap.* Moll, 1932, 445);[44]

2*c*) *garnegàs* [«garnagàs»] «expressió ab què's reprèn al noy que juga ab altres de menos edat, 'ls hi pega o s'hi baralla» (Blanes, *ap.* Cortils, 1886, 160;[45] formalment és una variant de *garneuàs* (*garneu* més el sufix augmentatiu *-às*), a través de **garnevàs*, amb equivalència acústica [*b* = *g*] ajudada per l'assimilació de la [b] a la [g] inicial (cf. Veny, 1989*a*).

Els significats 2*b* 'mocós' i 2*c* 'grandolàs' es desprenen de 1 per la idea de la desproporció; el 2*a* s'haurà originat per pèrdua d'aquest sema; vegeu com han perdut connotació noms que designen el concepte 'noi' com *bergant*, *bordegàs*, *canalla*, etc.

3) 'astut, mal intencionat, maliciós, murri'. Les testificacions lexicogràfiques comencen a principis del s. XIX:

(25) 1803: «[Cast.] Marajo [*sic*], martagon, zorrocloco» (Esteve, Belvitges i Juglà).

(26) 1839: «Taymat, astut, mal intencionat. Marrajo, martagon, zorrocloco. Versipellis» (Labèrnia).

(27) 1886: «[Cast.] Marrajo, taimado, socalifiero, zorrocloco» (Saura).

I continuen en el s. XX: Aladern, 1904-1906; Bulbena, 1913; Rovira i Virgili, 1914; Bulbena, 1919; Balari, 1926, etc., que no recullen el sentit ictiològic. Sí que ho fa, en canvi, Aguiló:

42. Amable informació de Roser Cabrera.

43. Per Alexandre Ribó.

44. Accepció que, curiosament, no recull el DCVB.

45. De Cortils el mot va passar, com m'assenyala Ribó, a *Salvat* (v. 1912), com ho prova la notació «territorial» i la definició que n'és calcada: «Veu ab que·s reprèn al noi que juga ab altres de més petits y s'hi baralla o 'ls hi pega»; i d'aquest, a Fiter (1913) i probablement a Rovira i Virgili (1914). D'aquest darrer no n'estic segur, perquè els mots dialectals que pren de *Salvat* (*buderol* 'caganiu', *banyons* 'travelles', etc.) no els marca amb la indicació de *loc.* (= local o dialectal), mentre que sí que ho fa quan són dialectalismes de Tarragona (*guino* 'trinxeraire, pillet', *gotxa* 'truja', etc.): *garnegàs* en podria ser una mostra. L'entrada del DCVB (*garnegàs* «ganàpia»), amb localització a Blanes, ha de procedir directament de Cortils (1886).

(28) 1915: «*Garneu* (Tarragona, Tossa, València), peix: cachorrubio; fig. mot despectiu, traïdor, mal intencionat, maliciós. Ex.: és un pagès *garneu*» [seguit de citacions literàries] (*Aguiló Dicc*).

Les dues accepcions apareixen en molts altres diccionaris moderns: Vallès, 1927; Fabra, 1932; Albertí, 1961; Arimany, 1976.

Vet aquí algunes referències literàries, on no manquen derivats (*garneueria*) i usos iteratius:

(29) 1886: «No sols la sap molt llarga, sinó que és un *garneu,* un gata maula de primera» (Gaietà Vidal i Valenciano, *Rosada d'estiu*).

(30) 1884: «[…] y per primera volta rondà per allí l'Escanyapobres, malmirós, aspre i *garneu*, omplint la coma d'insofrible malestar» (Narcís Oller, *L'Escanyapobres*, 120).

(31) 1884: «[…] lo *garneu* de l'Olaguer procurà amanyegar a la vella […]. La visitava sovint, li parlava sempre d'interessos» (*id*., 57).

(32) 1890: «[…] feu un ullet tot *garneu*» (N. Oller, *La febre d'or*, I, 18).

(33) 1906: «[…] aquella dona *garneua* i ordinàriament serena […]» (N. Oller, *Pilar Prim*, 145).

(34) 1906: «[…] narració de lo que's balla i de les intrigues, *garneueries* i miradetes dissimulades» (*id*., 212).

A aquestes citacions recollides pels diccionaris històrics (*Aguiló Dicc*.; Balari, 1926; DECat), puc ara afegir-n'hi dues de noves:[46]

(35) 1895: «No falta en lo chor cap dels seus peculiars grupos: sos botiguerets convertits en tipos de la *high life*, sos *garneus* banquers, enlairats a la categoria d'homes eminents y potència única, prop d'algun qu'altre escriptor modest y senzill, qual nom ignora aquella colla» (Josep Yxart, «La febre d'or», a *Obres catalanes*, Barcelona, 187).

(36) 1927: «Ara, per a nosaltres, Mistrà serà un record més aviat idíl·lic. Hi ha, a mitja falda, la Pantànassa. Hi vam trucar i les monges ens van rebre: unes llocasses dropes i *garneues*» (Carles Riba, *Cartes d'Alemanya i Grècia*, ed. a cura de C. J. Guardiola, Barcelona, 1987, 80).

A jutjar per les fonts literàries, la procedència geogràfica dels autors[47] i el coneixement actual del mot, sembla que *garneu* 'murri' ha estat un mot viu —i ho és encara entre la gent gran— a les terres tarraconenses, penedesenques i barcelonines. A Barcelona actualment és poc conegut; algú el recorda en el context «rialla

46. Que m'han estat fornides per J. R. Veny-Mesquida.

47. N. Oller, de Valls; J. Yxart, de Tarragona; G. Vidal, de Vilafranca del Penedès; C. Riba, de Barcelona.

de *garneu*»,[48] però els joves el desconeixen. Per a molts és el record d'un contacte llibresc. Per a professors de català constitueix un exemple de mot que fa el femení en *-eua*. Però, com s'ha pogut arribar a aquest valor semàntic? Sembla que hem de partir d'una característica del peix, però no la d'una suposada agressivitat, que no té. La definició que de *gournaou* fa el lexicògraf occità Avril (1839) en el seu *Dictionnaire occitan-français* pot situar-nos —crec— en el bon camí:

> (37) 1839: «*Gournaou.* Grenaut. Poisson de mer qui a la tête grosse et que l'on dit n'avoir point ou très peu de cervelle. Au fig. Stupide. Idiot. Ignorant. Grossier. Impoli» (Avril, *s. v.*).

És a dir, que la gent d'Occitània creu —creia— que el garneu té el cap buit. A partir d'aquest significat, per metàfora, es pot aplicar a una persona de poc seny, beneita, ximple, etc. Una creença semblant es troba a les costes mallorquines: a Santanyí, on el peix s'anomena *rafel*, la gent diu que té el cap buit[49] i, per joc de mots, i, per tant, jocosament, es diu el mateix dels individus que porten *Rafel*, com a nom de fonts. Per la mateixa raó crec que aquesta espècie —o una altra de la mateixa família— es diu *tonto* (ja Esteve, 1887-1888), *bobo* o *paula* en punts esparsos de la costa que va de l'Ebre cap al sud.

El pas de 'beneit, ximple, de poc seny' al de 'astuciós, murri' es deu haver realitzat a través del significat intermedi de 'que fa el beneit per conveniència'. És instructiva en aquest respecte la comparació amb el cat. *tronya* «belitre, garneu; persona que fa el beneit per conveniència» (DCVB, *s. v.*) i que, per si fos poc, sembla que originàriament es referia a un peix no identificat. Encara més: un dels equivalents castellans del mot, amb aquesta accepció, és *zorrocloco*, definit actualment com a «fam. Hombre disimulado y astuto», però que abans volia dir «hombre tardo en sus operaciones y que parece bobo, però no se descuida de su utilidad y provecho» (*Autoridades*, *s. v.*). El moviment semàntic és molt semblant al que ha sofert *garneu*. Secundàriament, podria haver-hi influït una homosemització amb *guineu*, que, a més de presentar una estructura formal similar, té el sentit figurat de 'persona astuta i malintencionada' (DCVB, *s. v.*).

4) 'avariciós, mesquí, garrepa, gasiu'. Documentat a Fiter (1913) («Renart, mesquí. Tacaño, ruín»), Rovira i Virgili (1914), Griera (*Tresor*). Dos barcelonins han interpretat el mot amb aquest sentit. L'associació amb *guineu* «animal avesat a robar i retenir coses d'altri» (DCVB, *s. v.*) explicaria el desplaçament semàntic.

5) 'dropo, gandul'. Només en dona notícia Griera (*Tresor*). Desviació semàntica a partir de l'ús despectiu del mot.

48. Informació del professor A. M. Badia Margarit.
49. Informació de Cosme Aguiló.

Conclusions

17. Després del nostre periple dialectològic, filològic i etimològic, entorn del *garneu*, vet aquí les conclusions que se'n desprenen:

1) La proposta de Coromines d'un ètim occità **gatnaut*, **gatnèu*, almenys pel que fa al significat ictionímic, no pareix acceptable: hi manca la *-r-* de la primera síl·laba que apareix en les formes occitanes i franceses i la motivació a partir de *gat* no té fonament semàntic; quant al sentit figurat, sembla probable un occitanisme, però no es veu de quin mot, car les variants que es proposen no venen documentades en fonts occitanes.

2) Crec evident que es tracta d'un manlleu a l'occità *gronau* (o *granau*), tant per la manca de palatalització de la nasal geminada de GRUNNIRE com per la formació del mot amb el sufix *-ard* adherit a un radical verbal, característiques pròpies de l'occità i no del català.

3) La formació occitana originària, *gronard* = '(peix) grunyidor', de caràcter pintoresc, es basa en l'observació per part dels pescadors de diverses latituds d'una característica sonora dels tríglids, identificada amb un gruny; aquesta ha pogut actuar secundàriament en la variant arribada a Catalunya, *granau*, per tal de modificar-la, per fonosimbolisme, en *graneu*, *garneu*; el paral·lelisme de *rafet* esdevingut *rafel* confirma —sembla— la versemblança del canvi.

4) Entre els sentits figurats, el de 'murri, astuciós' és el més conegut, dotat, a més de suport literari; arrenca també d'una característica atribuïda al peix: 1 'cap buit' (sentit físic) → 2 'cap buit' (sentit moral) → 3 'que es fingeix beneit' → 4 'murri'; potser amb la col·laboració de *guineu*, que també hauria actuat en el desplaçament cap a 'avariciós'. La relació amb el *gatnau* del s. XIV és més que dubtosa a causa del sentit poc clar que el mot presenta en els contextos coneguts i a la limitació del seu ús a la catorzena centúria.

5) *Garneu 'Trigla lyra'* constitueix un exemple eloqüent —i no prou conegut— de la difusió d'un catalanisme de procedència occitana per les costes andaluses i nord-africanes.

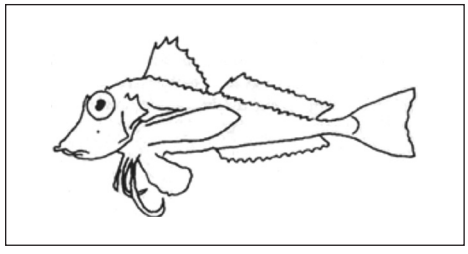

Garneu 'Trigla lyra'.
(Dibuix de l'autor)

8. *Joglar*, el peix de molts colors

Introducció

1. En un homenatge a Jordi Carbonell, que tan sucoses pàgines ha dedicat a la literatura menorquina del segle XVIII, sembla escaient que el tema abordat aquí tingui relació amb el món cultural de Menorca. Guiat per les meves passions lingüístiques, m'ocuparé de l'ictònim ciutadellenc *junclà*, que, juntament amb altres variants, em permetrà aprofundir en la seva etimologia i en la seva història semàntica.

El *Thalassoma pavo*

2. El *fadrí*, nom oficial del *Thalassoma pavo* (*Espècies*, 1992, 183), fins i tot en castellà (NOE, 1965),[1] és conegut a Ciutadella amb el nom de *junclà* (segons enquesta personal del 10 de juliol de 1973) i a Blanes, amb el de *xuclà* o *xuclàs*, segons Nadal i Fortià (1981, 127). Per a València, Boscà (*c.* 1922, 506) identifica el *jular* amb aquesta espècie (cf., però, § 3).

El fet de no figurar aquesta espècie —com tampoc el *Labrus bimaculatus* al qual també fa referència— a l'ALMP fa difícil la representació cartogràfica de les seves variants.

Es tracta d'un peix que pot arribar als vint centímetres, de colors vistosos, amb franges transversals ondulades de color blau sobre un fons verd, amb coloració variable segons edat, sexe i hàbitat, i una taca quasi negra al centre del dors. Nedador infatigable, de nit s'enterra en l'arena. Viu a l'Atlàntic, des de l'altura de les

1. Sota la variant *fredí*, perpetuada fins a la darrera obra ictionímica més recent (Vera, 1992) i que caldria corregir per *fadrí*.

Açores fins al sud d'Àfrica (Luther i Fiedler, 1968, 64 i 84; FNAM, 1989, 941) i al Mediterrani, tret de l'Adriàtic septentrional; a la Costa Brava sols es troba «en unes roques situades entre Lloret de Mar i Blanes, a uns 20 metres de fondària, durant la canícula» (Nadal i Fortià, 1981, 127).

Joaquim M. Bover, en una llista manuscrita de peixos,[2] inclou *jusgla*, que probablement és una mala lectura del nom que figurava a la de Jorge de Puig (1786) en la qual aquell es basa però que no va reproduir a les *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca* (Palma, 1864, 2a ed.);[3] l'error podria trobar-se a la font —que no he pogut consultar—, considerada com una «confusa mezcla de nombres castellanos, mallorquines y mallorquines castellanizados» (Barceló Combis, 1868, 5). A l'obra de Barceló (Barceló Combis, 1868, 43) apareix un altre mot fantasma, *just-pla* —reproduït en algunes obres fins avui— com a nom del *Thalassoma pavo*,[4] igualment mala transcripció de *jutglà*. De tota manera, aquests testimonis em fan pensar que a Mallorca també era conegut aquest mot.

Vet aquí altres noms catalans d'aquesta espècie:

Vit d'en Gaona, *envit* (Maó), basats en una metàfora fàl·lica (*vit* = 'penis'), seguit aquell d'un determinant misteriós i aquest amb una possible anteposició de l'article personal del mateix determinant.[5]

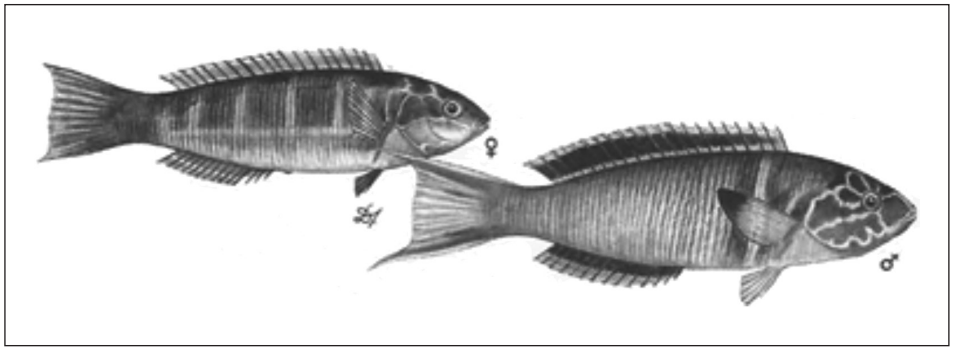

Thalassoma pavo.
(Dibuixos de Miquel Duran)

2. *Peces y mariscos que se hallan en nuestros mares*, Biblioteca March, ms. núm. 4, 1/24.

3. «Al reproducir su autor la mencionada lista de D. Jorge Puig [*Memorias de la Isla de Mallorca*, 2.ª . *Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid*, julio de 1786; veg. § 21], le añadió algunos nombres, introduciendo en ella oportunas correcciones» (Barceló Combis, 1868, 6) .

4. Amb el nom científíc equivalent, *Chloricthys pavo* Val. i el sinònim *saig*.

5. Que trobem també en noms de la 'donzella' a causa de la seva forma allargada (cf. it. *cazzo di re*, *menchia di re*).

Fadrí (i la variant metatitzada *fredí*), que ha comparat el peix de colors atractius amb el jove, vistent, plantós, de físic agradable.

Pinta (l'Alguer [Pascalis, 1988]), per la semblança de les ratlles verticals amb les pues de la pinta.

Saig (Mallorca [Barceló Combis, 1868, 43]), potser «à cause de ses couleurs qui rappelleraient l'habit, des crieurs publics» (Secretan, 1988, 127-128, referint-se al *Crenilabrus mediterraneus*).

Ministre, *menistre* (Eivissa [Barceló Combis, 1868, 43]): «les différentes couleurs» —segons Secretan (1988, 127-128)— «ont peut-être été comparées aux habits que portaient autrefois les 'ministres' (serviteurs d'église)», opinió que comparteixo atribuint, però, a *ministre* un altre valor semàntic (vegeu § 7).

Guiula pavo (Rosselló [Centelles, 1979, 145]), nom que sembla calcat del francès *girelle pavo* (format de *girelle*, nom francès de la *donzella*, *Coris julis*, i del segon element del nom científic, *pavo*); no estranya que no tingui nom popular, atès que l'espècie és rara en aigües rosselloneses.

EL *LABRUS BIMACULATUS*

3. El *carall de rei*, cast. *gayano*, *gallano*, '*Labrus bimaculatus*', presenta diformisme sexual. El mascle té el cos alt «con librea nupcial, mitad anterior verde amarillenta o verde negruzca, con listas ondulantes azules; mitad posterior amarilla o anaranjada»; la femella «de color rojo anaranjado o anaranjado, con tres o cuatro manchas negras sobre el dorso y pedúnculo caudal» (Luther i Fiedler, 1968, 49). Pot atènyer quaranta-cinc centímetres. Viu al Mediterrani i a l'Atlàntic oriental des de Noruega fins al Senegal (FNAM, 1989, 917).

Un dels noms que rep als llibres d'ictionímia —el que ara més ens interessa— és *xuclà* (Luther i Fiedler, 1968, 76; Muus i Dahlström, 1971, 245; Nadal i Fortià, 1981, 120; Riedl, 1986, 714). El vaig recollir a Blanes (enquesta del 28 de juny de 1973).[6] El

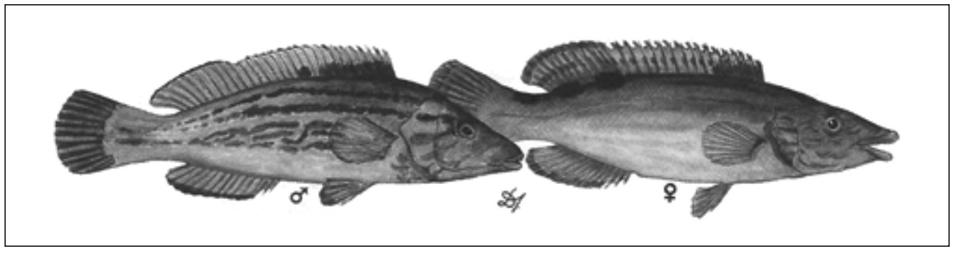

Labrus bimaculatus.
(Dibuixos de Miquel Duran)

6. Aquesta identificació contrasta amb la de Nadal i Fortià (1981) (cf. § 2).

diccionari de Febrer Cardona (v. 1830) cita *juglans* com a nom de peix, sense, però, donar equivalents en castellà, francès i llatí, contra el que és habitual en ell, prova que no els coneixia. Ramis (1850) també inclou *juglars* entre *grívies*, *genovesos* i *massots*, la qual cosa em fa pensar en un làbrid. *Juglà*, doncs, seria el nom maonès del *Labrus bimaculatus* enfront del *junclà* ciutadellenc que designa el *Thalassoma pavo*.[7]

Per a València, Cisternas (1867, 64) recull *jular* (pronunciat *txular* en apitxat,[8] la qual cosa justifica la grafia *xular* d'A. Griera [1923, *s. v.*].[9] Aquella forma serà transmesa a Esteve (1887-1888) i d'aquest, a Salvat (1934-1935).[10]

Altres noms catalans:

Carall de rei (enquesta a Blanes del 28 de juny de 1973; com a sinònim de *xuclà*), metàfora fàllica (molt usada per a la *Coris julis*, cf. nota 5).

Músic (Rosselló [Centelles, 1979, 144]) no sembla que s'hagi de relacionar amb el musell —que no és allargat, com el *Macrorhamphosus scolopax* anomenat *músic*— ni per un suposat despreci d'aquest peix com el que s'hauria manifestat envers els *músics* (Secretan, 1988, 126)—; més endavant (§ 7) dono una altra interpretació.

Papagall (València [Cisternas, 1867; Esteve, 1887-1888], Tortosa [Bayerri, 1935, 443]), *lloro* (Mallorca [Barceló Combis, 1868, 41]), *llora* (Mallorca, enquesta ALMP) i *paonessa* (l'Alguer [Pascalis, 1988, núm. 70]), per la varietat de colors d'aquestes aus.

Pastanaga, *bastanaga*, *pastanaga blava* (el mascle), *pastanaga carbassa* (la femella) (Mallorca, Menorca [Ramis, 1850, 92 i 129; Barceló Combis, 1868, 41; Arxiduc, 1880; Ferrer Aledo, 1906, 19, i 1930, 242]), aplicat inicialment a la femella pel seu color ataronjat i estès al mascle, amb possibilitat de distinció a través d'un determinant (*pastanaga blava* i *pastanaga carbassa*; aquesta doble metàfora cromàtica redundant resulta ben original).

Sanut (Eivissa [Barceló Combis, 1868, 41]), d'origen fosc, car la suposició de Coromines («Manllevat d'Italia on *zannuto* és 'vistent per una *zanna*', *zanna* 'dent grossa, sobretot d'animals'», DECat, *s. v. sà*) em sembla molt difícil d'acceptar tota vegada que no són les dents la característica sobresortint d'aquesta espècie.[11]

7. El DCVB recull un *junclà* (*Crenilabrus melops* = *Symphodus crenilabrus melops*, cast. *porredana*) que sembla una altra varietat de làbrid, però que, en tot cas, també és de colors variats: «arriba a tenir 20 cms de llarg i *és de colors molt variats*, predominant el verd o groc verdós amb ratlles o faixes blaves, a vegades amb taques vermelloses, i amb una taca negra darrere els ulls i als costats de la cua (Menorca)».

8. Efectivament, Cisternas es mostra desitjós de respectar les formes ortogràfiques «aunque» —diu— «no me lisonjeo de haberlo conseguido siempre en el dialecto valenciano por la notable divergencia que en este punto he encontrado en los diferentes autores» (Cisternas, 1867, 11-12). I en nota afegeix: «Van escritos por ejemplo *Jutjo*, *Caputo*, *Rajada punfosa*, *Orada*, aunque se pronuncien *Chucho*, *Capucho*, *Rachá punchosa*, *Orá*, etc.».

9. Pouant en el vocabulari d'Esteve (1887-1888).

10. Però Boscà (*c.* 1922) l'identifica, per contra, amb el *Thalassoma pavo*.

11. A la *xucla* de Menorca, citada per Ramis (1814, 12) potser hi manca l'accent. Tot i que no ens podem fiar massa d'aquest autor, perquè «incurrió en notables errores mucho menos disculpables por recaer en algunas especies muy comunes, cuyos nombres están al alcance de las personas vulgares»

Etimologia de *xuclà*

4. El DCVB no inclou *xuclà* en les seves entrades, però sí el seu congènere *junclà*, del qual no dona l'etimologia. Secretan (1988, 79), que no recull aquest darrer, relaciona *xuclà* amb el verb *xuclar*: «comme tous les labridés, ce poisson a des lèvres assez charnues, ce qui lui a valu ce nom […]».

En una recensió del llibre d'Isabelle Secretan (1988 [veg. ara § 23]), encarregada per la redacció de la revista *Zeitschrift für Romanische Philologie*, tramesa pel juliol de 1990 (veg. § 23), deia a propòsit de *xuclà*: «À mon avis, il provient de *jutglar*, *juglar* 'jongleur' à cause du vêtement colorié de celui-ci». Pensava un dia desenvolupar —com faig avui— la meva tesi.

En el vol. IX del seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (març de 1991), J. Coromines (*s. v. xuclar*), que no té en compte ni *xuclà* ni *jular*, opina que *junclà* està relacionat amb *xuclar* (< *SUCTULARE) sobre la base semàntica de la seva boca protràctil, atrompetada (i igualment per a peixos com el *xucló*, *xuclet*, *xucladit*, etc.), si bé a *junclà* hi hauria —diu— «contaminació de *joglar* (fr. *jongleur*)»; en un altre paràgraf nota que «derivats i compostos aparents de *xuclar* es deuen a un creuament amb *joglar*» (i cita *carrer de Xuclà*, que seria *del Joglar*, *Santa Creu de Xuclàs*, que seria *de Joglars*).

Em produeix una viva satisfacció haver coincidit en la mateixa intuïció amb l'eminent etimologista. Coincidència tanmateix parcial pel que fa a l'ictiònim que ens ocupa, car, al meu parer: 1) cal partir de *juglar*, potser contaminat per *xuclar*, i no a l'inrevés, com fa Coromines; 2) el mòbil de la motivació no és la «forma atrompetada» —que no veig en absolut— ni la «boca protràctil» —que, per a designar el 'juglar', no ha estat productiva en cap llengua—, sinó, com deia en l'esmentada recensió, la vistositat de la lliurea d'ambdues espècies comparada amb la vestimenta bigarrada dels joglars.

Intentaré fonamentar la meva afirmació.

La metàfora cromàtica

5. Tant el *Thalassoma pavo* com el *Labrus bimaculatus* criden l'atenció per la vivesa dels seus colors. Ho hem vist en les descripcions de les dues espècies (§ 2 i 3), que completo amb caracteritzacions generals dels ictiòlegs. Així, del 'fadrí' es diu:

> Es uno de los peces más vistosos del Mediterráneo. (Luther i Fiedler, 1968, 84)
> Lábrido colorido y vivaz. (Terofal, 1989, 128)
> Es un hermoso ejemplar de acuario. (Riedl, 1986, 714)

(Barceló Combis, 1868, 6), és curiós que A. Boscà (*c.* 1922, 508) citi *xucla* (*jucla*) com a nom del *Labrus carneus* (= *Labrus bimaculatus*).

Nadal i Fortià (1981, 127) descriu tres varietats de colors segons edat, sexe o hàbitat.

D'altra banda, altres llengües han basat els noms respectius del 'fadrí' en l'aspecte cromàtic, d'una manera directa o mitjançant una metàfora: cast. *pez verde*, port. *peixe verde*, angl. *ornate wrasse*, fr. *girelle paon* (= 'donzella paó'), it. *donzella pavonina*, al. *Meerpfau* (= 'paó del mar'), cors *papagallu* (Miniconi, 1980, 47).

6. Per al *carall de rei* no manquen tampoc, entre els ictiòlegs, les referències cromàtiques:

> Colorazione variabile ma sempre vistosa. (Palombi i Santarelli, 1969, 71)
> Es característica su coloración variada. (Riedl, 1986, 714)

Els noms que rep en altres llengües el *Labrus bimaculatus* també alludeixen als colors:

— cast. *gayano*, *gallano*: «la vistosidad de colorido de este pequeño pez sugiere la conexión de su nombre, *gayán*, con el adjetivo español *gayo* 'vistoso', del prov. *gai* 'alegre'» (Barriuso, 1986, 216);[12]

— asturià *tabernero*, gall. *taberneiro*: «debe de ser el color rojo de la hembra el responsable de llamarla *tabernero*, nombre asociado metonímicamente a la tonalidad del vino y al cromatismo del rostro por efecto de su ingestión» (Barriuso, 1986, 216-217); per a A. Santamarina, es tractaria de «colores que recuerdan la ropa de un tabernero con las manchas de vino» (*ap.* Ríos Panisse, 1977, 327 i 333);

— fr. *vieille coquette*, *coquette*, potser a causa d'«el vestido multicolor de una vieja, resultado de la adición de remiendos de distintas clases» (Santamarina, *ap.* Ríos Panisse, 1977, 327);

— gall. *lavanco*, per comparació amb el plomatge de l'ànec collverd, *Anas platyrhincus*;

— gall. *carabinero*, per la coloració blau fosca semblant a la de l'uniforme dels carabiners (Santamarina, *ap.* Ríos Panisse, 1977, 331);

— gall. *falangista*, pel color blau fosc de la camisa dels falangistes (*ibidem*);

— al. *striped Wrasse* (= 'làbrid ratllat'); *cockoo wrasse* (= 'làbrid cucut');

— al. *bunter Lippfish* (= 'làbrid multicolor'), *Sechsstreifen-Lippfisch* (= 'làbrid llistat').

7. Passem ara a la base de la metàfora, els joglars. Una de les seves característiques externes era l'aspecte virolat de la seva indumentària. Per a illustrar-la, em remeto a l'autoritat de R. Menéndez Pidal (1956, 13-14):

12. Santamarina creu més versemblant una derivació de *gayo* 'gaig' (< llat. GAIUS) (*ap.* Ríos Panisse, 1977, 32).

Los juglares y los tipos afines a ellos, ministriles y músicos en general, *solían llevar trajes vistosos, hechos con paños de tintes vivos y abigarrados*; por esto Antón de Montoro, viendo a un portugués vestido fantasiosamente «de muchos colores» le pregunta:

Decid, amigo, sois flor…
gayo o martín pescador…
o tamboril o trompeta,
o menestril o faraute,
o bancal, poyal o banqueta;
o tañedor de la flaute?

En las cortes dominaba un gusto más exquisito. A los juglares del rey Sancho IV (1284-1295) se les da una sola clase de paño a cada uno para su vestir: paño tinto, blanqueta, blao, sanguina, santomer, valenciana, estanfort. Los diez ministriles que servían en la Corte de Juan I de Aragón (1387-1395) vestían librea de paño blanco y encarnado con un distintivo de plata. Los cinco juglares de Carlos el Noble de Navarra (1387-1425) llevaban también como distintivo una placa de plata esmaltada, más rica para el principal de ellos, y vestían de paño verde de Bristol. En fin los ministriles dulzaineros que en Jaén alegraron las bodas del condestable Miguel Lucas (1461) vestían jubones de terciopelo azul, sobre los cuales llevaban ropas de floretín verde y collares de plata.

Sembla que tenim aquí l'incentiu de la metàfora: els colors bigarrats, vius (blau, verd, blanc…) del *junclà*, *xuclà* o *jular* van ser comparats amb els del vestit del joglar i, per metonímia, el nom d'aquest, *juglar*, amb modificacions paronímiques posteriors, va passar a designar les espècies del *Thalassoma pavo* i del *Labrus bimaculatus*.

Fins i tot crec que del text anterior es desprenen arguments per a considerar que geosinònims com *ministre* i *músic* (cf. § 3 i 4) han conegut la mateixa motivació semàntica. Menéndez Pidal equipara de fet «ministriles y músicos» als joglars.

Ministre, *ministril* o *ministrer* eren mots pràcticament sinònims de 'joglar, sonador d'instruments musicals'. Un text com el que segueix:

Aver ministres o juglars o tocadors de struments. (Doc. any 1419, *ap.* DCVB, *s. v. ministre*)

sembla confirmar-ho. I en francès passava el mateix:

Les *jongleurs*, qu'on nomma aussi *ménestrels* ou *ménestriers* […]. (Littré, 1863, *s. v. jongleur*)[13]

13. I encara: «*Ménestrel*. Nom, a l'âge féodal, des poètes et musiciens qui allaient de château en château, chantant des vers et récitant des chansons». «*Ménestrier*. Homme qui joue du violon pour faire danser» (*ibidem*).

D'aquesta manera podem afirmar versemblantment que l'occità *menestrier*, citat per Rondelet el 1554 com a nom d'un làbrid, ha de tenir la mateixa explicació semàntica (el *Französisches Etymologisches Wörterbuch* es limita a adduir el mot com a «espèce de labre», extret de Rondelet, entre els derivats de MINISTERIALIS). Per cert que aquest ictiònim va ser adaptat per Palmireno (s. XVI) en *menestril* («Turdus 8 et nonus, en Francia *menestril*») i aquest va ser inclòs per P. Torra (s. XVII) en el seu diccionari com si fos un vocable català designador d'un làbrid (cf. Veny, 1980*a*, núm. 68 de l'«Apèndix»).

El mot *juglar* s'ha mantingut en refranys: *A la casa dels joglars, tothom balla al contrapàs* (DCVB, *Tresor*), que ja trobem al diccionari d'Esteve *et al.* (1803);[14] *El pare, joglar, el fill, timbaler* (*Tresor*, *s. v.*) al·lusiu a la consemblança d'afeccions de pare i fill. Com a mot corrent, ha sobreviscut al Rosselló amb el significat de 'músic' (on s'usa el refrany *Juglar pagat d'avança fa dolent so* [Mistral, 1878-1886, *s. v. jouglar*], enfront del més general *Músic pagat fa mal so*) i a Vinaròs amb el de 'dolçainer, graller' (Salvat, 1934-1935) (on diuen *Juglar pagat fa mal so* [DCVB, *s. v. joglar*]); per a explicar aquesta especialització semàntica, cal tenir en compte els *ministriles dulzaineros* dels quals parla Menéndez Pidal.

D'altra banda, els *músics*, d'activitat semblant als joglars, també devien portar vestits vistosos:

> «Vénen set *músics ab dalmàticas* sonant instruments de corda». (Doc. any 1518, *Ardits,* III, 277, *ap. Aguiló Dicc.*)

Crec que la mateixa metàfora cromàtica és aplicable al cat. *músic* (contra altres propostes) i a l'asturià *musicu* (*Labrus bimaculatus*) en lloc del «particular pronunciamiento de los labios del pez, en actitud de soplar» (Barriuso, 1986, 216-217). La metàfora és extensible probablement al menorquí *tamborer*, *Crenilabrus quinquemaculatus* (Ferrer Aledo, 1930, 242-243).

En toponímia, *juglar* és present, com ja he dit, a *la Figuera del Juglar* (Calce), *la Cova del Jular* (el Bellestar de la Tinença), *Santa Creu dels Xuclàs*, *carrer de Xuclà*. En canvi, el topònim eivissenc *sa Cala des Xuclar* no sembla tenir relació amb *juglar*, car les dues espècies es diuen *ministre* i *sanut*, sinó amb *xucla* (*Maena maena* o *Maena cryselis*); voldria dir 'col·lectiu de xucles' (Ribas, 1991, *s. v. xuclar*).

14. Esteve *et al.* (1803) porta la variant *En la casa dels juglàs, tothom balla al contrapàs*, on *juglàs* és una variant, en singular, de *juglar*, com ho demostren dos fets: 1) que a l'entrada d'aquest diccionari figuri *juglàs* al costat de *juglar*; 2) que Miquel Ferrando de la Càrcel, en el *Vigilant despertador* (1623) (ed. de Joan Mas i Vives, Barcelona, Barcino, 1988), propens a recolzar-se en l'autoritat paremiològica (31-32), usi la mateixa variant en un refrany de contingut idèntic al que és reproduït per Esteve *et al.*: «Si dins ta casa no stàs, / mirant lo que s'i llavora, / bé poràs dir, alguna hora: *qual al [= el] señor és juglàs, / la compaña és balladora*» (252 i notes 5119-5120).

EXPLICACIÓ DE LES VARIANTS FORMALS

8. Les tres variants recollides, *jular*, *junclà*, *xuclà*, tot i procedir del llatí JOCULARE, presenten evolucions particulars que cal explicar. Abans, però, cal resoldre un problema, comú a les tres variants: la presència d'una *u* (*juglar*) en els textos antics anteriors al s. XV —quan la [o] àtona passa a [u] en català oriental— i en la variant valenciana *jular* (*juglar* en toponímia), allà on esperaríem una *o* pel seu origen (JOCULARE). Així, doncs, la forma consagrada per la normativa en aplicació del criteri etimològic no correspon a les realitzacions fonètiques dels nostres dialectes. Com s'explica aquest canvi? Ja Gröber (1886) a propòsit de IUNCUS, seguit per Baist (1888), Williams (1962) i García de Diego (1909), entre d'altres, que afegeixen algun altre mot (IUGU, etc.),[15] justifiquen la inflexió de la vocal d'alguns mots començats en IU-, IO-, com a resultat de l'acció de la iod inicial. Carmen Pensado ha tractat àmpliament el tema i considera que es tracta d'una assimilació de la vocal velar a la palatal, que hauria tingut bastant força en gascó i en el domini iberoromànic, tret del català oriental —més afí a l'occità—, que se sostreu algun cop a aquesta tendència a causa de l'acció d'altres factors fonètics i analògics. De manera que mots com *junyir* (< JUNGERE), *junt* (< JUNCTU), *jugar* (< JOCARE), *Jusep* (< JOSEPHUS), *Juan* (< JOHANNES), *Juaquim* (< JOACHIM)[16] —ajudant-hi en aquests dos casos el hiat—, amb [u] a tot el domini, i *junc* i *junça*, que alternen dialectalment amb *jonc* i *jonça*, deurien la seva [u] a la inflexió provocada per la iod anterior. Em sembla una explicació molt plausible, encara que Coromines s'hi oposi radicalment:

> no és possible admetre que fos causat per la palatal precedent *j*-, fet inoït i contrari a tot el sistema de la fonètica històrica catalana i romànica. (DECat, *s. v. joc*)

Tenint en compte que la llista d'ètims amb aquesta seqüència és molt breu, el català presenta vuit elements afectats pel susdit tancament, xifra no gens menyspreable que no abona en absolut l'afirmació —«fet inoït»— del nostre admirat etimologista. Per descomptat que en algun d'aquells casos pot haver influït el hiat (*Juan*, *Juaquim*), com ja hem dit, o la palatal següent (*junyir*).[17]

9. El pas de *juglar* a *jular* s'explica per la debilitació de la *g* pràcticament en situació intervocàlica per l'apèndix vocàlic que sona entre la velar i l'alveolar (**jugular*,

15. Dades extretes de Carmen Pensado (1983).

16. Afegeixo *Juaquim* als antropònims citats a Pensado (1983).

17. Dues observacions a l'article, interessantíssim, de Carmen Pensado: 1) *fer conllonga* (p. 133) és un error per *conlloga*, format sobre *llogar* (cf. DCVB, *s. v.*); 2) l'evolució atribuïda al rossellonès respecte a JUGU > *jogo* > *joc* > *jo* > *ju*, crec que hauria de ser substituïda per aquesta altra: JUGU > *jogo* > *joo* > *jou* > *juu* > *ju*, *juc* (aquesta variant, amb reforçament d'una consonant velar [cf. H. Guiter, ALPO, mapa 299]).

**jugalar*); i la ulterior desaparició, a causa del contacte amb una vocal velar, com ha passat en valencià, especialment meridional, *llampua* < *llampuga*, *aülla* < *agulla*, *auia* < *aigua*, *giules* < *gírgoles* [de *panical*, de *espanical*],[18] o en català antic *ahost* < *agost*, o en ribagorçà *llàrima* < *llàgrima*, *llésia* < *iglésia*.

El primer que cita aquest ictònim és R. Cisternas (1867, 64), per al valencià, del qual passa a A. Esteve (1887-1888) i d'aquest a A. Griera (1923, *s. v. xular*). El mot no és recollit pel DCVB ni, com a ictònim, pel DECat, que, en canvi, cita el topònim *la Cova del Jular* (§ 7), indubtable modificació de *juglar*, com es desprèn del comentari de Coromines: «em diuen els muntanyencs d'aquella comarca valenciana que li va donar nom un home que era d'ofici tabaler» (DECat, *s. v. joc*). L'eminent filòleg afegeix encara que, sota la influència de *xiular*, el mot es va modificar en *jiular* en valencià meridional («estar més content que un *jiular*»).

10. La variant menorquina *junclà* pot haver-se format a partir de la geminada *jugglà*, freqüent des d'antic sota la grafia *jutglar*, i ensordida a causa de la geminació, semblantment a formes del cat. central com *arrecclar* 'arreglar'. La nasal de *junclà* pot ser deguda a un encreuament amb el verb *janglar* 'fer jangla, fer burla', usual en la llengua antiga (com el fr. *jongleur* té per base *jogleor* modificat per contaminació de *jangler*, Bloch i Wartburg, 1950, *s. v.*).

Però també es pot partir del plural *juglans* (documentat a Febrer Cardona, v. 1830, i Ramis, 1850) o *juclans,* per anticipació de la nasal:

pl. *juclans*, *junclans* sg. *junclà*

Com ha passat dialectalment en variants com *aglans* → *anglans*, *reclins* → *renclins*, etc.

La *n* final d'aquest plural *junclans* no és etimològica, sinó analògica del model de plurals del tipus *germà-germans*, *mà-mans*, *mitjà-mitjans*, etc., com ha ocorregut en les variants dialectals *pilans* 'pilars', *collans* 'collars', *senglans* 'senglars', *voltons* 'voltors', (festes) *majons* '(festes) majors', etc.

11. La variant blanenca *xuclà* podria ser deguda a aquests canvis:

jugglà, *jucclà*, *juclà*, *xuglà*,

amb ensordiment de la palatal *j* per pressió de l'oclusiva sorda següent. O bé:

ju(g)glà → *xuclà*

18. Dades extretes de Colomina, 1991; la informació referent a les *giules* procedeix de Josep Tormo.

per homonimització amb *xuclar* o, potser millor, amb *xucla*, peix d'un altre gènere, però nom molt freqüent.

L'altra variant, *xuclàs*, pareix un plural convertit en singular que, com a nom del 'joglar', ja apareix en el diccionari d'Esteve *et al.* (1803):

> *Juglar*, *juglàs*. Juglar, truhan. Choraula, choraules. *En la casa del juglàs, tothom balla al contrapàs*, etc.

I després és reproduït per Labèrnia (1839 i 1888). No sembla que sigui un augmentatiu de *juglà* (o *xuclà*), si tenim en compte les dimensions modestes del peix.

Conclusions

12. Després d'aquestes ràpides bordades filologicomarineres per les aigües de Menorca, la Costa Brava i València, podem concloure:

1) Que els làbrids *junclà*, *xuclà* i *jular* remunten tots a *juglar* i es basen en una metàfora que ha comparat la vistositat d'aquelles varietats ictiològiques amb els colors vius, cridaners, de la indumentària dels joglars.

2) Que la [u] àtona d'aquests ictiònims representa la continuïtat fonètica d'una *u* antiga que ja apareix abans del s. XV en el mot *juglar* 'joglar' (llat. JOCULARE) que va experimentar un tancament de la *o* llatina per inflexió de la iod precedent (com a *Jusep* 'Josep', *jugar*, etc.); aquesta forma, *juglar*, hauria d'haver accedit a la normativa, d'acord amb la grafia tradicional, antiga del català i amb la pronúncia actual del valencià, però més val deixar les coses com estan perquè *joglar* ja coneix una tradició (fruit d'un criteri etimològic respectable) i perquè no hi ha ortografia exempta de màcula.

3) Que geosinònims com *músic* (*Labrus bimaculatus*) i *ministre* (*Thalassoma pavo*) es basen versemblantment en una metàfora cromàtica similar a la de *juglar* per l'afinitat del contingut d'aquests mots.

9. *Baila*, el llobarro pigallat

1. Introducció

L'eminent etimòleg català Joan Coromines es queixava, en el «Prefacio» del seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (Madrid, 1954, x), de la manca o l'escassesa d'estudis etimològics sobre una gran part del lèxic castellà (en aquell moment, queixa extensible també al català); entre les «amplias secciones del léxico» que «permanecen en el estado de terreno virgen», citava els noms de plantes, d'ocells, de peixos, etc. Amb el propòsit de cobrir algunes d'aquestes llacunes, des de ja fa un temps, em fixo com a investigador en la fauna, sobretot marina, intentant descobrir el misteri d'aquests noms obscurs. Si he pogut aprofundir en aquesta investigació i fer-la avançar és gràcies al fet que en l'actualitat disposem d'una documentació més àmplia i de més mitjans de treball dels quals no disposaven els investigadors que ens han precedit.

Avui voldria parlar-vos sobre l'origen lingüístic de la *baila*, nom que designa l'espècie marina *Dicentrarchus punctatus*, en portuguès, castellà i català.

2. Descripció de la *baila*

La *baila* (*Dicentrarchus punctatus*) pertany a l'ordre dels perciformes i a la família dels serrànids. Com el *llobarro* o *llop de mar* (*Dicentrarchus labrax*; fr. *bar*, cast. *lubina*, port. *robalo*) és molt voraç, nòmada, amiga de les aigües agitades, de carn delicada (ja apreciada pels grecs i els romans) i amb dues espines ben visibles a la part posterior de l'opercle; aquesta darrera característica ha inspirat la primera part del nom científic, *Dicentrarchus* (del grec *dis* 'dues vegades', *kentron* 'espina' i *arjos* 'arc, opercle').

La *baila* es diferencia del *llobarro* perquè és més petita (pot arribar a fer setanta centímetres, mentre que el llobarro pot fer fins a un metre), perquè no acostuma

a freqüentar les aigües dolces i, sobretot, per les petites taques negres que té distribuïdes de manera irregular en els flancs: característica que se sintetitza en la segona part del nom científic, *punctatus* 'tacat, puntejat' (Bauchot i Pras, 1982, 251-252; FNAM, 1989, 794-795; GEC, *s. v.*).

Geogràficament trobem aquesta espècie a l'Atlàntic, des del Marroc fins al canal de la Mànega, i al Mediterrani —excepte la part nord-occidental— (FNAM, 1989, 795).

3. Àrea geogràfica de la península Ibèrica i documentació

L'absència d'aquesta espècie en el *Léxico de los marineros peninsulares* i en els atles m'ha impedit fer un mapa de la *baila* a tota la costa ibèrica; no obstant això, i gràcies al treball de G. Vitorino (1987),[1] puc presentar-ne la distribució als ports del litoral português.

a) En el cas del català, trobem enregistrat *baila* a Barcelona, Tarragona, Tortosa i València (Gibert, 1913, 37; Griera, 1923, 37; DCVB, *s. v.*; Bayerri, 1935, 441). Nadal i Fortià (1981, 96) n'ha trobat alguns exemplars prop de la desembocadura dels rius de Catalunya. És difícil de trobar a les Illes Balears.

Rep altres noms: *llop* a Menorca (Ferrer Aledo, 1906, 12); *pinta* (i *pintadet*) a València (Cisternas, 1867; Esteve, 1887-1888). Quant a *llobarro pigallat*, que recullen Luther i Fiedler (1968, 57) i Nadal i Fortià (1981, 96), no sembla que sigui un nom popular, ja que no el trobem documentat; sembla més aviat una traducció del determinant del nom científic (*punctatus*).

La documentació més antiga de què gaudim és d'un naturalista barcelonès, Joan Salvador i Riera (1683-1725), que en el *Catalogue des poissons qu'on prend dans les mers de Catalogne*, adreçat a l'Académie Royale des Sciences de París l'any 1722, ens dona aquesta variant:

> *Vaira* […] *Lupus maculatus* Rond[elet]

d'identificació inequívoca (Lleonart i Camarasa, 1987, 103). Més tard, trobem la forma moderna *baila* en el valencià R. Cisternas (1867), que Esteve (1887-1888) fa seva; Escrig i Llombart (1887) també prenen aquesta forma, però la confonen amb el *Dicentrarchus labrax*, el llobarro («*Baila. Róbalo.* Lo mismo que *róbalo* y *baileta*»).

Es tracta d'una espècie que els diccionaris principatins obliden sovint (Bulbena, Saura, Fabra, el *Diccionari català-castellà* de l'Enciclopèdia Catalana, etc.). Hi ha, però, excepcions, com Fiter (1913), que cita «*Baileta*. Peix de mar»; Rovira

1. Agraeixo a la meva benvolguda col·lega de Lisboa la informació que, ben amablement, m'ha transmès. Faig constar també el meu agraïment a Jordi Lleonart i a Montserrat Adam.

i Virgili (1914), on *baileta* remet a *llop*, tot i que aquesta entrada no conté l'accepció ictiològica; Moll (1977), GEC, DLC.

b) Pel que fa al castellà, *baila* és el nom que acostuma a aparèixer en els diccionaris de llengua (*Autoridades*, 1726; Terreros, 1786; DRAE; Moliner, 1973).

La documentació més antiga es troba en les *Ordenanzas municipales* de Màlaga (Mondéjar, 1977, 209), del s. XVI, anterior a la documentació aportada pel DECH (que conté la citació d'*Autoridades,* 1726). Un altre fill de Màlaga, García de la Leña, en les seves *Conversaciones malagueñas* (1789), empra el mateix mot:

> *Bailas* son pintadas como las truchas, del tamaño común de las lisas o mugiles. (Conv. 9, I, 210, *ap.* DHLE, *s. v.*, i Mondéjar, 1977, 209)

Aquest mot es documenta més tard en el *Diccionario de historia natural* (1886), del canari José de Viera y Clavijo:

> *Bayla* (*Salmo gaidenii* [*sic*]. *Trutta marina* Lin.). (*Ap.* M. Alvar Ezquerra, ed., 1977, 243-244)

Més recentment, el mot ha estat recollit a les illes Canàries (Alvar, 1970, 166, n. 3).

A Andalusia *baila* apareix també per a anomenar altres espècies:

1) 'truita' (Lepe [Huelva]; Mendoza, 1985, 228);

2) 'llobarro, llop' (Adra [Almeria]; LMP, 555);

3) 'capplà, *Mugil capito*, fr. *mulet porc*' (San José [Almeria], Gualchos, Almuñécar, Motril [Granada], Chipiona [Cadis]; ALEA, mapa 1106, i LMP, 540);

4) 'galta-roig, *Liza aurata*, fr. *mulet doré*, cast. *galupe*' (Las Palmas [illes Canàries]; Alvar, 1970, 166);

5) *baila cobriza* 'tallahams, *Pomatomus saltator*, fr. *tassergal*, cast. *anjova*' (Adra [Almeria]; LMP, 602).

Explicaré més endavant les causes probables d'aquesta propagació de sentits.

c) Quant al portuguès, la informació documentada és força tardana. Apareix en alguns diccionaris, com en el de Figueiredo (1954):

> *Baila.* Espécie de peixe, também conhecido por *bailadeira* (de *bailar*). *Bailadeira*. Designação de um peixe (*Labrax punctatus* Cuv.) (De *bailar*).

Trobem dades semblants en A. de Morais Silva (1961). Costa-Melo (1977) consideren *baila* sinònim de *robalo* 'llobarro, llop' i no hi introdueixen *bailadeira*. Altres diccionaris (Machado, 1977; Ferreira, s. d.) ignoren el mot.

Pel que fa a Galícia, el fet que Ríos Panisse no en doni cap localització en aquesta entrada (remet a la *Nomenclatura oficial española de los animales de inte-*

rés pesquero [Madrid, 1965], *s. v. robaliza* i *robalo*) em fa pensar que el mot no és conegut en aquestes terres; això es confirma si ens fixem en el límit septentrional de *baila* en la costa portuguesa fins a la localitat 6 (cf. mapa de la pàgina següent).

Si mirem la distribució actual, gràcies al magnífic treball de Gabriela Vitorino (1987), comptem amb dades precises —les més precises dels tres dominis iberoromans— pel que fa a l'extensió de *baila* i les variants corresponents. El mot s'estén des de Monte Gordo fins a Vagueira; és a dir, des de la desembocadura del Guadiana fins a la Ría d'Aveiro, al sud de Porto. Les variants són: *baila*, *avaira*, *vaira*, *varia*, *avaria*, *vara*, *avara*, *baria*, *varja*; hi ha d'altres lexemes més esporàdics: *robalo*, *truta marina*, *fruta marisca* (Vitorino, 1987, 58).

D'aquesta informació tan rica, hem de destacar: 1) les nombroses —i preciosos— variants amb /v/ labiodental; 2) l'absència de *bailadeira*, citada, com hem vist, per alguns diccionaris. Més endavant reprendré aquestes formes.

4. Etimologies proposades

Coromines és qui fa la primera —i única durant gairebé quaranta anys— proposta etimològica. Ni el DCVB ni García de Diego (1985) no tracten aquest terme; Figueiredo (1954), a sobre, sense gaire esforç, s'acontenta fent una etimologia massa fàcil, massa «popular»: deriva *baila* de *bailar* (cf. *bailadeira*, § 5). Coromines pensa que procedeix probablement del mossàrab *LOBAIRA (< llat. LUPARIA) «por la conocida voracidad de este pez»; és a dir, del llatí vulgar LUPARIA, o bé del diminutiu àrab *lóbra* (P. Alcalá). «La *l*» —afirma l'il·lustre etimòleg— «se perdió por confusión con la del artículo árabe, se eliminó la *o* inicial y la *-r-* pasó a *-l-* como es común en voces de este origen. La *-b-* se deberá más bien a arabización que a una sonorización espontánea del mozárabe».

Aquesta interpretació ha estat acceptada pel DRAE i per Alvar Ezquerra, Martín Alonso, María Moliner, pel que fa al domini castellà; per Isabelle Secretan, entre els qui han treballat el català. És, sens dubte, enginyosa, com tantes altres d'aquest gran romanista de Barcelona. Conté arguments versemblants, com: 1) la possible influència mossàrab, acceptable per a la designació d'un peix que freqüenta sobretot les aigües centremeridionals de la península Ibèrica; 2) la semblança amb el *Dicentrarchus labrax*, que ha fet que l'anomenin *llop*, *llobarro* (*llobarro pigallat*?) en alguns punts geogràfics del català (cf. § 3). No obstant això, hi ha certes dificultats fonètiques que s'oposen a aquesta hipòtesi: de fet, hem citat més amunt la variant del català antic *vaira*, amb *v-*, i també, sobretot, les nombroses formes portugueses *vaira*, *avaira*, *varia*, etc. (cf. § 6). Sabem que una -P- intervocàlica evoluciona a *-b-* en les llengües hispàniques i en tota la Romània occidental (LUPARIA > cat. *llobera)* i mai a *-v-* (**llo*[v]*era* no existeix en català); tindríem dificultats per a explicar les formes portugueses amb *v-*. En canvi, una V- inicial porta en principi a *v-*. Vet aquí el meu punt de partida per a formular una altra hipòtesi.

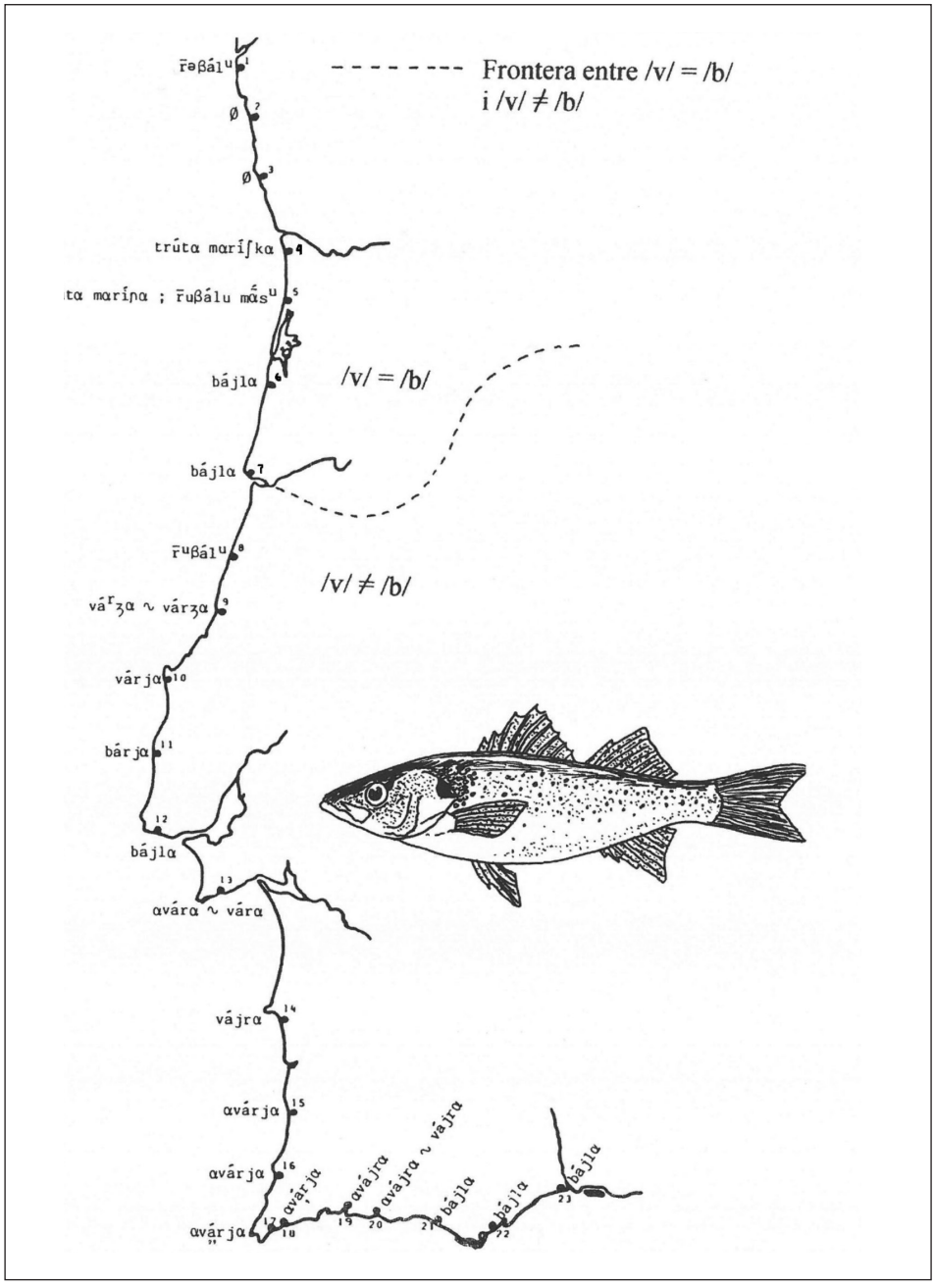

Baila, Dicentrarchus punctatus en português.
(Vitorino, 1987)

5. Una nova proposta

És justament la coneixença d'una variant catalana, *vaira*, que m'ha fet pensar en una altra etimologia més convincent, que parteix del llat. VARIA, femení de VARIUS. Des del meu punt de vista, les petites taques del peix, que han servit de motivació per a la majoria de noms de la *baila* (cat. *pintat*, cast. *trucha de mar*, fr. *loup tacheté*, etc.) constitueixen la clau de la gènesi del seu nom. De primer, analitzaré la part semàntica de la qüestió. Després, passaré als aspectes formals.

El llatí VARIUS, VARIA significava 'de colors diversos, matisat, tacat'. Forcellini (1858-1860) el defineix: «Diversi colori, versicolor, maculosus». Per al *Französisches Etymologisches Wörterbuch* (FEW), el sentit primer de 'de color divers' hauria passat al de 'irisat' i 'tacat'. L'adjectiu es podia aplicar al raïm, una serp, una flor, un plomatge, una columna de marbre, el cel estrellat (Forcellini). Per aquesta raó tenim en les llengües romàniques derivats de VARIUS (o de VARIATUS) que designen, sobretot, animals tacats o ratllats: cat. *gatvaire* '*Scyliorhinus stellaris*'; cat. *vairó* '*Naucrates ductor*'; cat. *verat*; occ. *vairat* '*Scomber scombrus*'; fr. ant. *vair* 'cavall tacat', *vaire* 'bou marcat amb una taca blanca', *veres* 'ratlles en els cossos de certs animals' (FEW); llatí medieval *varii* 'tipus d'erminis que tenen la panxa blanca i el llom marró' (Blaise, 1896); cat. ant. *vaire* 'la pell de l'ermini', etc. Pierre Guiraud, en *Structures étymologiques du lexique français* (1967, 30-40) ha considerat *tacheté* ('tacat') un sema lexicogènic molt productiu i ha dreçat una llarga llista de mots afectats per aquesta motivació, una llista sens dubte massa generosa, però a la qual es podria afegir clarament *baila*.

Així, doncs, VARIUS servia per a la denominació d'animals com a adjectiu que podia substantivar-se en masculí o en femení. En llatí, *varia* s'utilitzava per a anomenar una pantera:

> Ita dicta a macularum varietate. (Plini, *ap.* Forcellini, 1858-1860)

o una garsa:

> Picarum genus quoddam. (Plini, *ap.* Forcellini, 1858-1860)

El masculí VARIUS també apareix:

> […] et *varii* a varietate, quos vulgo tructas vocant. (Isidor, *ap.* Baltar Veloso, 1975, *s. v.*)

Es pensava que aquests *varii* eren truites, però una anàlisi comparativa amb altres textos ha permès a Baltar identificar aquesta espècie amb el *Dicentrarchus*

punctatus; és a dir, justament amb el 'pintat' o *baila*. Una identificació de l'espècie —cosa força important!— que no estableix, però, una relació etimològica entre el llat. VARIA i la forma romànica *baila*, objectiu del meu estudi.

Hi ha, doncs, un atribut de la *baila* que es deslliga de tots els altres i que ha esdevingut la matriu semàntica de la majoria dels noms que acompanya i que ha actuat sobre noms de diverses llengües: fr. *bar tacheté*, *bar moucheté*, *loup tigré*; it. *spigola macchiata*, *spigola pinticchiata*; al. *flecker Wolfsbarsch* ('llop marí pigallat'), *geflecker Wolfsbarsch*; angl. *spotted seabass* ('llop marí pigallat'); cat. *pintat*, *llobarro pigallat* (?).

Un dels noms castellans, *trucha de mar*, ha pres el nom de la truita agafant com a base de la metàfora els punts repartits pel cos de tots dos peixos. Quan el *Diccionario de autoridades* defineix el cast. *baila* com

> Cierto género de pescado, que por otro nombre se llama *trucha de mar* por la semejanza que tiene con la de los ríos en el tamaño, color y sabor,

la semblança establerta és correcta sobretot pel que fa al color; és a dir, a les taques dels flancs. García de la Leña (1789) —com ja hem vist, § 3*b*— ho deia clarament:

> [Las bailas] son pintadas como las truchas.

Els noms científics es fan també ressò de les marques externes de la *baila*. Rondelet (1554, 270) l'anomena *Lupus maculatus*. Ja hem vist a quin determinant del nom donen prioritat els biòlegs, *Dicentrarchus punctatus* (§ 2), que reapareix amb un altre nom, *Morone punctatus*, el primer element del qual prové del llatí MORUM 'móra' «per la presenza di macchie nere sul dorso» (Palombi i Santarelli, 1969, 52, n.).

També es pot aplicar el nom a altres espècies cobertes de petites taques o de franges de color. Així, els exemplars joves de *Dicentrarchus labrax* 'llobarro', fr. *loup de mer*, que estan coberts de «pequeñas manchas negruzcas en el borde de ambas dorsales» (Cisternas, 1867, 112; cf. també Riedl, 1986, 698), s'anomenen en valencià *bailetes*, en diminutiu, car es tracta d'individus immadurs (cf. també Boscà, *c.* 1922; Esteve, 1887-1888, 153). Hem vist també que la *baila* designava a Andalusia la 'truita' i el 'capplà'; això potser a causa dels seus «flancos con bandas longitudinales pardas» (Riedl, 1986, 757).

Quant a la forma portuguesa *bailadeira*, cal remarcar que aquest mot només apareix en els diccionaris i que no ha estat recollit en les enquestes directes de G. Vitorino. Penso que es tracta d'una formació pintoresca, d'una homonimització divertida, en cerca de motivació, que ha posat *baila* (< VARIA) en relació amb *bailar* com alguns lexicògrafs havien fet ja (§ 3*c*), i d'aquí un derivat graciós, *bai-*

ladeira, és a dir, 'ballarina', de la mateixa manera que en català de *cullerà* 'habitant de Cullera' s'ha fet, de broma, *cullerot*, o de *botifler* 'membre de l'antiga noblesa mallorquina' s'ha fet *botifarra* (Veny, 1991).

6. Aspectes formals

El pas del llat. VARIA a *baila* en català, castellà i portuguès no presenta problemes seriosos quant a la forma. Mirem d'explicar les formes protètiques, el manteniment del diftong *-ai-*, el canvi *-r-* > *-l-* i la fluctuació de la labial inicial.

Les variants portugueses *avaira*, *avaria* han afegit una *a-* protètica deguda a la fonosintaxi de l'article (*la vaira* → *la avaira*, *una vaira* → *una avaira*).

Pel que fa al vocalisme tònic, hi ha hagut una atracció de la /j/ cap a la vocal accentuada (VARIA > *vaira*); però alguns parlars portuguesos han conservat l'estat del llatí, *varia*, o fins i tot han passat a *varja*, amb la consonantització de la [j]. Aquest diftong *-ai-*, en lloc de passar a la fase *-ei-* en portuguès (FICARIA > *figueira*) o de monoftongar en *-e-* en català i castellà (*figuera*, *higuera*, respectivament), s'ha conservat per arcaisme o potser per influència mossàrab, cosa que no hauria de sorprendre si tenim en compte l'àrea geogràfica meridional dels seus derivats. És interessant constatar la conservació d'aquest diftong en altres derivats catalans de VARIUS: *gatvaire* '*Scyliorhinus stellaris*', *vaire* 'taca d'alga en el fons marí' i cat. ant. 'pell de l'ermini'.

La *r* de VARIA es manté només en onze dels vint-i-tres punts portuguesos estudiats per Vitorino. La resta de llocs peninsulars han canviat *r* per *l*. Aquest canvi té un caràcter irregular (com l'invers *l* > *r*), afavorit per la posició àtona, però coneix molts altres casos. Com a exemples recollits personalment, trobo sense gaire esforç, en posició medial, cat. *sajolida* (< *sajorida* < llat. SATUREIA), mall. *tubulet* (< *ta(m)boret* < àr. *tanbur*), eivissenc *enfalimat* < *enfurismat*, ross. *favolis* 'patilles' (< fr. *favoris*), pallarès *xolís* (< *xorís* < cast. *chorizo*), valencià *coliana* 'panerola, cuca molla' (< cast. *curiana*). El fenomen, com ha demostrat Coromines (1937 [1936]), ha seguit un desenvolupament especial amb mots d'origen àrab; més en castellà que no en català i més en portuguès que no en castellà. Vegem-ne alguns exemples extrets de Coromines: cat. *alboloc* (cast., port. *alboroque*), cast. *quilate* (cat. *quirat*), val. *xalefa* (mall. *xareca*), cat. *matalàs* (cast., port. *almadraque*), etc.

Quant a la *b* inicial de *baila*, cal recordar que es tracta del resultat del betacisme que és propi d'una part de la costa valenciana, de tota la costa andalusa i de gran part de la portuguesa.

Pel que fa a les formes portugueses amb /v/ (*vaira*, *varia*, etc.), aquest so és el que correspon als parlars que distingeixen aquesta consonant labiodental de la bilabial /b/. De fet, en els parlars portuguesos situats al sud de Mondego, on es fa la distinció /v/-/b/, la variant labiodental és predominant sobre la bilabial (de

setze casos, deu de [v] i sis de [b]). Aquesta irregularitat aparent s'explica perquè aquesta àrea de distinció comprèn tanmateix: *a*) punts on el betacisme és sistemàtic («distrito» de Lisboa, probablement a causa de la seva situació en zona «saloia», és a dir, camperols a prop de la capital); *b*) punts on el betacisme és irregular, sobretot a l'Algarve (Vila Real de Santo António, Faro, Olhao, Odeleite, etc.) i de vegades en altres punts. Per aquesta raó trobem casos de /b/ (*baila*, *bárja*) en les localitats 7, 11, 12, 21, 22 i 23 (vegeu el mapa). Gràcies a l'obra de G. Vitorino (1987), he pogut estudiar el comportament fonètic d'aquests parlars en mots amb /v/ originària (*ovas*, *savel*, *cavalo marinho*, etc.) i he pogut constatar que 6-7 són clarament betacistes, que 11-12 presenten fluctuacions i que 21-23 formen part d'una zona de distinció. Es podria pensar que la pronunciació [bˈajlə] de 21-23 s'explica pels contactes amb els pescadors andalusos, com ja ho havia pensat anteriorment Leite de Vasconcelos (1970, 95) en el cas de Vila Real de Santo António. Tanmateix, tenint en compte que les alternances /b/-/v/ afecten altres mots de parlars d'aquesta costa i que es troben també a l'interior de Portugal —al «distrito» de Guarda, per exemple— (Pinto, 1980, 604-605), no es pot tenir en consideració aquest factor; en tot cas, seria complementari d'una tendència d'aquests parlars.

En el cas del català, totes les formes enregistrades apareixen amb *b*: *baila*, *baileta*. Tenint en compte l'àrea valenciana dels significants, ens pot sorprendre l'absència en aquesta costa —deixant de banda el valencià apitxat— de variants amb /v/: l'explicació podria trobar-se en els contactes amb altres pescadors de domini betacista (incloent-hi els andalusos). De totes maneres, recordem que la primera atestació catalana, que devem a Joan Salvador i Riera, de 1722 (§ 3*a*), està representada per la forma *vaira*, que constitueix l'etapa intermèdia entre VARIA i *baila*. Possiblement aquesta grafia correspon a una pronunciació labiodental del mot ([vájrə]) que podria respondre a un manteniment d'aquesta articulació en la Barcelona dels s. XVII i XVIII o bé constituir un residu articulatori derivat de la procedència geogràfica de Salvador: la seva família era originària del Maresme (l'avi era de Calella), on, d'acord amb el testimoni d'Antoni Puigblanc (1832), s'articulava la /v/ encara en el s. XIX. No s'ha d'oblidar tampoc que el mot en qüestió pertany a una llengua de grup, el grup dels pescadors, que tendeix molt sovint a l'arcaisme.

Queda per veure, finalment, la qüestió del gènere. L'ús de VARIUS O VARIA està condicionat, en principi, com a adjectiu, al substantiu que l'acompanya. En llatí, PANTHERA VARIA s'ha reduït a VARIA i probablement LUPUS VARIUS, a VARIUS: en català, *vair(e)* devia ser una elˈlipsi de *hermini vair(e)* i *variat* 'cobertor', de *cobertor variat*. En el cas de *baila* esperaríem més aviat el masculí, però no hem de donar gaire importància a aquests canvis morfològics que es troben ací i allà: així, al costat de *verat* '*Scomber scombrus*' trobem *variada*, en femení, per a referir-se al '*Diplodus vulgaris*'.

7. Conclusió

Així, doncs, després d'una anàlisi de la documentació antiga i de la realitat dialectal, s'imposa una conclusió tan simple com evident: el mot *baila* del portuguès, castellà i català deriva del llatí VARIA en el sentit de 'tacat'. És un exemple més de la fidelitat al fons llatí d'una gran part del vocabulari ictiològic romànic.

10. *Quetsémper*, entre l'erotisme i la litúrgia

I. Introducció[1]

1. Fa temps que m'havia cridat l'atenció l'ictònim *quetsémper*, *Synodus saurus*, un peix que es pesca sovint a les aigües baleàriques, però menyspreat pels pescadors a causa del seu poc valor comercial, tot i que té una certa semblança amb el lluç. M'intrigava, en primer lloc, la paraula, la seva estructura, el seu possible origen; tenia una intuïció que avui intento fonamentar. En segon lloc, m'impressionava la seva profusió de sinònims; entre mots vius, obsolets i fantasma, en registro divuit, gairebé tots de les Illes Balears (i la major part, en qualitat de sinònims dins un mateix sistema dialectal):[2] *salta-en-cony*, *saltamurades*, *saltabardisses*, *boixacriades*, *peix de Sant Francesc*, **peix de Sant Franc*, *llangardaix*, **llangardaix de Sant Francesc*, *quetsémper*, **dragó pardal*, *moll d'ombra*, *rata forastera*, *aranya de sa Curia Blanca*, *hermano*, **veirat*, *pólipo*. Davant tal ventall lèxic no ha d'estranyar que a Mallorca s'hagi generat la parèmia *tenir més noms que un quetsémper*.[3]

Aquests dos aspectes, etimològic i onomasiològic, ofereixen perspectives atraients que s'emmarquen dins la vessant historicista d'Antoni M. Badia, qui, des dels meus anys universitaris, va contagiar-me la passió per la llengua, va guiar els meus primers passos pels viaranys de la filologia i ha estat sempre un model humà de senzillesa, rectitud i fidelitats.

1. Em plau expressar la meva gratitud a Miquel Duran, per la seva generosa informació; a Antoni Corcoll, pel seu suport bibliogràfic; a Cosme Aguiló, per diverses dades dialectals de les costes de Mallorca; a Joan Bastardas, M. Reina Bastardas i Josep Massot, per la lectura atenta i suggeridora que han fet d'aquest treball.

2. En aquesta llista marco amb un asterisc (*) els mots fantasma, inventats o producte d'una confusió.

3. Recollida el 1935 pel P. Miquel Colom (Duran, 1993).

Descripció

2. De la família dels Synodidae, el quetsémper té el cos arrodonit i allargat, amb rugositats a la part dorsal del cap, morro curt i boca grossa armada de dents. És de color gris amarronat, més clar al ventre i amb franges laterals més fosques. Té una línia groga que, per dessota, presenta una sèrie de taques ovalades blau cel, color que reapareix a les aletes; tanmateix, la seva coloració varia segons l'edat. La dimensió habitual és entre 10 i 12 centímetres, però pot arribar als 35 centímetres. Viu solitari en fons rocosos i és freqüent al Mediterrani i costa atlàntica del Marroc, Canàries, Madeira, Açores i Cap Verd; és especialment abundant prop de les Balears. El seu valor alimentici és nul (FNAM, 1989, 410-411; Nadal i Fortià, 1981, 54-55; Bauchot i Pras, 1982, 155-156; Massutí, 1983, 32; HNPC, 1990, 189).

Informació documental i confusió d'espècies

3. Tot i que tenim informació documental sobre alguns dels significants del *quetsémper*, que remunta al s. XVIII, estem mancats de dades geolingüístiques de conjunt pel fet de no figurar aquesta espècie en els atles mariners (*Atlante linguistico mediterraneo*, inèdit; LMP).

El quetsémper, *Synodus saurus* L., s'ha confós qualque vegada amb l'*Aulopus filamentosus* Cloq., segons em comunica Miquel Duran, tot i pertànyer a famílies diferents i presentar característiques peculiars; per exemple, aquest darrer (*lluert* a la costa de Tarragona, *serpentí* i *escàlom* a Menorca) té l'ull més gros i els primers radis de l'aleta dorsal filamentosos (Nadal i Fortià, 1981, 54). L'error arrenca de Gibert (1913, 88), que dona *saltamurades* com a nom de l'*Aulopus filamentosus* a causa de la mala interpretació dels noms científics d'aquesta espècie i del *Synodus saurus* adduïts per Ferrer Aledo (1906, 28).

II. Motivació eròtica

Salta-en-cony

4. La forma allargada, oblonga del quetsémper és la base d'una metàfora fàllica que ha estat força productiva, com veurem, manifestada en un dels seus noms, *salta·n conyo*, que apareix documentat per primera vegada, juntament amb *dragó*, en l'obra *Observations on the epidemical diseases in Minorca* (Londres, 1751), del metge de l'exèrcit britànic George Cleghorn:

> «*An Ophidion Rond.? an Acus lumbriciformis Willough?* Drago, saltan coño».
> (P. 45, nota)

El doctor anglès té dubtes sobre la identificació de l'espècie, però és segur que es tracta del nostre *Synodus saurus*. Aquesta documentació primerenca d'un mot vitand, que no es repetirà posteriorment (com tampoc *boixacriades*), podria explicar-se potser perquè Cleghorn no coneixia a fons el català de Menorca i no en percebia la malícia o bé perquè no posseïa els prejudicis morals de la societat indígena d'aquell temps.

No cal donar exemples de la freqüència d'una transferència metafòrica de caràcter fàl·lic en altres noms de la fauna marina: recordem *carall* (Arenys de Mar), *carall de moro* (Sant Pol de Mar, Arenys), *carallot* (Canet), *pardal de moro* (Mallorca) 'holotúria'; *caraco de rei* 'donzella mascle' (Maó), *pixota* 'metge, *Ophidiun barbatum* L.' (Tarragona), *pixota vermella* 'veta, *Cepola macrophthalma* L.' (Tarragona), el redundant *pixota de carall de Jan* '*Carapus acus*', etc.

Saltamurades, saltabardisses, saltabarques

5. Es tracta de tres noms baleàrics que estudiem agrupats per l'estreta relació que presenten en la seva gènesi semàntica.

Saltamurades és el nom d'Eivissa i Menorca. Massutí (1983, 32) el dona com a forma preferent de les Balears (al costat de *cap sempa*). Tractant-se d'un peix sense valor comercial, la seva documentació procedeix de fonts científiques i lexicogràfiques, igual que la dels altres (geo)sinònims:

> Delaroche (1809, 318): Eivissa.
> «*Osmerus saurus* Lac. [= *Synodus saurus* L.]. Salta murada».

> Pérez Arcas (1865 [1921, 418]):
> «*Lagarto en Canarias, peix de Sant Franch en lemosín,* saltamurada *y veyrat en mallorquín*».

> Barceló Combis (1868, 17): Menorca i Eivissa.
> «*S[aurus] lacerta, Ris[so]. Mall. Capsempa, Peix de San Francesch, Saltabarcas. Men. e Ibiza Salta-muradas. Men. Salta-bardissas*».

> Ferrer Aledo (1906, 28 i 37): Menorca.
> «Salta muradas. *Saurus Lacerta*».

> Buen (1926, 154):
> «*Synodus saurus* (Linnaeus) *(—)*; *en Ibiza*, salta murada».

> DCVB (IX, 1959):
> «*Peix de l'espècie* Saurus lacerta (*Eiv[issa]*), *anomenat en mallorquí* capsempe *i* saltabarques».[4]

4. El DCVB confon, en l'accepció 1, *saltamurades* de Menorca amb l'*Aulopus filamentosus*; cf. § 3.

Encara que Pérez Arcas (1865) atribueixi *saltamurada* al «mallorquín», cal entendre aquest nom geogràfic en el sentit de «balear», tenint en compte que aquella forma no s'usa a Mallorca; la citació del DCVB ja oposa l'eivissenc *saltamurades* al mallorquí *capsempe* i *saltabarques.*

Saltabardisses apareix documentat per a Menorca a Barceló Combis (1868, 17) i l'Arxiduc (1880, 71). Ramis (1811) inclou *saltaberdisas* entre el peix roquer «gustós y saludable» de setembre a gener, i això fa pensar que més aviat es tracta de la rata, *Uranoscopus scaber*,[5] apunta a aquesta identificació la referència de Febrer Cardona (v. 1830) «*Saltabardissas. Pèx*», sense precisar l'espècie ni indicar-ne els equivalents castellà, francès i llatí —com fa habitualment—, identificació confirmada per Ferrer Aledo (1906, 37, *saltaperdissa*), el DCVB i l'LMP (2020); aquest, per al port de Fornells.

Saltabarques és recollit per Barceló Combis (1868, 17) i el DCVB (IX, 1959) per a Mallorca.[6]

6. Quant a la motivació de *saltamurades*, Isabelle Secretan[7] (1988, 86) pensa que és «peut-être dû à sa ressemblance avec le lézard, animal qu'on trouve sur les murs», d'acord amb la comparació que fan altres llengües d'aquesta espècie amb el llangardaix (fr. *lézard*, it. *pesce lucertola*, angl. *lizardfish*); cal comparar també amb els (geo)sinònims *dragó*, *llangardaix* i *llangardaix de Sant Francesc*, tot i que aquests dos darrers probablement no han estat mai populars (cf. § 8).

La consideració de les altres formes paral·leles, *saltabarques* i *saltabardisses*, em va menar a una altra interpretació que prenia per base la poca apreciació gastronòmica del peix, que convidaria els pescadors a tirar-lo de la barca (*saltabarques*)[8] o les peixateres a llençar-lo per les bardisses (*saltabardisses*) o murada avall (*saltamurades*) (Veny, 1993*f*, 233).[9]

Però l'ictiòleg mallorquí Miquel Duran té una altra proposta, que ha tingut l'amabilitat de comunicar-me i que trobo enginyosa, sagaç i definitiva. Duran parteix de les evocacions fàl·liques suggerides per la forma i dimensió del peix, que coneix paral·lels en el *salta-en-cony* menorquí (§ 4) i en el *boixacriades* mallorquí

5. «Peix roquer. És dir bastenagas, donzellas, grívias, juglans, masots, roquers genovesos y *saltaberdisas*. Setembre fins janer». Vegeu també l'edició de Miquel Melià, «Un manuscrit sobre ictiologia menorquina del fons de la Biblioteca de la Real», *Randa*, 11, *Homenatge a Francesc de B. Moll / 3*, 129.

6. Navarrete (1898, 154) recull *salta-barcas* també per a Andalusia.

7. Que també confon el *saltamurades* amb l'*Aulopus filamentosus* (cf. § 3).

8. Deia aleshores (Veny, 1993*f*, 233): «étant donné que *saltamurades* ne se dit pas d'un lézard en catalan, on conçoit difficilement la métaphore basée sur ce nom; je partirais plutôt de l'idée de 'faire sauter le poisson par les murailles', c'est-à -dire, le jeter parce qu'il n'est pas de qualité».

9. Respecte als compostos *tombanaus* 'xanguet' (Aguiló) i *tombanavios* 'cria de la sardina' (Griera, 1923, 74) que Secretan (1988, 92) relaciona amb «peut-être le fait qu'on rejette ce poisson à la mer dès qu'on le pêche», crec que més aviat són mots d'origen irònic.

(cf. § 7). Això li permet concloure que «la denominació de *saltamurades* és maliciosa, que la seva component principal és el verb *saltar* entès no en el sentit passiu d'ésser tirat per poca cosa, sinó en el sentit actiu de "fer el salt", de transgredir les normes dels bons costums». El parangó amb *saltamarges* «home que cerca les ocasions d'obtenir il·lícitament el favor de les dones» reforça la seva interpretació; i encara més el *salta·n-conyo* menorquí. Igualment *saltabarques* com a 'mare d'anfós, *Apogon imberbis*' (Alqueria Blanca) presenta un metaforisme fàl·lic basat probablement en el color vermell del peix.[10]

D'altra banda, el fet de dir-se *saltabardissa* (o *saltaperdissa*) també la rata de mar (*Uranoscopus scaber*), espècie de carn apreciada, resta valor a la meva anterior argumentació.

7. Una darrera denominació de caràcter sexual és el mallorquí *boixacriades*. Mot expressiu, pintoresc, vitand, absent de la documentació. L'he recollit a Palma, Felanitx, s'Alqueria Blanca, Artà, Campos. A Eivissa és un «peix de forma arrodonida que serveix per a fer esca» (Ribas, 1991) que podria no ser la mateixa espècie. El primer element del compost és el present del verb *boixar* 'conèixer carnalment', desenvolupament semàntic insular (metafòric i eufemístic) a partir de 'posar la boixa al carro'. El mateix recurs metafòric eròtic trobem en un altre peix d'Eivissa, *pixa de moro*, semblant al saltamurades però no identificat (Ribas, 1991).

III. Motivació religiosa

Peix de Sant Francesc

8. Vet aquí la documentació d'aquest nom:

> Puig (1786, 267):
> «*Pescado de S. Francisco*».

En aquesta llista de peixos de les aigües mallorquines del regent de la Reial Audiència Jorge de Puig, redactada en castellà (o amb aquesta intenció), a més de noms mallorquins no traduïts (*bot*, *cap-pla*, *esparray*, *mèlvara*, etc.) i d'adaptacions formals (*cabote* → *cabot*, cast. *gobio*; *origüela* → *oriola*, cast. *bejel*, etc.), s'hi troben calcs com aquest de *pescado de S. Francisco* (entre altres com *clérigo* → *capellà*, *Trisopterus minutus capelanus*; *gallo* → cat. *gall* [*de Sant Pere*], cast. *Pez de San Pedro*, *Zeus faber*). Es tracta de la primera testificació, per via indirecta, d'aquest

10. Vegeu, semblantment, la metàfora cromàtica, però inversa, de *vit* 'penis' → *vitet* 'coralet'.

ictiònim (Veny, 1994*b*). Remarquem també la traducció de *peix* pel cast. *pescado* i no *pez*, com esperaríem (*pez de San Pedro*, *pez espada*, *pez ballesta*, etc.); hom podria pensar que el regent botifler s'estimava més els peixos al plat que en llur propi medi, però el nostre judici seria precipitat, car en el castellà de l'època era freqüent l'equivalència *pescado* = *pez*.[11]

Noticia (1791, 20):
«*Peix de S. Francesch*».
En aquesta relació tots els noms de peixos estan en mallorquí, sense traducció.

Bover (1836, 24):
«*Pex de S. Francesch*».

Reapareix a la llista de Bover (1864, 25) però sense traducció castellana, tot i que l'autor tradueix bastants noms catalans de la llista, a més d'afegir-hi algunes espècies.

Barceló Combis (1868, 17):
«*S[aurus] lacerta*, *Ris[so] Mall[orca], Capsempa*, *Peix de San Francesch*, *Saltabarcas*».

Salvat (v. 1912):
«Peix de Sant Francesch. *Peix de la fam[ília] dels scopèlits*. Pez de San Francisco».

No apareix a l'edició de 1933.

DCVB (VIII, 1957):
«Peix de Sant Francesc. Peix de l'espècie *Saurus lacerta* (*Val[ència]*, *Mall[orca]*)».

La motivació d'aquest significant hagionímic deu basar-se en el fet que el *Synodus saurus* és un peix d'escàs valor econòmic. Ja ho deia Delaroche (1809, 318): «On ne fait aucun cas de sa chair». Un peix poc valorat, que acolliria només la caritat de sant Francesc, amic de tots els animals.

És un nom que no s'ha prolongat per via popular, si és que ho va arribar a ser. El nom castellà *pez de San Francisco* és, al meu entendre, una traducció del nom català, atès que només apareix en els catàlegs de fauna marina però no en els diccionaris de llengua.

11. Asso (1801, 47): no usa altra forma: «El "corball" es un pescado aplanado y plateado» (p. 36); «"castañola". Es pescado peculiar del mar de Cataluña» (p. 38): vegeu la definició de *pescado* de *Autoridades*: «Nombre que se da a todo género de peces. Llámase así porque se pueden pescar».

La variant *llargandaix de Sant Francesch*, que trobem esporàdicament (Del Cerro i Portas, 1984, 12), ha de constituir una formació artificial sobre *peix de Sant Francesc* amb substitució del nucli per *llargandaix*, nom que aporta Nadal i Fortià (1981, 54, *llangardaix*).

Un mot fantasma: peix de Sant Franc

9. A principis del s. XIX apareix una forma curiosa, *peix de Sant Franc*, en l'obra de l'erudit naturalista Ignacio de Asso, «Introducción a la ichtyología oriental de España»:

> Asso (1801, 47):
> Salmo saurus *dentibus exterioribus acutis, interioribus globosis confertis. - En el Museo de Madrid con el nombre lemosino* Peix de S. Franch. - *El Sr. Pennant me escribió que se halla en el estrecho de Gibraltar. - Es pescado de un pie: el lomo pardo, y los costados pajizos.*[12] *Los dientes exteriores agudos y algo corvos: los interiores globosos y apiñados; unas espinas muy sutiles junto a los ojos. La cola bífida.*

Sobta un xic aquesta variant del determinant: *Sant Franc* en comptes de *Sant Francesc*. No per l'absència en català d'expansions basades en noms de sant (tenim *gall de Sant Pere*, *peix de Sant Pau*, *peix de Sant Rafael*, *llengua de Sant Pau*), sinó per l'absència d'un sant que, amb aquest nom, hagi estat popular a les terres catalanes; Tagliavini (1982, II, 271-272) esmenta dos *San Franco*, eremites dels s. V i VI, que no han gaudit de cap devoció a casa nostra. Es tracta versemblantment d'un mot fantasma. Recordem que Asso, el primer que cita aquesta variant, basa la seva informació en els peixos observats a Sant Sebastià i a la peixateria de Saragossa, així com en els que va rebre de Barcelona i «los que pude determinar con exactitud en el Real Gabinete de Historia Natural de Madrid» (p. 28-29). En aquest museu diversos naturalistes enviaven peixos dissecats acompanyats de llistes que contenien els noms vulgars, entre els quals no faltaven els de llengua catalana, fossin de Catalunya, de València o de les Balears. Christóval Vilella (1786) va fer una bona aportació d'espècies, no solament ictiològiques, de Mallorca, i el mateix va fer Mariano Bru (1778) amb la fauna marina de València. La meva opinió és que en una d'aquestes llistes, dels esmentats naturalistes o d'altres, devia figurar el nom *peix de Sant Franch* però com a abreviació de *peix de Sant Francesch*, abreviació molt habitual en la llengua antiga, i concretament del s. XVIII. En la documentació que addueix Ramon Carreté (2010) en la seva tesi sobre onomàstica de Balsareny figuren aquests antropònims:

12. Si en la descripció d'Asso no apareixen els colors blau, groc, etc., que caracteritzen l'espècie, és a causa de l'observació de peixos dissecats que l'ictiòleg aragonès practicava al Museu de Madrid.

Franch. *[= Francesch] Vilar, menor (1760).*
Franch. *[Francesch] Vilà, dit Artesà (1775).*

Es tracta, per tant, d'una paraula fantasma, com moltes altres, tan ben estudiades per Joan Bastardas (1961)[13] i que ha conegut una transfusió lèxica de prop d'un segle. Ha saltat impunement de naturalista en naturalista i avui figura en catàlegs generals de fauna marina que ho acullen tot sense destriar el gra de la palla (Vera, 1992, 360). D'Asso va passar a Pérez Arcas (1865 [1921, 418]), que recull el mot «llemosí» de la seva font («*peix de S. Franch en lemosin*»), i a Rafael Cisternas (1867, 33), que dona el mot com a propi de València; d'aquest es transfereix a Esteve (1887-1888, 156), a Navarrete (1898, 154, com a nom de Catalunya i València) i a L. Pardo (1919, 18). Reapareix després en obres de conjunt (Lozano Cabo, 1963).

El quetsémper i la litúrgia

10. El nom *quetsémper* es troba exclusivament a Mallorca i es documenta des del s. XIX:

Barceló Combis (1868, 17):
«Cap-sempa, *peix de Sant Francesch*, *saltabarcas*».

Navarrete (1898, 154-155):
«Saurus fasciatus. *Pez de S. Francisco. Peix de Sant Franc. Cap-sempa. Saltabarcas* (Andalucía)».

Griera (1923, 42):
«Capsampé *m. [katsampé]. Peix llarg amb ratlles grogues i panxa blanca (Mallorca)*».

Buen (1926, 154):
«*vulg. dragó*, cap sempá; *en Ibiza* salta murada. *Todo el litoral balear*, *Bahia de Palma*; *Acuario*».

DCVB (II, 1964):
«Capsempe. *Peix de la família dels copèlids*: Saurus lacerta *(Mall[orca]), Té el cos cilíndric, escatós, i l'aleta dorsal curta i situada a mitjan llargària del cos*».

13. Vegeu també Germà Colón, «Un fantasma interlingüístico: de "piscator regis" y "kingfisher" a "rall"», a *Antiqua et nova Romania*: *Estudios Lingüísticos y Filológicos en Honor del Prof. José Mondéjar*, Universidad de Granada, 1993, 247-252; Joan Veny, «El valencià antic *saura* 'gralla' no és un mot fantasma», a A. Ferrando i A. Hauf (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, 307-317, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 6 (reproduït a J. Veny, *Dialectologia filològica*, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993*d*, II, 1-117).

Massutí (1983, 32):
«*Saltamurades*, cap sempa *(dragón)*».

Peces de Baleares (1984, làmina II):
«cap semper».

La informació de Griera (1923) es repeteix a Griera (*Tresor*) («*Capsampé*. Nom de peix») i és la font d'I. Secretan (1988, 185 i 305). La de Buen (1926), *capsempà*, és transferida a Vera (1992).

Una ullada a aquesta llista revela una gran profusió de variants formals escrites que intenten reflectir formes fonètiques oscil·lants com [kats'emper], [kɛts'empe] (Santanyí), [katsémpe], [k̬ats'empe] (Llombards) [kats'ɛmpɛ] (Llucmajor, DCVB), [kɛts'ɛmpɛ] (Colònia de Sant Pere [Artà]), [kens'ɛmpe], [k̬ans'ɛmpe] (Palma de Mallorca), [kɛts'empe] (Campos, Santanyí),[14] però que a voltes són resultat de defectes de transcripció (o potser tipogràfics), com són els casos dels oxítons *capsampé* i *capsempà*, totalment inexistents. Avançaré que les variants amb *cap* no corresponen a l'etimologia del mot sinó que són fruit d'una ultracorrecció ajudada per l'etimologia popular.

Un quetsémper no ictionímic

11. Abans d'intentar una aproximació etimològica i motivacional, serà bo donar a conèixer el significat no ictionímic de què s'ha revestit el mot a Mallorca, no registrat, per cert, a cap font lexicogràfica.

Es tracta d'un significat de contorns semàntics poc definits, que gira entorn de la idea de 'capbuit, eixelebrat' i que pot acostar-se a la de 'astut, molest, pocavergonya'; són mots mallorquins equivalents *pardal*, *trel·lerel* [o *trel·lareel·la*] (aquest darrer mot, absent també dels diccionaris exhaustius): «Ha vengut es *quetsémper* des Rafal». «Estàs fet un *quetsémper*».

Les variants recollides coincideixen amb les ictionímiques, però no totes:

[kats'emper] (Porreres), [kats'empe] (Santa Margalida), [kats'ɛmpe] (Andratx), [kats'ɛmpɛ] (Andratx, Santa Margalida, Petra), [k̬ansémper] (Felanitx).[15]

14. La informació relativa a Santanyí, es Llombards i sa Colònia de Sant Pere procedeix de Cosme Aguiló; la de Palma, d'una enquesta feta as Portitxol (23 juliol 1973); la de Campos, dels coneixements ictionímics que tinc a través de pescadors de sa Colònia de Sant Jordi, sa Ràpita i s'Estanyol. Miquel Duran em comunica que la forma [kats'ɛmpɛ] és la que ha sentit als pescadors.

15. Dec la informació de Santa Margalida a Rafel Crespí; la d'Andratx a Rosa Calafat; la de Felanitx, a Josep Grimalt; la de Porreres, a Joan Melià. A tots, el meu agraïment. La localització de Petra ha estat extreta del DCVB, on figura amb el sentit ictionímic, cosa poc probable tractant-se d'un poble d'interior.

Etimologia

12. Quin és l'ètim de *quetsémper*? Els nostres etimologistes o no s'han manifestat, després de recollir el mot (Alcover-Moll, DCVB) o no l'han inclòs en el corpus de mots estudiats (DECat), probablement per error d'alfabetització i no per desig de defugir el problema. Secretan (1988, 305) insereix l'ictiònim en el capítol dels *Incognita*.

Els qui van donar forma gràfica a un nom tan estrany van ser traïts per les fortes assimilacions consonàntiques del mallorquí, on *capsec* sona [kats'ək] o *captinyós* esdevé [kattiɲós] i on es recupera la [p] en una pronunciació lenta, emfàtica, amb pausa després de *cap*. Com veurem, el *cap* no exerceix cap paper en la formació d'aquest ictiònim. Fa temps que vaig tenir una intuïció sobre l'origen lingüístic del mot *quetsémper*. Abans d'exposar-la, volia reunir documentació. El fet que naturalistes tan solvents com Miquel Duran —i fins i tot un modest pescador (cf. § 14)—, de manera independent, coincidissin amb mi, donava versemblança a la meva proposta i, alhora, mostrava la seva simplicitat. Però les intuïcions etimològiques s'han de recolzar en dades, s'han de revestir d'una certa erudició, s'han d'exhibir arguments comparatius per a fomentar-les; altrament, se les emporta el vent de la improvisació i de la lleugeresa.

a) *La pregària en llatí*

13. És ben sabut que durant segles el llatí ha estat la llengua litúrgica de l'Església romana. La missa, l'administració de sagraments, etc., es realitzava en aquesta llengua. Les oracions del poble («Déu vos salve, Maria […]»; «Santa Maria, Mare de Déu […]»), en canvi, es resaven en català, tret de la doxologia

> Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.
> Sicut erat in principio *et nunc et semper* et in saecula
> saeculorum. Amen.

El *Gloria Patri* és una fórmula litúrgica d'origen bíblic que ja apareix al s. IV i que al s. VI es troba estesa arreu (Siffrin; Gaillard, 1963). A Mallorca ha de ser molt antic el seu ús, tot i que és difícil documentar-lo per tal com la doctrina cristiana no incloïa el *Gloria* entre les oracions, sinó que anava en altres contextos, com en el de la manera de passar el rosari. El primer exemple el trobem a la *Pràctica cristiana per obrar amb perfecció*), de Joan Binimelis Puig (Palma, 1807, 126), on s'ensenya com resar el «Trisagi de la Santíssima Trinidat». A la introducció diu: «Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto. Sicut erat, etc.». Tot i que aquesta doxologia apareix traduïda al català en els textos que van de 1896 a 1931 del *Catecisme*

de la doctrina cristiana dels bisbes Nadal i Salvà, en enunciar-se els misteris continua dient-se: «En memòria —i veneració— d'aquest misteri resarem un pare nostro, deu avemaries i un *Gloria Patri*», pres probablement del P. Ledesma (1849).[16]

La meva tesi és que el segment «et nunc et semper» és l'origen del *quetsémper*. Es tractava d'una oració dita en una llengua que el poble només coneixia en el context de l'església o formant part d'actes piadosos, però que no entenia o entenia a mitges i que, de tota manera, causava una certa estranyesa, una singularitat, que obria el camí a la facècia.

Com a mostra de la popularitat de la doxologia trobem el començament inserit en un romanç religiós recollit pel P. Ginard Bauçà a Pollença:

El Bon Jesuset

El Bon Jesuset, com era xiquet
prenia de lletra en un llibret d'or.
Los àngels cantaven, Maria ballava,
Josep feia el so. Idò, idò, idò!
Gloria Patri et Filiò.
Quan les monges canten no diuen això.
Diuen altres coses, són coses de Déu,
resen el rosari a la Mare de Déu.
La Mare de Déu, com era xiqueta,
anava a costura a aprendre de lletra.

I el contrast català/llatí del *Pare nostre* i l'*Ave Maria*, d'un costat, i el *Gloria Patri*, de l'altre, es fa palès en aquest *Parenostre dels sabaters* del mateix *Cançoner popular de Mallorca* (Ginard Bauçà, III, 1970, 269):

Pare nostro, vós qui estau
assegut a sa cadira,
amb s'alena jussolau
i del cel tothom vos mira.
Direm «el nostro pa de cada dia»:
sa nostra pardaleria
un dia s'ha d'acabar.
Direm «Déu vos salve Maria»:
vós qui sou plena de graci',
si d'aquest món m'apartàssiu,
que hi ha molta dolentia!
Direm «Santa Maria»:

16. Em plau de regraciar el P. Josep Amengual per l'útil informació que sobre aquests aspectes va tenir l'amabilitat de fornir-me.

vós qui sou Mare de Déu,
cadascú vol lo que és seu;
si no és 'vui, un altre dia.
Glòria Patri, Senyor,
vós qui estau a les altures:
si voleu veure figures,
anau a l'altar major.
Direm el «sicut erat»,
però amb un «principiò»,
i es qui no me creurà a jo,
se morirà condemnat
i a dins l'infern cremat,
que és de lo que tenim por.

El canvi de codi lingüístic en el *Gloria* donava peu a les deformacions jocoses, facecioses, com es veu en aquests exemples d'Eivissa:

Glori, padri, filiu, t'esperitu santu,
secuteri, encansipi, encansempi,
seculà, seculòrum, amén.

Glori, padri, filiu, l'esperitu santu,
encanteri, enc que em sipi, enc que en sembri,
secorrar, secorròrum.[17]

També podia generar qualque joc de paraules, com es pot veure a l'anècdota que ens conta Francesc de B. Moll relativa al senyor Manso, dispeser a casa del qual s'allotjava mossèn Alcover:

—Sap quina és l'herba més antiga?
Vaig cavil·lar una mica i li vaig dir que no hi queia. Ell, somrient tot satisfet, va dir:
—Doncs més antiga és la Cicuta.
—Per què? —vaig demanar jo.
—Perquè sicut'erat in principio…
Em va fer gràcia, i també a mossèn Alcover, que va esclafir la seva rialla sorollosa.[18]

17. Informació de J. Serra. Les deformacions podien afectar també el *Pater noster*: «*Pater nòster cubi seli, Patris nostris cofitelli, Patris nostris, patris fèlis, patris nòster, Pàter cèlis*» (Dolç, 1985, 169).
18. F. de B. Moll, *Els meus primers trenta anys*, Palma de Mallorca, 1970, 133.

b) *La lexicalització de «et nunc et semper»*

14. Un cop feta palesa la popularitat del *Gloria Patri* i com el poble jugava irrespectuosament amb aquesta doxologia o amb els seus elements, no serà difícil acceptar que una part, «et nunc et semper», sigui la base del lexema *quetsémper*, de pronunciació variable, descompost, a partir de *et n/un/c-et-semper* (pron. [enn'unkets'emper], en *en un quetsémper*, d'on s'ha després *quetsémper*, que ha pres el sentit pejoratiu de 'capbuit, persona eixelebrada, astuta, de poc seny'. Quina és, però, la motivació del canvi semàntic?

És evident que la transferència semàntica que sofreixen els mots i expressions llatins en esdevenir populars és a vegades transparent, però d'altres resulta opaca. Per al primer cas, és clara la relació de *sursumcorda* 'persona elevada, de la major categoria' (DCVB) amb el *sursum corda* del prefaci de la missa quan tots els fidels s'aixequen. *Fer sanctus* (o *santos*) a qualcú 'humiliar-s'hi adulant-lo' recorda el final del prefaci quan es repeteix *sanctus* tres vegades, sona la campana i els feels es peguen tres cops al pit. No estranya tampoc que en algun lloc de Mallorca *gloriapatri* passi a designar 'vèrtebra de l'espinada' si per metonímia aquesta s'anomena *rosari de s'esquena*. O que en dialectes francesos *hosanna*, amb les seves variants formals (en hebreu 'salveu, us ho prego'), signifiqui 'boix' per les branques d'aquesta planta que els fidels portaven en la processó del Ram (FEW, *s. v.*). O que *sicutérat* 'persona que ocupa el segon lloc en responsabilitat, segon d'a bord',[19] hagi pres aquest sentit perquè *Sicut erat*… va després del *Gloria Patri*…[20]

Però sovint no es veu fàcilment una connexió semàntica entre el mot o expressió llatins popularitzats i la forma originària. Que *asperges* passi del significat de 'començament de l'antífona que canten a l'església en la cerimònia de l'aspersió' o del de 'acte d'esquitxament amb aigua beneita als feels abans de començar la missa major' al significat, per metonímia, de 'salpasser' o que *quedar-se asperges* signifiqui 'quedar-se sense obtenir el que es desitjava' o *estar asperges* 'estar en dejú' són canvis revestits d'una certa lògica; però el canvi a 'flastomia' ja resulta més opac. Com tampoc no és transparent la mutació de *antifonari* 'llibre que conté les antífones o versicles que es resen o canten abans i després de cada salm' en *tafanari* 'anques, cul' o el sentit que ha adquirit una modificació de *antífona* en l'expressió rossellonesa *batre l'antifla* 'córrer la gandaina, trescar d'un lloc a l'altre, vagabundejar'. *Tu*

19. Informació que dec a l'amistat d'Amadeu J. Soberanas.

20. Certes actuacions circumstancials són la justificació de canvis semàntics abruptes, com el de l'alguerès *pater-ave* 'papu', explicat així: «Lo sagrestà eixia cada dia, després de tocades les oracions, vestit amb una "cotta" blanca i un "cuguddu" [caputxa] que li tapava la cara i deia: Un "paterave" per les ànimes santes del Purgatori. Així vestit, feia por als minyons» (Corbera, 2000, 215). Deixem de banda els malnoms o motius originats per metonímia, com, per exemple, *lo Quitolis* (Cambrils), perquè cantava el «*Qui tollis* peccata mundi» (Enric Moreu-Rey, *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona, Millà, 1981, 194).

autem —com ens ha mostrat Joan Bastardas (1989)— s'ha revestit de múltiples accepcions a través d'un procés semàntic complex: 'persona o cosa considerada la més important en un afer', 'maneig', 'baluerna', 'fastuositat', 'esguerro gran', 'embolic', 'el sursumcorda'. Sorprèn que en parlars francesos, *fratrès* designi el 'perruquer' i que en parlars occitans *da nobis hodie* sigui sinònim de 'gata maula' (FEW). Sense apartar-nos de la doxologia que ens ocupa, també és fosc el *sicutera* 'sèrie de cops, tupada' que el DCVB recull per al Lluçanès (i que contrasta amb el més transparent *sicutérat* esmentat suara). El 1977, a propòsit dels llatinismes de l'eivissenc, deia que aquests anaven lluny del seu punt de partida (Veny, 1977*a*). S'hi han referit després, amb eloqüència, tant Miquel Dolç (1985, 169):

> [El llatí eclesiàstic] serà susceptible de totes les adaptacions, transformacions i desfiguracions. No tindrà, escapat de la gramàtica, cap llei ni cap norma. Mantindrà d'aquesta manera, alliberat de noses, una vitalitat estranya, intrèpida i descordada,

com Joan Bastardas (1989, 805):

> Ja hem dit que els mots i expressions llatines procedents de la litúrgia (l'*oremus*, el *sursum corda*, el cast. *busilis*, etc.) adquireixen en la llengua popular significats molt allunyats de l'originari i, sovint, pintorescos, perquè hi ha en l'adopció dels termes llatins una intenció paròdica més o menys manifesta, i també, perquè, tret de la seva llengua i del seu context habitual i transplantat a un terreny estrany, el mot llatí perd la seva consistència semàntica. Llavors sembla inútil de cercar lògica i raó en aquelles coses que es mouen sense lògica ni raó.

És en aquest darrer grup que cal situar el nostre *quetsémper* amb el valor semàntic de 'eixelebrat' nascut a l'escalf de l'humor, de la ironia, i que els mariners mallorquins van aplicar al *Synodus saurus*, també a l'escalf de la ironia i en relació amb l'escassa qualitat d'aquesta espècie marina (vegeu *peix de Sant Francesc*, *hermano*). Aneu a saber si en la propagació d'aquest nom, com en el de *peix de Sant Francesc*, glatia el desig eufemístic de contrarestar els sinònims eròtics, indelicats, del peix (*boixacriades*, *salta-en-cony*, *saltamurades*, etc.) amb un mot que ressonava en l'església o en actes religiosos. Fa cinquanta anys, hi havia gent de mar que endevinava, intuïa aquell segell litúrgic. Les paraules de Miquel Duran (1993) són en aquest respecte, prou eloqüents:

> La primera vegada que vaig sentir dir aquest nom fou devers els anys 1947 o 1948, per boca d'un pescador alcudienc, que me'n digué en primer lloc el nom groller que tots sabem i que ningú no escriu, indicant-me tot seguit que tothom li diu *capsempe* perquè aquest és un mot molt decent *ja que el diuen els capellans a missa*.

IV. Altres motivacions

La metàfora

15. La protecció del dors del peix per unes plaques òssies molt rugoses ha donat peu a la comparació amb la pell del *dragó* (*Gecko*) i d'aquí ve aquest nom, que és el primer del qual posseïm documentació més antiga, juntament amb *salta-en-cony*. Com hem vist, el metge britànic Cleghorn ja l'inclou en la seva llista de peixos de Menorca de 1751 (cf. § 4). Efectivament, és mot de Menorca, segons confirma Ferrer Aledo (1906, 33, i 1930, 250); Buen (1926, 154) el considera balear; efectivament C. Aguiló l'ha recollit a sa Colònia de Sant Pere (Artà). També es coneix a les costes de Barcelona i Tarragona (Gibert, 1913, 88).

Fernando de Buen (1926) cita la variant *dragó pardal* (recollida per F. Lozano Cabo, 1963), que no he trobat en cap altra font ni he sentit a cap pescador. Podria tractar-se de dos sinònims i aleshores *pardal* ('penis' en mallorquí) engruixiria el grup de motivacions fàl·liques.[21] El mateix Buen esmenta el *drac marí* com un altre sinònim d'aquesta espècie, localitzada a «Levante», però tampoc no en tinc cap altra referència.

Un altre nom, *llargandaix* (Nadal i Fortià, 1981, 54-55), coneixeria la mateixa motivació —o bé a partir dels seus colors (Secretan, 1988, 186)—, però dubto del seu caràcter popular; sembla més aviat una traducció del fr. *lézard*, it. *pesce lucertola*. Igualment artificial és l'híbrid *llargandaix de Sant Francesc* (cf. § 6).

Pendiente o *pendente* (Santanyí, Alqueria Blanca, Llombards) deu basar la seva motivació en la longitud del peix, comparada amb una arracada.

La ironia

16. Altres significants es basen en el nom d'un altre peix, més o menys semblant, seguit d'un determinant d'inspiració irònica que posa en relleu la seva escassa qualitat, encara que sigui d'una manera molt indirecta. El *moll d'ombra* (Felanitx, Capdepera, Colònia de Sant Pere) és comparat amb un moll descolorit, que no s'ha desenrotllat prou. La *rata forastera* és equiparada a la *rata* (*Uranoscopus scaber*) però considerada *de fora* amb sentit pejoratiu. La *aranya de sa Curia Blanca* té per base la *aranya* (*Trachinus* sp. pl.) amb un modificador toponímic, alteració fonètica de *s'Alqueria Blanca*;[22] el nucli correspon a un peix preuat, l'*aranya*, però segueix un determinant, referent a un poblet del municipi de Santanyí, que, amb els semes de 'petit', 'foraviler', 'inculte', rebaixa la categoria de l'espècie.

21. Recordem la denominació metafòrica mallorquina *pardal de moro* 'holotúria'.

22. L'evolució degué ser aquesta: *s'alqueria* > *s'auqueria* > *s'uqueria* > *s'acuria* (metàtesi vocàlica) > *sa curia*.

Un altre nom mallorquí del nostre peix és *hermano*, un castellanisme d'una certa implantació a l'illa. Ja el recull Figuera (1840):

> Subjecte qui du hàbit religiós, habita entre religiosos i no és novici ni profes.

I també Amengual (1858-1878):

> *El lego o donado de alguna comunidad regular*. Frare lleg. // Ningú li diu «com va hermano» *fr. No té un ca qui li llatr*

amb una unitat fraseològica que és indici del seu arrelament. Probablement el sentit de 'religiós que no té opció a les sagrades ordes, de rang inferior a aquell qui les ha rebudes' equiparat, en el marc de la ironia, a la idea 'de baixa qualitat', com en el cas de *hermano*, deu ser la base de la transferència semàntica.

Altres

17. El significant *veyrat*, adduït per Pérez Arcas (1865 [1921, 418], cf. § 5) com a «mallorquín», al costat de *saltamurades*, no l'he vist confirmat en cap altre autor ni, per descomptat, en cap recull de parla viva. El degué extreure de Ramis (1814, 13), com va prendre *saltamurades* de Delaroche, tot esmenant un possible error de l'historiador menorquí que atribueix *sorell* a *Salmo saurus* (= *Synodus saurus*) i *veyrat* a *Scomber trachurus* (= *Trachurus trachurus*). *Veyrat* resta una forma isolada, un nàufrag onomasiològic procedent de la confusió d'espècies.

Finalment, ignoro la motivació d'una forma recent, *pólipo* (Palma de Mallorca).

V. Conclusions

18. Al final d'aquest estudi, on he abordat aspectes onomasiològics, diacrònics, culturals i etimològics relatius al *Synodus saurus*, hem pujat un graó en el coneixement de la història lingüística dels nostres peixos. Els resultats, en síntesi, són aquests:

1) S'ha fet palesa la frondosa creativitat lèxica entorn del *quetsémper*, especialment a les Balears a causa de l'abundància d'aquesta espècie; la forma del peix i el seu nul valor econòmic han provocat aquestes denominacions que graviten bàsicament entre dos pols oposats: la metàfora eròtica i el llatí eclesiàstic.

2) El *quetsémper* constitueix la lexicalització —singularíssima, sembla, en el conjunt de la Romània— d'un segment del versicle «Sicut erat in principio *et nunc et semper*…», que, sense una transferència semàntica lògica, com passa en alguns altres llatinismes, ha adquirit un valor pejoratiu aplicat a persones i també al

Synodus saurus; una mostra més de la influència de l'Església en la innovació lèxica dels nostres parlars.

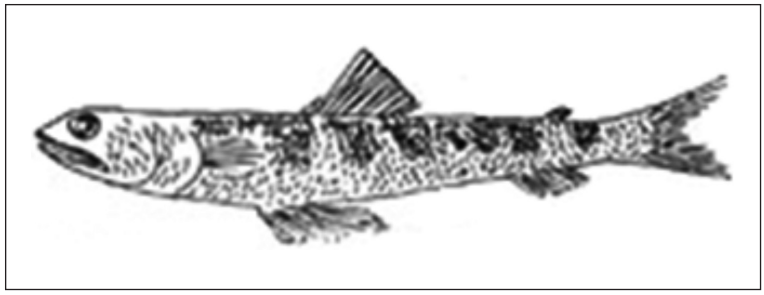

Synodus saurus.
(Dibuix de l'autor)

3) L'establiment d'aquesta etimologia de base litúrgica m'ha permès de proposar una forma normativa, *quetsémper*, fidel al seu origen, enfront del caos marejador de formes adulterades (*cap sempà*) i fantasmals (*cap sempà*, *cap sampé*) que, en la seva expressió escrita, s'han arrossegat entre ictiòlegs i lexicògrafs, des de fa més d'un segle.

4) L'estudi de tots els significants i la recerca de les seves fonts m'ha permès de detectar el caràcter fantasmal de *peix de Sant Franc(h)* —un sant absent del nostre santoral—, originat en la tradicional abreviació de *Francesch*.

11. *Pedaç*, *passard*: tradició, occitanisme i modernitat en els noms dels pleuronectiformes

Introducció

1. L'objectiu de la meva comunicació és doble: 1) presentar el conjunt dels mots catalans que designen el *Bothus podas*, tractant d'explicar la seva motivació i de veure en quina mesura han estat acceptats per la normativa: el terme *tacó* ocuparà una part important de la meva exposició atesa la novetat de la meva contribució amb relació a l'única proposta etimològica feta fins ara; 2) comentar els noms de dos pleuronectiformes més: el *passard* del tortosí, ignorat pels nostres diccionaris dialectals, i el *turbot*, per al qual una antiga transmissió lèxica ha fet creure que es tractava d'un mot tradicional català.[1]

I. Pedaç i altres denominacions catalanes del *Bothus podas*

Tacó

2. Ha estat a partir de l'etimologia que Coromines suggereix per al mot *tacó*, un dels noms catalans del *Bothus podas* Delaroche, que he cregut interessant reprendre el tema per tal d'avançar una altra proposta que considero més versemblant i que té en compte: 1) l'aspecte físic de l'espècie, que es troba a l'origen de la metàfora engendrada; 2) altres formes romàniques congèneres.

3. El *Bothus podas* pertany a l'ordre dels pleuronectiformes, o peixos plans, i a la família dels Bothidae. Devem a F. E. Delaroche la primera descripció completa d'aquesta espècie, coneguda a les Illes Balears amb el nom de *pedaç* (deformat en

1. Em plau regraciar profundament Miquel Duran per la seva preciosa informació.

podas, cf. § 7).[2] Havent passat a Eivissa i Mallorca els mesos de desembre de 1807 i de gener i febrer de 1808 en qualitat de naturalista, com a membre de la comissió encarregada de seguir la mesura del meridià, Delaroche va dedicar una part del seu temps a estudiar els peixos de la mar baleàrica, dels quals va portar un centenar d'espècies noves o poc conegudes al Museu d'Història Natural de París (Delaroche, 1809, 99-101). Vet aquí el que ens diu de l'espècie *Pleuronectes podas* (terminologia modificada després d'una millora taxonòmica en *Bothus podas podas*), que il·lustra amb un dibuix:

> Le corps est ovale, très élargi dans sa partie antérieure, extrêmement aplati, beaucoup plus que dans le *Pl. rhombus*. Sa longueur totale dépasse rarement deux décimètres. Sa couleur est blanche en dessous, brune en dessus, avec des taches ocellées nombreuses, blanchâtres, assez peu prononcées. Sa surface est dépourvue d'aiguillons; mais les petites écailles ciliées dont elle est couverte la rendent dure au toucher. La ligne latérale forme d'abord une courbure très forte, dont la convexité est tournée vers le haut; elle devient ensuite droite et horizontale, et marche dans cette direction jusqu'à l'extremité de la queue.
>
> La nageoire dorsale commence tout près de l'extrémité du museau, et s'étend jusqu'auprès de la caudale. Elle ne s'élargit que peu dans le milieu, ainsi que l'anale, de manière que la totalité du poisson conserve une forme ovalaire à peu près semblable à celle du corps sans les nageoires. La caudale est arrondie. Les pectorales, et surtout l'inférieure, sont un peu arrondies; elles s'étendent, quoique petites, au-delà de la courbure de la ligne latérale. Les centrales sont fort inégales. La supérieure est beaucoup plus large que l'inférieure.
>
> L'opercule des branchies est entier sur les bords. La membrane branchiostège est à six rayons peu distincts.
>
> Les yeux sont fort écartés l'un de l'autre, médiocrement grands.
>
> Le museau forme une petite proéminence triangulaire. La bouche est remarquablement petite, presque entièrement praticquée dans la saillie du museau, et ne s'étendant point jusqu'au dessous de l'oeil. La mâchoire inférieure dépasse un peu la supérieure. Les dents, et surtout celles de la mâchoire inférieure, sont extrêmement petites. (Delaroche, 1809, 69)

Caldria afegir a aquesta descripció, precisament en el seu conjunt, que la separació dels ulls és més gran entre els mascles i que el color canvia segons el fons on viu el peix (Corbera *et al.*, 1996, 283). Quant a la dimensió, la major part dels biòlegs confirmen la informació de Delaroche, és a dir, un màxim de vint centímetres de llarg (Luther i Fiedler, 1968, 118; Terofal, 1989, 192; Nadal i Fortià, 1981, 162: «El més gros que hem vist amidava 18,2 cm.»); però FNAM, 1989, seguit per

2. Sembla que Rondelet ja n'havia fet una descripció, però sense tenir-ne en compte les taques ocel·lades, la qual cosa ha tingut com a conseqüència que els naturalistes confonguessin l'espècie amb l'*Scophtalmus rhombus*.

Corbera *et al.*, 1996, parla de quaranta-cinc centímetres, potser tenint en compte altres subespècies. El seu valor comercial seria, segons Delaroche, nul: «On ne fait presque aucun cas de sa chair» (p. 69); però aquesta opinió no és compartida per Vilella (1786) («es muy bueno», § 7) ni pel DCVB; segons l'observació dels pescadors, es tracta d'un peix de qualitat, però que és poc còmode de menjar a causa de sa minsor i de sa dimensió sovint reduïda.

Delaroche oposa algunes característiques del *Bothus podas* a les de l'*Scophtalmus rhombus* (= *Pleuronectes rhombus*, segons la seva terminologia):

1) la seva forma molt més romboidal;
2) la petitesa de la seva boca;
3) la separació dels ulls;
4) el nombre més gran dels radis de les seves aletes;
5) les taques ocel·lades que cobreixen la superfície superior.

4. Els noms populars que el *Bothus podas* rep al domini català són *tacó*, *pedaç*, *puput*, al costat d'altres més expressius com *tapaculs*, *tapa-xones*, *tapa-xona*.

Tacó s'ha recollit sobretot al Maresme (Arenys de Mar). No tenim atestació antiga d'aquest mot; Griera (1923, 73) és el primer que el cita a Pineda, Sant Pol de Mar, Calella [DECat, *s. v.*] i al Baix Maestrat (Peníscola [Ayza Roca, 1981, 85 i 88]); sembla que també és conegut a les costes del Garraf (Vilanova i la Geltrú), a la Selva (Blanes) i a l'Alt Empordà (Roses) [segons Huguet i Sesma, 1991, 161].[3]

No tenim atestació antiga d'aquest mot; Griera (1923, 73) és el primer que el cita, però sense identificar-ne el referent («Nom de peix [Pineda]»).[4] *Tacó* ha estat escollit com a forma oficial prioritària (*Espècies*, 1992, 34).

5. Quant a l'etimologia, Coromines (DECat, *s. v.*) declara el mot d'origen incert, però intueix la possibilitat que provingui de TECCO, nom gal·loromànic d'un peix (s. VI), probablement prellatí, potser confós amb un derivat de TACCA 'taca' i baixat, pel Roine, fins al Mediterrani. Per a arribar a aquesta conclusió provisòria, l'il·lustre etimologista recorre un camí tortuós, sembrat d'hipòtesis, de dubtes, de zigazagues semàntiques i d'afirmacions errònies; començant per la inexactitud de les informacions rebudes (el *tacó* considerat com anàleg al *rasor*, *Xyrichtys novacula*, o posat en relació amb els bacallars i els *poutassous* (mares de lluç) i, per acabar, per la classificació del tacó entre els gàdids (família dels bacallars, lluços, etc.) i la temptativa —estèril, diria— d'establir un pont semàntic que explicaria el pas d'un

3. Però Coromines afirma que el mot no és conegut a la Costa Brava (DECat, *s. v. tacó*).

4. Hom podria pensar que aquesta dada provingués dels materials del *Tresor* de Griera (1935-1947), reunits per correspondència entre 1913 i 1925, però *tacó* no hi figura pas amb aquest sentit.

salmònid (com els *teccones* del segle VI) a un gàdid (suposant que el *tacó* català fos d'aquesta família i no de la dels bòtids, com és en realitat).

El que resulta sorprenent és que Coromines hagi arribat a aquesta conclusió —amb dubtes, és veritat— sobre aquest *Bothus* després d'haver-ne comprat i consumit un (que, a més, descriu). L'absència d'una bona guia ictiològica i el *parti pris* de partir dels *teccones* gallorom̀ànics probablement han desviat l'eminent filòleg cap a digressions vanes i judicis forçats.

6. La meva proposta és més simple. Consisteix a prendre com a base una metàfora a través de la qual aquest peix pla és assimilat a un tros de sola o a un tros de tela. *Tacó* es troba amb el primer sentit en el diccionari de Figuera (1840):

> *Tacó* m. Bossí de sóla. [cast.] Tacon.

El derivat *ataconador* ja es troba en O. Pou (1580):

> *Ataconador.* Solearius. Veteramentarius ['sabater, adobador de sabates'].

Aquest mot, així com *ataconar*, està documentat en els lexicògrafs posteriors (Torra, 1640; Lacavalleria, 1696; Labèrnia, 1839; Amengual, 1858).

Els dialectes actuals testifiquen sobretot l'ús tèxtil: *tacó* 'pedaç' (Estanya, Peralta de la Sal), «pedaç mal posat» (Bassegoda, ALDC), *posar tacó* «posar un pedaç a un vestit» (el Campell, Griera, 1935), *ataconat* «forat de mitjons o mitges» (Llagostera, ALDC), *ataconar* «cosir si hi ha algun esqueix a la roba» (Sant Llorenç de Morunys), «apedaçar i adobar roba vella i esquinçada» (Sineu, ALDC); *taconaire* 'adobador de sabates' (Rosselló, DCVB). L'ús de *tacó* per a designar el 'taló (de la sabata)' probablement ha desplaçat el *tacó* 'tros de sola'.

La mateixa imatge, i amb el mateix significant, ha funcionat en italià, on l'augmentatiu de *tacco*, *taccone* «pezzo di suola per rabberciare scarpe» (Battisti i Alessio, 1975) ha servit en diversos dialectes per a designar el *Bothus podas*: *taccone* (Campània), *taccuni* (Sicília) (Davidson, 1972, 179), o un altre peix pla: *takkuni* «solea ocellata» (Acitrezza [Sicília], Ruffino, 1977, 104); Campània «*Scolphtalmus rhombus*» (Palombi i Santarelli, 1969, 162 i 163).

De fet, es tracta de la mateixa imatge que la que trobem en la denominació llatina del llenguado, *solea*, formada a partir del significat 'sandàlia, sola' (Ernout i Meillet, 1985, *s. v.*) i que és l'origen de l'occità *sola*, *solo* (< llat. *SOLA (Mistral), passat al fr. *sole* (Bloch i Wartburg, 1950); procedeixen del llatí clàssic SOLEA l'asturià *sueya* i variants (Barriuso, 1986, 287), l'it. *sogliola*, etc. (REW, 8079). Quan Covarrubias dona el nom llatí SOLEOLA de l'*azedía*, «un pescado de género de lenguado, aunque más pequeño», ho justifica «por la forma que tiene de una soletilla» (de-

finició de *soletilla*: «pieza de tela con que se remienda la planta del pie de la media o calcetín» [Covarrubias, 1611, *s. v.*]).

Pedaç

7. Un altre nom del *Bothus podas* és *pedaç*, general a les Illes Balears i, contràriament al geosinònim *tacó*, ben documentat des del s. XVII:

> 1655. *Capítols de política y de bon govern de la illa de Iviça*: «aranyes y *pedassos*» (*ap.* DCVB, *s. v.*).
> 1751. Cleghorn (43): «Passer Bellonii, *pedas*».
> 1786. C. Vilella (núm. 319): «Un pescado llamado *pedás*, es mui delgado, tiene los ojos â una parte; dicen que va arrastrando por la arena; es mui bueno; su color en la parte superior es jaspeado, y â la otra blanco; lo cogieron con red, nueve millas distante de este puerto, pesó tres onzas, el color de los ojos colorados».
> 1786. Puig (367): «[…] ortigas, ostigas, *padasos*, pagells […]».
> 1789 [1814]. Ramis (11): «*Pleuronectes limanda*. *Pedàs*».
> 1791. *Noticia* (20): «[…] pagellida, *pedás*, pastil […]».
> 1809. Delaroche (32): «*Pleuronectes podas* (N.). *Podas*. Commun, littoral. On n'en tire <tire> aucun parti».
> 1811. Ramis: «Patjells […] Matx fins juriol. *Pedasos* […] Mars y abril. Porc y castañola […] Janer fins abril».
> 1836. Bover (24): «[…] pajell, *pedás*, pelaya […]».
> 1864. Bover (25): «*Pedàs* […] [cast.] limanda. Pelaya […] [cast.] lenguado».
> 1865 [1921]. Pérez Arcas (441): «*Bothus podas* Delar. […] Nombre vulgar: *pedás*, según Delaroche *podas*, en catalán remol».
> 1868. Barceló Combis (22): «*Bothus podas*, Pb. Bal.[eares]. *Padás*. Mallorca! Menorca (Cleghorn, Péres Arcas), Iviza (Delaroche). *Bothus rhomboides*, Bp. Mall[orca] *Padàs*. Mallorca!».
> 1906. Ferrer Aledo (26): «*Bottus* [*sic*] *rhomboides* Bon. Nombre castellano. Rodaballo. Nombre vulgar. *Pedás*.- *Bottus* [*sic*] *podas* Bp. Nombre castellano Rodaballo. Nombre vulgar *pedás* (Citado por Cl.[eghorn] y P[érez] A[rcas]». Informació semblant a Ferrer Aledo, 1930.
> 1915. *Aguiló Dicc.*: «(Men[orca])[5] Peix; acedia, platija, limande. Tarifes d'Eivissa, 1655 i 1728».
> 1923. Griera (63): «(Men[orca], Mall[orca]) *Bothus podas*, CBp. Sin[ònims]: puput (Tarragona), *pedaç* (Menorca)».

A totes aquestes observacions cal adjuntar les contribucions de dos ictiòlegs estrangers. La del metge britànic Cleghorn, que en el seu llibre sobre l'epidèmia

5. La presència del *Pleuronectes limanda* a la Mediterrània és molt dubtosa; en tot cas, l'atribució del nom *pedaç* a aquesta espècie és totalment errònia.

que va delmar l'illa de Menorca entre 1744 i 1749 durant la dominació anglesa, va consignar en nota una llista de peixos de l'illa amb les seves denominacions populars, entre les quals figura el *pedaç*, la primera atestació menorquina (Cleghorn, 1751). I sobretot l'aportació del francès Delaroche, que va fer la descripció completa de l'espècie i en va recollir el nom popular, transcrit maldestrament *podas*; ell és el qui el va incorporar a la denominació científica: *Pleuronectes podas*, convertida ulteriorment en *Bothus podas* i en denominació oficial espanyola, enregistrada sigui sota la forma *podás* en les obres d'ictiòlegs com Luther i Fiedler (1968, 118), Davidson (1972, 179), Nadal i Fortià (1981, 394), sigui sota la forma *podas* en les obres de Riedl (1986, 750), Bauchot i Pras (1982, 394), FNAM (1989, 1298).

Es tracta d'una metàfora que de nou ha consistit a assimilar aquest peix pla i prim a un tros de tela, a un *pedaç* (aquest és el nom balear equivalent a drap en el català peninsular). Francesc de B. Moll (DCVB, *s. v.*) dona compte d'aquesta motivació en la definició mateixa del peix:

> 3. Peix de diferents espècies de la família dels pleuronèctids, principalment el *Pleuronectes platessa*, el *Bothus rhomboides* i el *Bothus podas*, de forma molt plana, perquè té el cos molt ample i prim a manera d'un tros de roba; és de color blanc grisenc i de sabor molt bona (Balears).

Delaroche, que naturalment no coneixia el català de les Balears, va percebre defectuosament l'articulació insular [pəd'as] i va transcriure *podas*, sense accent gràfic sobre la *a*, com és habitual en l'ortografia francesa;[6] aquest detall va tenir com a conseqüència el doble caràcter de les formes transmeses al castellà dels naturalistes (*podas*, *podàs*), però cap d'elles va entrar en els diccionaris de llengua. La introducció del nom popular d'una espècie en la denominació científica és bastant freqüent: «*Micromessistius poutassou* Risso» (cat. *maire*), basat en el nom provençal; «*Lophius budegassa* Spin.» (cat. *rap*), format amb l'ajut del nom genovès, etc. (Palombi i Santarelli, 1969, 178, 198).

Puput

8. Un altre geosinònim, *puput* (literalment 'plomall'), es coneix a les costes de Tarragona (Gibert, 1913, d'on el treu Griera [1923, 66], que el reprodueix amb errors dins *Tresor* [1935]; Huguet i Sesma [1991, 178]). La motivació és probablement de base cromàtica, com ho suggereix Secretan (1988, 178): els colors gris-

6. Altres casos de transcripció maldestra: **bostrich*, **bostrio* → *bestriu*, **gaton* → *gató*, **seran* → *serrà*, **lubaro* → *llobarro*, etc.; Delaroche posa de vegades el nom castellà: **salmonete* → *moll*; o una mala traducció: **caña vieja roja* → *escanyavelles*, etc.

marró de la part superior i blanquinós de la part inferior han estat comparats amb els de l'ocell. La possibilitat, notada per Secretan, de la mala olor d'aquest com a element de la inducció del canvi s'ha de rebutjar.

Altres denominacions

9. Algunes altres denominacions han estat recollides, sense excloure la possibilitat que algunes no siguin el resultat d'una confusió amb un altre peix pla: *rémol* (Gibert, 1913, 78-79; Cisternas, 1867, 39; Graells, 1864, 102); *pàmpol* (Vilanova, Huguet i Sesma, 1991, 161), i no manquen els mots expressius: *tapa-xones*, *tapa-xona* (literalment 'cobre-vulva') (Palamós, Vilanova i la Geltrú, l'Ametlla de Mar, Huguet i Sesma, 1991, 161), així com *tapaconys* (Platja d'Aro, DECat, *s. v. rèmol*); semblants denominacions són força freqüents en altres llengües per a designar diferents espècies de peixos plans (asturià *tapacón*, *tapaculos*, '*Zeugopterus pinctatus*' [Barriuso, 1986, 283], canari *tapaculo* '*Scophtalmus rhombus*' i '*Psetta maxima*' [LMP, núm. 619 i 620], etc.).

A propòsit de *rémol*, aprofito l'ocasió per a subratllar la contribució de Coromines relativament a l'etimologia d'aquest mot: contra García de Diego (1985), que proposava el llatí REMORA, el savi etimologista parteix d'un diminutiu de RHOMBUS, RHOMBULUS, que es trobaria a l'origen de **ròmol*, dissimilat en *rèmol* (com ha passat en VOCE > *vou* > *veu*, MARRUBIU > *marreus*, ROBORE > *roure* > dial. *reure*, **tòrbol* > *tèrbol*) (DECat, *s. v. rèmol*); afegeixo que, atesa la importància del sema de dimensió per a distingir *Psetta maxima* de *Scophtalmus rhombus*, l'ús del diminutiu **romolet* per a designar aquest últim seria un bon punt de partida per a explicar la dissimilació de la vocal àtona en **remolet* i, a partir d'aquí, un fals primitiu *rémol* (cf. COGNOSCERE > **conóixer* → *conèixer*, a través de les formes dissimilades *coneixia*, *coneixeré*, etc.).

Noms populars i norma

10. La norma lexicogràfica no s'ha mostrat generosa amb els noms més importants del *Bothus podas*: *tacó*, *pedaç*, *puput*. Fabra, en la primera edició del seu *Diccionari general de la llengua catalana* (1932), es va contentar introduint *rèmol*, mot equívoc que remet a altres espècies de pleuronectiformes:

> Peix teleosti de cos rombal, de 40 a 80 cms. de llarg (*Rhombus maximus*) i altres congèneres i del gènere Bothus.

Emili Vallès (1927), que, a diferència de Labèrnia (1839), va comprendre la necessitat de: 1) «recaptar la col·laboració de totes les parles dialectals catalanes»;

i 2) «fer una arreplega de mots dins els vocabularis especials de cada professió o ofici» (p. 6), i malgrat les dificultats que veu d'atènyer tals objectius, en la seva obra, a més de *rèmol*, inclou *pedaç* i *puput*, amb exclusió de *tacó* (cal precisar tanmateix que aquests mots fan referència a *Psetta màxima* i no a *Bothus podas*). Però, a l'edició de 1962, després de l'aparició del *Diccionari general* de Fabra (1932), es mostra respectuós envers el mestre i suprimeix els dos mots. Per contra, no ha de sorprendre que un diccionari de caràcter enciclopèdic com el *Salvat* (1934-1935), que és d'una remarcable riquesa dialectal, introdueixi els dos ictiònims citats. El diccionari de l'Enciclopèdia Catalana (DLC, 1982), que representa una certa obertura vers les variants diatòpiques presents en el DCVB, farà igualment (*tacó*, tanmateix, no hi apareixerà probablement a causa d'una manca d'identificació de l'espècie). El *Fabra Manual* (1983), que es basa en l'atestació de Gibert (1913), només entra *puput*. Finalment, el DIEC (1995), fent-se ressò de la nomenclatura oficial de les espècies comercials publicada per la Generalitat de Catalunya (*Espècies*, 1992), accepta els tres lexemes (*tacó*, *pedaç* i *puput*), donant prioritat al primer.[7]

II. Altres pleuronectiformes

El passard, Scophtalmus rhombus

11. Se'm permetrà ara atreure l'atenció dels lectors sobre els noms de dos altres peixos plans de la família dels escoftàlmids: el *passard* i el *turbot*.

Passard (o *passarc*) és el nom donat al delta de l'Ebre a l'*Scophtalmus rhombus*, *rèmol* o *rom* en català general (cast. *rémol*, fr. *barbue*, *roumbou*, it. *rombo liscio*). El mot no ha estat enregistrat ni en els nostres diccionaris ni entre els ictiòlegs; ha arribat al meu coneixement a través de la tesi d'Àngels Massip (1991), dedicada al dialecte tortosí, i d'algunes altres obres de tema marítim relatius a aquesta àrea dialectal (Vergés, 1990, 20).[8]

Pel fet de ser absent aquest vocable de les obres lexicogràfiques, és lògic que hom no s'hagi ocupat de la seva etimologia. Estic convençut que es tracta d'un occitanisme: efectivament, el llenguadocià *pansard* o *passard* designa diverses classes de peixos plans, com anota Mistral (*Tresor*, *s. v.*):

> *Pansard*, *passard* (l.). (Lat . *passer*). Carrelet, plie, *Pleuronectes plaressa* (Lin.), poisson de mer, v. larbo, plano; turbot, v. romb. «Engulhavon, dins soun gousier, / lou *passard*, lou rouget, la solo» (L. Azaïs).

7. Mentre que la Comunitat Autònoma de les Illes Balears només té en compte *pedaç* (Decret del 22 de juny de 1989, *Butlletí Oficial de la Comunitat de les Illes Balears*, núm. 85, 13 juliol 1989).

8. «El *passard* és el rémol de pell llisa. El rom o rémol és peix excels i que no necessita adjectius laudatoris» (p. 20).

Mistral proposa fins i tot *PASSERARD com a ètim, d'acord amb els derivats occitans *passero* 'pardal, teulader'. Però aquesta hipòtesi topa amb dos esculls: 1) la nasal de la primera síl·laba d'una de les variants (*pansard*) i 2) la formació irregular del derivat: esperaríem **passerard*, d'acord amb els derivats occitans *passero* 'pardal, teulader', *passeroun* 'passerell', *passerouneto* 'tallarol, busqueret' (Mistral, 1878-1886). És sabut que l'etimologia no era precisament el fort del gran poeta. Crec, doncs, amb Wartburg (FEW, VII, 567*b*) que és millor partir de *pansa* (occ. modern *panso*) 'ventre', amb el sufix augmentatiu *-ard* (< germ. HARD); una formació semblant a la de *nasard* 'nas gros', *bolard* 'bola de joc grossa', etc. (Alibert, 1966), en els dos darrers casos, amb masculinització del lexema base. La forma quasi circular de l'espècie hauria fet pensar en un gran ventre, com explicava Rondelet fa més de quatre segles:

> A Gallis barbue. A nostris per similitudinem *pasar*, dicitur quasi *passer*, a nonnullis *pansard*, id est, ventriculosus, nos enim *panse* ventrem appellamus. (Rondelet, 1554, I, 312)

L'humanista aragonès Lorenzo Palmireno (1569) es va inspirar en obres del naturalista occità per a la redacció del seu «Segundo abecedario del Vocabulario del humanista […] que trata de peces, conchas y veneras», del qual va copiar i resumir la seva informació d'aquesta manera:

> Rhombus laevis, en Francia *pansar*, que quiere decir *de gran vientre*. (*Ap.* Veny, 1993*d*, 31)

Aquesta notícia va ser utilitzada per Pere Torra, lexicògraf català del s. XVII, el qual va inserir en el seu diccionari *ventre gran* (edició de 1640) o *ventre* (edició de 1653) com a denominació del *Rhombus laevis*, és a dir, en terminologia moderna, de l'*Scophtalmus rhombus*. Torra coneixia el nom llatí, però li faltava el nom català i en aquest cas va optar per la incorporació d'una característica del peix, procedent de la traducció castellana del mot llatí mentre que altres vegades Torra no havia tingut cap escrúpol a introduir el nom francès, italià o castellà com si fos català (cf. Veny, 1993*d*, 23-86).

El turbot, Psetta maxima

12. L'antecedent transmissió lèxica ens porta a considerar el cas del turbot català (*Psetta maxima* L.). El lexicògraf abans esmentat, Pere Torra, que coneixia millor els peixos al plat que al mar, desitjós de confeccionar un diccionari català-llatí molt ric, hi albergava sovint, com ja he dit, noms estrangers presentant-los (falsament)

com a catalans. És així com va recollir, sobretot a partir de Palmireno (1569), un nombre elevat de mots inexistents en català, alguns dels quals han arribat, saltant de lexicògraf en lexicògraf, fins als nostres dies. És el cas de *turbot*. Rondelet (1554) n'és la primera font:

> (De rombo aculeato). A Gallis *losange* dicitur. Itali omnes et Massilienses, *rombo* piscem appellant, nostri *romb*, Galli *turbot*, Normanni *bestonneau*. (Rondelet, 1554, I, 310)

Palmireno escull el nom francès:

> Rhombus aculeatus, en Francia *turbot*. (*Ap.* Veny, 1993*d*, 123)

I d'aquí el mot passarà a Torra, en qualitat de mot català (com *escat*, *déntol*, *emperador*, etc.):

> *Turbot*. *Rhombus aculeatus*.

La transmissió lexicogràfica, a través d'una font occitana, és evident. Per tant, seria erroni pensar en l'existència d'un gal·licisme (o més clarament, francesisme) a Catalunya al s. XVII. Els noms populars, aleshores i avui, són *rom* i *rèmol*, completats en tot cas amb el determinant *empetxinat* o *amb petxines*. *Turbot* és un mot fantasma, sense existència durant segles en la llengua del poble i dels mariners, dotat estrictament d'una vida llibresca, lexicogràfica; ni tan sols és un difunt en el cementiri del diccionari perquè mai hi ha nascut. El mot s'ha transmès de Torra (1640) a Esteve *et al.* (1803), Labèrnia (1839),[9] Quintilingüe (1839),[10] Saura (1886), Rovira i Virgili (1914), Bulbena (1919), Vallès (1927), Fabra (1932), DIEC (1995).

És força probable que Fabra, que va introduir el mot amb la marca «francès», es basés en aquesta tradició lexicogràfica i en un cert ús en els escenaris gastronòmics on la cuina francesa gaudia de prestigi. És probablement aquesta raó la que justificaria la inclusió del mot en el DIEC de 1995; atès que el català posseeix noms autòctons, avui més coneguts gràcies al progrés de la ictionímia, i que el seu ús es troba lligat a un mitjà especialitzat molt propens a l'exotisme lexical, crec que caldria fer precedir el mot amb la marca «gastronomia» o potser suprimir-lo del diccionari.

9. Qui en dona un sinònim sorprenent: *oblada* (*Oblada melanura*), extret probablement, com em suggereix M. Duran, d'O. Pou (1580): «Oblada, Rhombus vel melanurus» (44 v.).

10. Aquí el sinònim *oblada* s'ha convertit, per màgia tipogràfica, en *ollada* (!).

Conclusions

13. Al final de la nostra exposició, podem concloure:

1) que *tacó* '*Bothus podas*' no té res a veure amb els *teccone*s gal·loromànics del s. VI, nom que, en tot cas, designava una espècie completament diferent, sinó que constitueix una transferència metafòrica de *tacó* 'tros de tela' basada en la forma i minsor del cos de l'animal marí;

2) que *pedaç*, forma amb una documentació més antiga (s. XVII), s'ha incorporat, gràcies a la descripció de Delaroche, al nom científic, bé que adulterant la fonètica popular (*Pleuronectes podas*, després *Bothus podas*) i, posteriorment, consagrada com a forma oficial del castellà;

3) que *rèmol* pot haver trobat, de la mà de Coromines, el seu ètim en el llatí RHOMBULUS per a designar l'espècie de menor dimensió (*Scophtalmus rhombus*) enfront de la més gran (*Psetta maxima*); el canvi vocàlic [o] > [e] s'explicaria a partir del derivat diminutiu **romolet* > *remolet* → *rèmol*;

4) que la norma fabriana es va mostrar molt restrictiva i ambigua respecte dels noms del *Bothus podas*, com va passar amb altres ictiònims (cal no oblidar el caràcter de «canemàs» del *Diccionari general*); el DIEC (1995) ha aplicat àmpliament les directives composicionals d'obertura diatòpica present en l'esperit de Fabra, eliminant el caràcter equívoc de *rèmol* i, amb ell, introduint *tacó*, *pedaç* i *puput*;

5) que el *passard* '*Scophtalmus rhombus*' de Tortosa constitueix un nou mot dialectal, ignorat fins fa poc pels nostres diccionaris més complets; la seva ascendència occitana queda clara per raons de fonètica històrica; sorprèn, tanmateix, l'àrea geogràfica extremament restringida del mot, pràcticament el delta de l'Ebre, enfront de l'àrea més àmplia que ofereixen els occitanismes ictionímics arribats al domini català, que es prolonguen per la costa (*rascassa* '*Scorpaena porcus*', cf. Colón, 1967, 185) i de vegades arriben a Andalusia (*garneu* '*Trigla* sp. pl.', cf. Veny, 1992); en tot cas es tracta d'un curiós i solitari mot viatger;

6) el *turbot* registrat al s. XVII i transmès d'un diccionari a l'altre, no ha estat mai un nom popular en català. Prové d'una incorporació del mot francès efectuada per Torra (1640) a partir de Palmireno (1569), com si el mot fos català. Ha estat a través del prestigi de la cuina francesa dels darrers anys que el mot ha començat a ser conegut en els escenaris gastronòmics que tendeixen a desplaçar les formes vernaculars (*rèmol empetxinat*, *rèmol de petxines*, *rom clavellat*);

7) finalment, voldria que la meva exposició constituís un homenatge a Joan Coromines, que ha consagrat una llarga vida de noranta-un anys a l'estudi incansable de l'origen i la història dels nostres mots i que acaba de deixar-nos a principis d'aquest any (1997). És sens dubte una de les més fortes personalitats de la lingüística d'aquest segle; autor de tres obres monumentals, que exigirien tres vides,

ha dinamitzat la recerca diacrònica romànica, iberoromànica i sobretot catalana cap a nous horitzons. Ha escrit al «Pròleg» del seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*:

> Justament per ser dignes d'ells [Alcover-Moll, Wartburg] i passar satisfets la torxa a la posteritat, caldrà que assenyalem un per un tots els errors que l'esforç previ d'ells ens ha permès de reconèixer-hi.

M'he permès assenyalar aquí un dels seus errors, que és com una ona enmig d'un oceà d'encerts, com deia Moreu-Rey, per ser digne d'ell i per reconèixer alhora la grandesa i la transcendència de la seva obra.

12. *Alatxa* i els mossarabismes

Necessitat d'una revisió dels mossarabismes

1. En la bibliografia referent a la lexicografia històrica s'ha observat una tendència a atribuir als mossàrabs la paternitat de certs mots, sobretot propis de parlars meridionals hispànics, a partir del tractament diferenciat que apliquen les llengües iberoromàniques.[1] El nostre eminent etimologista Joan Coromines, autor d'una obra monumental en l'àmbit tant del castellà com del català i que no ens cansarem d'elogiar, manifesta en diverses entrades dels seus diccionaris una certa flaca en aquesta direcció. El tractament palatal de $c^{e,i}$ llatina sol esgrimir-se com un tret favorable a la consideració de mossarabisme: «El auxilio del mozárabe» —diu C. Barceló (2008, 430, n. 37)— «es recurrente en Coromines para explicar voces castellanas o catalanas con una prepalatal fricativa sorda».[2] A aquest respecte, arrossegat per l'autoritat del mestre i d'altres estudiosos (Menéndez Pidal, Sanchis Guarner, Galmés de Fuentes), vaig recollir un bon nombre de mots del català probablement afectats per aquest canvi (apel·latius com *catxel*, *clotxa*, *clòtxina*, *muritxec*, *atxevo*, *mortitxol*, etc.; topònims com *Torretxí*, *es Picatxo*, *Xintes*, etc.) (Veny, 1979*c*), potser amb un excés de generositat, car, concretament en el cas de *alatxa* (potser també de *xerna*), el seu possible mossarabisme ha de ser objecte de revisió: consideracions de diversa índole, especialment geolingüística, aixequen alguns dubtes sobre la seva proposta i obren finestres cap a una altra interpretació, com intentaré mostrar.

1. Em plau expressar la meva gratitud a José Enrique Gargallo i Josep Martines per la lectura que han fet d'aquest treball i pels seus suggeriments.

2. Caldria precisar «fricativa o africada»; Lausberg (1954, II, 10) mostrava la seva prevenció: «*anscheinend* ['aparentment'] auch in Mosarab».

Alatxa

2. L'alatxa pertany a la família dels clupeids. És semblant a la sardina, un xic més gran que aquesta, de menor qualitat i viu en aigües més calentes; té una taca negra a l'escotadura de l'opercle i una línia longitudinal verdosa daurada sobre la part central dels flancs (per a una descripció detallada, veg. Duran, 2007, 266). La bibliografia que s'hi relaciona presenta un vertader caos terminològic tant pel que fa als noms populars com als científics;[3] correspon a Miquel Duran (2007, 259-270) haver posat ordre en el joc de correspondències entre uns i altres, partint de bones observacions del menorquí Ferrer Hernández (1903); vet aquí les correspondències que proposa:

Alatxa = *Sardinella aurita*.
Sardina = *Alosa sardina* (= *Sardina pilchardus*).
Amploia = *Meletta vulgaris* (= *Sprattus sprattus*).
Saboga = *Alosa fallax nilotica*.
Aixavo (o *aixàvol*) = *Alosa alosa*.

Àrea

3. El mot s'ha recollit a pràcticament tota la costa de parla catalana (amb el Rosselló [Centelles, 1981, 111]); pel sud, continua pel litoral murcià i andalús (ALEA, mapa 1102; Martínez González, 1992, 149-150), dos ports de Hierro (Canàries) i ports nord-africans (Ceuta, Melilla) (LMP, 534, freqüentment amb la variant *lacha*, per afèresi) (vegeu mapa 1),[4] i pel nord, la isoglossa «alatxa» s'allarga per la costa llenguadociana (Seta, Mèsa, Massilhan, Agde, Gruissan, Bages, Peiriac, Sigean, Port la Novèla [Martínez]), provençal («in un trattato medioevale sui pesci si attribuisce la f. *halashia* ai Marsiglesi, *laccia* ai romani», Battisti i Alessio, 1975), lígur (*alàcia*, *làcia*, *àcia* «cheppia, alosa», Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995), toscana, corsa (*allaccia*, *laccia*, *leccia*, Miniconi, 1994), siciliana (*alaccia* «sorta di sarda più grande», Battisti i Alessio, 1975; *al'ačča*, a voltes nom donat també a la *Clupea sprattus* i a l'*Alosa fallax nilotica*, Ruffino, 1977); també a Malta (*lacci*, Aquilina, 1969).

A la península Ibèrica, fora de l'àrea assenyalada, només es troba esporàdicament a la costa cantàbrica: *lachía* [*sic*] (Lequeitio [Biscaia]), *lacha* (Laredo [Santander], Santander; Llanes, Sada [Oviedo], LMP; Tazones, Lastres *Clupea sprattus*, Barriuso, 1986); també a la gallega (Ríos Panisse, 1977, 229); i la isoglossa andalu-

3. Veg. Ruffino, 1977; VLI, *s. v. alàccia*; DHLE, *s. v. alacha*.

4. Tot i que els resultats es basen en el núm. 534 de l'LMP, s'hi han afegit les respostes «alatxa» d'altres clupeids (532 *Sábalo*; 533 *Espadín*) que probablement corresponien a la *Sardinella aurita*.

sa entra dins Portugal solament en la localitat de Vila Real de Santo António. Per a la distribució de l'espècie a la Mediterrània i nord-est de l'Atlàntic, veg. FNAM (I, 278).

Documentació catalana

4. 1313: «Alatxa». (*Boletín de la Academia de Buenas Letras*, XII, 422, *ap.* DECat, I, 136*b*)
1361: «*alatxa grossa* y menuda sis diners». (*ap.* DCVB)
1555: «1 diner per comprar *alatxeta*». (DCVB)
1640: «*Alatxa*. *Scombrus*». (Torra)
1696: «*Alatxa*. Peix. *Hic scombrus*». (Lacavalleria)
1722: «*Alatxa*», «Halatxa». (Salvador, *ap.* Lleonart i Camarasa, 1987, 58 i 104)
1750: «*Alatxa*, sardina y aladroch». (*Postura*)
1751: «Thrissa Rond. *Alatx* [*sic*]». (Cleghorn, 45)
1786: «*Alatxe*». (*Memorial*)
1791: «*Alacha*». (*Noticia*, 19)
1802: «*Alatja*. Plur. *Alatges*. Que pronunciem *Alacha*: semetja a la Sardineta». (Orellana, 1)
1803: «*Alatxa* pex. Alache, *scombrus*». (Esteve *et al.*)
1836: «Peces y mariscos que se pescan en nuestros mares: Aladroch, *Alatxa*, Albocora […]». (Bover, 22)
1839: «*Alatxa*. Pex, espècie de sardina. [cast.] Alacha. [Llat.] Scombrus, scomber, bri». (Labèrnia)
1839: «*Alatxa*. Especie de sardina. [cast.] Alacha. [llat.] Scombrus. [fr.] Célerin. [it.] Specie di sardella». (Quintilingüe)
1840: «*Alatxa*. Péix. [cast.] Alache o sardina»; «*Alatxheta* [*sic*]. [cast.] Alachuela ô sardineta». (Figuera)
1855: «*Clupea* L. - *Spratus* L. - [cat.] *Alacha*, sardina». (Graells, 510)
1858: «*Alacxa*. Pescado de mar parecido al arenque, aunque mas [*sic*] pequeño. [cast.] Sardina. *Clupea sprattus*. // *Alacxa gròssa*. Especie de sardina mucho mayor que la común. [cast.] Alache, lache. Sábalo. [llat.] Halex // *Alacxa pixòta* fam. Alacxa gròssa // *Alacxa vêra* Especie de sardina algo mayor que la común. [cast.] Caramel. [llat.] Halex parva // *Alacxêta* Alacxa en la primera accepció […] // Adorno que suele haber en algunos uniformes militares y consiste en unos como alamares de galon que terminan en punta. [cast.] Sardineta. // *Alacxènc* Alacxona dim. alacxêta, en la 2ª acc. // Alanxenc [*sic*] Lo que se parece a la sardina o alacha. // Alacxer […] Alacxôta». (Amengual, 1858-1878)
1867: «*Clupea sprattus* L. cast. sardina, sardineta, bojeta en Aragón (Dicc. Acad.); val. sardina (Graells, los pescadores).- *Clupea* sardina Cluv. cast. val. cat. sardina (Asso, Per.[ez] Arcas), los jóvenes amploya (Sán[chez] Reguant, los pescadores).- Alosa communis Yarr. - *Clupea alosa* Linn. val. cat. saboga (Ros, Palmireno, Escolano, Asso, Orellana), el adulto; *alatja* (Orellana, Graells).- *Alosa finta* Cuv. - *Alosa vulgaris* Valenc., cast. val. cat. como la anterior». (Cisternas, 31-32)
1868: «S[ardinella aurita] Val. Bal. *Sardina*. Mall. Alatxa, más comunmente. *Alatxa pixota*, cuando es grande. Baleares!». (Barceló Combis)

Menorca (Cleghorn, Ramis, Pérez Arcas), Ibiza (Delaroche). Mall. (Weyler)

Sp[ratella pumila] Val. Bal. Alatxa. Mallorca! Ibiza! Menorca (Pérez Arcas) (Barceló Combis, 16) (el signe d'admiració usat per aquest autor indica que aquest ha vist i observat l'espècie al lloc senyalat).

1887: «*Alatja* Alosa, alacha, sabalo, saboga, lacha. *Alosa vulgaris* Valenc. V. saboga. // Saboga. Alosa, alache, lache, sabalo, saboga. *Alosa communis* Carr.». (Esteve, 1887-1888)

M'estalvio citacions del s. XX que es poden trobar a Duran (2007, 266).

Notem la profusió de derivats en mallorquí (Amengual, 1858-1878), així com el seu ús metafòric (*alatxa* [dels militars]) = cast. *sardineta*), probablement per metàfora de la línia daurada dels flancs del peix amb el galó de l'uniforme militar.

Etimologia

5. Segons Coromines, *alatxa* deriva del llat. ALLECE (HALLEC, -ECIS) 'espècie d'escabetx; el peix que s'amania amb aquest escabetx', transmès pel mossàrab *läč* a l'àr. *lač*, col·lectiu sobre el qual l'àrab vulgar hauria format el nom d'unitat *lača* amb article, *al-lača*, d'on vindria el nom català i castellà (1980, DECat); abans (1954) ja s'havia manifestat en aquest sentit: «[…] del lat. ALLEC, ALLECIS (O HALLEC, -ECIS) especie de garo o escabeche, 'el pescado que se condimenta con él', pasando por el dialecto mozárabe […], cat. *alatxa* [1361] también de origen mozàrabe» (DCECH, I, 74-75). La proposta és seguida pels epígons de Coromines (Bruguera, 1996) i per autors espanyols (Ríos Panisse, 1977, 210; San Nicolás Romera, 2000, 234) i estrangers (Battaglia, 1961-1981: «per via mozaraba»).

Meyer-Lübke (1921, 24) ja s'inclinava pel mossarabisme: «[…] parece que el mozárabe es la fuente de la voz española pero hay que suponer que el préstamo tuvo lugar en una época en que aun existía la *a*-. El mozárabe **alaza* deriva correctamente de HALICE».

Sanchis Guarner (1960, 316) veia «probable mozarabismo» en *alache* < ALLECE i *cherna* < ACERNIA, entre altres.

Segons Battisti i Alessio (1975, *s. v. alàccia*): «sembra da una forma maghrebina (*aleze*) dal lat. *hallec*», informació presa del REW, 4001 («maghreb. *aleza* (> sp. *aleche* 'Fischleberragout', balear *alatxa*»), però *s. v. alice* «acciuga», tot assenyalant el mateix origen llatí, especifica «sorta di salsa analoga al *garo* fatta con gli intestini di pesci secchi o fermentati, dal gr. *halykón*». Pareix que els autors atribueixen origen diferent a les formes italoromàniques *alàccia* i *alice*; les dues, procedents del llatí, però a través de l'àrab la primera (no al·ludeix al «mossàrab»), i des del grec, la segona, com ja feia Diez (EWRS, 1887, I, 240).

Dificultat de l'estudi dels mossarabismes

6. Tornant als mossarabismes, no cal repetir la dificultat del seu estudi. Els investigadors hi han insistit diverses vegades. «[…] la determinación de los mismos no es sencilla: la documentación es escassa y la fonética no siempre descubre específicas peculiaridades» (Galmés de Fuentes, 1967, 318). «S'han aventurat teories més o menys fonamentades i freqüentment molt discutibles» (Moll, 2006 [1952], 57). I altres han negat la seva existència: per exemple, Carmen Barceló (2008), que conclou un dels seus escrits així:

> Dotado [Coromines] de unos más que amplios conocimientos lingüísticos, tal vez, en su incansable búsqueda de nuevos materiales, no tuviera tiempo suficiente para contrastar la información; o tal vez, por su profunda creencia en los substratos y su desmesurado deseo de explicarlo todo, ni siquiera se planteara que la lengua «mozárabe» fue un invento de Simonet a partir de las fuentes árabes de que dispuso. (Barceló, 2008, 430-431)

Esculls en el mossarabisme de *alatxa*

a) *Anàlisi de la hipòtesi de Coromines*

7. L'explicació de Coromines parteix d'un ètim llatí HALLECE ('salsa de peix' → 'peix') convertit en (l'eč[e]) en mossàrab i arabitzat en *läč*, col·lectiu que en àrab vulgar i amb l'article hauria passat a designar la unitat, *al-lača*. Fa referència a una atestació d'Al-Idrisi, però que no cita: es tracta del mot *lag*, un peix que es troba en el llac de Bizerta (Ineichen, 1978-1980, 161 i n. 19). El recurs al mossàrab i a l'àrab sembla que justificaria el pas a *a*, per la inestabilitat del vocalisme àrab, i el pas semàntic de la 'salsa, espècie de garum' a 'peix'. Tanmateix, no cal aquest camí, atès que *lağ* és un hàpax legòmenon, que el pas de *-etxe* > *-atxe*, *-atxa* es podria explicar per l'atracció del sufix derivat de -ACEA (el mateix Coromines s'hi refereix)[5] i que el pas de la salsa a l'espècie ja es troba documentat en llatí tardà: «quoddam salsamenti garo et muriae similis» (Plini) «pisciculus ad salsamenta idoneus» (Du Cange) (*ap.* Santarelli, 2002, 23); una metonímia semblant hauria tingut lloc en el *garum* llatí («sorte de sauce de poisson», Ernout i Meillet, 1985) i el seu probable derivat català *garota*, *garoina* 'eriçó de mar' (Corcoll, 2010).

5. A les *Ordenaciones* de Màlaga i Granada (s. XV-XVI) apareix *lecha*, mentre que a les posteriors *Conversaciones* (s. XVIII) ja trobem *lacha*, al costat de *alacha*, *alache*, *alecha* (Mondéjar, 1991 [1977], p. 412 i 422).

b) *Freqüent àrea local dels mossarabismes*

8. En general, els mossarabismes, dins la península Ibèrica, solen tenir una àrea limitada, restringida. Així, trobem en andalús *cambalada* 'vaivé d'un borratxo', *aira* 'era', *mayuelo* 'albercoc', *parata* 'bancal', *chícharo* 'pèsol', *conchil* o *concilla* 'molłusc', etc.; són pocs els que presenten una àrea més àmplia (*corcho*, *chinche*, *marchito*) (Galmés de Fuentes, 1967, 319-324). També s'han recollit topònims d'idèntica procedència (Sanchis Guarner, 1967, 301-303). Moll (1952, 58) considera mossàrabs, com han reconegut els estudiosos, noms de lloc de València i Balears com *Campos*, *Muro*, *Petra*, *Elx*, *Cortixelles*, etc., i es mostra caut respecte als apełlatius: «potser en alguns noms comuns que presenten [tʃ] procedent de $c^{e,i}$ llatina, com ara *càrritx* < CARRICEU, *xerna* < ACERNIA, *fardatxo*». Només *xerna* és força general (veg. § 12), mentre que *càrritx* és solament balear i *fardatxo* valencianotortosí, aquest, a més, segons Casanova (2001, 150), procedent de l'aragonès. Jo mateix (Veny, 1978, 52) atribuïa a la capa mossàrab topònims mallorquins com *Capocorb*, *Porto-saler*, *es Colombar*, i mots comuns com val. *orandella* 'oreneta', *pando* 'garrut, camatort', *colomello*, *cuquello*, o el mall. *xítxero* 'pèsol'; per als topònims no crec que hi hagi lloc a discussió (Aguiló [2002, 283-287 i 229-236] n'ha donat a conèixer de nous com *Comen*, *Es Camp Cucurutx*), però, entre els apełlatius, ara crec, amb Casanova (2001), que *colomello* i *cuquello* tenen segell aragonès (< ant. **colomiello*, **cuquiello*) i tinc els meus dubtes respecte a *xítxero*, d'àrea reduïda a Mallorca, que té *pèsol* com a geosinònim (ALDC, IV, mapa 864) i està mancat de documentació antiga.

Estem, doncs, en un terreny insegur, cal anar amb prudència i obrir les portes cap a les altres llengües romàniques.

c) *Difusió dels arabismes ictionímics*

9. Els ictiònims d'origen àrab generats al sud de la península Ibèrica —pocs— han pujat per les costes occidentals portugueses i per les orientals fins arribar a les de Tarragona o, màxim, a les de Barcelona, però no arriben a Occitània: és el cas de *(al) bacora* (*Thunnus alalunga*, *Germo allalunga*) (LMP, 593) (port. *albacora*, *alvacora*, *alvacoria*); l'andalús *japuta* s'enfila per les costes portugueses (*xaputa*) (LMP, 559; Vitorino, 1987, 59) sense passar de la frontera castellonenca (var. *saputa*). Altres vegades no hi ha ascenció cap al costat catalanoparlant: l'and. *zafío* (*Conger conger*, cat. *congre*) (< àr. *safi* 'pur, clar, límpid') perviu precàriament a les costes andaluses —on rep la competència de *congrio*—, i s'estén per dos terços de les portugueses (LMP, 640; Mondéjar, 1982); menys prolongació ha tingut *albur*, *Mugil cephalus*, que ha perdut vigència enfront de l'intrús *liza* i del qual es coneixen escassos supervivents (Mondéjar, 1991 [1987], 470 i n. 2; no trobem cap resultat a LMP, 539 i 540).

En canvi, *alacha/alatxa* presenta continuïtat per les costes occitanes i més enllà.

d) *Àrea àmplia de* alatxa

10. Efectivament, si revisem l'àrea que hem donat de *alatxa* (§ 2), amb la visualització de l'àrea oriental de la península Ibèrica que trobem al mapa, constatem una presència massiva d'aquest ictiònim a tota la costa del Mediterrani occidental. I ens podem preguntar: tenim arabismes, o mossaraboarabismes, que s'hagin estès d'una manera tan àmplia? Era tan important la pesca en terres nord-africanes que hagin pogut difondre els seus ictiònims cap al nord?

Sembla que una observació objectiva no dona respostes afirmatives a aquestes preguntes. Efectivament, la pesca en el litoral africà ha estat practicada sobretot per pescadors europeus; en paraules d'Oman:

> […] l'elemento di rilievo che ha partecipato in non piccola misura alla formazione dei nuclei dediti alla pesca nei paesi arabi mediterranei è costituito dalle colonie di pescatori stranieri, italiani, maltesi, spagnuoli e greci distribuiti un po' in tutta l'Africa settentrionale dall'Egitto al Marocco. (*Ap.* Ineichen, 1978-1980, 163)

És sabut que els menorquins hi van tenir un paper important: ictiònims baleàrics com *serrà imperial*, *escorbai*, *rafel*, *gerret*, *xucla*, *mora*, etc. són usats en les costes nord-africanes (Veny 2007*b* [2004], 128).

Hipòtesi italiana

11. Quan hom surt de la península Ibèrica i observa l'extensió de *alatxa* dins la Romània occidental li assalten dubtes seriosos sobre el seu origen mossàrab o arabomossàrab. I no és estrany que hagin sorgit altres propostes, com la de derivar el mot directament del llatí sense l'intermediari àrab, com és el cas de Cornide (1749, *ap.* DHLE), que, després de comparar diversos noms (*alache*, etc.), assevera «palabras todas derivadas del latino HALEX con que se denomina el arenque»; igualment fa el VLI (2003 [1986]):

> *alàccia* (da una voce diffusa sulle coste del Mediterraneo occidentale alterazione del lat. (H)ALLEC, -ECIS).

Moll, en el volum primer del DCVB (1930), donava com ètim del cat. *alatxa* l'it. *alacia* i només a la segona edició del susdit volum (1968) recollia la proposta de Coromines, però al costat de la italiana:

> […] del llat. ALLECE, m. s. // 1 a través del mossàrab (segons Cor. DECast, I, 74) o a través de l'it. *alacia*, m. s. (Moll, DCVB, 1968)

La proposta alternativa del gran filòleg menorquí s'arrenglerava en una important línia de manlleus del català a l'italià —que criticaria curiosament Coromines: «Moll […] sempre italòman» (DECat, VIII, 372*b*, 42-43)—, que, com s'ha demostrat, ha tingut especial força en balear; recordem casos com *anxoa*, *jonqueti*, *rosseti*, *ferrassa*, *amargot*, etc. (Veny, 2007*b* [2004], 119, i 2009 [2008], 31-33).

Nosaltres, que havíem estat proclius al mossarabisme de *alatxa* (Veny, 1979*c*, 468 i 472), més tard, amb més informació, escrivíem:

> No seria estrany que [*alatxa*, *xerna*] ens haguessin arribat des d'algun dialecte italià, atès que comptam amb ictiònims d'aquesta procedència (*ferrassa*, *jonqueti*, *rosseti*, etc.) i que aquelles formes no són desconegudes per aquelles costes italianes. (Veny, 2007*b* [2004], 114)

Ara, amb més informació geogràfica, podem ampliar aquesta idea i fer més precisions sobre el dialecte propagador i la via de propagació. No podem oblidar que a la costa meridional d'Itàlia la C intervocàlica davant de vocal palatal va donar [tʃ], com també a la costa central fins al s. XIV (*detʃi* < DECE), quan passa a fricativa (Rohlfs, 1966, 289-290); per tant, no seria desassenyat que una evolució ALLECE > *aletʃe*, *alatʃa*, variant amb canvi de sufix (ALLACEA), tingués lloc al litoral de Toscana i de Nàpols, d'on pugés cap a Ligúria (on no podia ser canvi autòcton car $C^{e,i}$ > [ʒ], [z] [Rohlfs, 1966, 290]) i després cap a Provença i Llenguadoc per continuar cap al domini català. Del s. XII al s. XV, va ser molt potent el domini marítim i comercial de Gènova al Mediterrani especialment occidental, així com Venècia va exercir la seva supremacia sobre el Mediterrani oriental. Gènova va expandir el seu influx vers Provença, la península Ibèrica i l'Àfrica septentrional; Aprosio (2008) ha remarcat la força d'aquesta expansió amb conseqüències d'índole lingüística importants, relatives al vocabulari nàutic; segons aquest autor, haurien passat a l'occità mots com *carena*, *libanum*, *nauchier*, *aman*, etc., que haurien arribat al català, a més de *car*, *carraca*, *sagetia*, *arganell*, *gaó*, etc., mots que, en part, Coromines (1936) havia interpretat com a hellenismes i que hauran de ser objecte d'una anàlisi diacrònica meticulosa. Aquest camí occità → català, amb eventual arribada a les costes andaluses, ha estat el procés més normal pel que fa sobretot a noms de la nàutica i de la pesca: recordem el gran nombre de noms del mar que, a part de les enumeracions d'Aprosio, han entrat en el català des de les costes occitanes: ictiònims com *rascassa* (Colón, 1967, 185), *garneu* (Veny, 1992), *dot*, *xanguet*, *oblada* (Veny, 2008, 31-33), etc., i vocables relacionats amb les barques com *goa*, *gànguil* (Lleonart i Camarasa, 1987, 28-29), *pantasana* (Llorca

Ibi, 2000, 86), *remendar*, etc. I una bona part ha arribat a les costes murcianes i andaluses. No falta documentació sobre la intensitat de la presència de pescadors catalans per terres meridionals. El *Reglamento de navegación y pesca del año 1773 de la provincia de Mataró* fa referència a les pesqueres dels catalans:

> […] de los ramos utiles de Comercio y Tráfico de la Provincia es el de la sardina de Ayamonte, donde parece que ahora quarenta años apenas havia tres, o quatro Jávegas que la pescaban para embiar salpresada a San Lucar, Sevilla, Puerto de Santa Maria y Cadiz, hasta que haviendo ido pescadores de Canét, y sucesivamente de Torredeembarra, y esta Ciudad [Mataró], principiaron a fomentar la pesca, que después dejaron a los Naturales, y formaron Compañias para espichar o arencar la Sardina, introducida en todo el Reyno, y aun en Francia […]. (*Ap.* Martínez González, 1992, 213-214)

> Cuando la situación en el Mediterráneo se estabilizó y se alejó de nuestras costas el peligro de los barcos piratas norteafricanos (siglo XVIII), aparecieron los pescadores catalanes que tenían embarcaciones adecuadas, técnicas más modernas y vías de comercialización eficaces. A ellos se deben muchos de los utensilios que usan todavía los marineros granadinos y, lógicamente, los nombres de esas «cosas» y de los animales que enseñaron a capturar a los pescadores de esta costa. (Martínez González, 1992, 214-215)

En canvi, no es donen casos de mots semblants que s'hagin enfilat des del sud de la península Ibèrica cap a les costes septentrionals fins a Occitània. Sabem de certes onades emigratòries, des del s. XIX, especialment cap a l'Ametlla de Mar, Palamós i Roses, procedents de la Vila Joiosa i Benidorm (Llorca Ibi, 2000, 39-42); però els seus efectes lingüístics s'han limitat a algun canvi fonètic que afecta sobretot la població marinera o a la introducció d'algun terme relatiu a la xàvega (Bech i Camps, 1980; Lloret, 1993).

Comparació amb la isoglossa de *xerna*

12. Serà interessant comparar l'àrea del mot que ens ocupa amb la de *xerna* (variants *xerla*, *gerla* (veg. mapa 2), on també era present el grup CE (< llat. ACERNIA); notem: 1) que la isoglossa en la costa oriental peninsular comença a Sant Carles de la Ràpita (localitat núm. 22 del mapa); que, més al nord, es troben altres ictiònims (*famfre*, *rascàs*, *rascassa*, *dot*) i que, per tant, no hi ha continuïtat de *xerna* cap a l'occità; 2) que la isoglossa baixa cap al sud, passa per l'andalús i remunta el litoral portuguès (*cherne*, variants *cherla*, *chern*); 3) que podríem pensar en un derivat de ACERNIA amb un primer resultat **(a)tserɲa* que, amb assimilació de palatals, hauria donat **(a)tʃerɲa* i, finalment, amb dissimilació de palatals, hauria quedat *tʃerna*, potser —ara sí— per via mossaràbiga o, simplement, per arcaisme,

sense passar a **serna* (trobem *sèrnia*, sense palatal, en alguns ports genovesos, cf. Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995); seria un cas semblant al de *baila* 'llobarro pigallat, *Dicentrarchus punctatus*' (Veny, 1993*c*; cf. § 9) (< llat. VARIA), la isoglossa del qual va de Barcelona, passant per Andalusia, a la costa portuguesa fins al nord del riu Mondego. Aquí no cal recórrer a la influència italiana.

Aragonesismes i no mossarabismes

13. Durant algun temps, s'han atribuït al mossàrab força mots del valencià, d'àmbit no ictionímic, que no s'explicaven pel fonetisme evolutiu propi del català; molts d'ells troben avui una explicació en el marc de la colonització aragonesa des de l'anomenada Reconquesta (veg. Veny, 2006*a*, 131); es tracta de mots allunyats de les esferes nàutica i pesquera i, per tant, sense incidència en el tema que tractem.

Conclusions

14. Tot i que cal admetre un cert nombre de mots, apel·latius i sobretot topònims, atribuïbles a un tractament fonètic «mossàrab» (*romandalusí* volen que es digui ara), no sembla que el cas de *alatxa* pertanyi a aquest grup. Els mossarabismes, tret d'algunes excepcions, coneixen generalment una extensió més aviat reduïda, mentre que el tipus «alatxa» s'estén per les costes del Mediterrani occidental.

Quant a l'expansió dels ictiònims de les terres nord-africanes cap a les costes europees, més aviat va ser a l'inrevés, car les relacions marítimes i pesqueres tenien per protagonistes els pescadors italians, espanyols, menorquins, grecs, etc., que realitzaven la pesca pel litoral africà. Dialectes meridionals i centrals d'Itàlia practicaven el canvi del llatí $c^{e,i}$ > [tʃ] que, sens dubte, va afectar el mot HALLECE: arribat a Ligúria, a través de la potent expansió genovesa i seguint la costa provençal i llenguadociana, hauria arribat fins a Andalusia, amb poca incidència en el litoral portuguès, com sol passar amb mots baixats des d'Occitània, semblantment als casos de *xanguet* (Veny, 2008) i *garneu* (Veny, 1992, i § 7), la isoglossa dels quals s'atura a la frontera de l'andalús amb el portuguès.

Tanmateix, no podem oblidar les intenses relacions comercials de Gènova amb Andalusia, especialment amb el port de Sevilla, i, doncs, admetre que *alatxa* fos un genovesisme directe, com, segons Mondéjar (1991 [1977]), ho hauria estat *anxo*[v]*a*; de tota manera, la continuïtat de la isoglossa des del litoral occitanocatalà aixeca dubtes sobre aquesta altra via.

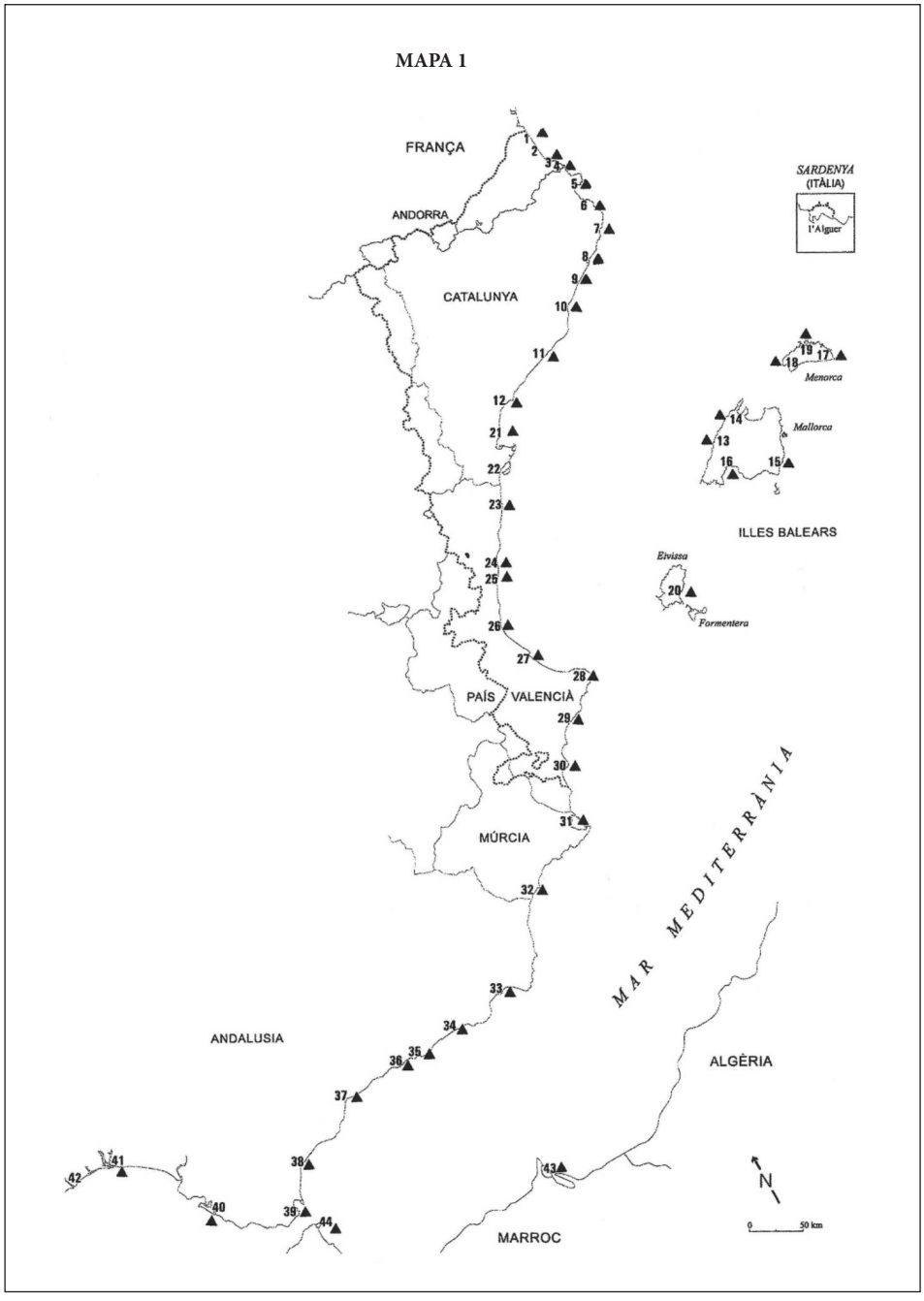

Cat. *alatxa* / cast. *alacha* a les costes orientals de la península Ibèrica i les Balears (LMP, 534).

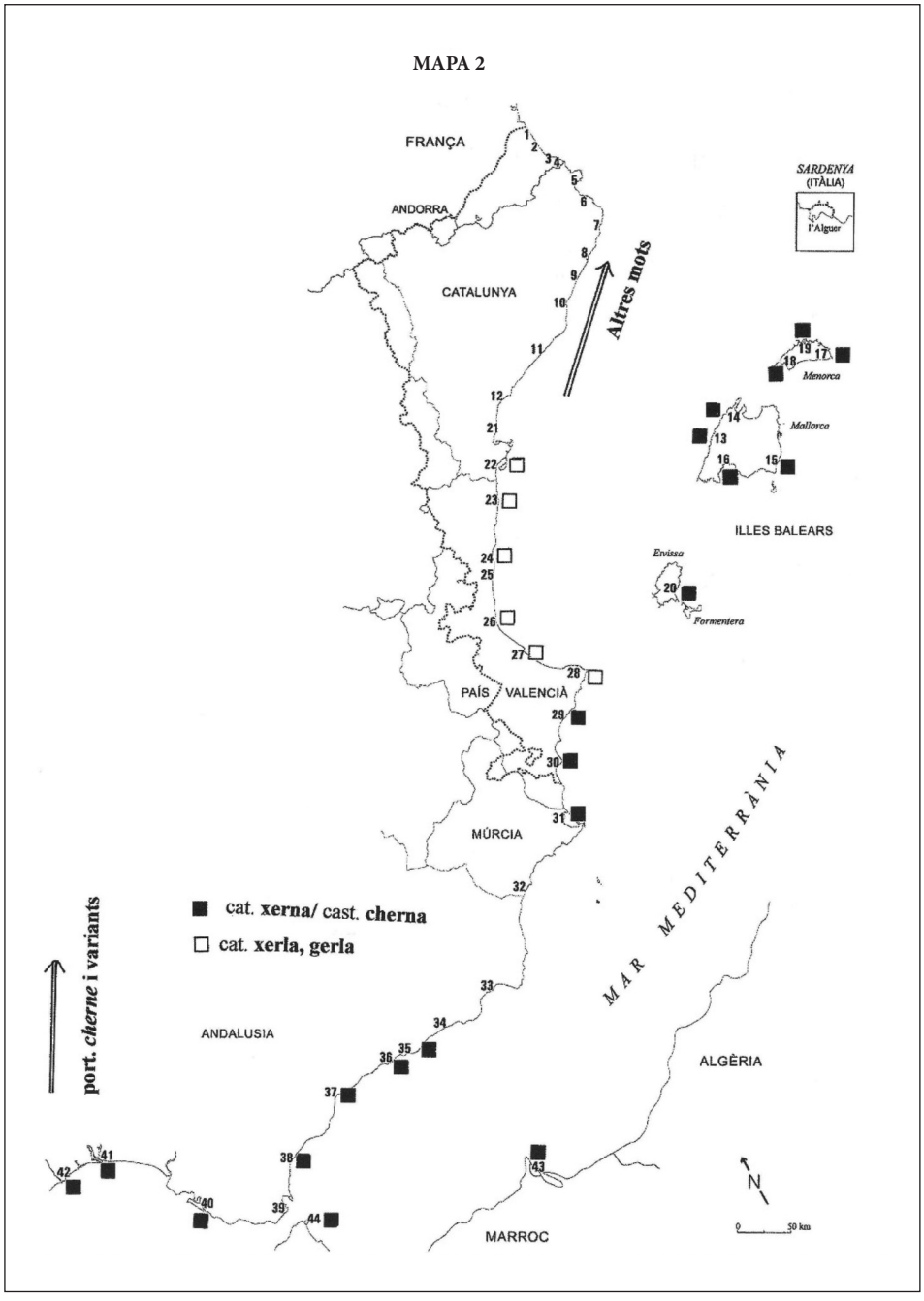

Cat. *xerna* / cast. *cherna* a les costes orientals de la península Ibèrica i les Balears (LMP, 550).

Annex

Llista de localitats

1. el Barcarès
2. Sant Cebrià de Rosselló
3. Cotlliure
4. Banyuls
5. Roses
6. l'Escala
7. Palamós
8. Blanes
9. Arenys de Mar
10. Badalona
11. Vilanova i la Geltrú
12. Cambrils
13. Sóller
14. Pollença
15. Santanyí
16. Palma de Mallorca
17. Maó
18. Ciutadella
19. Fornells
20. Eivissa
21. l'Ametlla de Mar
22. Sant Carles de la Ràpita
23. Peníscola
24. el Grau de Castelló
25. Borriana
26. el Cabanyal
27. Cullera
28. Dénia
29. la Vila Joiosa
30. Santa Pola
31. Santiago de la Ribera
32. Águilas
33. Almeria
34. Adra
35. Motril
36. Almuñécar
37. Màlaga
38. Estepona
39. Algesires
40. San Fernando
41. Palos de la Frontera
42. Ayamonte
43. Melilla
44. Ceuta

13. *Roger*, un occitanisme camuflat

Propòsit

1. Per a designar el *Mullus* en català, s'empra, a més de *moll*, el geosinònim *roger*, que va ser admès en el corpus estàndard de 1932 (DG) com a forma secundària (veg. la seva distribució al mapa 1). Quant al seu origen, se l'ha considerat un manlleu al francès o un desenvolupament a l'interior del sistema lexical català. Distanciat de tals propostes, intentaré demostrar que es tracta probablement d'un manlleu a l'occità.[1]

2. Hi ha dues espècies de *moll* o *roger*, el *Mullus surmuletus*, cat. *moll* (o *roger*) *de roca*, cast. *salmonete de roca*, fr. *surmulet*, it. *triglia di scoglio* (o *triglia maggiore*), que viu a les costes rocoses i praderies de fanerògames marines; i el *Mullus barbatus*, cat. *moll* o *roger de fang*, fr. *rouget barbet*, it. *triglia di fango* (o *triglia minore*), que viu en fons fangosos i sorrencs.[2]

La major part d'ictiòlegs consideren que no hi ha més que una espècie (Duran, 2010, 31-32), mentre que, per a alguns pescadors, n'hi hauria tres: *roger de fang*, «la més apreciada dels pescadors i del mercat, de color rogenc blanquinós i que es troba en fons sorrenc i fangós»; el *roger de roca*, «més xato que aquell i menys blanquinós», i el *roger de sapa*, «no tan bo com el de fang i que viu entre sapes o sigui mates d'alga» (DECat, VII, 401*a*). En realitat, aquest darrer tipus pertany al

1. Em plau regraciar vivament Josep M. Domènech per les dades extretes del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (dirigit per Joaquim Rafel), així com Núria Jolis i Montserrat Roma per la seva ajuda bibliogràfica i cartogràfica.

2. A propòsit dels noms científics, recordem que *mullus* és el nom llatí (els romans apreciaven molt aquest peix); que *surmuletus* és una adaptació del mot francès *surmulet*, i que *barbatus* és un derivat del llatí *barba* a causa dels dos barbillons de les dues espècies als quals alludia J. Pla («Els rogers porten barba. Sota la boca presenten com uns petits garfis» (Pla, 1950, 24).

Mullus surmuletus (cat. *roger de roca*), si hom jutja per l'hàbitat («mates d'alga»); precisament aquesta espècie en alguns ports de València, Múrcia, Almeria i Granada rep els noms de *moll d'alguer* (el Cabanyal) i cast. «salmonete de alguer» (pron. [d arg'e]) (Águilas, Almeria, Adra, Motril) (LMP, veg. mapa 2). Aquest darrer constitueix un cas de catalanisme clar del murcià i de l'andalús, baixat des de la costa valenciana, atès que el mot *alguer* no forma part del lèxic castellà; un tribut més que aquesta llengua, en el registre col·loquial, deu al català (com *garneu*, *rap*, *mújol*, etc.) [veg. § 28].

Quant a la diferenciació entre les dues espècies, ha estat posada en relleu, d'una manera evident, per Duran (2010, 35) (veg. també Tortonese, 1975, 138):

> *Mullus barbatus*: «musell curt, quasi vertical», «dues escates sota els ulls, amb escata suplementària subocular», «membrana de l'aleta dorsal de color uniforme».
>
> *Mullus surmuletus*: «musell més llarg i menys inclinat», «manca d'escata suplementària», «dues bandes vermelloses travessen l'aleta dorsal».

Cal afegir-hi les diferències de dimensió (més gran en el «*M. surmuletus*») i de color («la colorazione rossa è più tendente [nel *M. surmuletus*] allo scarlatto che al roseo») (Bini, 1968, 29).

Però es troba desacord sobre la qualitat gastronòmica que els separa. Per a uns, el *Mullus barbatus* seria millor que el *Mullus surmuletus*: el primer seria «de gust fi», enfront de l'altre, «de gust fort, com de marisc, fins i tot desagradable, que a voltes tenen els molls de roca» (Duran, 2010, 32); impressió compartida pels pescadors consultats per Coromines. Per a d'altres, és el *Mullus surmuletus*, el *moll de roca*, el preferit: [*moll de roca*] «es més sabrós el que es cria y peixca en les roques, o penyes del mar» (Orellana, 1802, 5); «La seva carn és més estimada que la del moll de fang» (Huguet i Sesma, 1991, 101); «Carni di qualità superiore a quella della triglia di fango» (Palombi i Santarelli, 1969, 40); «de qualité supérieure au rouget barbet [*Mullus barbatus*]» (Centelles, 1979, 148). Probablement és l'hàbitat el que condiciona la qualitat gastronòmica de cada espècie.[3] Ja és ben ver també que «sur les goûts et les couleurs il ne faut pas discuter»…

Distribució de *moll/roger* a la costa catalana

3. En el mapa 1 es pot veure la distribució de la isoglossa de *roger*, que s'estén de Sant Cebrià (localitat 2) fins a Arenys de Mar (localitat 9), on, segons Huguet i

3. La classificació dels *mullus*, segons el seu valor gastronòmic, que fa J. Pla és interessant: «[els rogers] *juliolencs* i que potser és el millor roger del nostre litoral», «una classe inferior —l'anomenat ombradiu—, el roger *de llot* o *de fang* que les vaques d'arrossegament capten a grans profunditats […], poc apreciat», «el roger *de sorra* i el que segueix en qualitat, el roger *d'alga*» (Pla, 1950, 22-23).

Sesma (1991, 101), conviu amb *moll*; Salvador, que era del Maresme, testifica la convivència dels dos mots (1722; *ap.* Lleonart i Camarasa, 1987). Aquesta extensió ve confirmada per *Aguiló Dicc.* (Caldetes); Plaja, 1956-1958 (Calella, l'Escala, Cadaqués, Sant Feliu de Guíxols); Enrech, 1978 (Palamós); Huguet i Sesma, 1991 (Roses, Palamós, Blanes, Arenys de Mar); DECat, VII, 401*a*, 1987 (Roses, Caldetes, Tossa, Sant Pol de Mar; «No és sols ross.[ellonès] sinó de tota la costa fins al Maresme», «des de nen jo ho sentia així a la meva família empordanesa i gironina». Duran (2010, 31) en fa una prolongació meridional massa generosa: «usual des de Cadaqués fins a Barcelona».

En el mapa 2 es representen els noms del *Mullus barbatus* (*moll de roca*) amb el determinant, quan ha estat donat per l'informador, en català i en murcià i andalús, segons les dades de l'LMP (III, 548), als quals s'ha afegit la informació dels punts 1-4 (el Barcarès, Sant Cebrià, Cotlliure, Banyuls) procedents de Martínez; noteu, tanmateix, la presència de *roget* a Canet, Argelers, Portvendres i l'Escala, segons la mateixa font. Observem que: 1) *moll de fang*, de 24, és una confusió amb *moll de roca*; 2) *moll de barbada*, de 18, al·ludeix a un hàbitat d'alga; 3) *salmonete de alguer* (el nom castellà és una adaptació del fr. *surmulet*) porta un determinant que prové del cat. *(moll) d'alguer* (cf. § 2); 4) l'original *moll d'arbó* (de 22, Sant Carles de la Ràpita, i de l'Ametlla de Mar [Huguet i Sesma, 1991]) podria procedir del nom de persona *Arbó*, freqüent en aquesta zona; 5) *salmonete barbudo* (34) coneix la mateixa motivació que el nom científic *Mullus barbatus*; 6) *salmonete fino* (41) fa referència a la bona qualitat d'aquesta espècie enfront del *salmonete basto* (*Mullus barbatus*); 7) *salmonete colorado* (39 i 40) delata un vermell més fort en contrast amb *salmonete blanco de fango*, de 39; 8) *salmonete de piedra*, de l'andalús, equival i alhora contrasta amb *moll de roca* del català.

Documentació rossellonesa de *roget*

4. Es troben testimonis de *roger* en els textos del s. XIX, transcrits de pregoners i procedents de diversos llocs i que reprodueixen una llengua en el seu registre oral (Veny, 2014*a*, 1076):

> […] anguiles, arsèlis, muscles, *rojets*, franquets, pufres […]. (Rivesaltes, 1906, *ap.* LC, 82)
>
> Qui voldrà crompar peix de tira, graneus, buldroys, llus, *rojets*, peix de l'art, verats, peix d'estany y anguiles anéu vo'n a la plassa. (Sant Llorenç de la Salanca, LC, 83)
>
> Qui vulgui crompar llus y *rojet* a 40 sous el kilo, pagell a 36, buldroys y cabotilla a 28 […]. (Tuïr, 1907, LC, 84)

Etimologies

a) *DCVB*

5. Trobem al DCVB una primera interpretació etimològica de *roger*:

> […] probablement del fr. *rouget* modificat en la grafia per adaptació als derivats de *roig* o al nom personal *Roger*.

El seu autor és Francesc de B. Moll, eminent lexicògraf, que, seguint una tendència a trobar l'origen de certs vocables en el francès, oblidant l'occità, creia probable la procedència del fr. *rouget*, a través d'una adaptació gràfica de la pronúncia del mot:

> fr. [ruʒé] *rouget* → cat. [ruʒé] *roger*.

Fabra, segons Coromines, hauria pensat també en aquest origen. I l'atestació de Torra (1640) hauria reforçat aquesta interpretació:

> *Roget*, peix. Lyra, ae.

Però, com ja he demostrat en un altre lloc (Veny, 1993*d*), es tracta d'un mot francès introduït per Torra en el seu diccionari, seguint una estratègia que consistia, quan ell no coneixia l'equivalent del mot llatí, a introduir un ictònim francès, italià, occità, etc., com si fos català. És així que el *roget* de Torra (1640), que designava el *Trigla cuculus* (cat. *garneu*) i no el *Mullus*, constitueix una transplantació del mot francès prenent com a font Palmireno (1569):

> Lyra no es mudo como los otros peces: gruñe como puerco, dizenle *rouget*, gronau,

que alhora s'inspira en Rondelet (1554):

> A nostris gronau vel grougnant vocatur, quod grunniat more suis. A Liguribus organo […]. A Gallis *rouget*, a rubro colore,

i aplicant el nom a una altra espècie, el *garneu* català, *Trigla lyra* (Veny, 1993*d*, 107). Veg. *infra* (§ 9) l'eco que aquest error ha conegut en la lexicografia històrica catalana.

D'altra banda, cal rebutjar aquesta etimologia, atès que els manlleus ictionímics fets pel català al gal·loromànic provenen sobretot de l'occità (veg. § 8).

Igualment, l'adaptació al nom de persona *Roger* —es tractaria d'una atracció paronímica—, proposada pel DCVB, s'endevina també poc probable, com veurem, tot i que hi hagi naturalment ictiònims, però pocs, basats en un antropònim, com *anfós* 'mero' (DECat, I, 313-314) o *gallimó* (< *guillemó*, dim. de *Guillem*; cf. Veny, 2005, 161-163, i Veny, 2012*b*). Recordo que Josep M. de Casacuberta Roger, membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, deia a Francesc de B. Moll, membre també d'aquesta acadèmia, que tots dos tenien dos noms de persona diferents que corresponien a la mateixa espècie ictiològica, *roger* i *moll*; evidentment, les etimologies o motivacions dels seus noms personals no es referien en els dos casos al mateix referent: *Roger*, nom de persona d'origen germànic, i *Moll*, derivat del llatí MOLLIS 'moll, feble de caràcter' (Moll, 1982, 121 i 124).

b) *Diccionari etimològic de Coromines*

6. Devem a Joan Coromines —seguit per Bruguera— una segona proposta basada en l'adjectiu *roig*, seguit del sufix *-er* (< -ARIU), amb aquesta documentació:

> 1378: *roger* gros e roarda grossa. (DECat)
> 1575: moll o *roger*: *mullus barbatus*. (O. Pou)

El primer document és rossellonès i, atesa la presència de *roget* en aquest dialecte (cf. § 3 i 4), es podria pensar en un error de transcripció (confusió de *-t* final amb *-r*; cf. Pou *roger*/*roget*). El testimoni de Pou està d'acord amb el costum d'ajuntar el nom valencià (*moll*) al costat del gironí (*roger*). Tanmateix, cal dir que en la segona edició del seu *Thesaurus puerilis* (1580), hom nota una variant, «moll o *roget*», potser després de l'estada de Pou per terres rosselloneses, on el darrer mot és habitual, com acabem de dir; en tot cas, és un indici probable d'una antiga convivència de les formes *roget*/*roger* a la regió septentrional. Afegim-hi l'altre document mencionat:

> Salvador, 1722: moll o *roger*. (*Ap.* Lleonart i Camarasa, 1987)

OBSTACLES A LA INTERPRETACIÓ DE COROMINES

7. Però hi ha una raó morfològica que s'oposa a la interpretació de Coromines. El sufix *-er* difícilment forma noms a partir d'un adjectiu:

> […] forma noms masculins a partir d'altres noms i d'algun verb (rarament d'un adjectiu: *roger*). (López del Castillo, 2002, 179)

Efectivament, si es consulta la llista de mots en *-er* del *Diccionari* de Ferrer Pastor (1980), els adjectius hi són bastant freqüents (*llarguer*, etc.), mentre que els substantius brillen per la seva absència.

Roig coneix la derivació amb altres sufixos, com *rogenc*, *rogent* (< *roig* encreuat amb *roent*), *rojal*, *roget* «lo que tira a rotj» (Esteve, Belvitges i Juglà, 1803). Ara bé, el que s'hi troba de vegades són adjectius (*olivera rogera*) que eventualment poden esdevenir substantius, com el topònim *la Rogera*, reducció de *la* (figuera) *rogera* (DECat), *roger* «terra rogenca de la qual es treuen o fan les moles» (DECat, 400*b*) (< (terreny) *roger*). Entre els noms de peixos, podem citar com a exemple de substantiu de provinença adjectival, *roquer* ← *tord roquer* (*Tresor*), *moll roquer*, però és rar el seu ús.

La reducció del nucli del sintagma a favor de l'adjectiu isolat es dona igualment amb *roget* 'varietat de raïm vermell' (DCVB; < «raïm roget», Favà, 2001), «varietat d'ànec» (DCVB) (< ànec *roget*). En el cas del nostre ictiònim caldria pensar en un sintagma **moll roger*, que no ha estat enregistrat.

De l'occità *roget* al català *roger*

8. Davant aquests inconvenients, em sembla millor partir de la variant occitana *roget*, formada sobre *rog/roge* (cf. l'asturià de Tazones *roxu* 'moll') i el sufix *-et* (< -ITTU) que indica «une atténuation de la qualité», és a dir, *roget* «un peu rouge» (Alibert, 1966); caràcter cromàtic que es troba molt d'acord amb el color de les espècies: «Dorso rojo. Flancos rosados» (*Mullus surmuletus*, Barriuso, 2002, 106); «coloración del dorso desde rosa rojizo a rojo» (*Mullus barbatus*, Luther i Fiedler, 1968, 69); «Colore roseo, pinne incolore e rosee (*Mullus barbatus*)» (Tortonese, 1975, 136); «té un color rosa pàl·lid molt característic» (HNPC, 269); «color más apagado que en el salmonete de roca» (*Mullus barbatus*, Barriuso, 2002, 237). De tota manera, s'ha de tenir en compte la variabilitat del color: «il colore è molto variabile, secondo degli individui, dell'ambiente, del momento» (Tortonese, 1975, 138).

Però, com explicar el pas de l'occ. *roget* al català *roger* [rruʒˈe]? Crec, a tal propòsit, que s'ha de tenir present que sovint el mot va acompanyat d'un determinant que distingeix cadascuna de les espècies, el *Mullus surmuletus* i el *Mullus barbatus*, especialment quan el determinant va precedit de la preposició *de*: és així com a la costa llenguadociana tenim, segons les transcripcions de Martínez, [rrutʃˈɛddefˈangɔ] (Agde), [rruʒˈɛd:eplˈaʒɔ] (Gruissan), [rruʒˈed:etˈɛrɔ] (Port la Novèla), que retrobem als ports de l'extrem septentrional català [rruʒˈɛddəplˈlaʒə] (el Barcarès, Canet, Argelers), [rruʒˈɛddəfˈaŋ] (l'Escala), [rruʒˈɛd:əfˈaŋ] (Banyuls), amb el pas de [ɛ] occ. > [ɛ] cat. ross., realitzat pràcticament com [e]. La presència, doncs, de la preposició ha fet possible el canvi de [ruʒˈɛt] en *roger* [rruʒˈɛ] i que

aquest s'hagi interpretat com posseïdor del sufix *-er*, que explica els derivats diminutius *roseret* i *roseró*.

No és la primera vegada que baixen occitanismes de la costa llenguadociana cap a la costa catalana. N'hi ha que cobreixen tot el litoral catalanovalencià per arribar a l'andalús (*garneu*, Veny, 1992; *xanguet*, Vent, 2008, *alatxa*, procedents, a voltes indirectament, de l'occità, Veny, 2011); altres només ocupen un tram de la costa septentrional rossellonesa (*arseli* 'cloïssa'; Martínez, Centelles, 1979, 257) i algun que apareix isolat, sense solució de continuïtat (*passard* 'rèmol', Tortosa, Veny, 1997, 371-372) o insular (*buldroi* 'baudroie', Menorca, Veny, 2004).

ROGER/ROGET I LA TRADICIÓ LEXICOGRÀFICA

9. *Roger* apareix, al costat de *moll*, des dels primers reculls lexicogràfics del s. XVI:

> 1575: Moll o roger. *Mullus barbatus*.[4] (O. Pou)

Pou, com ja hem dit, segueix el seu costum de posar, al costat del mot valencià (*moll*), el del català de Girona (*roger*).

Seixanta-cinc anys més tard fa acte de presència un concurrent, *roget*:

> 1640: *Moll* o *roger*. *Mullus barbatus* Nota.
> *Roget* peix. Lyra. (Torra)

Però l'intrús designa una altra espècie, el *Trigla lyra*, el garneu, copiat per Torra de Palmireno, qui, a la vegada, tenia per font Rondelet (cf. § 5). És a partir de Torra que els diccionaris posteriors introduiran *roger* al costat de *roget*, sovint amb la indicació geogràfica restrictiva *territ*. o *ter*. (*territorial*) o *loc*. (*local*) per a una espècie o per a les dues.

> 1803: *Roger*, *rojet* territ. V. Moll pex. (Esteve *et al.*)
> 1839: *Roger* territ. y *Roget* peix. Moll. (Labèrnia)
> 1839: *Rojer* territ. Moll en la 7a accepció.
> *Rojet* territ. Moll en la 7a accepció. (Quintilingüe)
> 1852: *Roiget*. Moll. (Saura)
> 1854: [cast.] Salmonete pez. *Roiget*, moll. (D. y M.)
> 1886: *Roger* peix. V. *Roget*.
> *Roget* peix. Trilla, trigla. V. Moll. (Saura)

4. Però Busca (1507) s'equivoca a propòsit de l'equivalent català de *Mullus*: «Mullus per lo barb, peix conegut».

1912: *Roger* […] Ictiol. ter. Moll.
Roget Ictiol. Moll 7. (Salvat)
1913: *Roger* Ictiol. Peix anomenat també Moll. [cast.] Salmonete.
Roget Ictiol. Salmonete. (Fiter)
1914: *Roger* loc. y *Roget* Ictiol. Salmonete, Bermellón.
[cast.] *Salmonete*. Ictiol. Moll, *roget*, *roger*. (Rovira i Virgili)
1919: *Roger* ter. V. Moll.
Roget Ictiol. Moll. (Bulbena)
1927: *Roger* Moll.
Rogeret Moll petit.
Roget. Peix petit de llom vermell amb taques negres i blanc de la resta, poc estimat com a comestible. [cast.] rubio. [fr.] grondin, coucou. [fr.] Grondin. *roget*. (*Pallas*)
1912: *Roger* […] Ictiol. ter. Moll.
Roget Ictiol. Moll 7. (Salvat)
1913: *Roger* Ictiol. Peix anomenat també Moll. [cast.] Salmonete.
Roget Ictiol. Salmonete. (Fiter)
1914: *Roger* loc. y *Roget* Ictiol. Salmonete, Bermellón.
[cast.] *Salmonete*. Ictiol. Moll, *roget*, *roger*. (Rovira i Virgili)
1919: *Roger* ter. V. Moll.
Roget Ictiol. Moll. (Bulbena)

Es constata, en general, la transfusió de *roget*, a partir de Torra (1640), juntament amb *roger*. Notem, no obstant això, 1) l'ús solament de *ro(i)get* en Saura (1852), D. y M. (1854) i Bulbena (1913); aquest es manifesta força irregular, car el 1905 només enregistrava *roger*; 2) l'ús de *roget* amb el sentit de 'garneu' (com havia introduït Torra a partir de Palmireno i Rondelet) en Saura (1886) i *Pallas* (1927), indici de la font en la qual s'inspiraven.

Fabra, en el seu *Diccionari general* (1932), només accepta *roger*, que ja havia proposat en el seu *Diccionari ortogràfic* (1917), probablement aprofitant la informació d'Aguiló, que era una deu freqüent d'informació dialectal (cf. Veny, 2001*a*, 154-157). És per això que edicions posteriors d'algunes de les obres mencionades eliminen *roget* —reservat a una accepció fora de la terminologia ictionímica— per donar entrada exclusiva a *roger* (al costat de *moll*) o, eventualment, al seu derivat *roseret*:

1934: *Roger* Ictiol. Peix teleosti, de la família dels múllids, etc. [cast.] Salmonete.
Rogeret Ictiol. Moll.
Roget Bot. Varietat d'olivera cultivada al Baix Empordà. (Salvat, 1934-1935)
1962: *Roger* Moll 4.
Roget Varietat d'olivera cultivada al Baix Empordà. (*Pallas*)

Hem seguit el tractament lexicogràfic dels dos mots, però, pel que fa a la realitat parlada, cal recordar que *roget* és el mot utilitzat a la major part del rossellonès (§ 3), la qual cosa es confirma a través dels textos (cf. § 4) i dels diccionaris d'aquest dialecte:

> 1997: *roget* Ich. [fr.] rouget (roger, moll). (Botet)
> 2002: *roget* Moll, roger (peix). «Rap, metge, dit de sant Pere, calamars, *rogets*, sorell […] (E. Oliveres Picó)»; «Llisses, llobarros, daurades, *rogets* […] (P. Burlaner)». (Verdaguer)

De tota manera, davant les dades antigues —que caldria confirmar— i les d'alguns punts rossellonesos, de *roger*, es pot pensar en una fase de convivència de les dues formes en català septentrional. Però, quan hom passa a l'àrea del Principat, *roger* s'hi imposa com adaptació de la variant originària, *roget*.

ROGER/ROGET A LA LITERATURA

10. Pel que fa a l'ús literari de *roger/moll*, és evident que el darrer és el mot més utilitzat en la literatura, d'acord amb una tradició secular i amb l'àrea geogràfica actual, mentre que *roger* queda refugiat en els autors originaris de l'àrea on aquest mot és viu (Josep Pla, de Palafrugell; Víctor Català, de l'Escala; J. C. Alegret, de Palamós) o que d'alguna manera hi estan vinculats, per sojorn o per llaços familiars (Pere Coromines, Salvador Espriu) o bé pels temes gastronòmic o marí tractats (Dalmau, Roig). Vet-ne aquí alguns exemples:

> Em donaren uns *rogers* a la brasa. (Pla, 1966)
> El *roger* és un peix molt saborós. (Pla, 1950)
> Els petits *rogers*, amb les seves barbes, dormen, immòbils. (Pla, 1953)
> […] el vestit vert de flor d'alguer brodat d'escates de *rojer*. (Víctor Català, 1905)
> […] soltes pel *roger*. (Alegret, 1987)
> […] el *roger* és més fi que el verat. (Corominas, 1930)
> […] cuejà l'abundor de mòlleres, de sípies, de pagells, de *rogers*. (Espriu, 1932)

El mot apareix també en algun altre escriptor, com Junoy i Segarra, de Barcelona, o E. Roig, de Sitges, allunyats d'una adscripció geogràfica septentrional:

> […] noia de cabells negres lluents que escata uns petits *rogers*. (Junoy, 1931)
> Quant t'embarques cap a Amèrica? Clau: Quan els *rogers* s'afaitin el bigoti. (Sagarra, 1933)
> Hom pesca llenguados, *rogers*, molls, pagells. (Roig, 1932)

De vegades també apareixen els diminutius:

> Estic ben enredat. Com els *rogerons* en la pesca del bou. (Espriu, 1932)
> Quan tota aquesta salsa comença a bullir, s'hi tiren els *rogerets*. (Dalmau, 1969)

Conscients que tant *moll* com *roger* es reparteixen l'espai territorial, tot i la seva acceptació en la llengua normativa, alguns expliciten la seva sinonímia (o, millor encara, la seva geosinonímia):

> […] parlàvem dels *molls o rogers*. (Pla, 1950)
> […] el *roger* —o el *moll*—. (Pla, 1950)
> […] es posen a la llauna i s'arrangen com els *molls o rogers*. (Dalmau, 1969)
> […] a Barcelona, dels peixos que nosaltres en diem *rogers*, ells en diuen *molls*. (Pla, 1972)
> […] els *rogers* —que a Barcelona i en altres llocs de la costa anomenen *molls*. (Pla, 1950)

Conclusions

11. Després de tot el que precedeix, podem concloure a propòsit del tema medular d'aquest article:

1) Per a explicar el *roger* del domini cispirinenc, atès que el sufix *-er*, ajuntat a un adjectiu, forma rarament substantius, és millor partir del *roget* occità (i rossellonès), que, en els sintagmes *roget de fang* i *roget de roca* era interpretat com *roge(r)* a causa del contacte de [-d] i [d]- per fonosintaxi.

2) Un manlleu al fr. *rouget*, que designava el *Trigla cuculus*, fet per Torra (1640), ha estat copiat pels lexicògrafs epígons de Fabra, però aplicat al *Mullus*; la seva transfusió s'ha prolongat fins al 1927. Ha estat Fabra qui, amb bon criteri, no va acceptar *roget* (absent ja al *Dicconari ortogràfic* de 1917) per donar protagonisme a *roger* (juntament amb *moll*).

L'estudi ens ha permès:

3) traçar el primer mapa de la distribució de *moll*, *roger* i *roget*;

4) revisar les opinions diverses sobre la qualitat gastronòmica de les dues espècies;

5) resseguir la prolongació d'un catalanisme, parcial ben entès, *(salmonete) de alguer*, cap al castellà meridional (murcià i andalús): un exemple més dels nombrosos catalanismes de l'esfera ictionímica (i també nàutica) incorporats al castellà, que les històries d'aquesta llengua no haurien d'ignorar. [Veg. § 28]

Referències literàries

Alegret, Joan-Lluís. *Els armelladers* [*sic*] *de Palamós: una aproximació a la flora artesanal des de l'antropologia marítima*. Girona: Diputació de Girona, 1987.
Corominas, Pere. «L'esperit de finesa». A: *Obertures de curs 1928-29 i 1929-30*. [Barcelona], 1930.
Dalmau, Antoni R. *200 plats catalans de cuina catalana*. Barcelona: Millà, 1969.
Espriu, Salvador. *Laia*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1932.
— *Primera història d'Esther*. Barcelona: Aymà, 1948.
Junoy, Josep M. *L'actualitat artística: 1930-1931*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1931.
Pla, Josep. *El que hem menjat*. Barcelona: Destino, 1972.
— *Bodegó amb peixos*. Barcelona: Selecta, 1950.
— *Les hores*. Barcelona: Selecta, 1953.
— *El quadern gris*. Barcelona: Destino, 1966.
Roig, Emerencià. *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Barcino, 1927.
Sagarra, Josep M. de. *El cafè de la marina*. Barcelona: Millà, 1933.
Thibaut-Comelade, Eliana. *Cuina rossellonesa i de la Costa Brava*. Barcelona: Barcino, 1968.
Víctor Català. *Solitut*. Barcelona: Publicació Joventut, 1905.

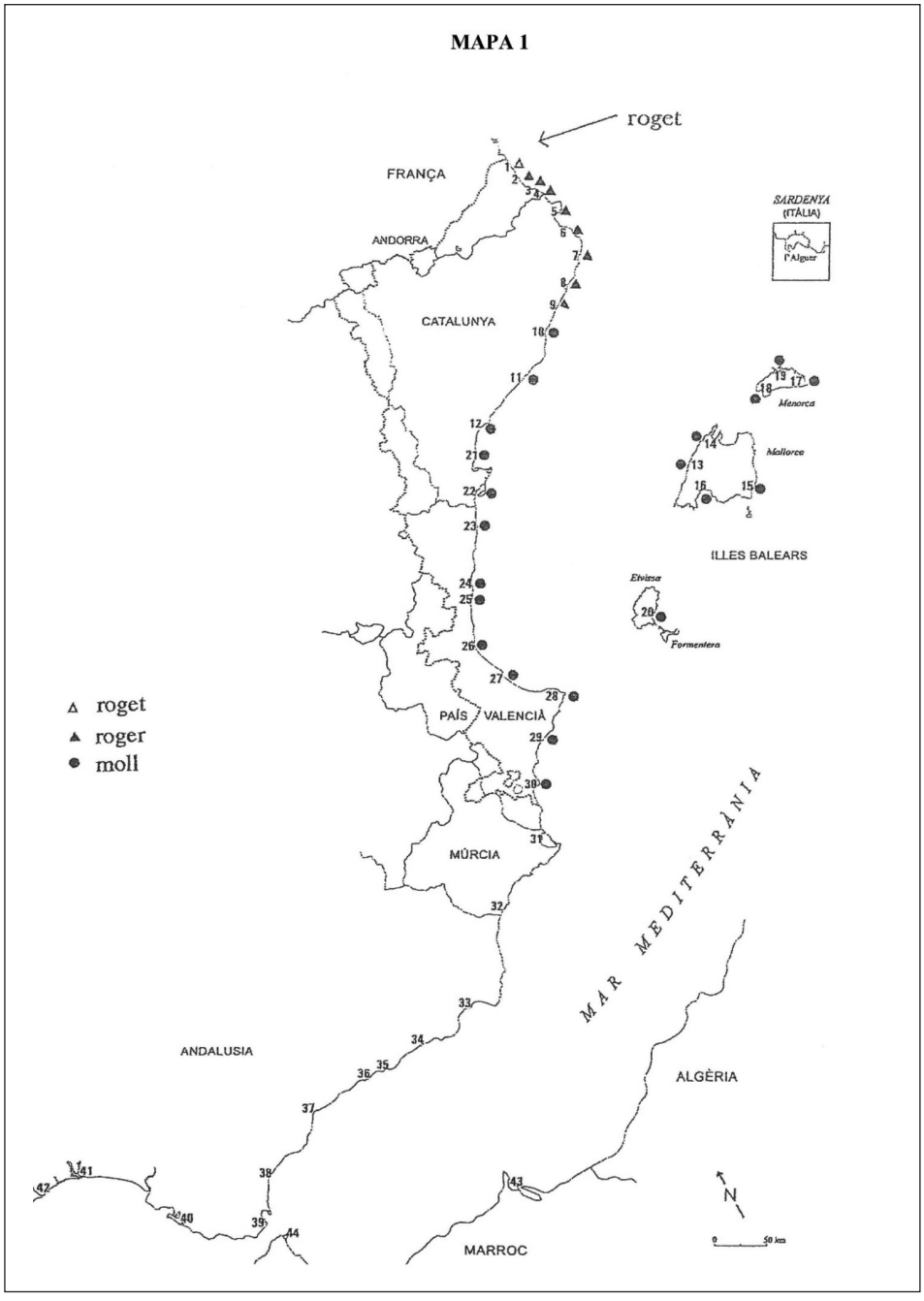

Distribució geogràfica de *roger*, *roget* i *moll* en català (LMP, 548).

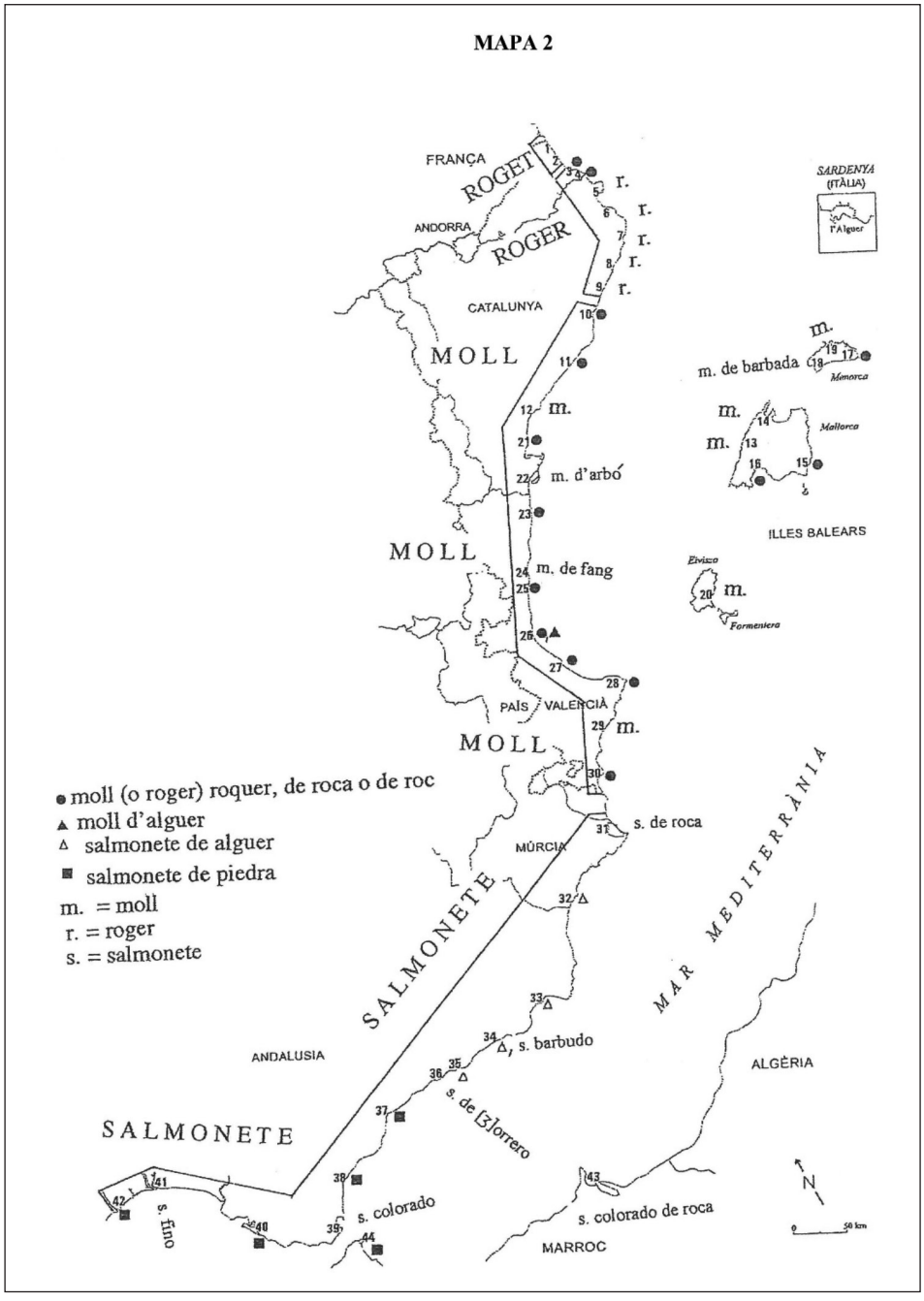

Noms de *Mullus surmuletus* a la costa oriental de la península Ibèrica (LMP, 548).

14. *Guiñamón* i l'expansió del català a la costa murciana

L'obra de César San Nicolás Romera *El vocabulario de la pesca en el litoral de Cartagena* (Múrcia, Ayuntamiento de Cartagena, Real Academia Alfonso X el Sabio, 2000) és interessant per a l'estudiós de la història de la llengua catalana per la quantitat d'ictiònims i termes mariners d'origen català instal·lats en la costa murciana. Molts d'ells ja eren coneguts (*escate* 'escat', *robalo* 'llobarro', *chanquete* 'xanguet', *mabre/magre*, *bote* 'bot', etc.), a través sobretot dels estudis de J. García Soriano[1] i J. A. Sempere Martínez,[2] però l'autor n'hi afegeix algun altre, com *bacón*, *Gobius niger* (p. 113 i 237-239). Tanmateix, en alguns casos, s'hi nota la desconeixença d'alguns treballs que haurien completat o millorat la interpretació que es fa sobre l'origen d'algunes espècies; per exemple, a propòsit de *mero*, l'article de J. Gulsoy[3] ofereix una proposta engrescadora sobre el seu origen, i concernent a *garneu*, el de Veny[4] justifica l'occitanitat del mot; i en altres casos l'autor no fa referència a l'origen català, concretament valencià, de l'espècie, com en el cas de *vidriada* 'variada, *Diplodus vulgaris*' (p. 271; veg. llista 572 de l'LMP).

Però el que motiva aquesta nota és el que l'autor diu a propòsit de *guiñamón*:

> Especie de *'abuja' pequeña*. Se caracteriza por la gran virulencia de sus movimientos cuando cae en la red y por una especie de cabrilleo y giros bruscos muy rápidos que realiza en la superficie del agua (*Scomberesox saurus* 'paparda'). (San Nicolás Romera, 2000, p. 116)

1. *Vocabulario del dialecto murciano*, Madrid, 1932.
2. *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*, Múrcia, Real Academia Alfonso X el Sabio, 1995.
3. «Un problema ictiològic del diccionari etimològic català: *nero* i *mero*», a M. Duran, A. Porqueras-Mayo i J. Roca-Pons (ed.), *Actes del Segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Yale, 17/19 d'abril de 1979*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 101-112.
4. «De l'occità *gronau* al català *garneu* 'Trigla lyra'», a Karl I. Kobbervig, Arseni Pacheco i Josep Massot i Muntaner (ed.), *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Vancouver, 1990*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 60-88.

> No hallamos documentación de dicha voz en ningún repertorio lexicográfico, así como en ninguna monografía auxiliar. Los atlas lingüísticos tampoco han arrojado luz sobre el término; no obstante nuestros registros dialectales la dotan de una *presencia activa en el 'hablar' de los profesionales del mar* de nuestra zona de estudio, siendo un ictiónimo que los aficionados desconocen, según hemos podido constatar. Respecto a la voz en sí solo acertamos identificar —con cautela, eso sí— una base asociada con una voz del léxico marinero. Nos referimos a 'guiña' que habríamos de poner en relación con la lexía 'dar una guiñá' registrada anteriormente […]. 'Guiñá' es una especie de movimiento brusco —de dos tiempos— dado al timón para que la embarcación varíe el rumbo, el efecto es una especie de 'guiño' en su trayectoria. Tal vez pudiera relacionarse esa idea con el hecho de que el 'guiñamón' es un *pececito* caracterizado por sus giros bruscos y rápidos sobre la superficie del agua. (San Nicolás Romera, 2000, p. 256)

Es tracta de l'espècie *Scomberesox saurus* (Walbaum, 1792), anomenada en català *agulla tonyinera* o *trumfau*, *paparda* en castellà, *balaou* en francès, *gastaurello* en italià (W. Luther i K. Fiedler,[5] J. Nadal i Fortià,[6] A. Palombi i M. Santarelli,[7] M. Duran Ordinyana)[8] i, en el seu estadi juvenil, *guiñamón* és el nom retingut pels pescadors professionals, però no pels afeccionats (pels pescadors, però no pels pescaires, que diria Damià Duran). Aquest és un mèrit de San Nicolás, haver-nos donat a conèixer un mot de la fauna marina desconegut fins ara. On tanmateix discrepem és en la interpretació del seu origen. No cal dir que la proposta de derivar-lo de *guiñar*, si bé té un cert suport semàntic per la possible relació del moviment brusc del timó comparat amb les girades brusques del *guiñamón*, no explica el segment final *-món*, car esperaríem un derivat com **guiñón*. Més aviat, al meu entendre, es tracta d'un catalanisme, un més dels nombrosos que el murcià deu a la llengua de Joan Maragall. El mot originari és *guillemó*, dit així a la costa rossellonesa (de Cotlliure al Barcarès) i tarragonina (Cambrils) per a designar el *veradó*, la cria del verat, evident diminutiu de *guillem* (Vilanova i la Geltrú), designació pintoresca, expressiva, aplicada a una espècie petita i basada en un nom de persona, com passa amb altres espècies de petita dimensió com *sanxo* 'morralet, *Sepiola rondeletti*' (l'Escala), *tomàs* 'peix de plata' (la Vila Joiosa), *mariquita* 'sardina petita' (Llofriu) o en els ictiònims gallecs *tomás* 'peix de plata', *casimiro* 'bavosa roja'.[9] Dos petits obstacles cal superar, un de fonètic i un altre de semàntic.

5. *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*, Barcelona, Pulide, 1968.
6. *Els nostres peixos*, Girona, Diputació de Girona, 1981.
7. *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milà, Hoepli, 1969.
8. *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, vol. I, *Àgnats, Condrictis, Osteïctis (1a part)*, Mallorca, Moll, 2007.
9. J. Veny, «Alguns ensenyaments de la geolingüística», a *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)*, Barcelona, IEC, 2005, p. 161-162.

Pel que fa al primer, l'equivalència acústica [λ] = [ɲ] explicaria el canvi de palatal (com *tonyina* = *tollina*) i el canvi del segment final *-mó* → *-món* es justificaria per l'adaptació al castellà murcià basada en el model cat. *-ó* = cast. *ón*, que té exemples en la terminologia dels manlleus mariners (*esparralló* → *raspallón*, *lletó* → *letón*, *bacó* → *bacón*, *goleró* → *golerón*), així com, fora dels manlleus, en analogies de l'àmbit de la llengua comuna (*cordó* = *cordón*, *arpó* = *arpón*, *cançó* = *canción*, etc.).

En relació amb l'aspecte semàntic, es tracta d'una extensió de la fase juvenil del verat, *Scomber scombrus*, a una altra espècie, també en fase juvenil, l'*Scomberesox saurus*, l'agulla tonyinera. No és la primera vegada que passa: el xanguet comprèn diverses espècies de peixos petits transparents, *Aphia minuta* i *Crystallogobius linearis*.[10]

Cal afegir que la forma canonitzada per la normativa ha estat la variant *gallimó* (DIEC-1, 1995), evident metàtesi de *guillemó* i que havien recollit Gibert (1913) i, copiant-lo, Griera (1923); traspassat al DCVB (1954) va arribar a Coromines, que en el seu DECat (IV, 300, 31-40) fa una hipotètica i falsa relació amb *gall*.[11] Com he dit manta vegada, les etimologies no es busquen, es troben.

10. J. Veny, «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico», a V. Orioles i F. Toso (ed.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo. Miscellanea di studi*, Gènova, Le Mani, 2008, p. 31-32 (i, traduït al català, a *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 32).

11. J. Veny, «Alguns ensenyaments…», p. 161-162.

15. *Dot*, un altre italianisme

1. Agraeixo, en primer lloc, als organitzadors d'aquest col·loqui la seva amable invitació i alhora la tria del tema admirable per al seu títol, tan ben escollit, *Mare loquens*, el 'mar que parla'; en realitat, el mar ens parla a través dels noms de les criatures que l'habiten, els colors canviants amb què es cobreix, les naus que el travessen, les rutes de comerç que el creuen, els fets històrics que el van marcar, etc.[1]

Estic profundament encantat que aquesta conferència estigui dedicada a la memòria de Vojmir Vinja, mort fa uns anys, que va donar un fort impuls a l'ensenyament de les llengües romàniques a la Universitat de Zagreb i que, sobretot, es va dedicar a la recollida i estudi de la terminologia marina i de peixos de cent vuitanta localitats de la costa adriàtica. Estic segur que hauria estat molt satisfet amb la celebració d'un simposi en honor seu, on el mar i la variació dialectal tenen un paper principal.

Poc coneixia el vostre país i la vostra ciutat. Com a amic de llibres antics, vaig fer una visita a una *Novissima guida dei viaggiatori in Italia coll'aggiunta dei viaggi a Dalmazia, nell'Istria e nella Grecia*, publicada a Milà el 1840 (L. Zucoli ed.) en la qual es descriu Zagreb com a «città antichissima», amb monuments com «grandissime colonne e qualche rimasaglio d'un acquedotto dei tempi di Trajano». A l'elogi de la catedral i de les diverses esglésies, hi afegim «il maraschino», «liquore squisito» que «forma un ramo principale del suo comercio» (Zucoli, ed., 1840, p. 158). Un dia després d'arribar a casa vostra, em va sorprendre no trobar en aquesta guia una al·lusió a l'hospitalitat i a una excel·lent acollida que es dona als visitants.

1. Em plau agrair els ajuts, d'ordre divers, que he rebut de Lucia Sarto, de la Fondazione Cini (Venècia), Fiorenzo Toso, José Enrique Gargallo, Montserrat Roma, Núria Jolis, Nikola Vuletič.

En aquest treball proposo una nova etimologia d'un dels noms catalans del *Polyprion americanum*, el *dot*.

2. El *dot*, *Polyprion americanum* (it. *cerniola* [*di fondo*], *cernia di fondale*, fr. *cernier*), és un peix de la Mediterrània i de les costes atlàntiques i americanes. La seva longitud varia entre 1,5 i 2 metres. El seu pes pot superar els 50 quilos i fins i tot arribar als 70 quilos; viu a profunditats de fins a 1.000 metres i en fons rocosos (Palombi i Santarelli, 1969, 45; Duran, 2007, 401-402).

El nom alterna en la llengua dels pescadors amb *xerna* (o *xerla*), derivat d'ACERNIA, possiblement d'origen mossàrab (Veny, 2011, i § 12); *rascàs*, a partir de 'tinyós' per les seves taques; *pàmpol*, extensió de l'espècie *Stromateus fiatola*, el cos de la qual ha estat comparat amb un pàmpol o fulla de vinya; *pàmpol rascàs* (→ murcià *pámpano rascacio*), combinació dels dos últims; i les formes més locals *mero*, *mero de fons*, *mero blanc*, en comparació amb el *mero*, *Epinephelus guaza*, de la mateixa família; un altre nom, *fanfre*, recollit al Barcarès i Banyuls [Martínez], és sens dubte tribut de l'occità (Centelles, 1979, 136; niçard *fanfre*, DEI), que l'hauria rebut de l'italoromànic (vegeu napolità *fanfarë*) (< POMPILUS).

La llengua normativa va acollir *dot*, juntament amb *pàmpol*, des del DG (1932); el seu autor, Fabra, el codificador de la nostra llengua, va prendre probablement la paraula d'una llista de peixos publicats per Griera (1923, 47), que, al mateix temps, la va prendre de Gibert (1913). La seva definició era:

> *Dot* Peix teleosti entre 6 i 20 decímetres d'ample (*Polyprion cernium*).

Definició canviada al DIEC-1 (1995):

> *Dot* Peix de l'ordre dels perciformes i de la família dels serrànids (*Polyprion americanum*), molt semblant a l'anfós, que pot atènyer 2 metres de longitud, de carn molt apreciada.

I encara més modificada al DIEC-2 (2007):

> *Dot* Peix de la família dels serrànids, semblant a un anfós, que pot atènyer 2 metres de llargada, de color gris fosc, de cap gros i asprós amb una carena rugosa sobre la part superior de l'opercle i la boca grossa, que viu en aigües pregones i és de vida pelàgica (*Polyprion americanus*).

Pàmpol es va admetre com a sinònim al DG (1932), complementat amb *pàmpol rascàs* des del DIEC-1 (1995); cal notar l'absència de *xerna* (i *xerla*), malgrat la seva notable extensió (Veny, 2011, 203).

L'etimologia d'aquest ictiònim ha cridat poc l'atenció dels especialistes. El DCVB no en parla. Només Coromines (DECat), el nostre eminent etimòleg, va tenir-ne cura:

> *Dot* «Polyprion cernium, peix», probablement del fr. antiq. [*sic*] *adot*, *hadot*, que sembla ser el mateix peix, mot del mateix origen que l'angl. *haddock* id., del qual potser és manllevat el francès (o viceversa). Primera doc.: 1830, DAg., com a peix venut a Barcelona.

Diu que el fr. *adot* apareix en una llista de peixos de Rabelais, al costat del bacallà, interpretat com a «aigrefin salé». La *h* aspirada recorda al nostre filòleg més aviat un origen germànic, ànglic.

Bruguera i Talleda (1996), epígon del DECat, acull la interpretació de Coromines, ara decidint-se pel fr. ant. *adot*, *hadot* com a probable manlleu a l'anglès *haddock*: «*dot* 'mena de peix, 1839, del fr. *adot*, *hadot*, manlleu segurament de l'angl. *haddock*, id.».

Anotem primer la inseguretat de la proposta corominiana («probablement»); després, no veiem la relació d'un «aiglefin ou aigrefin», varietat de bacallà, amb el *cernier* (faig servir aquesta paraula francesa que trobo als llibres de biologia marina, però que no figura en els diccionaris [per ex., Robert], com altres equivalents, com *garafat* i *mérot*, Luther i Fiedler, 1968, 57), és a dir, la manca d'afinitat d'un serrànid amb un gàdid; d'un peix que es pesca al mar del Nord amb un peix que es troba al Mediterrani, i d'un peix que es prepara principalment salat (o fumat) amb un altre que no participa en la salaó. A més, l'hipotètic fr. *adot* hauria arribat al català a través de l'occità, però no s'utilitza en aquesta llengua.

D'altra banda, l'heretatge francès d'ictiònims mediterranis és molt rar; és més aviat al revés que les paraules procedents de la costa de Provença i del Llenguadoc han passat al francès i fins i tot que han enriquit la terminologia científica ictionímica; per exemple, *Pagellus bogaraveo*, forma llatinitzada del nom occità *bogaravel*, cat. *boga ravell* (Palombi i Santarelli, 1969, 108).[2] No és la primera vegada que Coromines cerca sense fortuna l'origen d'un ictiònim català al nord de la Gàllia, com és el cas del *tacó* 'rèmol de sorra', *Bothus podas*, que suggereix provenir del TECCO gallollatí, mentre que s'advera més probable una extensió semàntica de *tacó* 'tros de tela', d'acord amb la primesa del seu cos (Veny, 1997).

De seguida ens adonem que el mestre de l'etimologia catalana, hispànica i romànica ha seguit un camí tortuós per arribar a un resultat difícil d'acceptar. Això s'explica, com veurem, per la manca d'informació sobre les variants romàniques

2. De vegades el nom científic es basa en un nom popular lígur, com *Lophius budegassa*, el segon element del qual s'ha pres de la denominació genovesa del rap.

de l'ictònim en qüestió. Ens esforçarem per demostrar que aquestes precisament ens posen —crec— en el bon camí.[3]

2.1. Vegem primer les localitats de la costa catalana, de nord a sud, on s'ha localitzat *dot*:

Llançà (var. *doc*, Martínez), Roses (+ *dot de fons*), l'Escala (+ *mero de fons*), Palamós, Arenys de Mar, Sant Pol de Mar (DECat), Barcelona (+ *rascàs*), Vilanova i la Geltrú (+ *rascàs*, *pepe*), Tarragona, Sant Carles de la Ràpita (+ *rascàs*) (Huguet i Sesma, 1991, 56-57; LMP, 550), Sant Carles de la Ràpita (*adrop*).[4] El nom el confirma Gibert (1913) per a Barcelona, Antoni Esteve (1887-1888) per a València (on l'espècie sembla «poco común en este mar», Cisternas, 1867, 49); l'atribució de Griera a Barcelona i València sembla que prové de Gibert i A. Esteve i la recull Secretan (1988).[5]

2.2. Documentació (a part dels tractats ictionímics): Salvador (1722) (veg. Lleonart i Camarasa, 1987, 62); *Aguiló Dicc.* (III, 1830) «Peix usual, Barcelona».

De *pàmpol rascàs*: «Ictiol. Pàmpol. [cast.] romerillo // *Pàmpol rascat* [*sic*] Peix de la família dels escòmbrits. [cast.] remero [*sic*]» (Fiter, 1913); aquest mot sembla provenir de Cisternas (1867).

De *xerna*: sota les variants *atzèrnia*, *cèrnia* (s. XIV): DECat, IX, 512.

De *fanfre*: Nadal i Fortià (1981, 96, sota *famfre*); Centelles (1979, 136, sota *fambre* [*sic*]); però, en rigor, s'aplica a *Naucrates ductor*, cat. *vairó*, i també, com hem vist, a *Stromateus fiatola*, cat. *pàmpol*.

2.3. La meva hipòtesi és que l'existència de mots formalment propers a *dot* a la costa italiana ens pot posar en el bon camí. Prenguem nota d'aquestes formes italoromàniques, extretes de Palombi i Santarelli (1969, 45-46):

Toscana: *pesce addotto*, *dotto bianco*, *dotto di fondo*;
Campània: *addotto*;
Pulla: *dottu*, *dotture*;

3. Vinja (1968, 12-13), respecte del croat *dût*, *Labrax lupus*, que ell proposa en relació amb el cat. *dot Polyprion americanum*, proposa un origen grec, *odoús*, *odontos* 'dent', assimilat a una espina. Hipòtesi difícil d'acceptar ni des del punt de vista semàntic ni del fonètic.

4. Malauradament, com a responsable de les enquestes de l'àrea catalana de l'LMP, no vaig tenir ocasió de corregir les proves; és per això que el llibre conté lectures errònies del manuscrit: així, per a Llançà, el quadern d'enquesta transcrivia *doc*, *nero*, separats per una coma, i no *doc nero*, la qual cosa volia dir que eren dos sinònims i no un mot compost, com es podria deduir de la llista publicada; igualment, la transcripció corresponent a Sant Carles de la Ràpita és *adrop*, i no *drot*.

5. Informació repetida en Griera, *Tresor*: «*Dot*. *Polyprion cernium*. Nom de peix. Sin. *rascàs*, *pàmpol rascàs*».

Calàbria: *addottu*, *pisci adotto*;
Sicília: *adottu*, *addottu*, *pisci dottu*, *pisci addottu*, *adutti di mari*, *adotto di sciumi*, *addottu di furi*.
Malta: *dotto*.

Aquestes formes es confirmen mitjançant diverses enquestes: *dottu* (Pizzo [Catanzaro]), *adduottu* (Lipari [illes Eòlies]), *ddottu* «*Paracentropristis hepatus*» (ALM) (= *Serranellus hepatus*); *dott tal-fond* (Malta, Aquilina, 1969, 536); *a ddotta*, *l-adduóttu*, *l-addóta* (Sicília; Ruffino, 1977, 536).

2.4. Com s'explica el tipus lèxic italoromànic *dottu* amb les seves variants? Els diccionaris etimològics italians no tenen en compte el mot (DELI), consideren l'etimologia incerta (VLI) o, com és el cas del DEI, proposen el llat. DOCTUS i expliquen el canvi semàntic per ser una «denominazione popolare di pesci che hanno strisce longitudinali nel dorso», «simili» —afegeix el VPL— «a quelle della vesta dottorale». Efectivament, diversos peixos de la família dels serrànids tenen bandes verticals: *Serranellus scriba*, cat. *vaca serrana*, *Serranellus cabrilla*, cat. *serrà*, *Serranellus hepatus*, cat. *serrà de bou* (Riedl, 1986, 696; Duran, 2007, 402 i 407-409; vegeu les il·lustracions 1, 2 i 3). Tanmateix, el *Polyprion americanum* no presenta aquestes bandes sinó taques (il·lustració 4), que apareixen especialment en espècies joves:

> […] les jeunes sont de couleur plus foncée, avec des marbrures blanchâtres sur la partie centrale. (Centelles, 1979, 136)
> […] en los alevines aparecen unas manchas blancas y otras negras de menor tamaño distribuidas irregularmente. (Terofal, 1989, 88)

Aquesta característica es troba a l'origen del sinònim *rascàs* (o *pàmpol rascàs*), basat en la idea de tinyós per comparació d'aquestes taques amb els de la tinya (cf. *rascassa*).

Crec que, atès que el *Polyprion americanum* pertany a la família dels serrànids, caracteritzats principalment per bandes verticals, podem interpretar que hi ha hagut una transposició de *dotto* dels serrànids que posseïen aquestes bandes a un membre de la mateixa família que no en tenia, és a dir, el *Polyprion americanum*. Com a fonament de la meva interpretació, malauradament només tenim el nom *ddottu* aplicat a *Serranellus hepatus* a Bagnara (Reggio de Calàbria) (ALM); així com el nom d'una altra espècie (i d'una altra família), *fanfre*, *Naucrates ductor* 'peix pilot', del Barcarès (català) i d'Agde (occità), també cobert amb bandes laterals que ha passat a designar el *Polyprion americanum* al Barcarès i Banyuls (Martínez).[6]

6. El nom ha estat aplicat, per error (segons Duran, 2007, 400), al *Naucrates ductor* 'peix pilot', que precisament també té bandes laterals.

És interessant assenyalar que la paraula culta *doctus* coneix en català dialectal derivats populars, allunyats semànticament, com el tortosí *docte* «que pretén o fa ostentació de molt instruït» (DCVB).

El punt de partida també podria haver-se originat en un derivat de DUCTOR 'que condueix', però el tractament de la vocal llarga, la provinença del nominatiu i la manca de derivats populars s'hi oposen clarament.

D'altra banda, cal analitzar l'aspecte fonètic. Com s'explica el pas de l'italoromànic *dottu* al cat. *dot*? Primer hem de recordar la pronunciació, en general, de la *o* oberta en ambdós casos; i després, l'adaptació al català, amb pèrdua de la vocal final. No hi ha cap problema, atès que es tracta d'una adaptació força habitual dels italianismes: *sonetto* → cat. *sonet*, *terzetto* → *tercet*, *gruppo* → *grup*, *pilotto* → *pilot*, *stucco* → *estuc*, *stafermo* → *estaferm*, *golfo* → *golf*, etc. (vegeu Terlingen, 1967, pàssim). I el procés es du a terme, però a l'inrevés, quan els catalanismes s'incorporen a un dialecte italoromànic, com el sicilià, on les paraules amb final consonàntic reben el suport d'una vocal: així els mots catalans *profit*, *ventijol*, *escot* 'tela de cotó' esdevenen en sicilià *proffittu*, *venticciolu*, *scottu*, respectivament (Tornatore, 2003).

Conclusió

Després de tot el que precedeix, és evident la feblesa de la proposta de *dot* com un manlleu al francès-anglès *addoc*, mentre que la provinença de *dotto* de les costes italoromàniques em sembla incontestable malgrat alguna ombra, com la transposició amb franges al *Polyprion,* que no en té. Tanmateix, aquesta influència italoromànica es reforça amb altres mots del mar, com *alatxa*, *Sardinella aurita*, a través de l'occità (cf. Veny, 2011).

No voldria que després de la meva presentació es deduís que l'obra de Joan Coromines està plena d'errors i distraccions. En absolut. Estem en presència d'un dels més grans etimòlegs d'Europa que ha fet tres diccionaris etimològics, el castellà, el català i l'onomàstic català. Només s'hi poden trobar, com deia el meu amic Moreu-Rey, petites onades d'errors en un oceà d'èxits. En el cas que ens ocupa, les formes etimològiques que va adoptar es justifiquen pel fet de no disposar de la documentació i la informació dialectal catalana i romànica que desconeixia (1936) o que no tenia temps de consultar a l'hora d'escriure el diccionari català (cap al 1975). Però aquestes petites «onades d'errors» ens ensenyen sempre, ens obren nous camins que condueixen al progrés de la nostra recerca.

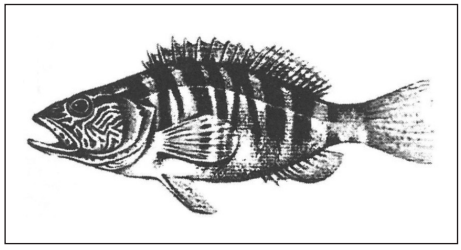

Il·lustració 1. *Serranellus scriba* (cat. *vaca serrana*). (Dibuix de Miquel Duran)

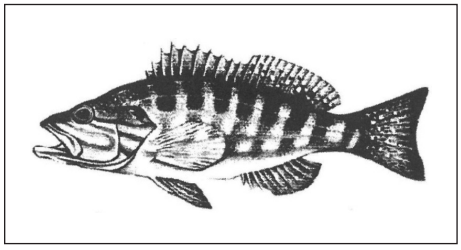

Il·lustració 2. *Serranellus cabrilla* (cat. *serrà*). (Dibuix de Miquel Duran)

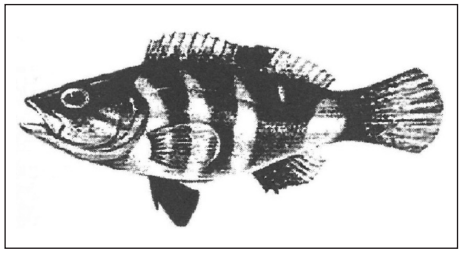

Il·lustració 3. *Serranellus hepatus* (cat. *serrà de bou*). (Dibuix de Miquel Duran)

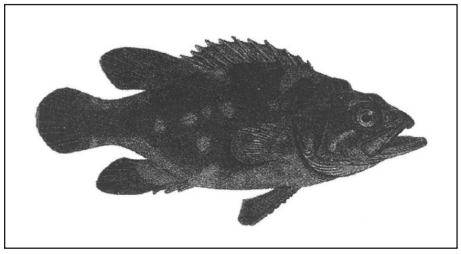

Il·lustració 4. *Polyprion americanum* (cat. *dot*). (Dibuix de Miquel Duran)

16. *Sarda, franquet*: entre la identitat i la interferència

1. Està reconegut que el dialecte rossellonès ha rebut, des de fa segles, influència occitana. Tot i ser així, la seva pertinença a la llengua catalana no s'ha posat en dubte. Cal, això sí, acceptar que si el català és considerat una llengua predominantment gal·loromànica, el rossellonès, el seu dialecte septentrional, ho és més encara.[1]

2. Si hom es deté sobre el que el dialecte deu als parlars occitans, ens trobem amb dominis tan variats com la fonètica, la morfologia, la sintaxi o el lèxic. Així, són elements, entre d'altres, deutors a l'adstrat occità el pas de /o/ > /u/ accentuat (*m*/*o*/*sca* > *m*/*u*/*sca*), la desinència *-i* del present d'indicatiu (*canti* 'canto'), l'anticipació del pronom a l'infinitiu o al gerundi (*s'ajupir*, *s'ajupint* enfront del cat. comú *ajupir-se* i *ajupint-se*) o mots com *veire* 'got', *belleu* 'potser', *demest* 'entre', etc. (Veny, 1980*b*).

3. Em proposo aquí analitzar la situació del rossellonès entre la seva identitat i la interferència soferta prenent com a base d'estudi els peixos que els pregoners públics de diversos llocs anunciaven per a la venda al mercat a principis del s. xx. L'avantatge d'aquestes dades resideix en el fet que pertanyen a un codi oral i, per tant, en vigor en la llengua del poble.

4. És sabut que aquest dialecte ha conegut una reducció alarmant de parlants en els darrers decennis a causa del centralisme de l'Estat francès. No obstant això, als inicis del s. xx, la situació era diferent. L'autor de l'article «La langue catalane

1. Em plau expressar la meva profunda gratitud a Jordi Costa, Xavier Ravier, Aitor Carrera, Gabriela Vitorino, Jean-Paul Escudero, per les seves amables informacions; a José Enrique Gargallo, per la lectura, sempre enriquidora, d'aquest original.

populaire en Roussillon», publicat a la *Revue Catalane*, núm. 15 (15 març 1908, p. 78-87), afirma que «le catalan actuel de Perpignan, celui qui [le] comprennent et parlent [sont] 30.000 personnes environ» (nota 5, p. 81), amb un comentari interessant:

> […] l'école où le catalan est traité en ennemi; malgré les journaux répandus à profusion et propageant la langue officielle, malgré les fonctionnaires étrangers au pays qui ne cachent pas l'étonnement qu'ils éprouvent à entendre parler catalan dans une province française; malgré les facilités de communication avec le reste de la France; malgré le snobisme des classes aisées qui se croiraient diminuées en ne parlant pas la langue officielle, celle qui est, pour ainsi dire, la pierre de touche des gens bien élevés, contentons-nous de constater que, malgré tout cela, le peuple reste encore fidèle à sa langue en l'an de grâce de 1907.

5. Textos. Reproduïm a continuació alguns anuncis dels pregoners de Rivesaltes, Sant Llorenç de la Salanca i Tuïr:

> Rivesaltes (crieur public M. Portes).
> 18 avril 1906: Anguiles, arsèlis, muscles, rojets, *franquets*, pufres, clabellada, sípies, llus, botarell, cabotilles, *sarda* fresca, gambarotes y agullats, gats, rats, aranyes, congres, llagostes, metges […] a la peixoneria! (p. 82)

> Saint Laurent de la Salanque (crieur public M. Roser Paul)
> En juin, juillet et août, annuellement.
> Qui voldrà crompar peix de tira, graneus, buldroys, llus, rojets, peix de l'art, verats, peix d'estany y anguiles, aneu vo·n a la plassa. (p. 83)

> Thuir (crieur public M. Josep Pontramon)
> Septembre 1907: Qui vulgui crompar llus y rojet, a 40 sous el kilo, pagell a 36, buldroy y cabotilla a 28, gascons a 20, raballa a 12 sous, que vagin a la peixoneria que n'hi traparan. (Communiqué par M. Debat, instituteur à Thuir). (p. 84)

6. A part dels ictiònims, notem la presència en els textos d'alguns trets propis del rossellonès: *crompar* 'comprar', *traparan* 'trobaran', *peixoneria* 'peixateria', aquest darrer documentat des del s. x (Veny, 1980*b*; Botet, 1997; Verdaguer, 2002).

7. En les taules següents presentarem els ictiònims (incloent-hi alguns mol·luscos i un crustaci) en aquest ordre: 1) mots rossellonesos els lexemes dels quals són compartits amb l'occità; 2) mots rossellonesos, eventualment sudpirinencs, oposats a l'occità; 3) mots rossellonesos de procedència occitana; 4) rossellonès i eventual projecció meridional.

1*a*) *Català compartit amb l'occità; per al català, eventualment amb altres geosinònims; per a l'occità eventualment amb diferències fonètiques*

En la secció «Català» hem posat els noms més freqüents segons l'LMP.

Rossellonès	*Català*	*Italià*	*Francès*	*Castellà*	*Occità*	*Nom científic*
agullat	*agullat*, LMP, 656	*spinarolo*	*aiguillat*	*mielga*	*agöllat*	*Squalus acanthias*
anguila	*anguila*, LMP, 637	*anguilla*	*anguille*	*anguila*	*anguila*, *amguialo*	*Anguilla anguilla*
aranya	*aranya* sp. pl.	*tracina ragno*	*vive araignée*	*araña*	*iranha*	*Trachinus* sp. pl.
clavellada	*clavellada*, *bestina*, *escrita*, *rajada*, LMP, 666	*razza*	*raie*	*raya*	*clavelhada*, *rajada*	*Raja* sp. pl.
congre	congre	*grongo*	*congre*	*congrio*	*congre*	*Conger conger*
graneu	*garneu* (Canet) *cabota*, *llastic*, LMP, 609	*cappone lira*	*grondin lyre*	*garneo*	*gronau*	*Trigla lyra*
llagosta	*llagosta*, *llangosta*, LMP, 723	*aragosta*	*langouste*	*langosta*	*lingusta*	*Palinurus elephas*
muscle	*muscle*, *clòtxina*, LMP, 704	*cozza*	*moule*	*mejillón*	*mœscle*	*Mytilus galloprovincialis*
pagell	*pagell*, LMP, 583	*fragolino*	*pageau*	*breca*, *pagel*	*pagel*, *patxel*	*Pagellus erytrinus*
sípia	*sípia*, *sépia*, LMP, 680	*seppia*	*seiche*	*jibia*	*sépia*	*Sepia officinalis*
verat	*verat*, LMP, 587	*sgombro*	*maquereau*	*caballa*	*veirat*, *veidat*, *vairat*	*Scomber* (*Scomber scombrus*)
rat	*rata*, LMP, 631	*pesce prete*	*rascasse*	*rata*	*rat*, *biou*	*Uranoscopus scaber*

Clavellada, emprat a la costa de Girona (LMP, 666), també és conegut a la costa de Llevant (DCVB; Griera, 1923). La resta del litoral català peninsular i balear coneix noms diversos (*bestina*, *rajada*, *escrita*, *clavell*).

Graneu/*garneu* és un occitanisme del català (← occ. *gronau*). Tot baixant per la costa ha arribat al castellà *garneo* (veg. Veny, 1992, i § 7).

Llangosta és una variant de *llagosta*, que s'estén des de Cambrils fins a Santa Pola (tret d'alguns punts d'Alacant, on es diu *llagosta*).

Clòtxina és el geosinònim valencià de *musclo*.

Sípia en rossellonès i balear avui es pronuncia *sipi*, d'acord amb la caiguda de *-a* final en els proparoxítons acabats en *-ia*, característica d'aquest dialecte (*ràbia* > *rabi*, *gàbia* > *gabi*, etc.).

1*b*) *Català compartit amb l'occità, però amb diferències morfològiques*

Rossellonès	*Català*	*Italià*	*Francès*	*Castellà*	*Occità*	*Nom científic*
gat	*gat*, LMP, 646	*gattuccio*	*petite roussette*	*pintarroja*	*cata*	*Scyliorhinus canicula*

2) *Català general (*lluç*) o rossellonès (*botarel*) amb continuïtat sudpirinenca (*metge*), oposat a l'occità*

Rossellonès	*Català*	*Italià*	*Francès*	*Castellà*	*Occità*	*Nom científic*
botarell	*gobi*, *gòbit*	*ghiozzo*	*gobie*	*gobio*	*gobi*	*Gobius* sp. pl.
lluç «llus»	*lluç*, LMP, 627	*nasello*	*merlan*	*merluza*	*merlan*	*Merluccius merluccius*
metge	*veta*, LMP, 561	*cipolla*	*cépole*, *demoiselle*	*cinta*	*domaisela*	*Cepola rubescens*

Botarell és una varietat de *gobi*, mot recollit a Sant Cebrià i el Barcarès (informació de Camps, 2000). No el recullen ni Botet (1997) ni Verdaguer (2002). En occità sols trobem *botarel* 'bota petita' (Alibert, 1966, *s. v. bota*).

Per a *metge*, veg. Massotte (1971), Manent (1972) (Argelers), Verdaguer (2002), Centelles (1979, 79). A la costa de Llevant, també designa l'*Ophidion barbatum* i el *Parophidion vassali* (Nadal i Fortià, 1981, 76-77). Quant a la seva motivació, que es declara «inexplicada» (Duran, 2010, 209), és una conseqüència de la pronunciació *me*[dʒə] del mot *me*[tʃə] 'metxa', que és la metàfora per a nomenar una espècie de cos allargat (cf. *veta*, *cinta*, etc.) (veg. Veny, 2016, i § 17 d'aquest llibre).

3) *Català rossellonès que ha rebut la influència occitana*

Rossellonès	*Català*	*Italià*	*Francès*	*Castellà*	*Occità*	*Nom científic*
arceli, gros arceli	*cloïssa*	*vongola, arsella*	*clovisse, palourde*	*almeja*	*arceli*	*Ruditapes decussatus*
buldroi	*rap*, LMP, 632	*rana pescatrice*	*baudroie*	*rape*	*buldroi*	*Lophius piscatorius*
cabotilla	*capet d'escata, escatós*	*caviglione*	*trigle rude*	*cabete*	*cabòta*	*Lepidotrigla cabillone*
gambarota	*gamba*	*gambero*	*crevette*	*gamba*	*cambarota*	*Aristeus antennatus, Parapenaeus longirostris*
gascó	*sorell*, LMP, 597	*suro, scombro bastardo*	*chinchard, saurel*	*jurel*	*gascó, saurel*	*Trachurus trachurus*
pufre	*pop, polp*, LMP, 690	*polpo*	*poulpe, pieuvre*	*pulpo*	*pufre*	*Octopus vulgaris*
sarda	*sardina*, LMP, 531*a*	*sardina*	*sardine*	*sardina*	*sarda*	*Sardina pilchardus*
roget	*moll, roger*, LMP, 548, 549	*triglia*	*rouget, surmulet*	*salmonete*	*roget*	*Mullus surmuletus, Mullus barbatus*

Arceli es diu del Barcarès a Banyuls (veg. Manent, 1972 [Argelers]). En occità, almenys de Seta a Gruissan (recollit a Palavas [Westphal-Castelnau, 1883]). Centelles (1981, 159-160) distingeix el *Ruditapes decussatus*, fr. *grande clovisse* (ross. *gros arceli*) del *Tapes aureus* (fr. *clovisse ordinaire*, ross. *arceli*, *dardal*). El mot és un manlleu a l'italià, probablement genovès, *arsela*, del llat. tardà ARCELLAM 'caixa petita', dim. d'ARCA (DELI).

Buldroi és un mot propi del Barcarès, Sant Cebrià, Canet i Argelers (Martínez; Camps, 2000, 195). Vegeu també Massotte (1971) i Botet (1997), que aporta un exemple d'ús metafòric («femme volumineuse, grosse dondon»).

Cabotilla, usat al Barcarès, Sant Cebrià, Canet, Argelers, Cotlliure, Portvendres, Banyuls (Martínez); Argelers [Manent, 1972] és un diminutiu de l'occ. *cabòta* (Martínez; Camps, 2000, 195; Alibert, 1966, «trigle lyre, trigle grondin; chabot»). Per al cat., veg. Grandó (1943) («Peix menut per a la bullinada; [fr.] *grondin*»).

Gambarota (també a Argelers, Manent, 1972) és una adaptació de l'occ. *cambarota* (cf. Alibert, 1966, *s. v. cambaròt*), amb atracció de *gamba*.

Gascó, del Barcarès a Banyuls en ross., i a Seta, Mèsa, Massilhan, Agde en occ., (la resta, *saurel*) (Martínez); s'ha recollit al Port de la Selva com «sorell petit» (informació de Costa, 1966). Per a l'occ., vegeu Mistral (1878-1886), *s. v. gascou* («scombre gascon, poisson de mer»). No es coneix la motivació d'aquest ictiònim; es tracta probablement d'un ús irònic, tal vegada despectiu, del gentilici *gascon*:

> Il est passé en proverbe pour signifier un fanfaron, un hableur.
> C'est un gascon. On le dit rarement des femmes. (Féraud, 1727)

> Le gascon ment comme vantard et fanfaron. (Littré, 1863)

> Les Gascons «supposés vantards et malins». (DHLF)

És una interpretació corroborada per altres noms humorístics que ha rebut l'espècie, com *pisso-vin*, *estranglo-bello-maire* (Mistral, 1878-1886); port. *jaquizinho* 'sorell fumat «muito jovem»', diminutiu de *Joaquim* (Vitorino, 1987, mapa 81*c*); també es podria relacionar el mot amb el fet suposat de pescar-se abundantment a Gascunya (veg. occ. *su-cagnen* «saurel, espèce de maquereau qui fraye en grand nombre sur la côte de Cagnes [Alpes Maritimes]» [Mistral, 1878-1886]), però això queda pendent de demostració.

Pufre es troba al Barcarès i Canet (veg. Massotte, 1971); la resta de la costa catalana usa noms específics (*pop blanc*, *pop de llei*, *pop mesquer*, *pop roquer*, *pop mesquí*, *popa*; *Octopus macropus*). En occità, *pufre* (Martínez; per a Palavas, *poufre* «sorte de maquereau» [Westphal-Castelnau, 1883]); «*pofre* 'poulpe'» (Alibert, 1966; FEW). Aquesta variant sembla una dissimilació de *p…p* > *p…f* (*pupre* > *pufre*, quedant la segona bilabial labiodentalitzada com en el cat. de Tarragona *[p]u[v]ill* < *[p]u[b]ill* < PUPILLU, Veny, 1998 [1978], 34).

Sarda s'ha recollit al Barcarès, Sant Cebrià, Canet, Argelers, Cotlliure, Banyuls, *sardina* a Portvendres, Llançà i l'Escala (Martínez; Camps, 2000, 192); veg. Botet (1997), que cita fraseologia (*Val més una sarda sus d'un tall de pa que una perdiu que vola* 'un tiens vaut mieux que deux tu l'auras', *fer una sarda* 'frotar amb un dit mullat de saliva la cara de qui es dorm'), la qual cosa és un indici de popularitat del mot, que, d'altra banda, és atestat a l'Alt Empordà al s. XIII (Verdaguer, 2002).

El cat. *roger* (recollit dins els sintagmes *rogé blancal* a Cotlliure i *rogé de fang* a Banyuls [Martínez], però *roget* al Barcarès, Sant Cebrià i Cotlliure [Camps, 2000]) és una adaptació de l'occ. *roget*, probablement a partir de sintagmes com *roget de fang*, *roget de roca*, interpretats **rogé de fang*, **rogé de roca*, origen de *roger* (i dels derivats *rogeret*, *rogeró*) d'alguns punts rossellonesos i de diversos parlars de la costa sudpirinenca fins a Arenys de Mar (a Badalona comença la isoglossa *moll*) (Veny, 2012*a*).

4) *Rossellonès (i eventual projecció meridional)*

Rossellonès	*Català*	*Italià*	*Francès*	*Castellà*	*Occità*	*Nom científic*
franquet	*cranc*	*crabe*		*cangrejo*	*cranc*	*Pachygrapsus marmoratus*
peix de tira						

Franquet pot ser alhora 'cranc de riu' i 'cranc de mar', conegut de Llançà al Barcarès (per a Argelers, veg. Manent, 1972). Coromines l'ha detectat igualment al Barcarès, a Castelló d'Empúries, a la Punta del Port de l'Escala, on es troba el top. *la Roca dels Franquets*, i, més al sud, en un poble de la Ribera central i a Alcúdia de Carlins, també sota el top. *el Franquet*; Víctor Català ha usat el mot (DECat, IV, 163*a*); documentat també en Grandó (1943), Botet (1997), Verdaguer (2002); occ. *cranc*. Quant al seu origen, Coromines pensa en un «mossarabisme valencià, transportat pels pescadors des dels deltes del Xúquer i Túria, als del Ter, Fluvià, Tet i Aglí»; això a partir de *cancrum*, *cancarito*, *carcanito*, *cancreto*. Una hipòtesi inacceptable per dues raons: 1) no és gens corrent que els mots relatius a la pesca es desplacin del sud cap al nord, sinó inversament, del nord cap al sud (veg., per exemple, *garneu*, *alatxa*, *roger*, Veny, 1992, 2011 i 2012*a*) i sobretot quan l'àrea de partida és tan minoritària enfront d'una àrea àmplia com és el rossellonès; 2) el recurs al mossàrab, segons els darrers estudis, es troba en declivi a favor de l'aragonès. Pensem més aviat en una forma originària *cranquet*, aplicada encara avui a diverses espècies de crancs (DCVB, *s. v.*), homonimitzat en *franquet* per encreuament amb *franc*, probablement l'antropònim *Franc* o, millor, *Franquet*, tots dos freqüents a l'edat mitjana (Moll, 1982). No és inhabitual aplicar noms de persona a espècies especialment petites (*guillem*/*guillemó*/*gallimó*, de *Guillem*; *tomàs*, etc.; cf. Veny, 2005; port. *jaquizinho* 'sorell jove'). Cal remarcar l'observació de Coromines: «No tinc notícia que existeixi res de semblant ni en occ. ni en altres parlars romànics» (DECat, IV, 163*a*, 35-37).

Peix de tira s'oposa a *peix d'estany* i a *peix de l'art* (potser peix de xàvega, Lleonart i Camarasa, 1987, 119); lexema no recollit que podria fer referència al corró de batre (Lleonart i Camarasa, 1987, 118).

Raballa «revalla, morralla, barreja de peix menut» és rossellonès i sudpirinenc (Calella, l'Escala, Cadaqués [Enrech, 1978]; Palamós [LMP, 518]); en occità, *raballa* «fretin, alevin, blanchaille» (Alibert, 1966). Atès que la forma antiga és *ravayla*, *ravalla*, resulta difícil d'acceptar la proposta de Coromines (DECat, VII, 13*a*), que posa en relació aquest mot amb *raball* «rebrot de la soca de l'alzina o roure», que derivaria de RAPUM 'nap rodó', però la -P- llatina dona -*b*- i no -*v*- (CAPANNA > *cabana*); es podria pensar en un derivat de REFUSARE 'refusar' amb el sufix -*alla*,

de caràcter col·lectiu, indicant el que ha estat rebutjat (com *repussall*, *escombrall*, etc.). La seva evolució seria: **refusalla* > **revusalla* > **revasalla* > **revaalla* > *revalla* [veg. ara, amb arguments, § 18].

8. Conclusions. Pel que fa als documents aplegats aquí, en allò que pot ser qualificat de sociolingüístic *avant la lettre*, s'han explicat, en síntesi, les causes de la recessió del català rossellonès: manca d'escolarització, pressió dels mitjans de comunicació francesos, facilitats de comunicació per a propagar la llengua de l'Estat, sorpresa dels estrangers de sentir parlar una llengua diferent del francès, creixent adhesió de les classes distingides, per esnobisme, a la llengua oficial. Malgrat aquests factors negatius, el català resistia al s. XIX.

Quant als resultats del nostre estudi, s'ha constatat que:

1) més de la meitat dels ictiònims rossellonesos (25) són catalans. La seva etimologia coincideix amb la de l'occità (*congre*/*congre*, etc.), amb algunes diferències fonètiques (*agullat*/*agöllat*, *pagell*/*pagel*, *llagosta*/*lingosta*, etc.) o morfològiques (*gat*/*cata*);

2) diversos noms oposats a l'occità són exclusivament rossellonesos (*botarel*, *franquet*), pertanyen al català general (*lluç*) o presenten una continuïtat amb l'àrea sudpirinenca (*metge*);

3) en vuit casos, el rossellonès ha rebut la influència de l'occità, on un ictiònim ha arribat des dels ports italoromànics (*arceli*) i que el separen del català sudpirinenc;

4) l'adaptació formal dels occitanismes és freqüent: *gronau* > *graneu*, *garneu*; *cabota* > *cabotilla*; *cambarota* > *gambarota*; *roget* > *roger*.

5) s'ha desvelat la motivació semàntica de *metge*, i potser igualment la de *franquet*.

17. *Metge*, original mutació de *metxa* a *metge*

Introducció

1. Hi ha peixos, en català, com passa en altres llengües, que són fidels a un sol lexema: *congre* (*Conger conger*), *salpa* (*Sarpa salpa*), *morena* (*Murena helena*), etc. Per contra, altres espècies es caracteritzen per la seva gran productivitat onomasiològica, com, per exemple, el *Synodus saurus*, distribuït, en funció de l'espai català, en divuit noms diferents (Veny, 1996*b*). És un cas semblant el de *Cepola rubescens* dels noms del qual ens ocuparem.

Descripció de l'espècie

2. El *Cepola rubescens* o *Cepola macrophtalma* és un peix de mar, de la família dels Cepolidae, de cos molt allargat, comprimit, més prim cap a la cua, que habitualment no amida més de 30-35 centímetres, de color en general roig, més fosc al dors, més clar vers un rosa argentat als flancs, el ventre taronja o groguenc. Té el cap petit, la boca gran i «un occhio relativamente grande» (Bini, 1968, 87). Viu en la plataforma continental, entre 15 i 200 metres, per tot el Mediterrani, tret del Marroc, i a l'Atlàntic des de les illes Britàniques fins al Senegal (Bini, 1968, 87-88; Corbera *et al*., 1996, 155; Duran, 2010, 421-422).[1]

Des del punt de vista comercial, no es tracta de «peixos molt cotitzats, però sí apreciats per fer sopa o rossejat, juntament amb crancs, escórpores, aranyes, etc.» (Huguet i Sesma, 1991, 125), «di scarso valore commerciale è venduta insieme all'altra minutaglia» (Bini, 1968, 88); «Peu apprécié du fait qu'il est très peu en chair,

1. Em plau regraciar vivament els meus col·legues Nikola Vuletič, Giovanni Ruffino, Gabriela Vitorino, Carles Miralles, Joaquim Mallafrè, Núria Jolis, Montse Roma, Joan F. López Casasnovas, Jordi Costa i Marie-José Stefanaggi, per les seves amables informacions.

mais celle-ci a assez bon goût, cuite au court bouillon et arrosée d'une vinaigrette» (Centelles, 1979, 179); «La seva carn, que es comercialitza fresca, és bona però no excessivament apreciada, sobretot pel fet d'ésser escassa. És per això que, bàsicament, s'utilitza en l'elaboració de brous mariners» (HNPC, 1990, 292). El meu amic Carles Miralles em diu: «la gent les fa servir per a la sopa, però a mi m'agraden a trossos, una mica enfarinades i fregides» (juliol 2013); com excel·lent hel·lenista que és, m'ha aclarit, com veurem, el segon component d'un altre nom científic, *Cepola macrophtalma*, informació que agraeixo vivament. Retinguem, des del punt de vista geneticolexical, aquests semes: cos allargat, color vermell, ull gran.

En aquest estudi tindrem en consideració l'*Ophidion barbatum*, pertanyent a la família dels Ophidiidae, a causa d'algunes connexions amb el nostre *Cepola*.

Motivacions

3. Vet aquí les motivacions que han donat lloc als noms d'aquesta espècie:

I. *'Cosa allargada i flexible'*

A) 'Cinta'

• *Veta*. «Teixit llarch y estret de fil, de cotó, de estam, de filadís, de qualsevol color, que serveix pera lligar o reforsar algun vestit, etc. y se anomena cinta quan es de seda» (Labèrnia, 1839-1840). «Côsa coneguda. *Cinta*. […] De seda de un dit de ample. *Reforzada*. Para fermarse sas sabatas. *Majuela*. Molt estreta. *Bocadillo*» (Figuera, 1840). «Tegido largo y angosto de seda, hilo o lana de cualquier color, que sirve para atar, adornar o reforzar algun vestido. [cast.] *Cinta*. [llat.] *Vitta* // Cinta de las más angostas. [cast.] *Bocadillo*. [llat.] *Taeniola serica*. // Especie de liston de seda u otra tela de un dedo poco mas o menos. [cat.] *Reforzada*. f. [llat.] *Fasciola serica angostior* […]» (Amengual, 1858-1878).

Àrees de l'ictònim: Roses, l'Ametlla de Mar, Peníscola, Dénia, la Vila Joiosa, Santa Pola, les Balears (LMP, IV, 561); l'Ametlla de Mar, Sant Carles de la Ràpita, Arenys de Mar, Barcelona, Cambrils (Huguet i Sesma, 1991, 124).

Doc.: Graells *beta* (1855, 413; Barcelona (Gibert, 1913, 50; Griera, 1923); València (Cisternas, 1867, 63); Altea, Benidorm, la Vila Joiosa (Llorca Ibi, 2003, 4); Dénia (Cabrera González, 1997, 139), Castelló (Ayza Roca, 1981, 87).

• *Cinta* 'tira de teixit prima i generalment estreta'. «Teixit llarg y estret [cast.] *Cinta*» (Labèrnia, 1839). Figuera i Amengual no recullen aquesta accepció.

Àrees de l'ictònim: Arenys de Mar, Badalona, Sant Carles de la Ràpita, Borriana, Sóller (LMP, IV, 561); Roses, Palamós, Arenys de Mar, Barcelona, Blanes

(Huguet i Sesma, 1991, 124); Mallorca (Weyler Laviña, 1854, 124; Mas i Canyelles, 2000, 150-151); Palamós (Enrech, 1978); Tarragona (Huguet Biosca, 1982); Pineda (Secretan, 1988, 215).

Doc.: Weyler Laviña (1854).

• *Llista* 'faixa de tela per a lligar o adornar' (germ. LISTA 'tira'). «Lista, tira, cinta: pedazo largo y estrecho de tela, papel o cosa semejante» (Martí Gadea, 1891). Significat del mot en valencià (DCVB).

Àrees de l'ictònim: Castelló, València, Cullera (LMP, IV, 561).

Doc.: «Especie de pez» (Martí Gadea, 1891).

B) 'Cinturó, faixa de cuir'

• *Cinto*. Del cast. *cinto*. Doc. a. 1598 (Montblanc), a. 1602 (Valls), *ap.* DCVB, *s. v.*

Àrees de l'ictònim: doc. a. 1598 (Montblanc), a. 1602 (Valls), *ap.* DCVB, *s. v.*

Àrea de l'ictònim: Palamós (Enrech, 1978).

• *Cinturon*. Del cast. *cinturón*. «*Cinturó*. Faxa de pell para dur espasa. *Cinturon* o *tiracuello*. // Para ceñirse el côs. *Cinturón*» (Figuera, 1840).

Àrees de l'ictònim: Palma, Maó (LMP, IV, 561).

C) 'Fuet, xurriaca'

• *Xurriaca*. Àrees: força general, tret del Rosselló i les Balears (ALDC, IV, mapa 896). Del llat. vg. *ESTORRIJACA > per metàtesi *ESCORRIGIATA, der. de CORRIGIA, a través dels mossàrabs (DECat, IX, 613). «Lo assot de cuyro o cordill pera pegar al bestiar. [cast.] *Zurriaga*, *zurriago*, *látigo*. [llat.] *Verner*, *is*» (Labèrnia, 1839).

Àrea de l'ictònim: Blanes (LMP, IV, 561).

• *Fuet*. Àrees: Catalunya del Nord, Empordà, Garrotxa, la Selva, Maresme; Andorra, Pallars, Ribagorça (ALDC, IV, mapa 896). Del fr. *fouet* (s. XV) (DECat, IV, 220).

Àrees de l'ictònim: l'Escala (Moreu); Secretan (1988, 204) cita el mot però sense localització geogràfica.

• *Làtigo*. Àrees: força estès (ALDC, IV, mapa 896). Pres del cast. *látigo*.

Àrea de l'ictònim: Costa de Llevant, València (Gibert, 1913, 50; Griera, 1923; DCVB; Secretan, 1988, 205).

D) *'Lligacames'*

• *Lligues-cames* 'lligacames'. Àrees: Roses, Girona, Begur, Barberà del Vallès, Cervelló, Alió, la Torre de Fontaubella, Móra la Nova (ALDC, II, mapa 212).

• *Lligacames*: la resta de la costa catalana (*ibidem*).

Àrees de l'ictiònim: *lligues-cames*: Tarragona (*lligas cames*, Gibert, 1913, 50, canviat en *lligacames* a Griera, 1923);[2] *lligacama*: Vilanova i la Geltrú (Huguet i Sesma, 1991, 124).

E) *'Encenall, floc'*

• *Floc*. Doc.: «*Flôc*. Veta de seda âmpla y de vârios colors» (Figuera, 1840). Motivació: per la seva forma estreta i la seva condició ondulant. Podria haver-se originat també per l'accepció *A*, 'cinta'.

Àrees de l'ictiònim: Mallorca (Barceló Combis, 1868, 39), Balears (Secretan, 1988, 219).[3]

F) *'Banderola'*

• *Flàmula*. «Bandera estreta i llarga que es posa especialment en els pals dels vaixells» (DCVB); «Bandera, bandereta» (Labèrnia, 1839). Doc. *flàmola* a. 1467 (DCVB); Àrees: Mallorca, *flàmula*, «les naus amb banderes, *flàmules* y gayardets», a. 1629; Menorca, «una *flàmora* vermella», a. 1785 (*Aguiló Dicc.*).

Àrees ictionímiques i documentació: Mallorca, Menorca (Barceló Combis, 1868, 39); Menorca (Gibert, 1913, 50; Griera, 1923); Menorca (Ferrer Aledo, 1906, «citada por Barceló»; Ferrer Aledo, 1930, 238; *Aguiló Dicc.*).[4]

Segons el DECat (IV, 14*b*, 12-17): «nom d'un peix, probablement calc de l'it. *fiàmmola*», ja a Venècia el 1495.

G) *'Cordó, tros de corda d'un teixit menys gruixut que el cànem'*

• *Cordonera* 'peça de cordó' (DCVB). Derivat de *cordó* amb el sufix *-era*, com de *vora*, *vorera* o de *crosta*, *crostera*. Doc. *Romancerillo Milà* (*ap.* DCVB, *s. v.*).

2. El nom de la peça és *lliguescame*s a Tarragona (ALDC, II, 212), però Griera ha normativitzat el mot (*lligacames*).

3. El qual afirma «peut-être que sa queue touffue est à l'origine du nom *floc*», referint-se —suposo— a una «franja ornada col·locada a la vora d'una tela» (cast. *fleco*, cat. *serrell*).

4. Ferrer Aledo (1930, 251) té també *flámula* per a l''anguila jove' i *flàmura* per al 'congre jove'.

Àrea de l'ictònim: Cambrils (Huguet i Sesma, 1991, 124; Navarro, 2012, 229, a més de *codornera* i *veta*).

II. *Altres imatges*

H) *'Penis'*

• *Pixota* deriva de *pixa*, amb el sufix despectiu *-ota*. *Pixa*: membre viril, especialment, membre genital del porc, assecat (Tortosa, Mallorca [DCVB]), viu sobretot en compostos com *pixacà*, *pixaconills*, etc. 'classes de ceps'.

Com a peix, metàfora del membre viril:[5] *pixota* «nom de peix» (*Aguiló Dicc.*, VI, 1929), Blanes, Vilanova i la Geltrú (Huguet i Sesma, 1991, 24); Badalona, Vilanova i la Geltrú; *peixota*, Tarragona (Huguet Biosca, 1982); *pixota vermella*, Tarragona (Gibert, 1913, 50; Griera, 1923; Huguet i Sesma, 1991, 125).

S'aplica el mateix mot a l'*Ophidium barbatum*, desambiguat amb un altre determinant, *pixota blanca* (Duran, 2010, 209). A causa de la mateixa imatge es diu també *pixota de carall de Jan* i *pixota de llanguet* de l'espècie *Carapus acus* (Duran, 2010, 213; veg. el canari *caraho de rey*, *Coris julis*). Doc.: *peixota*, sense data, al DECat, VI, 577*b*, amb canvi vocàlic per eufemisme.

I) *'Escolar'*

• *Escolà*. Mot de la llengua general. Del llat. vg. *SCHOLANU (DCVB, DECat).

Àrea de l'ictònim: Palamós (LMP). Probable confusió amb l'*Ophidium barbatum*, potser a causa del color apagat, marronós, com el vestit o la bata d'un escolar (compareu amb *estudiant*, *Chromis chromis*, Secretan, 1988, 124).

J) *'Vermellor'*

• Aplicat com a determinant: *pixota vermella*.

LA MOTIVACIÓ DE *CEPOLA RUBESCENS* EN ALTRES LLENGÜES

4. Abans d'aclarir l'aspecte motivacional de *metge*, veurem en quins casos les motivacions mencionades per als noms populars (i eventualment per als noms

5. Però Secretan (1988, 209) dona una motivació amb la qual no estem d'acord: «peut-être une comparaison avec une barre métallique ou axe de rotation, en raison de la forme allongée»; aquests significats i el nom del peix provenen, lògicament, de la mateixa imatge fàl·lica.

científics) es repeteixen en les altres llengües romàniques i en quins casos es manifesten originals.

Per a *cinta*: and. *pehe cinta*, *cinta colorada* (LMP, 561); gallec *peixe cinta* (Rodríguez, Devesa i Soutullo, 1983, 105); lígur *picagia* (literalment 'cinta') (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995).

Per a *fuet*, *látigo*: it. dial. *fetuccia*, *festuccia* (Bini, 1968, 88); cors. *stafilu* 'fuet, llendera del fuet' (< 'llendera dels estreps' < germ. *STAFFA 'petjada; estrep', cf. Battisti i Alessio, 1975).

Per a *lligacames*: occ. *jarretiero* (Mistral, 1878-1886; Centelles, 1979), fr. *jarretière*, port. *ligueirão do profundo* (Matosinhos).

Per a *flàmula*: it. *fiamma*, *fiammetta* (Bini, 1968, 88), sic. *pisce* (*pisci*) *bannera* (Bini, 1968; Ruffino, 1977), Malta *fiamma* (< it. [Aquilina, 1969]); lígur *sciamela,* literalment 'petita flama' (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995, 75).

Per a *cordó*: lígur *stringa* «cordonet» (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995), cors *pesciu corda* (Miniconi, 1994, 273).

Per a *escolà*: port. *escolar* (Vila Real de Santo António, LMP).

Per a 'vermellor': occ. *rougeolo* (Mistral, 1878-1886), nom científic [*Cepola*] *rubescens*; fr. *cépole rougeâtre*.

Per a *cinto*: gallec *cintoron* (Cambados, LMP).

Altres motivacions

5. Vet aquí encara més motivacions:

• 'Cap com una ceba':[6] fr. *cépole*, *cépole rougeâtre*; cors *cipolla*, *cipolla longa* (Miniconi, 1994).

• 'Senyoreta': lígur *signurina* (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995); andalús *doncella* (Almuñécar, Ayamonte, LMP, 561).

• 'Espasa': it. *spada rossa*; it. dial. *pesce spada*; canari *espada* (Arinaga, Puerto de Mogán [Gran Canària]), *ehpá* (Puertillo de Bañaderos), *la hpada* (Arinaga [Gran Canària]), *espadarte* (San Sebastián [Gomera]), *sable* (La Graciosa, Las Palmas, Arrecife, Lanzarote, Puerto del Rosario, La Lajita [Fuerteventura], Puerto Santiago [Tenerife], San Andrés [Barlovento, La Palma], LMP, 561).

• 'Elàstics': port. *suspensórios* (Cascais).

• 'Clavilla': líg. *cavigiùn* (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995).

• 'Llambroix': canari *pujavante* (Las Canteras [Gran Canària], LMP), potser confusió amb l'*Ophidion*.

6. «Per l'aspetto del capo», diuen Palombi i Santarelli (p. 65, nota), però, com m'ha suggerit Joaquim Mallafrè, la imatge provindria no del bulb sinó de tota la planta; per altra part, l'explicació de Cuvier (1829 [1817]) «parce que sa chair se lève par feuillets, que l'on a comparé à ceux d'un oignon» (*ap.* Secretan, 1988, 205) no ens pareix convincent.

• 'Bastó': sicilià *pisci palu*, «*Molva elongata*»; gallec *peix(e) pau* (Cangas, Cambados, Panjón, LMP).

• 'Ull gran': [*Cepola*] *macrophtalma* '[cepola] d'ull gran' (cf. *Ophidion macrophtalmum*).

• 'Forma de serp': [*Cepola*] *serpentiformis*; cf. l'altre gènere d'*Ophidion* 'serp'.[7]

• 'Corretja': occ. *courrejolo*.

També es troben noms pintorescos, expressius: gallec *julia* (Sada [la Corunya]), transposició del nom de persona; *marciano* (Portosin [la Corunya], LMP), comparació amb ET, marcià de la pel·lícula *ET*.

Per a confrontar els resultats catalans amb els d'altres llengües, veg. l'annex.[8]

La motivació de *metge*

6. Però, quina és la motivació de *metge* atribuïda al *Cepola rubescens*? Algú el declara d'origen desconegut (Duran, 2010, 209); un altre, referint-se a l'*Ophidion barbatum*, es pregunta si «les barbillons […] auraient incité à donner un tel nom» (Secretan, 1988, 125), una idea que cal oblidar.

Recordem que:

1) és un mot d'àrea septentrional, sobretot rossellonesa, on es troba la primera documentació: «aranyes, congres, llagostes, *metges*», 1906 (*ap.* Veny, 2014*a*, 1076);

2) entre les motivacions és majoritària la que compara l'espècie amb una cinta estreta de matèria flexible ('cinta', 'faixa', 'lligacames', etc.).

Per part nostra, obrim dos camins que ens conduiran —crec— a un bon resultat. Efectivament, el significant [mˈedʒə] és una variant de [mˈetʃə] 'metxa' en el dialecte septentrional, on és freqüent la fluctuació [tʃ] / [dʒ], sorda/sonora, sobretot en posició interior, com ho testimonien:

1) Les enquestes dels atles:

borr[adʒ]*o* «borratxo» (Perpinyà, Sant Cebrià) (PALDC, VIII, mapa 1290).

borr[adʒɔt] «borratxot» (Salses, Perpinyà, Jóc, Montoriol) (ALDC, VIII, mapa 1820; Veny, 1978, 168-170).

m[adʒ]*o* «matxo» 'mul' (Salses, Estagell, Ceret, Prats de Molló) (PALDC, VI, mapes 860 i 861; Veny, 1978, 179-180).

enclu[tʒ]*a* (Montoriol, Formiguera) / *enclu*[tʃ]*a* 'enclume' (Mosset, Jóc, Cornellà de Conflent, Prats de Balaguer) (ALDC, VII, mapa 1678).

7. Vegeu el segon adjectiu que utilitza el poeta Narcís Comadira, referint-se a aquesta espècie, en un article del diari *Ara* (2013): «rosada i *ondulant*».

8. Hi afegim formes croates que devem a la gentilesa de Nikola Vuletič.

Un mateix informant presenta de vegades la doble realització sorda/sonora:

matxo/*matjo* (Estagell) (PALDC, VI, mapes 860 i 861).
aigatxe/*aigatge* 'rosada' (Perpinyà) (ALDC, III, mapa 680).

Aquesta tendència es manifesta també en textos sudpirinencs de segles passats:

a. 1602: «Degollaren dos *matgos*, un gorà» (també *matxo*, *Dietari Pujades*, 1975, 198 i 201).
a. 1853: «La terra està tampira ['assaonada'] i ben *borratge* de aigua» (*Dietari Fina*, 2012, 65).
s. XVII-XVIII: «salurgià de la casaca llarga / un *refatjayre* m'en feya pensà» (*Romancerillo Milà*, *ap.* DECat, III, 962*b*, 39-40).

2) La literatura popular:

Potja (occ. *potxa*) 'butxaca', *fatjos* 'interjecció que expressa sorpresa', *quitjar* 'pitjar':

Portava dins la *potja*
un ganivet que fa un any
vaig crompar sus la llotja (Joan de la Sanya, *ap.* Verdaguer, 2002).

Se treu un sou de la *potge* (Saisset, *ap.* Verdaguer, 2002).

Fatjos. Vegeu *fatxos* (*ap.* Verdaguer, 2002).
Quitjar. Vegeu *quitxar* (*ap.* Verdaguer, 2002). Occ. *quichar* 'pitjar'.

Refatjaire, *refatxaire* «estanyaire» (occ. *refachaire*) (Verdaguer, 2002). A partir de l'occ. *padeno refacho* (< FACTA), amb el participi de *refaire*, *refach*, *refacha*, s'ha format el derivat *refachaire* 'estanyador', que, a Corsaví, esdevé *refetjaire*, coexistint, a Nyer, amb *refetxaire* (DECat). Vegeu també Verdaguer, 2002.

En el cas de *metja*/*metxa* 'metxa' en rossellonès trobem:
1) La informació dels atles:

metxa: Formiguera, Portè, Prats de Balaguer.
metja: Ceret (ALDC, II, mapa 339, «El ble», i Veny, 1978, 146-148).

2) Documentació antiga:

[…] ab *metges* enceses (a. 1652).

> […] un cap de *metja* en una mina (a. 1652, *Manual de novells ardits*, *ap.* Veny, 1978, 147, n. 74).

Es tracta d'un fenomen d'alternança sorda/sonora que es troba freqüentment en occità, especialment en llenguadocià. Vegem exemples extrets de l'*Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc occidental* (I, París, 1978), de Xavier Ravier:

> *aur*[atʃ]*e* / *aur*[adʒ]*e* (mapa 27, «Orage»).
> *pass*[atʃ]*e* /*pass*[adʒ]*e* (mapa 96, «Passage»).
> *r*[atʃ]*o* / *r*[adʒ]*o*; *arr*[atʃ]*o* / *arr*[adʒ]*o* (mapa 125, «Folle avoine»); cat. *cugula*.

Trobem constatacions semblants en el *Sacaze* (Costa, 1986), amb alternança de les dues formes:

> *vil*[atʃ]*e* /*vil*[adʒ]*e* (mapa 261).
> *salv*[atʃ]*e* / *salv*[adʒ]*e* (mapa 221).

Una alternança que es repeteix en el mapa 262 («Villages») de la mateixa obra. D'altra banda, Alibert (1966, 25) dona compte de la fluctuació esmentada:

> En central, foissenc, donesanenc, tolosan, narbonés, besierenc, montpelhierenc, cevenol, roergat, gavaudanés, orlhagués, parlar d'Agen, *tg* oscilla entre *ddj* e *tch*, mai vesin del darrier que del primier son.

Encara que en el *Sacaze* el rossellonès no manifesta reflexos d'ensordiment, la nostra documentació mostra llur abundor de casos.

DE LA *METXA* AL *METGE*

7. Després de tot el que precedeix, cal que passem al tema central de la nostra exposició, el pas de *metja*/*metxa* a *metge*, en termes semàntics, de la 'metxa' al 'metge'. El fet d'aplicar, per metàfora, el mot *metxa* a *Cepola rubescens* a causa de la seva estructura allargada (cf. *veta*, *cinta*, *cordonera*, etc.) i que el mot presenti, sobretot en rossellonès, la variant sonora *metja* [mˈedʒə], homònim de *metge* 'professional de la medicina', ha provocat que aquest mot esdevingui el nom titular de l'espècie en qüestió, amb un canvi de gènere (f. → m.), afavorit per certs contextos on no queda precís el gènere («enguany no hi ha *metges*», «la pesca de *metges* ha estat abundant», també per l'alternança de *me*[dʒə]/*me*[tʃə] per a 'professional de la medicina' o potser l'associació, probablement irònica, de *metg*[ə] amb el significat mèdic.

D'àrea sobretot rossellonesa, el mot ha descendit cap a l'espai sudpirinenc per a designar una altra espècie, l'*Ophidium barbatum*, com hem vist.

Annex

I. *'Cosa allargada i flexible'*	
a) 'Cinta' *Veta*, *cinta*, *llista*	And. *pehe cinta*, *cinta colorada*; gallec *peixe cinta*; líg. *picagia*, ventim. *caveglièira*, it. dial. *fettuccia*; croat *ʃpigeta* (< venecià), *kanica* (< eslau), *kaiʃ* (< turc), *zuznja* (arcaic)
b) 'Cinturó, banda de cuir' *Cinto*, *cinturon*	Gallec *cintorón*
c) 'Fuet' *Xurriaca*, *fuet*, *làtigo*	Cors *stafilu*
d) 'Lligacames' *Lligues-cames*, *lligacames*	Occ. *jarretièro*; fr. *jarretière*; port. *ligueirão do profundo*
e) 'Encenall' *Floc*	
f) 'Banderola' *Flàmula*	It. *fiammola*, *fiamma*, *bandiera rossa*; sic. *pisce bbannéra*
g) 'Cordó' *Cordonera*	Líg. *stringa*; cors *pesciu corda*; croat *kurdela* (← venec.), *ʃcuza* (arcaic), *luzina* (arcaic)

II. *Altres imatges*	
h) 'Penis' *Pixota*, *pixota vermella*	Sic. *min*[tʃ]*upínu*
i) 'Escolar' *Escolà*	Port. *escolar*
j) 'Vermellor' *Pixota vermella*	*Cepola rubescens*; occ. *rougeolo*; fr. *cépole rougeâtre*; and. *cinta colorada*; croat *crljenka*, *benvanda* (< venec.)
k) 'Cuc, verm' *Cuc*, *Ophidion barbatum*	Croat *glistina*

Altres motivacions

Concepte	*Noms*
'Cap com una ceba'	Fr. *cépole*, *cèpole rougeâtre*, cors *cipolla*, *cipolla longa*, *cipudda*; abrucès *pèscië cipalle*; Elba *cipolla*
'Senyoreta'	Líg. *signurina*; and. *doncella*; occ. *dumaizéla*; croat *frailica* 'puteta'

'Espasa'	It. *spada rossa*, it. dial. *pesce spada*; canari *espada* (*ehpá*), *espadarte*, *sable*; croat *mac*, *sablja*, *spada* (venec.)
'Elàstics'	Port. *suspensórios*
'Clavilla'	Líg. *cavigiùn*
'Llambroix'	Canari *pujavante*
'Bastó'	Sic. *pisci palu*, *Molva elongata*, gall. *peix(e) pau*
'Ull gran'	*Cepola macrophtalma* (*Ophidion macrophtalmum*)
'Forma de serp'	*Cepola serpentiformis*; croat *guj*, *huj*, *gad*
'Corretja'	Occ. *courrejolo*

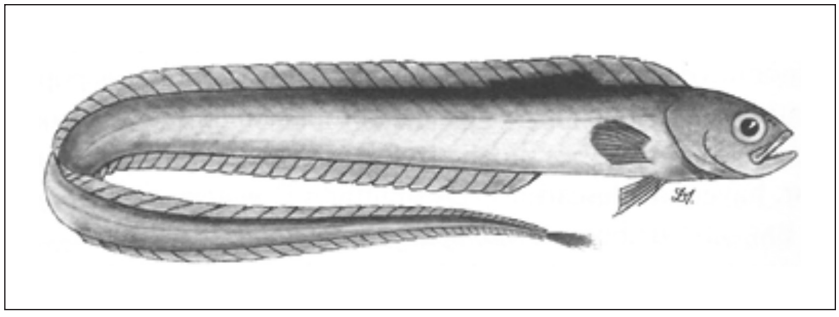

Cepola rubescens.
(Dibuix de Miquel Duran)

18. *Revalla* 'morralla': nou mot, nova etimologia

No és la primera vegada que entro en contacte científic amb aquesta terra catalano-septentrional: arran de l'elaboració de l'*Atles lingüístic del domini català*, vaig dur a terme dotze enquestes en l'àrea rossellonesa, una d'elles concretament a Ceret (1971), on vaig aprendre molt del vostre antic i bell parlar; m'he ocupat del dialecte arran dels occitanismes (col·loquis d'Andorra [1979], Lleida [2017], Barcelona [2021]); he estudiat els castellanismes del rossellonès (Veny, 1979*b*) i també el català mesturat de rossellonismes i occitanismes en l'obra del metge Girauld (s. XVI) (Veny, 2002*a*); he redactat pròlegs a obres d'autors de la Catalunya del Nord (a Camps i Botet, per al seu diccionari francès-català, 2007, i a Escudero i Cailà, per a la seva onomàstica de Tellet, 2014*b*); i recentment m'he sentit atret per ictiònims septentrionals (*botarell* 'gobi', *gascó* 'sorell', *arceli* 'cloïssa', etc., § 16 i Veny, 2014*a*; *metge* 'veta, cinta, *Cepola rubescens*', § 17 i Veny, 2016).[1]

Em proposo avui entretenir-vos sobre el possible origen d'un ictiònim col·lectiu, *revalla* 'morralla', que ocupa una àrea modesta, sobretot septentrional. M'agrada girar la meva mirada lingüística cap a noms humils, a voltes poc coneguts, d'àrea restringida o privativa de grups professionals. Amb els germans Grimm, sento, amb el meu amic Sebastià Cardell, «devoció per les coses petites» («Andacht für Kleinem»).

Descripcions

a) *Sentit col·lectiu*

«*Raballa*: molls, lluernes, refet, peona [*sic*], borratxo, xuriguers, jurioles, malarmat, panegal, rata, aranyes, escorpores o polles, pelayes, pagells, bogaravell, pagres, serrans, xucles, jerrets, boga, galls, etc.» (Gibert, 1913, 6)

1. Em plau expressar el meu agraïment a Joan Soler, Aina Rusca, Antoni Corcoll i Josep i Adelina Comas, per diversos ajuts; a José Enrique Gargallo, per l'amable revisió del text.

«*Pelut* (part del): pelut d'escata, caps sechs o claus, pixotes vermelles, y'l peix petit de tota mena» (Gibert, 1913, 6)

«*Raballa* (Tarragona): peixos menuts de diferents castes pescats al bou» (*Aguiló Dicc.*)

«*Raballa*: peix menut de diferents classes, pescat al bou (Tarragona)» (Griera, 1935-1947)

«*Raballa*: barreja de peix menut de diferents castes (Rosselló, Empordà, Tarragona) […]» (DCVB, IX, 1959)

«*Pei raballer*: revalla, peix petit que no es comercialitza» (informació de J. L. Valls, de Perpinyà)

«*Raballa*: menu poisson à frire (barreja de peix menut)» (Botet, 1997, reproduït a Camps i Botet, 2013; veg. *pei raballer*, Perpinyà)

«*Raballa*: veg. *morralla*». «*Morralla*: sin. compl. *raballa*. Conjunt de peix menut de diferents classes, generalment amb poc valor comercial» (DP, 2011)

«*Revalla*: peix petit i de poc valor (cintes, capellans, etc. per fer sopa)»; «*morralla*: part que es quedava cada pescador (cintes, escorpes, pelaies, rogerets, gambes, etc.)» (informació de Josep i Adelina Comes, de diversos pescadors [Roses, juliol 2015])

«*Revalla*: peix petit, de l'arrastre (llucet, maireta), però sempre molt petit» (l'Escala; informació de Salvador Feliu Sala, mestre d'aixa, a través d'Antoni Corcoll, juliol 2015)

«La *reballa* és una part del peix que es captura i que es cobra cada dia, un cop ha acabat la subhasta de totes les unitats, i a la confraria mateix, i que té com a funció facilitar diners en efectiu per a les despeses diàries tant de la tripulació com de l'embarcació —compra d'esquers, gel, lloguer de cubetes, etc.» (p. 227); «tipus de repartiment de peix que es fa cada dia» (p. 227); «la quantitat i el tipus d'espècies que formen la *reballa* estan determinats per unes normes que estableixen que només pot considerar-se com a tal aquella part de la captura composta per les espècies de valor comercial més petit i que no superen el vint per cent del pes total del peix pescat» (p. 227); «El nombre de parts que es fan és igual al nombre de membres que integren la tripulació més una; aquesta última es reserva per a l'embarcació, en concepte de despeses menors de manteniment» (p. 228) (Alegret, 1987).

b) *Totum pro parte*

«Al refetó petit o refetonet se li dóna el nom de: *pelut*, *capsech*, *clau* (Tarragona); *clavilló* (Costa de Llevant, Goles de l'Ebre)» (Gibert, 1913, 34; veg. *revalla* del paràgraf següent)

«*Revalla* (Sant Feliu de Guíxols) (*Trigla gurnardus* Linn.). V. *Pelut*.») «*Pelut*. […] (Tarragona, Barcelona, Pineda, Blanes, Sant Feliu de Guíxols) (*Trigla gurnardus* Linn.): peix petit vermellenc. És peix d'escata, molt semblant a la peona [*sic*]. Té dos additaments llargaruts sota les ganyes que, tal vegada, hagin donat origen al seu nom. Sinònims: *refet*, *refetó* (Tarragona), *lluerna*, *biret* (Barcelona)» (Griera, 1923, 68 i 64)

«*Revalla*: pelut.» «*Pelut*: peix petit, vermellenc. És peix d'escata, molt semblant a la peona. Té dos additaments llargaruts sota les ganyes que, tal vegada, hagin donat origen al seu nom» (Canyameres, 1983, 243 i 241-242)

«*Peluda raballa*: *Monochirus hispidus* [cast.] soldado» (Ayza Roca, 1981, 88)

«*Revalla*: classe de clavellada» (pescadora de Roses, informació de Josep i Adelina Comas, juliol 2015)

«*Palaia de reballa*: *Citharus macrolepidotus* (Bloch, 1787), cast. *solleta*, fr. *cithare*. En el mercat es venen frescos, normalment barrejats amb altres peixos petits de no tanta qualitat, sobretot quan se n'ha pescat poca quantitat». (Vilanova i la Geltrú, 1990, 43-44)[2]

c) Sentit col·lectiu i sentit individual

1. La conclusió respecte a les anteriors descripcions és que, a més de l'accepció 'conjunt de peix petit, pescat al bou o destinat a fregir' (*a*), n'hi ha una altra (*b*) que indica 'una unitat del conjunt' (*Trigla gurnardus*; ant. 'mòllera' (Ayza Roca, 1981, 83); *Citharus macrolepidotus* 'classe de clavellada' (Roses)).

L'origen d'aquesta sinècdoque es troba en designacions perifràstiques, com l'esmentada *palaia de reballa*, de Vilanova i la Geltrú, o probablement *peluda raballa* (< **peluda de reballa*) de Peníscola; sintagma que en algun cas pot haver-se reduït al primer element, *pelut* (< **pelut de revalla*) (Sant Feliu de Guíxols).

Àrea

2. L'àrea d'aquest mot s'estén, en punts diversos, de Tarragona al Rosselló: Tarragona, Calella de Palafrugell, Palamós, l'Escala, Cadaqués, Barcelona (Gibert, 1913; Griera, 1923 i 1935-1947; DCVB, IX, 1959; LMP, III, 1985, 518 [Palamós, juntament amb *peix barrejat*]).

2. No puc precisar el títol d'aquesta referència bibliogràfica.

Documentació

3. 1379: «[…] sarda […] mesclada ab galitorta ni ab amploia ['sardineta jove, anxova'] ni ab altra *ravayla*»; «vayrats e tota *ravaylla* grossa». (*ap.* DECat, VII, 31*a*, 31-33, i IX, 51*b*, 32-33)

1389: «Item la *ravalla* als dies dels dits dies de ram la qual sie bona e frescha a coneguda dels dits jurats e mustaçaf, ço és a II diners la lliura». (Sánchez Adell, 1957, 268)

c. 1460: llibre de la mostassaferia de Castelló de la Plana. (Roca Traver, 1973, 105, i Casanova, 1983, 80)

1907: «Qui vulgui crompar llus y rojet, a 40 sous el kilo, pagell a 36, buldroy y cabotilla a 28, gascons a 20, *raballa* a 12 sous, que vagin a la peixoneria que n'hi traparan. (Communiqué par M. Debat, instituteur à Thuir)». (Anònim, 1908, *ap.* Veny 2014*a*, 84)

1930: «Poch varen menjar *revalla*». (Caseponce, *ap.* DCVB)

Etimologia

4. Pocs lingüistes s'han ocupat de l'ètim d'aquest mot. El DCVB no en diu res. Coromines és l'únic que en fa una proposta:

> El punt d'arrencada és directament des de RAPUM, -A [nap rodó] (sense *-assa* [de *rabassa*]) en els següents: *Raball* b. emp. 'rebrot de la soca de l'alzina o roure' (AlcM). I d'ací partint de la idea de rebuig orgànic de poc valor: *raballa* 'barreja de peix menut' tarrag. (DAg), també ross. (AlcM). (DECat, VII, 13*a*, 22-38) (Segueixen citacions dialectals i antigues de *ravalla*, que he tingut en compte)

L'inconvenient de la proposta és que el resultat de la -P- llatina del derivat de RAPUM, RAPA 'nap rodó', per les arrels grosses i voluminoses d'aquesta hortalissa, hauria de ser **raballa*, però la grafia de la documentació medieval és *ravalla* amb *-v-* (veg. § 5); per tant, haurem de rebutjar aquest ètim per raons fonètiques, com també semàntiques, car no es veu clara la relació entre la soca de l'arbre o el seu rebrot i la idea de rebuig.

5. La nostra proposta es basa en la idea de 'rebuig' (del peix menut, o de la mescla de peix de no massa bona qualitat), partint del verb llat. vg. *REFUSARE, der. de REFUSUS, participi de REFUNDERE 'vessar, escampar, espargir, liquidar (un sòlid), fondre'l' (DECat, VII, 13*a*, 22-37, i IV, 87), «reverser, refouler, rejeter» (Ernout i Meillet, 1985, *s. v.* FUNDO). *REFUSARE (i REFUSU) podia tenir dos tractaments en català:

1) Semiculte, amb manteniment de la -F- intervocàlica, potser per consciència de composició amb un primer element *re-* (com en *refer*, *refilar*, etc.): *refusar*,

refús, però amb possibilitats d'emmudir la *-s-* quan es troba en posició intervocàlica: *refuar* (Montblanc, Tarragona, Mallorca, Menorca, *ap.* DCVB), i d'inserir-hi una antihiàtica, *refugar* (Lluçanès, Plana de Vic, Barcelona, *ap*. DCVB, *s. v. refusar*).

2) Popular, amb sonorització de la -F- > [-v-] > [-b-]: *rebús* «rebuig, deixalles d'una cosa (Vall d'Àneu)» (DCVB) < REFUSU (cf. arag. *rebús* «lo peor, lo más malo», Andolz, 1977); *rebuar* ant. «Tornar arrera d'una acció; refusar de fer una cosa» (DCVB, *s. v.*), que el DECat (IV, 90*b*, 53-55) interpreta com a possible contaminació de *rebutjar*, però sense necessitat, al meu parer, de recórrer-hi; *rebugada* «brossa arremolinada i aturada a un lloc pel corrent d'un xaragall o torrentada (Plana de Vic, Pla d'Urgell, Tortosa)» (DCVB); *rabugada* 'pinassa, fullaraca' (Aiguaviva de Bergantes, ALDC, V, mapa 1252); *rebugall* «residu, la part més dolenta que roman sense vendre o col·locar» (DCVB).

En aquests derivats populars, notem l'emmudiment de [-z-] (*rabuar*) com a resultat d'una dissimilació eliminatòria de la seqüència de fonemes [r] … [z], igual que en *roella* per *rosella*, dial. *bria* per *brisa*, *reïna* per *resina*, etc., i, eventualment, la inserció d'una *-g-* antihiàtica (*rebugall*, *rebugada*), com ocorre dialectalment (*cuga* per *cua*, *roguella* per *roella*, *agon* per *a on*, etc.); quant a *rebussaia* (Menorca), *rebussai* (Mallorca) «rebuig, porgueres» (DCVB), cal interpretar la [s] sorda com un encreuament amb *repussall*, derivat de *repussar*, que el DCVB considera procedent del llatí REPULSARE «empènyer; colpejar; repel·lir, refusar» (aquests dos darrers del llenguatge militar), mentre que per al DECat és un «horrend i gratuït gal·licisme».

No sembla que la proposta del DCVB d'ètim per a aquest mot, *REABUSARE, sigui acceptable.

EL CAS DE *REBALLAR*

6. El verb *reballar*, *raballar* 'llançar' no sembla que hagi de tenir relació amb el nostre mot. El DECat el relaciona amb *rebellar*/*rebel·lar*/*revitllar*, derivat de REBELLIS 'revoltat', segons Coromines, però que altres han interpretat com a procedent de *ballar* (< BALLARE), de *avallar* (< AD VALLEM) o de VALLUS 'garbell' (DCECH, *s. v. aballar*).

7. Per tant, proposem com a ètim de *revalla* un postverbal de *revallar*, format sobre *refuar* (< *refusar*) més el sufix col·lectiu *-alla*, és a dir,

refusalla > **revusalla* > **revasalla* > **revaalla* > *revalla, reballa.*

Es resol així el problema de la *-v-* medieval d'aquest mot i s'explica millor el canvi semàntic. Quant a la vocal de la síl·laba inicial, *a-*, present ja a *ravaylla* dels

documents medievals valencians, pot ser resultat d'una assimilació a les vocals centrals següents, una d'elles tònica (com ha passat en variants dial. com *respall*/*raspall*, *sergantana*/*sargantana*) i que és present en el val. *ravallar* 'llançar' (DCVB, *s. v.*) (veg. § 8). Pel que fa al morfema *-alla*, de valor col·lectiu, compareu amb *morralla*, *peixalla*, *menudalla*, occ. *refutalha*, amb el mateix significat.

El cas de *rovalla*

8. A la llum de la nostra interpretació, el mot *rovalla* «joiells que es desfan per fondre; [cast.] deshecho [*sic*] de joyería» (Aguiló; recollit pel DCVB), més que un derivat de l'àrab (A)RROVA «probablement en el sentit de 'un cert pes de metall brut'», com proposa Coromines (DECat, VII, 499*a*, 21-22), seria una variant fonètica de *ravalla*, amb velarització de la *a* per la labial posterior, i amb un significat de 'rebuig' que lliga amb el concepte.

9. Probablement tenen relació amb l'ètim proposat els mots llenguadocians «*ravâlio* (ou *vëirou*) de l'allevin, de la blanchaille, du fretin; menu poisson pour peupler un étang ou une riviere» (Abbé de S…, 1756); *ravaio*, *ravalho* «fretin, alevin, blanchaille, poisson de rebut» (Mistral, 1878-1886).

Reforcen l'aspecte semàntic els mots llenguadocians *rafatâlio* «terme de jardinier, le rebut des herbages, les menues herbes» (Abbé de S…, 1756), «rebut, débris», *rafatalh* «objets sans valeur», *rafatilh* «rebut», *rafatum* «rebut» (Alibert, 1966, *s. v. rafatalhar*); també Mistral, 1878-1886, *s. v. rafataio*), tots ells derivats del llat. REFUTARE «refouler, repousser» (Ernout i Meillet, 1985).[3]

Mots provençals

10. Finalment, cal que doni compte d'uns mots provençals, dels quals no s'ha donat l'etimologia, que poden tenir relació semàntica amb els que estudiem, però que em desconcerten; la *-n* final em fa pensar en un altre origen:

> *Ravan* «mouton de Piémont, dont la laine est longue et grossière et la chair de mauvaise qualité»; «Terme de peigneur de chanvre. Pignon. Menus débris de chanvre qui tombent sous le seran et qui ne sont bons qu'à bourrer des fusils, etc.»; «*ravan*, Rebut, Ce dont on n'a point voulu, ce qu'il y a de plus vil en chaque espèce; menus restes de quelque chose que ce soit. *L'y a plus que le ravan*: il ne reste plus que le rebut. *Es tout de ravaniho*: ce n'est absolument que des choses de rebut et le rejet des autres». (Avril, 1839)

3. I no relacionat amb *refachar*, com proposa Alibert.

11. Podríem tenir en compte altres possibles ètims, però no tenen gaire credibilitat:

a) Derivat de *rave* (< llat. RAPHANU), que seria acceptable semànticament des de la idea de «cosa de baixa qualitat» (DCVB), però que no té tradició antiga i que, a més, hauria donat **ravenalla*.

b) Derivat de *raba*, que no és paraula catalana, sinó de la costa cantàbrica (DCECH): cast. *raba* «cebo usado por los pescadores, hecho con huevas de bacalao» (Moliner, 1973); veg. § 11.

ALTRES MOTS

12. Vegem ara altres geosinònims esparsos per les costes catalanes.

1) *Morralla* és el mot més general, de Roses a Alacant, a més de Mallorca i Eivissa (LMP, III, 518). A Peníscola:

> De la captura aconseguida per les embarcacions, era i és tradició pesquera de donar a cada mariner una ració de peix d'escàs valor, la *morralla*, composta de *galeres* [= *Squilla mantis*], *cabuts* [= forcadella, *Anthias antias*], *serranos* [= serrans, *Serranus cabrilla*], *vetes* [= cintes, *Cepola rubescens*], *mollicó* [= moll petit, *Mullus surmuletus* i *Mullus barbatus*], *llucet*, *gitanetes* [= *Blennius* sp. pl.], *burrets* [= gobi de fang, *Gobius paganellus*]…, la qual es destinava al *ranxo* familiar; tanmateix, com que en tenien més del que necessitaven, les dones s'encarregaven de vendre-la pels carrers del poble. Avui dia, a causa de la gran afluència de turistes que visiten el port, venen el peix al voltant de la llotja. (Ayza Roca, 1981, 170; i també 87 i 314)

A Dénia:

> Si es tracta de fer brou de peix simplement i no menjar la seua carn s'utilitza la *morralla*, peix molt més econòmic i variat: vetes, boga (*Boops boops*), sorell (*Trachurus trachurus*), peladetes menudes (palaies, *Citharus macrolepidotus*), carancs ('crancs'), etc. (Cabrera, 1997, 117, i també 123)

Continua per l'andalús (LMP).

Es tracta d'un derivat de *morro*, amb el sufix col·lectiu *-alla* (< -ALIA); amb valor despectiu, aplicat també a persones; per al sufix *-alla*, veg. semblantment *peixalla* (Arenys de Mar), *menudalla* (Cullera) (LMP).

2) *Petoia*/*patoia* (Tarragona, 'cria de l'amploia o de la sardina petita', Griera, 1923, 62-63), *patum* (Sant Feliu de Guíxols, 'tota casta de peix petit', Griera, 1923, 63; Costa Brava, Rico (treball de curs), 2006). Coromines considera el primer un «encreuament d'*amploia* (anxova) amb *petita*» (DECat, VI, 346*a*, 27-28) i *patum*,

un derivat «col·lectiu pejoratiu de *pata*, (o de *pota* amb la vocal dissimilada) pròpiament 'massa de potes' 'conjunt de menudalla, de pota sense valor', d'acord amb la figura de la "mula guita" (*Aguiló Dicc.*), protagonista de la comparsa berguedana a qui com a guita exageren les potes: el gènere femení s'explica per dissimilació de *lo patum* o simplement pel fet de representar una mula i de ser ravalla, accs. des de les quals degué partir l'acc. figurada» (DECat, VI, 759*a*, 18-26).[4] Creiem més aviat que es tracta d'un derivat de *pot* 'llavi' amb el sufix col·lectiu *-um*, *potum* esdevingut *petum*, per centralització de [o] > [ə], com *potó* > *petó*, *clotell* > *clatell*, potser *Potau* > *Patau*, etc. (Veny, 1999*a*), mentre que en el primer cas, si *potoi* > *petoi*, amb el suf. dim. *-oi*, té el problema del femení, podríem admetre la influència de *amploia*. La relació amb *pata* o *pota* costa de creure: on són les cames dels peixos? Mentre que els llavis, els musells, els morros, sí que són visibles i la massa dels quals pot contrastar amb la resta del seu cos (cf. *morralla*).[5] Cal tenir en compte els mots llenguadocians *poutilho* «fretin de poisson, blanchaille», *poutinho* «fretin; petite sardine très jeune», derivats de *potó* (Mistral, 1878-1886).

3) *Peixalla* (Badalona, Vilanova i la Geltrú, LMP, 3, 518) és un derivat de *peix* amb el mateix sufix col·lectiu, *-alla*, com *menudalla* s'ha format sobre *menut* (veg. *peix menut*); cf. occ. *peissalha* (Alibert, 1966), *peissaio*, *peissalho* (Mistral, 1878-1886).

Peix menut (Badalona, Vilanova i la Geltrú, LMP; Argelers [Manent, 1972]) s'ha format sobre la idea de 'petitesa', com *peixetó* (Menorca, LMP), que és un doble diminutiu però amb caràcter també col·lectiu (un *peixetó* ['un peix petit'] → hem pescat *peixetó* ['hem pescat un munt de peix petit']). Documentació:

> 1324: «*Peix menut* de bolix, la liura de XII onces I diner». (*El Archivo*, I, 1886-1887, 366-367)
>
> 1409: «*Peix menut*, acceptat megenca e bequarut, que sia de exavega ho de bolig». (Guix Sugranyes, 1963)

La mateixa motivació es troba en *peixi minuti* (Ruyra, *ap.* DCVB, i Vergés Pauli «morralla, peixi minuti com barbs, tenques, anguiles que pareixen fidevets», *ap.* DECat, V, 803*b*, 11-13), pres de l'italià *pesci minuti* «minutaglia del pescato» (Gomez Gane, 2012, 127).

Peix barrejat (Palamós) al·ludeix a la idea de mescla d'espècies (cf. port. *mestura*, *ap.* LMP).

4. Pel que fa a l'origen de la *patum* berguedana, crec més aviat, amb col·legues com Joan Martí Castell i Joan Miralles, que es tracta d'un mot onomatopeic.

5. A Mallorca he sentit sovint «veure-hi més que un covo d'alatxa» («tenir més ull que un covo d'alatxa», DCVB) 'veure-hi molt bé', metàfora referida a una part especialment visible del cos del peix.

4) *Morulla* (el Port de Borriana, LMP; Tarragona, Tortosa, Vinaròs, DCVB; l'Ametlla [Massip, 1991]) és un derivat de *moro* (< MAURU) amb el sufix despectiu *-ull* (< -UCULU), com *casull*, *aiguarull*. No em convenç el suggeriment de Coromines: «que vingui d'aquest radical ictionímic [*mòllera*] el nom de la morulla, on tenim les mateixes consonants *r-ll* que en *mòllera*, si bé en ordre invers» (DECat, V, 754*a*, 14-17).

5) *Provea* només figura recollit per al valencià dins Alegret (1987, 228), «pesca de subsistència», i seria una variant de *provesa* < *probesa*, der. de *probe*, amb una dissimilació de labials [*p*…*b*] > [*p*…*v*], com passa en tarragoní (Veny, 2002*b*, 34).

6) *Pelut*: per metonímia (a partir de **pelut de revalla*) en alguns punts pot ser sinònim de *revalla,* pel predomini d'aquella espècie en el conjunt de peixos:

> L'origen de la reballa és aquella pesca de subsistència o part de la captura que es reservava la tripulació per al consum familiar. D'aquí ve que en algunes bandes del País Valencià se la conegui amb el nom de «provea», junt amb «morralla» i «*pelut*». (Alegret, 1987, 228)

Cal descartar, com a motivació, la dimensió del peix, per la seva condició juvenil (cf. *pelut* «recluta, soldat novell», DCVB). Griera (1923, 64) diu que l'espècie «té dos additaments llargaruts sota les ganyes que, tal vegada, hagin donat origen al seu nom»; però em sembla una motivació més encertada la de Duran (2010, 267): «per la impressió que produeix al tacte les puntetes de les seves nombroses i menudes escates ctenoides». Cf. *pelut* també 'varietat de tríglid' (*Trigla gurnardus*, *Trigla cavillone*) (DCVB).

7) *Frasca* (estany de Canet; informació de Valls, 1995) s'hauria format a partir de «cosa de poc valor» (< 'branquetes' [DCVB], d'etimologia incerta [DECat, IV, 169]).

13. Altres.

Xerpò, recollit a l'Escala, al costat de *morralla* (LMP, III, 518), ha de ser una variant de *serpó*, diminutiu de *serp*, per a designar l'estat juvenil de diverses espècies de serpentiformes.

Gurrama: «Això és *gurrama*, *peixi minuti*… Són criatures i nosaltres hem d'anar pes veis» (Ruyra, *Pinya de rosa*, I, 25, *ap.* DCVB, *s. v. gurrama*). No és segur que aquest mot s'hagi lexicalitzat com equivalent de 'morralla'; en tot cas, com a 'conjunt d'animals petits' pot ser una variant de *borrama*, no enregistrat als diccionaris però que he sentit en una cançó popular («Quan sa *borrama* caigué […]» referit a un arbre), derivat col·lectiu de *borra* 'residus petits', 'plometes petites', 'pilotets de pelussa' (DCVB), que explicaria el canvi semàntic, mentre que el canvi fonètic *b*[u]*rrama* > *gurrama* obeiria a l'equivalència acústica B = G (cf. Veny, 1989*a*).

Conclusions

He presentat una nova proposta etimològica de *revalla* 'morralla' (< **refusalla*) fonamentada en l'evolució fonètica i la motivació semàntica i morfològica; he comprovat com aquest mot podia passar eventualment del valor col·lectiu al valor individual, designador d'una sola espècie, i he proposat que *rovalla* 'rebuig de joieria' n'era una variant (i no de *arrova*).

Quant als geosinònims, he donat a conèixer mots desconeguts, com *provea* i *patum*; he proposat noves etimologies per a *morulla* (derivat pejoratiu de *moro*), així com per a *petoia*/*patum*, que hem filiat a *pot* 'llavi', i no a *pota* o *pata*.

19. *Bavosa*: entre la genuïnitat i la interferència

1. El lexema cat. *bavosa* presenta, *grosso modo*, un valor semàntic diferent en funció de la seva distribució geogràfica: *a*) 'blènnid, tipus de peix', al nord; *b*) 'llimac' al sud. El primer, generat en el sistema lexicosemàntic propi del català; el segon, producte de la interferència. Els dos, partint d'un mateix sema, la mucositat de l'animal. Al llarg d'aquest treball intentaré justificar la genuïnitat del primer i la procedència externa del segon.[1]

I

2. *Bavosa* 'blènnid'

El gènere *Blennius* comprèn un bon nombre d'espècies (setze), que es poden veure descrites en Duran (2010, 183-199), que normalment no distingirem tret que la referència específica sigui pertinent.

No podem oferir un mapa dels noms populars perquè no els recullen els atles lingüístics ni els lèxics específics del mar, com ara el *Léxico de los marineros peninsulares* (la referència a aquesta obra que fa San Nicolás Romera [2000, 237], afecta els gobis i no les bavoses).

A través de monografies, sabem que *bavosa* ha estat recollit a la costa de Llevant (Gibert, 1913, 27-28; Griera, 1923, que copia de l'anterior; DCVB); l'Empordà (DCVB); Palamós, Calella de Palafrugell, l'Escala, Cadaqués, Barcelona (Plaja Güell, 1956-1958); *bavosa gitana*, *Blennius ocellaris*, *bavosa blanca*, *Blennius gattorugine* (Palamós [Enrech, 1978]); «des de Barcelona a la Costa Brava i Cadaqués» (DECat, I, 739*a*, 48-50); *bavaiosa* (Alt Empordà [Moreu-Rey, 1937], *Tresor*; Sant Feliu de

1. Em plau regraciar José Enrique Gargallo per la revisió del text; Núria Jolis, per l'ajut cartogràfic.

Guíxols [Plaja, 1956-1958], escrit **bavoisa* per error,); *bavosa viuda* («o rabosot») a Menorca (Sancho, 1822, *ap.* Escandell, 1998, 76). Nadal i Fortià (1981, 133-137) recull noms de diverses espècies, que són creacions del biòleg per donar nom específic a cada espècie: *bavosa ocel·lada*, *bavosa de bassa*, *bavosa de roca*, *bavosa blanca*, *bavosa roja*, *bavosa de llongada* (aquest determinant, propi de la Costa Brava, significa 'vorera', tot i que figura com a absent de significat al DCVB, amb dues citacions de Víctor Català).

El mot té el suport de la llengua medieval:

> La lliura carnissera dels canells, e de gats, de lena e de *bavoses* e de tot altre peix semblant. (a. 1370, *ap.* DCVB)

En valencià també tenim algunes referències dialectals:

> Dénia: *Bavosa* (*Blennius ocellaris*, cat. *ase mossegaire*; *Blennius pavo*, cat. *guilla*; *Blennius sanguinolentus*, cat. *llepissós*. (Cabrera González, 1997, 140)
> La Marina: *Bavosa*, *bava*, *Blennius ocellaris*; *bavosa en terra*, *Blennius pholis*. (Llorca Ibi, 2003, 210)

Però la referència que segueix de Palmireno (1569):

> Pholis, pescado que llaman *Bauosa* [secció «Peixos»]

no sembla respondre a una informació directa d'ús del mot en valencià, com passa altres vegades, sinó a una translació del mot de Rondelet:

> De pholide […] piscis qui a muco *bavosa* dicitur […] sit piscis iste quem exhibemus perpetuo totus muco obductus est, unde *bavosa* cognominatur: nam *bave* lingua nostra et Provincialium mucum significat. (*ap.* Veny, 1993*d*, núm. 139, apèndix 2)

El mot ha passat a Torra (1640) («*Babosa*, pex. Pholix»), Esteve *et al.* 1803 (si jutgem per la forma llatina: «Babosa. Pèx. *Pholix*» i no *pholis*, pres del grec *pholis* 'taca a la pell', per les diverses taques de l'espècie *Blennius pholis*); cap d'aquests lexicògrafs devia conèixer el peix, atès que no tenia valor comercial. Labèrnia (1839) en fa una definició enciclopèdica i n'explica la motivació:

> *Babosa*. Cert pèix de mar que té la esquena negrenca ab varias clapas, dit axí perquè despedeix mòltes babas. [cast.] Babosa. [llat.] Salivaria.

Evidentment *salivaria* no correspon al nom llatí de l'espècie, sinó que és simplement el femení de *salivarius* 'bavós'.

Bavosa ha estat acceptat per la normativa des del DG 1932 com a genèric de les diverses espècies de *Blennius*: «Nom que s'aplica a diferents espècies de peixos pertanyents al gèn. *Blennius*», que després s'han especificat en edicions posteriors (*bavosa d'alga*, *b. argentada*, *b. morruda* [DIEC-1, 1995, d'on desapareix *b. argentada* en el DIEC-2, 2007]). Hi conviu amb *llepissós*, *dormilega*, *rabosa*. Estudis científics de divulgació han escollit com a nucli el mot corrent en l'àrea dialectal respectiva, com és el cas dels ictiònims de les illes Balears, que tenen per base *rabosa* i així s'han proposat *rabosa de roca* (*Aydablennius sphynx*), *rabosa de mar* (*Lipophyrys canavae*), *rabosa negra* (*L. nigriceps*), el repellent *rabosa fea* (*Parablennius sanguinolentus*), *rabosa petita* (*Parablennius zvonimiri*), però *papagall* (*Blennius ocellaris*), *gallet* (*Lipophyrys pavo*), *gall faver* (*Parablennius gattorugine*) (Mas i Canyelles, 2000, 241-251); la normativització d'espècies nombroses d'un gènere per part dels biòlegs és una aventura perillosa. Ictiòlegs d'altres països, en ocupar-se d'aquestes espècies, mancades la major part de noms populars, com és el cas de Còrsega, proposen denominacions sota l'etiqueta de «Nom officiel ou généralement admis» (Miniconi, 1994, 393-413).

3. La motivació de *bavosa*

Ictiòlegs i ictionimistes coincideixen en la motivació semàntica del nom: per la mucositat característica del peix, que ja era present en el nom grec *benna*, base de cultismes com *blènnids*. Es tracta de l'adj. *bavós*, *bavosa* 'que té baves', der. de *bava* (< llat. BABA; veg. LEI, IV, 34-35, amb derivats relatius a noms de peixos), amb el suf. *-ós*, *-osa* (< llat. *-osu*, *-osa*), indicador del posseïdor de la qualitat del primitiu, com *coratjós* 'que té coratge', *vergonyós* 'que té vergonya', etc. (Moll, 1952, § 425). El gènere f. de l'ictònim, documentat des del s. XIV, deu venir provocat per sinònims d'aquest gènere com *dormilega*, *futarra*, *rabosa* (veg. més endavant); compareu amb les dues respostes, que justifiquen el f. o el m. *caragola bavosa* / *bavosa* (Fondeguilla) i *caragol bavós* / *bavós* (Borriana) (ALDC, VII, mapa 1565).

La literatura científica també ha acollit el nom:

> Tots aquests petits cucs, cargolets i crustacis atrauen l'atenció dels peixos com les *bavoses* i els burrets, i els juvenils de donzelles. (J. Barrull i I. Mate, 1996, *ap.* CTILC)

4. Altres noms catalans de la *bavosa*

«*Llepissós* (Peix teleosti de 10 a 25 centímetres de llarg [*Blennius gattorugine*]», DG 1932); «*Llepissós*. *Blennius sanguinolentus*» (Nadal i Fortià, 1981, 136), derivat de *llepís*, deverbal de *llepissar* (de *llepar*, amb l'infix *-iss-*) 'untuós, bavós', substantivat.

Dormilega (Barcelona, Vilanova, Tarragona, Cambrils; Huguet i Sesma, 1991, 54-55); *dormilega roja* (Tarragona), probablement l'espècie *Blennius nicriceps portumahonis*, per la seva coloració vermella (HNPC, 314); la motivació és deguda potser al «costum d'estar immòbils a l'aguait d'una possible presa» (Duran, 2010, 183-184); referint-se al *Blennius pavo* es diu que són «de movementos máis lentos e ondulantes cós outros lorchos» (Rodríguez *et al.*, 1983, 159).

Capsigrany (Barceloneta [*Tresor*]), considerat de motivació desconeguda (Duran, 2010, 184), però podria ser degut al caràcter agressiu d'alguna espècie comparada amb el de l'ocell *Lanus meridionalis* (HNPC, 311), un sema que hauria originat el determinant de *ase mossegaire* (Nadal i Fortià, 1981, 134; *Espècies*, 1992 («les blennidés» —com diu Centelles, 1979, 149— «[…] cherchent toujours à mordre lorsqu'on les prend avec les mains»; «hay que cogerlo [el *Blennius sanguinolentus*]» —segons expressa Barriuso, 1986, 233— «con precaución porque es *llambiego* 'resbaladizo', y muerde mientras tenga vida»). El port. *peixe diabo* està en relació amb el seu caràcter agressiu, com probablement també *murtefuge*, considerat d'origen obscur (DLPC), i que, al meu parer, procediria de *morde* + *fuge* ('mossega i fuig'), com el cast. *mordihui* 'corcoll', *mordehuye* 'tisoretes' i tal vegada el cat. *marfull* 'mosquit' (DECat; Veny, 2001*b*, 173-175).

Futarra (costa de Llevant [*Tresor*]; Alt Empordà, Moreu-Rey, 1937); *futarra de roca*, *f. sangosa*, *f. de fora*, *f. paó*, *f. de bruc*, Rosselló (Centelles, 1979, 150-153, amb determinants calcats del llatí o inventats); *futarra* és degut al «poc valor alimentari d'aquests peixos» (Duran, 2010, 184), potser relacionat amb el verb *fotre* (DECat); *sangosa*, pel seu «color gris vermellós» (Duran, 2010, 194); *de roca*, *de fora*, pel lloc on viu habitualment; *paó*, per la cresta dels mascles.

Rabosa (València, Boscà, *c.* 1922, 507; Menorca, Ferrer Aledo, 1930); *raboa* (Mallorca, Colom, 1935); *guilla* (Blanes, Sant Feliu de Guíxols; DCVB, *Tresor*); *guineu* «pel seu caràcter esquiu i fugisser que recorda l'astúcia de la guineu, un mestre en l'art de fer el cap viu i no deixar-se atrapar» (Duran, 2010, 183); «la coloración de su piel recuerda mucho la de una raposa; poseen además una cola bastante larga, lo cual contribuye a hacer aún más evidente esta semejanza» (Ríos Panisse, 1977, 380). Doc.: «*Reboy* ou *rebosa*, *Blennius ocellaris*» (Eivissa, Delaroche, 1809, 315); «*Rabòsas*. Pèx» (Menorca, Febrer Cardona, v. 1830]); «*Reboua*. Péix. [cast.] Raposa» (Mallorca, Figuera, 1840); «*Raboa*; *rabosa*» (Baleares, Barceló Combis, 1868, 34); «*Reboua*. Pez de la misma figura, astucia y velocidad, que la raposa terrestre. [cast.] Raposa de mar. [llat.] Sulpes [*sic*]» (Mallorca, Amengual, 1858-1878).

Banyut (HNPC, 308), pels apèndixs cefàlics, com si fossin banyes; *toret* (València, Esteve, 1887-1888), catalanització del cast. *torillo*, metonímia basada en la banyeta cefàlica del peix. *Ase mossegaire* i *burro bramador*, «por los apéndices dérmicos que poseen en la cabeza que se asemejan a las orejas levantadas del burro»

(Ríos Panisse, 1977, 382), però la motivació del primer determinant podria ser una altra (cf. més amunt). Els apèndixs dèrmics podrien haver-se comparat amb les orelles aixecades d'una llebre, i d'aquí tindríem el rossellonès *llebre*, recollit per Christian Camps a Cotlliure, Sant Cebrià i el Barcarès (1985-1986), on seria pres de l'occ. *lèbre* captat pel mateix Camps a Agde (Aude) i Marseillan (Hérault), absent dels diccionaris occitans.

Gall faver («gall fabé», Menorca, Ferrer Aledo, 1906): *gall*, per l'apèndix dèrmic o la cresta adiposa al cap, segons les espècies; *faver*, per les taques com a faves del seu cos; no pot ser un ús metafòric de *gall faver* 'puput' perquè aquest és propi d'Olot (DCVB).

Gallerbu (Menorca, Ferrer Aledo, 1906; Fornells, Escandell, 1998), que s'ha relacionat erròniament amb una deformació del mot fantasma *galliüda* (DECat, IV, 306), com comenta Duran, però que, al meu entendre, té per base el nucli *gall* (cf. men. *gall faver*; dial. it. *galletto*, etc.) per la cresta carnosa del cap (*Lipophrys pavo*) o les excrescències damunt els ulls (*Parablennius gattorugine*, amb «tronc gruixut amb nombroses branquetes», Mercader *et al.*, 2001, 262), completat amb el determinant *bo*, al·lusiu tal vegada a la seva major dimensió, en el darrer cas, respecte dels altres blènnids, formant el sintagma **gallètbo*, dissimilat en *gallèrbo*, i, quan [o] àtona > [u], canvi sistemàtic en menorquí, apareix *gallerbu*; cal tenir en compte que el mot, entre els biòlegs, s'ha transvasat al castellà, *gallerbo*, equivalent a l'espècie *Blennius pavo* (Luther i Fiedler, 1968, 100; Cabrera González, 1997, 140).

Gitaneta (*Blennius ocellaris*, convivint amb *rabosa*, Huguet i Sesma, 1991, 54-55), probablement per la taca blavosa-negrosa a l'aleta dorsal, motivació també present en el determinant de *bavosa gitana* (Palamós; veg. més amunt).

Berxo, de Tossa (Plaja Güell, 1956-1958), potser per *verjo*, però de motivació desconeguda.

5. Noms d'altres llengües amb motivació semblant a les de *bavosa*

Per a 'bava, llim': cast. *babosa*, *babaza* (*Autoridades*, 1726); gall. *bavoso*, *alimoso*, *limoso*, *lima*, *limeira* (Rodríguez *et al.*, 1983, 158; Ríos Panisse, 1977, 382-383); asturià *babosu*, *babayu* (Barriuso, 1986, 231-234); fr. *baveuse*, *bavèque*, *bavesque* (DHLF); occ. *bavós*, *bavarèla*, *bavosa*, *baveca* (Alibert, 1966; Mistral, 1878-1886); cors *bavulosa*, *vacca bavosa*, *bavosa di fanga*, *bavarella*, *mucciga* (Miniconi, 1994, 394, 396, 404, 407 i 408).

Per a 'apèndix dèrmic, banya': cast. *torillo* (Ríos Panisse, 1977, 378); gall. *galo*, *jalo* (Ríos Panisse, 379), *cabruza* (Ríos Panisse, 378); cors *vacca cornuta*, *bebeccula curnua* (Miniconi, 1994, II, 394).

Per a 'astúcia, cua, coloració': gall. *raposa* (Ríos Panisse, 1977, 380).

II

6. *Llimac* i derivats

Com hem dit, *bavosa*, a la part meridional del domini lingüístic, i el seu geosinònim septentrional, *llimac*, designen un «mol·lusc gastròpode terrestre del gènere *Limax*, pulmonar, sense closca o amb closca rudimentària, de cos fusiforme, la pell del qual segrega una mucositat abundosa» (DIEC, 2007); per a la distribució geogràfica d'un i altre lexema, veg. mapa 1. *Llimac* deriva de *LIMACUS, variant del llat. vg. *LIMACA f. < cl. LIMAX, LIMACIS, probablement pres del gr. LEIMAX (DEI; DELL). Documentat des del s. XVI, ofereix aquestes variants (ALDC, VII, mapa 1565): *llimauc*, *llimau*, pel contacte amb l'occità *limau(c)* (ALF, 770, Alibert, 1966; Mistral, 1878-1886); *caragol llimat* 126, 127 (homonimització de *caragol llimac* per la relació amb el participi de *llimar*, que pot haver influït en *lliman* 129); *llimagó* 45, referit al petit, dim. de *llimac*; *llimaco* 87, 94, a l'àrea de transició amb l'aragonès; *llim*[ɔ]*c* 25, 31, 32 35, *llim*[o]*c* 29, *llim*[ɔ]*ca* 26, *llim*[ɔ]*txa* 37, 42, 43, *llim*[o]*txa* 36, per canvi de sufix (podria haver-hi influït *moc* (124) < llat. vg. MUCCUS, que tindria validesa per als mots amb *o* tancada).

7. Cat. *bavosa* / cast. *babosa* 'llimac'

El nom castellà, *babosa* o *babaza*, s'interpreta així: «Llámase babaza porque en pisándole, u desaciéndole se convierte todo en babas» (*Autoridades*, 1726, *s. v. babaza*); i el català, *llimac*, d'aquesta altra manera: «es de una substancia muelle, que despide incesantemente una baba cristalina y pegajosa» (Amengual, 1858-1878). Similarment, sicilià *vavaluci*, sard *babbalucca* (DES).

L'àrea de *bavosa* és estrictament meridional, valenciana, que va de l'extrem sud fins a la Plana Baixa, amb punts de *molla*, *auiamoll*, *mollassa*, al·lusiu a la tovor del seu cos, mots que trobem a l'ALDC (VII, mapa 1565) a més d'aquests altres:

banya, pels dos tentacles («dos cornezuelos que alarga y encoge a su antojo y en cuya extremidad están los ojos» (Amengual, 1858-1878);

caragol del jardí, per l'espai que freqüenta; al nord d'aquesta isoglossa predomina el tipus *llimac*, que comentarem, amb dispersió de *moc*, *tallamoc*, per la coneguda mucositat; etc.

Ara cridaré l'atenció sobre diverses variants que, seguint el mapa esmentat de l'ALDC (veg. mapa 1), trobem a l'àrea del valencià septentrional i sud del nord-occidental: *caragol*, *caragola*, nom únic per al 'llimac', indistint amb el *caragol*, que pot conviure amb *bavosa* 151, però aquest serveix de nucli en denominacions perifràstiques el determinant del qual al·ludeix a la manca de closca: *caragol sense*

clasca 122, 125, 131, 136, 142, 144, 149; *caragol sin clasca* 132, 134; *caragol sense crosta* 14, 146; *caragol sense pell* 147; alguerès *caragol sensa ascolja* 85 (*escorja* 'closca'); *caragol despullat* 154, (cf. it. *lumacone nudo*, occ. dial. *cacalaus nudo*, Mistral, 1878-1886); *caragol bavó*s 152, *caragol moll* 135, al·lusiu al caràcter blan del seu cos; *caragol de bruixa* 148, amb caràcter despectiu, com potser *caragol de burro* 146 (com en punts de l'aragonès, *caracol de burro*, ALEANR,VII, 422), si no és metonímia pels seus tronquets cefàlics; alg. *mare del bover* / *mare de la mongeta* 85 (*bover* i *mongeta*, varietats de caragol), sintagma probablement calcat del sard *mamma de sizzigorru* (*sizzigorru* = it. 'mette le corna'), amb un primer element «perchè credono che da questa si originino le lumache» (DES; per a altres interpretacions, cf. DCVB; Duran, 2010, I, 416). Citem també *llepona* 145, encara per la seva mucositat, i *paupella*, derivat de *paupar*, *palpar*, motivat per la lentitud del seu moviment («anda muy despacio arrastrando sobre el cuerpo», Amengual, 1858-1878), com si es desplacés palpant com fan els cecs. Podria tenir dependència d'aquesta motivació l'eivissenc *auveia badega*, translació metafòrica del significat de 'ovella modorra', pel seu ensopiment o modorria aplicable al desplaçament calmós del llimac; que seria un deverbal de **badegar*, és a dir, *badec*, *badega*, com el cat. ant. *despesec* 'malgastador' ho és de *despesar*, o *sedec*, *sedega* 'cobejós', ho és de *sedegar*, que explicarien l'aparent sufix *-ec*, *-ega*, tan escàs en català (Moll, 1952, 249; López del Castillo, 2002).

Notem que *caragol*, referit al mol·lusc tant amb closca com sense, es troba també en l'it. *lumaca*, citat entre els «molluschi […] simili allà chiocciola ['caragol'] ma senza guscio ['closca']» i «nell'uso corrente, chiocciola, spec. il tipo commestibile» (DISC).

Sovint podem completar la informació cartogràfica d'un mot a través de monografies o diccionaris dialectals; de *bavosa* 'llimac' només trobem aquestes referències:

> Pego (comarca de Dénia). (DCVB)
> *Baboses* (pl.) Babosas, babosillas (animal). (Escrig, 1851)

La seva escassesa potser ve condicionada pel fet que els dialectòlegs busquen sovint la diferenciació, lèxica en aquest cas, que en valencià és escassa; la documentació és tardana: un dels autors no sembla valencià, més aviat es tracta d'un castellanisme del cat. central, no gens freqüent, com es veu al mapa:

> L'erissó. Se manté de rates, insectes rosegadors petits, de *babosas* o llimachs y de cuchs blanchs. (Josep M. de Ortega, *Amichs y enemichs del pagès*, 1877, *ap.* CTILC)

8. Procedència externa de *bavosa* 'llimac'

Atès el caràcter tardà de *bavosa*, si eixamplem la mirada geograficolingüística cap a l'oest, fora de l'àrea idiomàtica, i comprovem que en murcià i manxec *babosa* és mot general (ALeCMan, mapa 104, amb algun punt de *babaza* i un de *melosa*, al·lusiu a la seva consistència blana), una conclusió s'imposa: es tracta d'una expansió del mot des d'aquelles terres cap al valencià arran de les emigracions que van tenir lloc des del s. XVIII (cf. els casos de *matxorra* '[vaca] eixorca' i *retama* 'ginesta', Veny, 2017*a* i 2017*b*); la conclusió esdevé incontrovertible quan comprovem que el vocable no pot procedir de l'aragonès, on el mot usual és predominantment *limaco*, amb les seves variants (cf. ALEANR, IV, 422; Andolz, 1977; *Endize*; DCECH); els registres de *babosa* al sud de l'aragonès, zona fortament castellanitzada, serien també resultat d'una extensió del mot des de l'oest (Conca); veg. mapa 2. No sembla que hagi estat una projecció dirigida cap a Múrcia, que hagués reforçat la presència castellana procedent de la Manxa.

En l'espai valencià de *v* labiodental, el mot es pronuncia *ba*[v]*osa*, per la relació amb *ba*[v]*a* i *ba*[v]*ós*, tret de 137, 138 i 139, que articulen *ba*[b]*osa*, amb bilabial, ço que confirma l'origen extern del mot (cf. ALDC, IV, *Fava*, mapa 859).

Babosa, per tant, referit al 'llimac', és mot genuïnament castellà, que convivia amb *babaza* i *limaza* (*Autoridades*, 1726; Terreros; DCECH) i que es documenta des de Nebrija (DCECH).

9. Quin era el mot valencià per a 'llimac'?

La geolingüística i la documentació ens poden ajudar a respondre a aquest interrogant.

Recordem que *car(a)gol* pot designar 'caragol amb closca' i 'llimac' (veg. mapa 1), ambigüitat ja registrada en llatí LIMAX «limace et aussi escargot» (DHLL); era lògic, per tant, que en una àrea de transició, situada entre el català nord-occidental i el valencià (cf. PALDC, VII, p. 29), per a desambiguar les dues espècies sorgissin els lexemes perifràstics *caragol sense clasca*, *c. sense crosta*, etc., que sorprenentment ja tenen un suport documental antic: es tracta del testimoni d'Onofre Pou (1580, 89):

> Llimac o *caragol sens crosta*. Limax, -acis,

on, seguint el costum del lexicògraf gironí establert a València, posa el nom del català oriental al costat del valencià (com *guix o algeps*, *garça o blanca*, *alzina o carrasca*, etc.; Colón i Soberanas, 1986, 94; Veny, 1986*b*, 161). Crec, doncs, que el segon ítem no és una explicació del mot anterior, sinó que obeeix a l'estratègia de

Pou d'ajuntar, com a geosinònims, els mots propis de l'àrea nativa (Girona) i de l'àrea adoptiva (València).

Quins factors va afavorir la instal·lació de *bavosa* 'llimac' en valencià? Cal tenir en compte dos fets: 1) l'ús de *caragol* en aquesta àrea per al gastròpode amb closca (ALDC, VII, mapa 1564); 2) el valor que *llimac* tenia en valencià, de 'solatge, llepó' (C. Ros, 1764 i 1770; Sanelo, 1802; Lamarca, 1842; Escrig, 1851; Rosanes, 1814; Cabrera, 1868; Pla, 1880; Martí Gadea, 1909; *ap*. Guardiola, s. d.). L'evitació de la forma perifràstica i l'ús de l'homonímic o polisèmic llimac 'llepó' afavorien, facilitaven l'entrada i assentament de l'intrús bavosa portat pels emigrants murcianomanxecs.

Coromines, parlant de *llimacós* 'abundant de llim', apunta que d'aquest s'hauria pogut extreure *llimac* ['llepó'] […], «ajudant-hi la inducció del nom del gasteròpode *llimac*, bestiola mucosa per excel·lència» (DECat, V, 212*a*, 57-60); no sembla necessària aquesta relació, atès que el suf. *-ac*, d'origen fosc (Moll, 1952, § 361), ja té sovint un caràcter pejoratiu, amb formació denominativa (*ronyac* 'rebrot, berruga al peu d'un vegetal', *pastac* 'massa de paper mastegat', *fullac* 'fullaraca'), amb els nombrosos mots d'origen onomatopeic (*batzac*, *parrac*, *patac*, etc.) (Ferrer Pastor, 1980); per tant, la derivació de *llim*, *llimac*, era esperable.

10. Conclusions

L'anàlisi del tema nuclear d'aquest treball, és a dir, l'aclariment de la genuïnitat o la interferència del val. *bavosa* 'llimac', ens ha portat en la primera part a una comparació amb una altra *bavosa* 'diverses classes de blènnids', amb les seves variants, els seus geosinònims (*rabosa*, *gall faver*, *fallerbo*, etc.) i, sobretot, les seves motivacions (lentitud, agressivitat, apèndix cefàlic, nul valor industrial, astúcia, etc.), amb uns excursos, potser audaços però que il·luminen noves vies, sobre l'ètim i motivació del men. *gallerbo* 'blènnid' i de l'eivissenc *auveia badega,* no explicats fins ara, el primer incorporat pels biòlegs a la terminologia del castellà.

La segona part ha transitat sobre el val. *bavosa* 'llimac', que, per la seva àrea (que no arriba al valencià septentrional) i la seva documentació tardana, ha de constituir una expansió, realitzada cap al s. XVIII, del castellà murcianomanxec, que coneix testimonis des del s. XV, i no es pot interpretar com un residu de la colonització aragonesa perquè el mot utilitzat predominantment a l'àrea de procedència era —és— *limaco*: la petita isoglossa de *babosa* en l'aragonès meridional és una extensió del castellà, no gens estranya en una zona fortament castellanitzada. L'eivissenc *bavaiosa*, absent de la resta de l'arxipèlag balear, seria un manlleu al valencià, amb adaptació formal d'acord amb *bavaia*, etc. (per a la influència valenciana en eivissenc, veg. Veny, 1999*b*, 102-106).

Si intentem fer estratigrafia lèxica, l'atestació d'O. Pou, *caragol sens crosta* (s. XVI), referida presumiblement al valencià, i la presència d'aquesta lexia com-

plexa en el valencià septentrional ens autoritzen a pensar que aquella unitat perifràstica, o simplement *caragol*, pel seu valor ambigu ('llimac' i 'caragol'), haurien format el primer estrat al qual s'hauria superposat l'interferit *bavosa*. En cas que *llimac* hagués format part d'aquesta primera fase, el seu valor de 'llepó, llot' (PALDC, III, mapa 450) hauria facilitat el triomf de *bavosa*, tot evitant la polisèmia amb aquell mot.

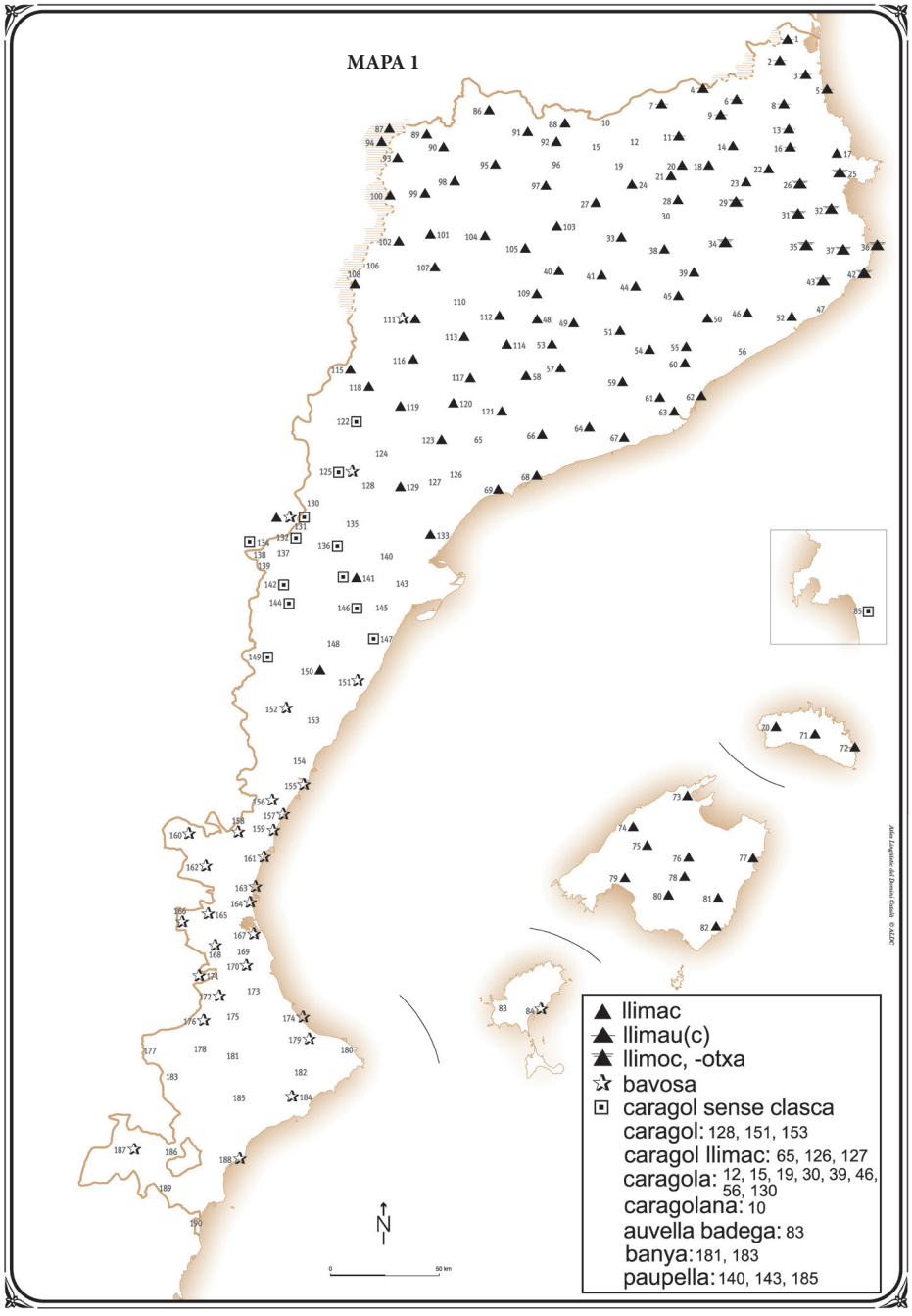

Llimac vs. bavosa (ALDC, VII, 1565).

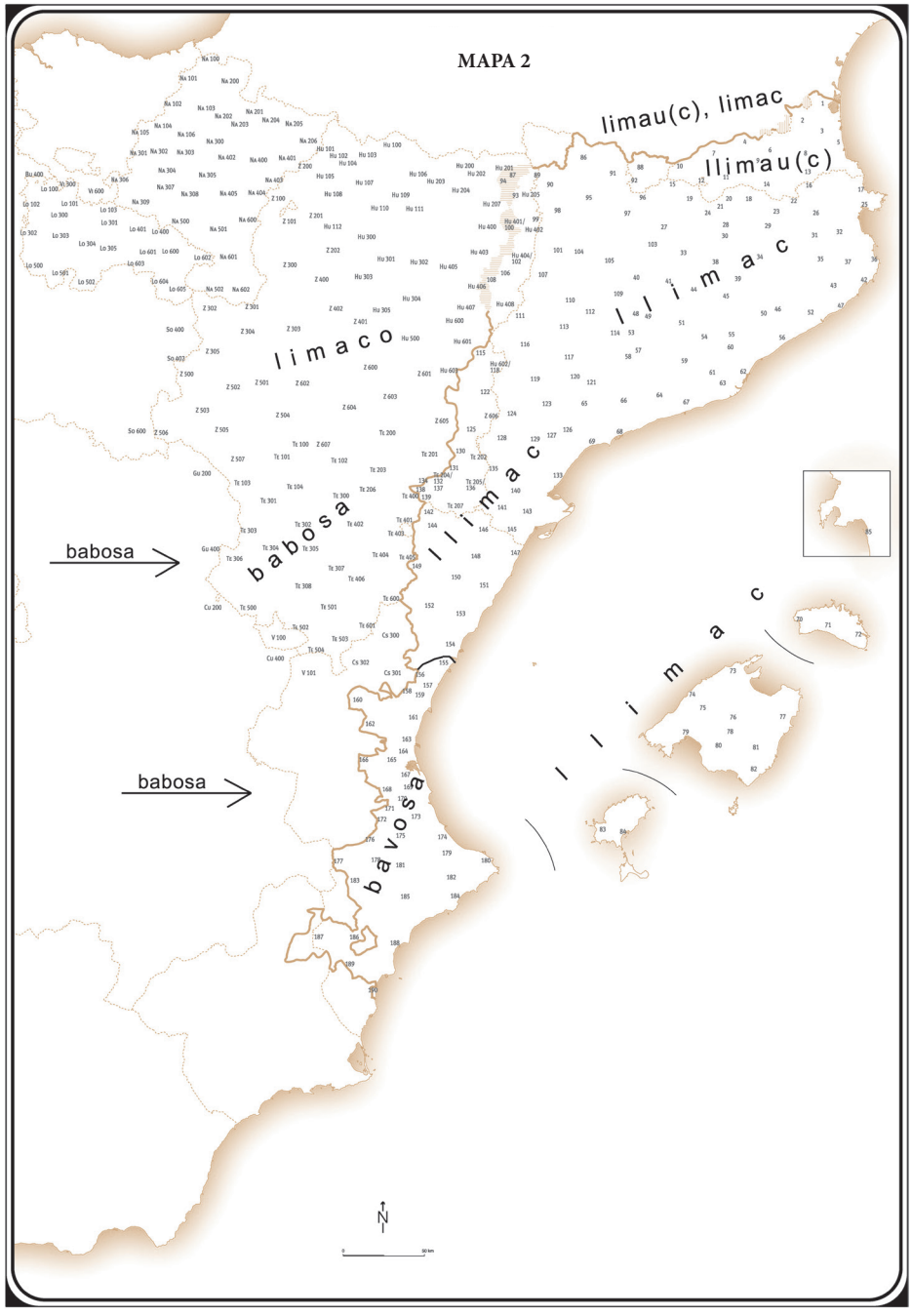

Significants de 'llimac' i geosinònims d'adstrat (ALDC, VII, 1565).

III. Diacronia

20. Transfusió lexicogràfica d'ictiònims

1. Una de les obres lexicogràfiques catalanollatines més divulgades durant els s. XVII i XVIII en el domini català va ésser sens dubte el *Thesaurus verborum ac phrasium ex thesauro Bartholomaei Bravi,* de Pere Torra, obra que, al llarg de cent disset anys (entre 1640 i 1757), va ésser objecte de deu edicions i una reimpressió;[1] aquest esplet editorial és indici evident de la seva acceptació i popularitat.

Es tracta d'una adaptació al català, segons pot deduir-se del títol de la primera edició,[2] del *Thesaurus verborum ac phrasium* (s. XVI) castellà-llatí degut a la ploma del jesuïta segovià Bartolomé Bravo,[3] igualment reeditat nombroses vegades fins al s. XIX.[4] La fidelitat al seu model es fa ostensible en casos com la transcripció literal d'un refrany castellà («por mucho pan nunca mal año»);[5] nogensmenys, Torra, lector de gramàtica a l'Estudi General de Barcelona, enriquit d'experiència pedagògica, aporta sovint molta més informació que la seva pauta, tant en la secció llatina com en la romànica, fet que l'autor coneix bé i que amb notori orgull fa constar explícitament a la portada («mendis expurgatus, auctus, locupletatus, sexcentis vocibus») i a la dedicatòria al lector («habes, igitur, candide lector, thesaurum catalano-latinum caeteris uberiorem»). Dins aquest ampli registre de mots la documentació catalana és algunes vegades el testimoni més antic, conegut, com

1. La primera edició aparegué el 1640 (= Torra-1) i fou reeditada el 1650. Les altres edicions, sota el nou títol *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium,* són de 1653 (= Torra-2; n'hi hagué dues aquest any), 1683, 1690, 1696, 1701, 1726, 1757 (dues edicions); cf. A. Palau y Dulcet, *Manual del librero hispano-americano*, 2, XXIII, revisat i completat per Agustín Palau, Barcelona, Oxford, 1971, *s. v.* Cal afegir-hi l'edició de 1670.

2. Vegeu la nota anterior.

3. Nicolás Antonio, *Bibliotheca Hispana Nova*, I, Madrid, 1783, 189. En edicions successives van intervenir-hi P. de Sala i V. Requejo.

4. La darrera edició que conec és de 1843.

5. «*Por mucho pan, nunca mal año.* Nulla sacietas rerum honestarum» (Torra-1, *s. v. por*).

passa amb *eixonar* 'espampolar' (*s. v. axunar*) i *bordoi* 'paratge aigualós'[6] o amb alguns noms d'espècies marines com *eriçó de mar* (*s. v. arissó*).[7] Tampoc no és menyspreable l'aportació paremiològica o fraseològica de Torra, bé per representar un pont entre la documentació més antiga i l'actual (per ex., «sardineta de Blanes, fugint del foch se posa a les brases»),[8] bé per desenterrar velles expressions avui obsoletes («vés a Sarrià a barrinar mill»).[9]

2. És curiós que, pels mateixos anys, el jesuïta de la Seu d'Urgell Antoni Font publiqués una altra adaptació al català del diccionari de Bartolomé Bravo (1637),[10] molt cenyida al seu model i amb escasses addicions.[11] Resulta valuosa per a la dialectologia catalana car reflecteix, bé que en dosis discretes, trets fonètics, morfològics i lexicals propis de la modalitat nord-occidental.[12] Aquest diccionari conté un cabal lèxic modest que contrasta amb la riquesa de dades del de Torra.

I en aquesta riquesa és on rau la seva originalitat i ensems, com veurem aviat, la seva misèria.

3. En consultar repetidament el diccionari de Torra, atret per la data primerenca de mots genuïns i per la presència d'alguns castellanismes, m'intrigava sempre la profusió de noms de peixos i altres animals marins de suspecta fisonomia catalana, un bon percentatge dels quals havien estat transferits a obres lexicogràfiques posteriors.

Desitjós d'aclarir aquesta incògnita, vaig llançar-me a resseguir pacientment les entrades del diccionari per anar-hi espigolant tots els ictiònims; d'aquesta manera, vaig aconseguir arramassar un total de dos-cents vint significants (incloent-hi variants formals), que ara divideixo en dos grups:

6. El DCVB inclou un text de Verdaguer per a *eixonar*; cap pel que fa a *bordoi*, en l'esmentada accepció.

7. Veurem, però, més endavant les moltes limitacions al valor que pugui tenir la testificació, a Torra, d'un ictiònim.

8. Un text de 1421 ens dona aquesta versió: «ens ha pres *com a la sardina de Blanes, que volent fugir al foch, salta de la paella e dóna en les brases*» (DCVB, *s. v. sardina*); actualment: *sardineta de Blanes (o de Prades), del foc a les brases* (DCVB, *s. v. sardineta*).

9. «*Vés a Sarrià a barrinar mill*. Millium torno insculpe» (*s. v. barrina*). Expressió col·loquial semblant a *ves a pastar fang*, *ves-te'n a fregir ous de lloca*, *ves-te'n a porgar fum*, etc.

10. *Fons verborum et phrasium ad iuventutem latinitate imbuendam ex thesauris variis derivatus* (Barcelona, 1637).

11. La diferència en els anys de publicació (Font, 1637; Torra, 1640) no ens ha de portar a consideracions precipitades respecte a la influència del primer sobre el segon. Es tracta de dues obres simultànies, car la llicència de l'obra de Font és del 8 d'octubre de 1637 i la de Torra està datada el 25 de maig del mateix any.

12. Veg. ara J. Veny, «Influència del diccionari català-llatí de Font sobre el de Torra (s. XVII)», a *Miscel·lània Pere Bohigas / 3*, 1983, 11-24, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 6.

1) Els que corresponen a noms actualment vius a les costes catalanes —o en una part d'elles—, sovint amb una àmplia i copiosa tradició documental:[13] *agulla*, *aranya*, *balena*, *barb*, *boga*, *calamar*, *càntara*, *congre*, *corball*, etc., amb un total de noranta-cinc casos.

2) Els que resulten desconeguts en els parlars hodierns catalans i que, a més, estan mancats de suport documental segur, inequívoc; llur nombre ateny la xifra altíssima de cent vint-i-cinc casos.

4. Una anàlisi superficial, exempta d'esperit crític, dels significants que integren aquest darrer grup podria conduir-nos a conclusions errònies; hom estaria temptat de veure-hi:

a) arcaismes, no gens estranys en una esfera lèxica tan conservadora com la ictionímica, tals com *cero* 'tipus de làbrid' (29)[14], *capa llonga* 'classe de petxina' (25), *palomo* 'acanthias' (80);

b) relíquies mossaràbigues, com *capo santo*, *Pecten jacobaeus* (per la *-p-* sorda i la *-o* final mantingudes) (26), *palombo*, *Dasyatis pastinaca* (per la manca d'assimilació del grup *-mb-* i la *-o* final) (79), *gammaro* o *cammaro* (45), *folio* 'citharus' (41), etc.;

c) préstecs castellans, com *alacran* 'escórpora' (2), *barquilla* 'musclo' (7), *llagart* (57), *raya* 'rajada' (94), *sombrero carnudo* 'ortiga de mar' (106), etc.; aquests castellanismes del terreny ictionímic ja resultarien més estranys car aquí la pressió central ha estat sortosament feble —tant més al s. XVII!—: més aviat la influència ha anat del català al castellà;[15]

d) préstecs italians, com *espígola* 'llop, llobarro' (39), *boca in capo* 'rata' (13), etc.; igualment suspectes, car entre els noms catalans de peixos potser només n'hi ha un d'origen italià, el menorquí *roseti*, *Aphia pellucida*.

5. Un examen, però, atent i cautelós dels susdits materials ens mostra que no seguim el bon camí. Cap dels cent vint-i-cinc significants (§ 3.2), entre els quals figuren els acabats d'esmentar (§ 4), ha existit mai en la llengua catalana —o almenys associat al significat que té en aquesta—, cap d'aquests peixos no ha lluït en el seu llom les barres catalanes. Si trobem aquests noms en el diccionari de Torra és degut a una actitud massa generosa i indiscriminada que, com veurem detalladament, va consistir a posar etiqueta de catalans a noms simplement romànics.

13. Alguns, com *eriçó (de mar)* i *àngel* 'escat' («*Squatina squatina*») no apareixen als diccionaris històrics.

14. El número entre parèntesis remet a l'apèndix.

15. Vegeu, com a mostra d'aquesta influència J. C. de Torres, «Préstamos en las designaciones andaluzas de peces», a Manuel Alvar (ed.), *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, Madrid, 1977, 287-292.

6. Tanmateix, abans de mostrar quina és la font lexicogràfica principal de Torra i com aquest l'explota, cal que vegem algunes errates que, absents de la primera edició, són visibles a la segona (1653) i es reiteren en les successives:

a) Secció llatina:

Torra-1	*Torra-2*
perca	*parca* (*s. v. persega*)
glans	*blans* (*s. v. dactilo*)
mustela	*maestula.* (*s. v. mostela*)
unguis odoratus	*unguis adoratus* (*s. v. ungla*)
strutio	*structo* (*s. v. porcell*)
mullus barbatus	*mullus barbarus* (*s. v. moll*)
turdus	*tardus* (*s. v. tort*)
xiphias	*xiphtas* (*s. v. espasa*)
citharus	*cithatus* (*s. v. folio*)
atherina, etc.	*arthorina* (*s. v. melet*)

Tractant-se d'un diccionari de finalitat pedagògica («ad orationem ex catalana latinam efficiendam et locupletandam»), els resultats obtinguts entre la població escolar no devien pas ésser gaire afalagadors, almenys pel que fa al lèxic ictionímic.

b) Secció (suposadament) catalana:

Torra-1	*Torra-2*
tanat (108)	*tinat*
tardanaus 'remota' (109)	*tartaneus*
polp 'pop'	*polm*
savolo (per *savalo*) (100)	*savulo*
lluerna (62)	*lluernera*
scardola (101)	*scarbola*
boca in capo (13)	*boca in carpo*
granciporro (49)	*granciporto*

Dues d'aquestes paraules fantasma, *lluernera* i *scardola*, arriben fins al DCVB.

D'altra banda, l'estructura formal i/o semàntica d'un mot pot veure's alterada pel canvi inadequat de tipus de lletra (rodona o cursiva) i la supressió o l'addició d'una coma. En aquest sentit, cal fer esment de dos casos singulars:

Torra-1	*Torra-2*
Matapeix, animal. Subus	*Mata, peix animal. Subus*
Ventre gran, peix. Rhombus laevis	*Ventre gran peix. Rhombus laevis*

En el primer cas, un animal terrestre es converteix en peix; el segon, un significant creat en virtut d'una traducció (cf. apèndix, núm. 115) perd el segon element, *gran*, que amb el mot següent ve a formar una mena de vaga definició («gran peix»), canvi capaç de desorientar el lexicògraf conformista que no recorri a la primera edició.

Torra és aliè, sens dubte, a aitals adulteracions tipogràfiques; aquestes, però, són un fet, amb les seves conseqüències, i cal donar-les a conèixer perquè poden conduir a confusions errònies.

7. Però, passem ja a la font on va beure —i es va embriagar!— el nostre professor de gramàtica. Es tracta del *Vocabulario del humanista* (1569), de Lorenzo Palmireno (1514-1580),[16] humanista aragonès, catedràtic de l'Estudi General de València, on va passar bastants anys de la seva vida. La segona part d'aquest vocabulari —«cada una de las nueve partes recibe el nombre de *abecedario*»— comprèn els noms de «peces, conchas y veneras que en Valencia llaman pechinas», presentant, per ordre alfabètic, el terme llatí seguit d'un o diversos equivalents romànics: valencià, castellà, occità, francès, italià, portuguès, sovint amb referències a varietats d'algunes d'aquestes llengües, especialment l'italià i l'occità.

L'única allusió a Palmireno, almenys dins la secció de peixos, com a font de dades, apareix explícitament a l'article *menestril*:

> *Menestril*, peix. Turdus, i. És la vuytena, o novena espècie de Turdus, *com ho diu Llorenç Palmireno* (*s. v. turdus*).

Resulta ben interessant el procés d'adaptació d'aquests materials. Generalment, Torra recull, amb alguns oblits,[17] els noms valencians que addueix l'humanista aragonès, fruit probable d'un contacte directe amb l'entorn lingüístic on aquest es va moure durant un període important de la seva vida. Però més sovint insereix com a catalans molts ictiònims que no tenen cap segell de catalanitat, ans al contrari, a l'obra de Palmireno figuren com a propis d'una altra àrea lingüística (occità, italià, etc.). El nostre lexicògraf realitza aquesta incorporació per vies diverses: simple trasplantament, adaptació formal i/o semàntica, traducció del llatí o del castellà. Probablement, li va servir de guia el criteri del seu model: «Si no hallo vocablo con que arromançar una cosa en castellano, póngola en valenciano, italiano, o francés, o lengua portuguesa»,[18] però amb una diferència substancial respecte al seu model: que va fer passar per catalans els vocables de les susdites llengües,

16. Abreujat, Palm.
17. Així *volador*, *malarmat*, *saboga*, *alfonso* (cf. § 10*b*).
18. Paraules del «Pròleg».

convertint-se amb aquest frau en un dels grans mistificadors de la lexicografia romànica.

8. Il·lustraré el que acabo de dir amb diversos mots del diccionari de Torra, classificats segons la seva procedència:

I) De l'italià (Palmireno sol precisar si el nom s'usa a Roma, Venècia, Gènova o Nàpols):[19]

a) Sense adaptació:

albor (3), probabl. «Pagellus erytrinus», o «Pagellus acarne».[20]
boca in capo (13), «Uranoscopus scaber», cat. *rata*.
boca (12), «Boops boops», cat. *boga*.
ciambeto (30), «Sphyrna zygaena», cat. *peix martell*, *llunada*, *cornuda*.
dactilo (25), «Lithofaga lithofaga», cat. *dàtil de mar*.
espígola (39), «Dicentrarchus labrax», cat. *llop*, *llobarro*.
folio (41), «Citharus» (?).
granciporro (49), «Eriphia verrucosa Forskae»,[21] cat. *cranc pelut*.
ladano (53), «Attilus», no identificat.
maxon (65), «Mugil», cat. *mújol*, *llissa*, *llíssera*.
maxon (66), «Gobius paganellus», tipus de gobi.
prusa (92), «Asilus» (Palm.). Sense identificar.
raya (94), «espècie de rajada», cat. *rajada.*

b) Amb adaptació:

capa llonga (25) («*cappa longa*», Palm.), «Ensis ensis», cat. dial.
canyut (cast. *navaja*).
castany (28), «Chromis chromis», cat. *castanyoleta*, *moret*, *estudiant*, *tuta*.
tanat (108), «Spondyliosoma cantharus», cat. *càntera.*
gammaro, *cammaro* (45), cat. «espècie de gamba».[22]
lleó (59), 'tipus de crustaci', *Astacus* (Palm.).
merla (70), probabl. «Labrus merula», cat. *tord negre*, *tord massot.*
paella de mar (78), «Patella coerulea»,[23] cat. *pegellida*.
palomo (80), «Mustelus mustelus», cat. *mussola* (?).

19. Només he intentat identificar les espècies que són objecte de referència en el cos d'aquest estudi. He tingut especialment en compte A. Palombi i M. Santarelli, *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milà, 1969, i W. Luther i K. Fiedler, *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*, Barcelona, Pulide, 1968.

20. Palombi i Santarelli, *op. cit.*, 105 i 107.

21. Palombi i Santarelli, *op. cit.*, 289-290.

22. L'adaptació *gammaro* procedeix probablement d'una altra font, Rondelet (cf. § 11); *cammaro* pot ésser per influència del llat. *cammarus*.

23. Torra ha confós l'italià *patella* (*di mare*) 'pegellida' amb *padella* 'paella'.

II) De l'occità:
a) Sense adaptació:

borrugat (14), «Umbrina cirrhosa», cat. *reig*.
cabrolle (16), «Trachinotus glaucus», o «Lichia amia», o «Lichia vadigo», cat. *palomida*, *lletja*.
cogujol (33), 'tipus de «Scomber»', potser el cat. *bísol*.
gravan (50), «Belennus» (Palm.).
melet (67), 'tipus d'«Atherina»', cat. *xanguet*, *sarclet*, *moixó*.
menestril (68), 'tipus de «Crenilabrus»', cat. *tord*.
pregadeu (91), «Squilla mantis», cat. *galera*.[24]
sorrat (107), potser «Galeorhinus galeus», cat. *cassó*.
squinat (40), 'tipus de cranc'.

b) Amb adaptació:

barber (6), «Anthias anthias», cat. *forcadella*, *abella*, *cabut*.
bellugo (8), tríglid, probabl. «Trigla lucerna», cat. *lluerna*.
canut (20), «Mugil chelo», cat. *llissa vera*, *caluga blanca*, o «Dactylopterus volitans», cat. *juliola voladora*.

III) Del francès:
a) Sense adaptació:

cul de ase (34), probabl. 'tipus d'actínia'.
turbot (113), «Psetta maxima», cat. *rèmol empetxinat* o *de petxines*. [Veg. ara § 11]

IV) Del castellà:
a) Sense adaptació:

alacran (2), 'tipus de «Scorpaena»', cat. *escórpora*.
siluro (104), «Silurus glanis», cat. *sílur*.
sombrero carnudo (106), 'tipus d'ortiga de mar'.
lamia (55) 'lamia' (tipus de tauró?).

b) Amb adaptació:

tardanaus (109), «Echeneis naucrates», o «E. remota», adaptació de *tardanaos*, cat. *rèmora*.

24. Tant *pregadeu* com l'anterior *menestril* ja havien estat adaptats per Palmireno de Rondelet (cf. apèndix, 68 i 91).

matapeix (64), «Subus» (Palm.); adaptació de *matapeces*.

solo (105), «Acipenser sturio», cat. *esturió*; del cast. *sollo*.

tremelga (110), «Torpedo torpedo»,[25] cat. *vaca tremolosa*, *tremolor*; adaptació del cast. *tremielga*.

ungla olorosa (114), 'tipus de conquilla'.

V) Del llatí:

gobió (47), «Gobius», cat. *gòbit*, *cabot*. Sembla calcat de Palmireno: «dicitur etiam *gobio*».

VI) Traduccions:

milà (72), probabl. «Dactylopterus volitans», cat. *juliola voladora*, *xoriguer*. Sembla traducció del llat. *milvus* o *accipiter*. El *milà* català actual de les nostres costes designa una altra espècie, el «Myliobatis aquila» (cf. DCVB, *s. v.*).

porch (90) sembla traducció del llat. *porcus* (cf., però, § 9); *porcell* (89), de *porculus*, *porcellus*; *mostela* (74), de *mustela*.[26]

9. Entre els lexicògrafs de l'època era freqüent posar, al costat del nom llatí, una perífrasi que el traduïa, en lloc del seu equivalent concret. Així, Onofre Pou (s. XVI), en el seu *Thesaurus puerilis,* tradueix el llat. *putearius* per «lo qui fa pous» i *scalmus* per «lloc hon lliguen los rems», en comptes de *poater* i *escàlom*, respectivament.[27] Torra, en matèria ictionímica, només recorre a aquest procediment quan l'espècie és innominada en les llengües vulgars; així, per tal de designar el *Cordylus*, mancat de sinònims, escriu: «peix de quatre peus, que ix pasturar a la terra» (84), amb una evident adaptació d'alguns elements descriptius de Palmireno:

> […] es pescado de cuatro pies […] sale a comer a la tierra.

En canvi, el que fa Torra diverses vegades, quan en castellà (o en llatí) es troba amb una perífrasi, és seleccionar l'element més important de la comparació o sintetitzar amb una paraula (que pot ésser composta) alguna característica o funció pròpia de l'espècie descrita. He pogut trobar els casos següents:

25. Apareixerà després als diccionaris de Lacavalleria (1696) i Labèrnia (1839-1840) i se'n servirà Verdaguer (DCVB, *s. v.*). L'Acadèmia Espanyola arribà a pensar que era catalanisme el mot castellà *tremielga* (DCEC, *s. v. mielga* II).

26. Podria ésser també adaptació de l'occ. *mustella (mostela)* (cf. apèndix, 74).

27. J. Gulsoy, «La lexicografía valenciana», RVF, VI (1959-1962), 121.

a) Del castellà:

Palmireno	*Torra*	*Nom català*
(Sphyraena) «spetto en Italia *porque es como assador*»	*ast* (4)	*espet*
(Liparis) «pescado *que tiene cabeça de conejo*»	*cap de cunill* (21)	?
(Rhombus Iaevis) «en Francia pansar que quiere dezir *de gran vientre*»	*ventre gran* (115)	*rèmol*
(Musculus marinus) «es el pescado *que guía la balena*»	*guiabalena* (51)	*peix pilot*?
(Glanis) «con sus ásperos dientes *rompe el anzuelo*»	*trencalam*[28] (111)	
(Cucumis) «pescado marino que *tiene olor y color de cogombro*»	*cogombre* (32)	
(Mitilus) «Cada concha de este pescadillo *paresce barquilla*»	*barquilla* (7)	*muscle*[29]
(Passer asper, Squamosus) «[…] *Quadradillo* […] en Francia: *quarrelet* «*tienen color de gorrión*»	*pardal* (82)	
(Chirus, Porcus…) «*gruñe como puerco*»	*porc* (40)	

En aquests dos darrers casos podria tractar-se també d'una traducció del llatí (cf. § 8.VI).

b) Del llatí:

Palmireno	*Torra*	*Nom català*
(Lampetra) «*a lambendis petris*»	*llepapedres* (60)	*llampresa*

Observeu com Torra en alguns d'aquests casos rebutja el nom romànic no català, com *quarrelet*, *spetto*, *pansar*, a l'inrevés del que havia fet en moltes altres ocasions.

28. El DCVB defineix aquest mot així: «Peix de riu que, segons diuen els pescadors, es menja l'esquer i trenca l'ham; cast. glano. *Trencalam, peix: Glanis*, Torra Dicc.» (*s. v.*). Pel fet d'esmentar només la font de Torra i no localitzar el mot enlloc, hem de pensar que es tracta d'una adaptació del lexicògraf que estudiem.

29. *Porc (marí)* és mot vivent actualment, però correspon a l'*Oxynotus centrina*, que Torra inclou amb el nom francès de *bernadet* (9).

Als mots fantasma nascuts com a resultat de la incorporació de vocables estranys a la llengua (§ 8), s'ajunten els precedents en els quals es nota un esforç de traducció o de lexematització, amb resultats a vegades no exempts de gràcia —però també perillosos—; l'autor era impulsat potser per la necessitat de posar un ítem català en el corresponent lloc alfabètic.

10. Resta palès, amb les mostres anteriors, que Torra, home d'extracció pagesa, de la Plana de Vic,[30] posseïa uns coneixements molt rudimentaris sobre els peixos i els seus noms; la seva ignorància atenyia, en ocasions, extrems insospitats, com demostren els fets següents:

a) Inclou, en ítems diversos, el nom estranger —o el resultat d'una traducció o síntesi lexemàtica—, malgrat haver entrat l'autòcton:

Català	*Noms no catalans*
càntera	*tanat* (it.), *canteno* (cast.?)
lluerna, *lluernera*	*bellugo* (occ.)
llobarro	*espígola* (it.)
llamprea	*llepapedres* (cf. 9*b*)
rajada, *r. escrita*	*raya* (it.)
serranet	*serrano* (adaptació de l'occ.)
boga	*boca* (it.)

b) Tot i disposant d'un terme genuí del català de València (o del Principat), ofert per la seva font, només té en compte el foraster:

Català	*Noms no catalans*
alfonso	*persega*
saboga	*sàvolo* (per *savalo*) (cast.)
volador	*bellugo* (occ.)

Algun cop li passa per malla el mot català, sense equivalent estranger (per ex., *malarmat*, *Peristedion cataphractum*, Palm., *s. v. cornuta*).

c) Diversos vocables forans (inclosos els traduïts o adaptats del llatí), que mai no han estat vius en català, competeixen en la designació d'una espècie:

30. Dec aquesta notícia inèdita a l'amistat d'Amadeu Soberanas; alhora que li agraeixo aquesta gentilesa faig vots perquè aviat puguem disposar del seu estudi sobre els lexicògrafs catalans, entre els quals figura Torra.

Espècies	*Noms no catalans*
'tipus de cranc'	*esquinat* (occ.), *granciporro* (it.), *cabro* (hispànic)
'Maena'	*iuscle* (occ.), *menola* (it.)
'Passer'	*platuse* (occ., it.), *pardal* (trad. del llat. o cast.)
'tipus de Murex'	*roncera* (it.), *purpura* (probabl. pres del llat.)[31]

d) A vegades coincideixen en un mateix significant els noms de dues espècies, l'autòcton i el forà: és el cas de la *donzella*, nom de la *Coris julis* i de l'*Ophidium*, *donzelle* [per *donzelo*] en occità (cf. apèndix, 36).

e) Sota l'etiqueta *peix* inclou plantes marines, com les ortigues de mar (*sombrero carnudo*) i ocells marins (*francolí* [*de mar*]).

11. Confesso que, en la feina de confrontació de textos i d'identificació de fonts, vaig experimentar un goig constant, creixent, així com una profunda decepció davant l'actitud indiscriminada de Torra respecte a l'aprofitament dels materials de què disposava. Era indubtable que el *Vocabulario del humanista* havia constituït la principal font d'informació per al cabal ictionímic arramassat per Torra. Tanmateix, un bon grapat de noms de peixos estranys al català (*lambart*, *scardola*, *roncera*, *gongole*, *iuscle*, *menola*, etc.) no figuraven en aquella obra. Aquestes llacunes em varen empènyer a portar més a fons la meva anàlisi retrospectiva, tot i que les paraules d'un estudiós de Palmireno no deixaven de frenar el meu entusiasme: «Se ignora cuáles fueron las fuentes de información de J. L. Palmireno para allegar esa terminología románica [es refereix a la ictionímica]. En muchos casos, deben responder a información directa, a través de consultas a los muchos extranjeros que por aquellos días vivían o andaban por la península».[32]

Un breu comentari de Palmireno em va fornir una pista que m'havia de situar en el bon camí: «Harengus, llama Rondoletio al harenque, pero es vocablo bárbaro» (Palm., *s. v. harengus*). Vaig consultar les dues obres de Rondelet, *Libri de piscibus marinis* (1554) i *Universa aquatilium historia pars altera* (1555)[33] per tal de trobar-hi la font dels vocables obscurs de Torra, encara no identificats, i comprovar la seva possible influència sobre l'humanista aragonès. L'acarament d'aquestes dues obres amb el *Vocabulario* va donar resultat positiu: d'un costat, quasi tots els ictiònims enigmàtics van ésser identificats a través de l'obra de Rondelet i, de l'altre, vaig arribar a la conclusió que aquest havia constituït el gran filó

31. En català es refereix només al color (cf. DCVB, *s. v.*); la variant popular, *porpra*, rica d'accepcions, no en conté cap que faci referència a l'espècie marina.

32. J. Fernández-Sevilla, «Ictionimia en el "Vocabulario" de J. L. Palmireno», a M. Alvar, *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, Madrid, 1977, 148.

33. Obres que seran abreujades: Rond.-I i Rond.-II, respectivament.

explotat per Palmireno, el qual, contra la suposició de Fernández-Sevilla, només va aportar materials directes quant a noms valencians i castellans.

Guillaume Rondelet (1507-1566) va ésser un il·lustre naturalista i metge llenguadocià que va assentar els fonaments de la ictiologia moderna. Havia estudiat a París i viatjat per Itàlia acompanyant el cardenal Francesc de Touron. Des de 1547 va ensenyar a la Facultat de Medicina de Montpeller, la seva ciutat natal.[34]

En les seves obres procedeix a una descripció tècnica de cada espècie —de la qual mostra un gravat—, assenyalant les seves característiques, mode de vida, hàbitat, possibilitats gastronòmiques, etc.; no manca, ça i lla, la relació d'experiències personals, com la consulta a pescadors per aclarir a quina espècie corresponien els diversos noms de mújols,[35] la tramesa d'un morro de peix serra[36] o d'un exemplar de raor (*Xyrichtys novacula*) per algun dels seus deixebles[37] o l'al·lusió a l'abundància de *capelans* (*Anthias*) l'any 1545 per les aigües del litoral llenguadocià.[38]

En l'aspecte lingüístic, Rondelet recull i comenta les denominacions vigents entre els grecs i llatins (Plini, Aristòtil) i les donades pels traductors i adaptadors posteriors (Gaza), tot adduint els noms vulgars en diverses llengües romàniques. Aquests són fiables generalment quan es refereixen a l'occità, el francès i l'italià, dominis que coneixia directament, però no ocorre el mateix quan parla dels noms usats pels «hispani» o a «Hispania» (sense destriar català de castellà), modificats sovint d'acord amb la fonètica o la grafia occitana, italiana o llatina.[39]

12. Per a demostrar el paper inductor de Rondelet sobre Palmireno en la major part de casos, remeto el lector a l'apèndix *s. v. borrugat* (14), *castany* (28), *sombrero carnudo* (106) o *turbot* (113), com a mostres decisives —entre altres—, on la informació rondeletiana es revela molt més rica; hi trobem, a més, profusió d'incursions etimològiques sovint suggestives.

En algunes ocasions, el calc literal afecta tota una frase:

34. *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, Bilbao, Madrid, Barcelona, 1924.

35. «Cum tanta nominum varietate res ipsas ita implicata viderem, ut longe obscuriores redderentur, piscatores aliquando consului, ut de mugilum generibus certior fieri possem» (Rond.-I, 259).

36. «[…] rostrum misit ad me Guinus Pisanus doctor peritissimus […]. Vidi aliud Massiliae, quod mercator ex longinqua navigatione attulerat» (Rond.-I, 487).

37. «[…] dicitur enim *rason* […] Capitur […] in Majorica Minoricaque insulis et inde a Pigno discipulo quondam meo ad me missus» (Rond.-I, 146 i 147).

38. «(De anthia secunda specie) Anno 1545 tanta huius piscis captura fuit in nostro litore, ut duos totos menses piscatores nullum fere aliud piscis genus ceperint, magno suo incommodo» (Rond.-I, 191).

39. En els mots *chabro* (cat. *cabra*), *Maja squinado*; *cavallo* (cast. *caballa*, cat. *verat*); *Scomber scombrus*; *bezogo* (cast. *besugo*, cat. *besuc*), *Pagellus acarne*; i *lampuga* (cat. *llampuga*), *Coryphaena hippurus*, es nota la influència occitana; a *lupo* (cat. *llop*, *llobarro*), *Dicentrarchus labrax*; *linguado* (cat. *llenguado*, cast. *lenguado*), *Solea vulgaris vulgaris*; *erizo di mar* (cat. *eriçó de mar*, cast. *erizo de mar*), *Paracentrotus lividus*, i *marmo* (cat. *mabre*, cast. *herrera*), *Lithognathus mormyrus*, es poden observar associacions amb l'italià; resulta estranya la variant *spargoil* referida a *l'esparrall*, *Diplodus annularis*.

Rondelet	*Palmireno*
(De barbo) […] *a carnosis cirris barbae modo dependentibus Barbus ab Ausonio vocatus est.* [II, 195]	Barbus, pece de río, *a carnosis cirris barbae modo dependentibus dictus ab Ausonio.*

En altres, es veu clarament que és Palmireno el qui fa la traducció (aprofitada després per Torra); per ex.: *cul d'asne* → *cul d'ase* (34), *capeau carnu* → *sombrero carnudo* (106), *menestrier* → *menestril* (68), *preguedious* → *pregadeu* (91).

Qualque vegada el testimoni de Rondelet ens serveix per a esmenar un error de Palmireno, potser tipogràfic, com el que segueix:

Rondelet	*Palmireno*
Belennus, *Peude*, *Menage*,[40] vel grauan.	(De belenno) […] a Tholosatibus *Peis de menage* vel grauan. [I, 214]

El peis de menage designa un peix de poc preu, d'escàs valor econòmic.

També la confrontació del material de Palmireno amb el de Rondelet fa esvair possibles dubtes o interpretacions precipitades, per manca de preparació filològica, com va passar amb aquest text:

> Scarus varius, *aiol*, o *auriol*, en Magalona cabe Marsella *Antipoli*, y las Stoechadas,

on *Antipoli* fou interpretat com el nom d'una espècie marina, sinònima de *aiol*, *auriol*.[41] La font aclareix que *Antipoli* no té res de peix, sinó que correspon al topònim *Antibes*:

> (De scaro vario) […] capitur aliquando in nostro mari, e regione Magalone et *non procul Massilia et Antipoli*: circa Stoechadas ínsulas saepius: alii communi saxatilium nomine *rochau* nuncupant, alii *aiol,* alii *auriol* […]. [Rond.-I, 169] [§ 5]

13. Retornant al *Dictionarium* de Torra, cal reconèixer que la seva font primordial, bàsica, va ésser Palmireno. Efectivament, això es pot demostrar: *a*) pels mots de Torra que només apareixen a Palmireno: *acucella*, *alacran*, *canosa*, *canteno*, *ciambeto*, *dactilo*, *francolí*, *gaian*, *prusa*, *savalo*, *scilla*, *solo*, *tardanau*, *tremelga*, *ungla*

40. Fernández-Sevilla, *op. cit.*, 163, inclou **menage* entre els peixos no identificats ni localitzats (!).

41. «*Antipoli* (*s. v. scarius varius*). L[orenzo] P[almireno] da esta voz como sinónimo de *Auriol*, que, como se ha visto, corresponde al *Scomber scombrus*» (Fernández-Sevilla, *op. cit.*, 165). Aquest treball conté força inexactituds.

olorosa; *b*) per servir-se de la variant de Palminero (i no de la de Rondelet): *espigola* (i no *spigola*), *squinat* (i no *squinado*), *granciporro* (i no *granciporroni*), *nacara* (i no *nacre*), *palomo* (i no *columbo*), etc.; en aquestes variants s'inclouen les traduccions fetes ja per Palmireno (*cul d'ase*, *sombrero carnudo*, etc., cf. § 12).

14. Però també Rondelet —o algun seu epígon— degué caure en les mans de Torra, car no s'expliquen d'altra manera: *a*) ictiònims no catalans tals com: *bivaro*, *caposanto*, *egrefin*, *gardon*, *gongole*, *llangusta*, *lambart*, *iuscle*, *menola*, *roncera*, *scardola* (cf. apèndix); *b*) adaptacions del llatí, com *carpió* (llat. *carpionem*) o traduccions d'aquesta mateixa llengua com *cap gros* (23) («a capitis magnitudine *testard*») o probablement *baldufa* i *trompitxo* (112) (llat. *turbo*);[42] *c*) la varietat de noms llatins (en contrast amb l'única proposta de Palmireno), com per ex. passa amb els corresponents a *nacre* (76 i 75).

No resten, en canvi, aclarits casos com *bescuit*, *claver*, *gallihudas*, *llozo*, *mexiles*, *nadella*, *persega*, *pesquerel*, els quals, posat que hagin passat per malla al meu escorcoll, tindran a veure amb alguna altra font.

15. Així com certs lexicògrafs, com Onofre Pou en el seu *Thesaurus puerilis*, van mostrar-se cauts a l'hora d'incorporar ictiònims espuris, Pere Torra, com hem pogut comprovar, no es va mostrar gens escrupolós a l'hora de donar equivalents suposadament catalans als noms llatins: la presentació com a part del patrimoni lexical català de més d'un centenar de noms clarament occitans, italians o francesos, més alguns de traduïts del llatí o del castellà o adaptats de curtes descripcions, constitueix un fet singular en la història de la lexicografia, amb dues repercussions importants i greus.

La primera és que almenys vint-i-vuit dels mots aquí adduïts han estat traspassats al DCVB: *acucella*, *cap de cunill*, *cogujol*, *espigola*, *esquinat*, *gaian*, *gallihudas*, *gongole*, *llepapedres*, *lluernera*, *marmo*, *melet*, *menestril*, *moro*, *nadela*, *paella de mar*, *palombo*, *palumbo*, *pegorella*, *pesquerell*, *platuse*, *raja*, *raya*, *roncera* (*s. v. ronsera*), *savulo*, *escarbola*, *sorrat*, *trencalam*.[43] Uns disset ja apareixen al *Gazophylacium*

42. Atès que un dels mots llatins proposat per Torra és *purpura*, la traducció *baldufa o trompitxo* deu tenir qualque cosa a veure amb aquest text de Rondelet: «(De purpura) Aculeis veluti clavis ordine dispositis munita […] unde Plinius clavatam esse purpuram dixit ad turbinem usque aculeis in orbem septenis fere […]. Ex his perspicuum est quam alienae; sint a vera purpura aliorum pictura, quorum hi rostrum tubulatum, illi turbinem omiserunt» (Rond.-II, 65).

43. Com contagiant-se de la profusió «verbo-fantasmal» de Torra, el DCVB atribueix al mot *verbena* una accepció ictiològica inexistent («Verbena, peix, Torra Dicc.»), explicable per una distracció en la còpia d'aquestes línies contigües:

Verat, *peix*. Scombrus, i, scomber.
Verbena, herba. Verbena, ae.

catalano-latinum (1696) de Lacavalleria:[44] *carpió*, *egrefin*, *esquinat*, *folio*, *gallihudas*, *gammaro*, *llambart*, *gardon*, *gobio*, *gongole*, *gravan*, *iuscle*, *menola*, *nacara*, *persega*, *purpura*, *tremelga*.

Una altra conseqüència és que la documentació fornida per Torra sobre aquests mots pot haver estar adduïda —i de fet, ho ha estat alguna vegada— com a testimoni de la seva existència en català al s. XVII. Cal reconèixer que la major part d'ictiònims fantasma tenen un aire foraster i sovint ja no han estat presos en consideració. Però n'hi ha un grapat que resulta altament perillós: es tracta dels mots que queden revestits d'embolcall català en virtut d'una adaptació d'un mot estranger o de la seva traducció. En aquest sentit, els casos de *borratxo* (*Mullus imberbis*), *castany*, *donzella* (*Ophidium*), *gobió*, *llangusta*, *merla*, *milà*, *mostela*, *porc*, *porcell*, *roget* (*Lyra*), en són exemples ben ilˈlustratius.[45] I en algun cas, no ens ha de desorientar la relativa popularitat d'un mot: així, seria fals pensar que *turbot* 'rèmol', començat a usar recentment per influència de la gastronomia francesa, fos viu ja al s. XVII a Catalunya pel fet d'aparèixer al diccionari de Torra, per tal com aquest va prendre directament el mot del francès tot exhibint-lo com a català.

16. Després de tot el que precedeix, sembla que podem arribar a les conclusions següents:

1) Ha resultat útil i instructiu procedir a la selecció d'un camp semàntic ampli per al rastreig de fonts; caldria veure si en l'esfera dels ocells i les plantes el resultat seria semblant.

2) És evident que Torra va extreure bàsicament la seva informació de Palmireno i que aquest la prengué sobretot de Rondelet, l'obra del qual també va prestar algun ajut al nostre lexicògraf.

3) En no disposar Torra dels equivalents catalans dels noms llatins de moltes espècies, va inserir al seu lloc corresponent, com a catalans, els seus sinònims occitans, francesos, italians i castellans, potser amb la pruïja de formar un diccionari més copiós i ric que els dels seus predecessors o contemporanis.

4) Torra, per la seva procedència camperola, era llec en qüestions ictiològiques; s'hi trobava més aviat com un peix en el rostoll. La seva manca d'escrupolositat podria tenir per excusa el fet de pretendre ensenyar llatí i no català (si bé aquest objectiu restà deslluït a partir de la segona edició per les nombroses errates tipogràfiques).

5) Hom observa un lleu hàlit de creativitat lexical quan Torra sintetitza en un mot perífrasis descriptives d'una espècie determinada.

44. I també al *Diccionari de la llengua catalana* (1839), de P. Labèrnia, però ara no puc ocupar-me detalladament d'aquesta transfusió lexicogràfica.

45. Semblantment, s'haurà de posar en quarantena el valor de la documentació de Torra referent a *albor* i *bernadet* adduïda per J. COROMINES, DECat, *s. v. albor* i *bernat* II, respectivament.

6) Cal posar-se en guàrdia davant molts dels ictiònims registrats per Torra —i transferits a altres obres—, sense concedir-los cap valor documental dins el català, car es tracta de mots que, trasplantats artificialment i, a vegades, arbitràriament, no han gaudit mai de cap popularitat en la nostra llengua.

Apèndix

Aquest apèndix presenta, acarats, els materials de Torra, Rondelet i Palmireno, per l'ordre alfabètic dels noms pretesament catalans que apareixen al primer autor; una llista dels ictiònims genuïns i una altra amb una identificació de les espècies pot consultar-se a Veny 1980*a* i 1993*d*.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
1. *Acucella*. Raphis.		1. Raphis, en Roma *acucella*.
2. *Alacran*. Scorpius, scorpio, seorpena.		2. Scorpius, scorpio, scorpena. *Alacran marino*.
3. *Albor*. Acarnan.	3. (De acarnane) Idem est forteses qui *albores* etiam dicitur Venetiis, quod albus sit. [I, 151]	3. Acarnan, en Venetia *albores*. Alburnus, *albo*.
4. *Ast*. Sphyraena.	4. (De sphyrenae prima specie) […] Nostri *spet.* Itali *spetto*. [I, 224]	4. Sphyracena, *spetto* em Italia, *porque es como assador*.
5. *Auriol*. Scarus varius.	5. (De scaro vario) […] capitur aliquando in nostro mari, e regione Magalone et non procul Massilia et Antipoli: circa Stoechadas ínsulas sepius: alii communi. […] saxatilium nomine nuncupant, alii *aiol*, alii *auriol*. [I, 169]	5. Scarus varius, *aiol* o *auriol*, en Magalona cabe Marsella Antipoli y las Stoechadas.
5 bis. *Baldufa* (o *trompitxo*). [Cf. 112]		
6. *Barber*. Anthias, aulupus [*sic*], sacer.	6. (De anthiae specie) […] is est qui a nostris *barbier* dicitur. / (De quarta anthiae specie) (gr.) *aulopos*. [I, 189]	6. Anthias *barbier en Francia* Aulopus, sacer, anthias, idem est.
7. *Barquilla*. Mitilus, mytulus.	7. (De musculis) Atenaeus a Romanis appellatum fuisse *tellinan* scribit. [45-46, 55]	7. Mitilus, mitulus, mytulus, en portugués *mexilhones:* según el Doctor Laguna lib. 2 cap 5 en Dioscorides en griego se dizen Myaca vel scaphidia porque cada concha este pescadillo *paresce barquilla*: son manjar ordinario en París, parescen a las tellinas.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
8. *Bellugo*. Milvus.	8. (De milvo) […] a nostris *lucerna* quod noctu splendeat eadem de causa a Provincialibus *belugo,* nam *beluguez* favilas appellent. [I, 297]	8. Accipiter, milvus. Milvago, lucerna, en Roma *capone,* en Valencia *volador*, sacando la lengua de color de fuego luze mucho en noche sossegada […]; en Marsella le llaman *belugo*. / Milvus, en Proença *belugo*.
9. *Bernadet*. Centrina.	9. (De centrina) Centrinam alii *bernadet*, alii *renard,* alii *humanthin* vocant. Nostri et Massilienses *porc*. [I, 384]	9. Centrina tiene un aguijón negro en la cabeça, el otro a la cola con que pelea; llamanle *bernadet*.
10. [Pampol o] *bescuyt*.		10. Pompilus, en Valencia *pàmpol*, compañero de los navíos.
11. *Bivaro* o *bivero*. Fiber, canis ponticus.	11. *Fibrum* […] latine dictum volunt a fibris, id est amnium ripis quas incolit. *Canem ponticum* alii vocant. Galli *bifre,* alii *bieure* nominant. Ab Italis *bi varo*. [II, 237]	
12. *Boca*. Bocas, box.	12. (De boope) Bocas inquit (Athenaeus), genus piscis a boando […] A Plinio *box*, vel ut alii legunt, *boca* dicitur graeco nomine non mutato. Venetiis *booba,* in reliqua Italia, Liguria, Gallia Narbonensi, Hispania *bogue* nominatur. [I, 136-137]	12. Bocas, vel box, en Roma *boca*.
13. *Boca in capo*. Collionymus [*sic*], uronscopus [*sic*], agnus pulcher, noctua, hemerocita.	13. (De uranoscopo) Ab Italis *boca in capo*, a nostris *rat* appellatur.	13. Callionyrnus, uronoscopus [*sic*], noctua, hemerocita, pulcher […] en Italia se dize boca in capo.
13 bis. *Borratxo*. Mullus imberbis.	13 bis. (De mullo imberbi) A nostris *imbriago* dicitur ab insigni robore. [I, 295]	13 bis. Mullus imberbis, por ser tan colorado le llaman motl, embriago o borracho.
14. *Borrugat*. Umbra.	14. (De umbra) […] ab Italis et Massiliensibus […] *umbrino* vocatur, Baionae *borrugat* […] a Gallis *maigre,* in Gallia nostra Narbonensi *daine,* nonnullis *peis rei*. [I, 133]	14. Umbra, en Italia *umbrino*, en Vayona *borrugat*.
15. *Cabro*. Pagurus.	15. (De paguro) […] in Provincia squinado vocatur, ab aliis *gritta*, *squaranchon*, *grampella*, ab Hispanis *chabro*. [I, 561]	15. Pagurus, *squinado*, *chabro*.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
16. *Cabrolle*. Glaucus, glauciscus.	16. (De glauco) […] is est procul-dubio, qui a nostris *derbio*, a Romanis *lechia*, a Provincialibus *biche* et *cabrolle* et *dama*, ab Illyricis *Polanda*, a quibusdam *lampuga* sed falso vocatur. [I, 252]	16. Glauciscus, glaucus, en Francia *cabrolle*.
17. *Cammaro*. [Cf. 45]		
18. *Canosa*. Scymnus.	18. Athenaeus […] *skuminous* appellavit, id est catulos […] Nostri caniculos *chatz* vocant, Galli *roussettes*. [I, 380]	18. Scymnus, *canosa* en Roma.
19. *Canteno*. Scarus, mirix [*sic*], ruminalis.		19. Scarus, merix, ruminalis: sic dictus quod ruminet, solo entre los pescados tiene los dientes llanos, non serratos, dize se *canteno* [cf. *tanat*].
20. *Canut*. Alphistes, alphisticus, cinaedus.	20. (De cynaedo) […] a Plinio dicitur *cynaedus,* nostri communi saxatilium nomine *rochau* vocant, peritiores piscatores *canus*, Massilienses *canudo* corrupto vocabulo *cynaedum* volentes dicere. [I, 170]	20. Alphistes, alphisticus, en Marsella se dize *canudo*.
21. *Cap de conill*, Liparis.	21. Capite […] terrestrem cuniculum refert. [I, 272]	21. Liparis, pescado *que tiene la cabeça de conejo*.
22. *Cap de ase*. Cioculus [*sic*].	22. (De cephalo fluviatili) […] ab Ausonio latine *capito* nominatus est. A Gallis *munier* […] ab aliis *vilain* […] Alii a capitis magnitudine *testard*. [II, 190-191]	22. Cuculus, *juliola*, que por otro nombre llaman *capdase*.
23. *Cap gros*. Capito, cephalus fluvialis.	23. (De belenno) *Peis de menage* vel *grauan* […] a Gaza *cothus* nominatur. [I, 214]	23. Cothus *lozo*, en Roma *capo grosso* o messore.
24. *Cap gros* (o *llozo*). Cothus.	24. (De solene) Eius verba sunt *solen* sive *aulos* sive *donax*, sive *onyx,* sive *dactylus* […]. Ab Italis *cape longe* vocantur, a Gallis *couteaux* […] ab Anglis *pirot*. [II, 42]	24. Aulos, en Venetia *cappa longa*.
25. *Capa llonga*. Aulos.	25. (De pectine) Nostri piscatores vocant pectines *larges coquilles*, alii *coquilles de Saint Jacques*, alii *cape sante*. [II, 15]	

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
26. *Caposanto*. Pecten.	26. (De cyprino) A Gallis omnibus *carpe* vocatur. Genere ab Italorum *carpione* differt. [II, 150-151]	
27. *Carpió*. Cyprinus.	27. (De chromi) […] a Liguribus *castagno* a castaneae colore […] in ora Liguriae, Antipoli, et in insula Lerino, quae nunc divi Honorati dicitur, frequentissima est. [I, 153]	27. Chronís vel cremis, los Genoveses le llaman *castaño*; hállase en la ínsula Lerino, que hoy se dize Isla de Sant Honorato.
28. *Castany*. Chronis vel cremis.		
29. *Cero*. Turdus septimus.	29. Septimum genus a Provincialibus *cero* dicitur maxime Antipoli et nostri speciem unam turdi *cero* vocant. [I, 177]	29. Turdus septimus, en Francia *cero*.
30. *Ciambeto*. Libella.	30. (De Zygaena) Massilienses *peis iuziou* appellant non a feritate sed a tegumenti capitis similitudine, quo olim Iudaei in Provincia utebantur. [I, 389]	30. Libella, Sygaena, Sygaena, en Roma *ciambetta*.
31. *Claver.* Cochlea veneris, concha venerea, murex, matriculus.	31. (De concha Veneris, sive *murice* Mutiani) Eam esse puto quae apud Gnidiorum Venerem colebatur, unde *concha* sive *cochlea venerea* dicta sit quam describit Plinius ex Mutiano, qui *muricem* appellabat […] *Porcelaine* vocamus. [II, 101]	
32. *Cogombre.* Cucumis.	32. (De cucumere marino) Cucumeris marini meminit Plinius Lib. IX, qui et colore et odore cucumeri terrestri similis est. [II, 131]	32. Cucumis, pescado marino *que tiene olor y color de cogombro*.
33. *Cogujol*. Colias.	33. (De colia) […] a Massiliensibus *cogujol* vocatur. [I, 236]	33. Colias, *cogujol* en Marsella, especie de *vísol*.
34. *Cul de ase*. Urtica parva.	34. (De urtica parva) Massilienses *urtigo* vocant. Normanni *cul d'asne*. Burdegalenses *cubaseau*. [I, 528]	34. Urtica parva, en Normandia se dize *cul de ase*.
35. *Dactilo*. Balanus, glans.	35. (De balano) Balanus […] glandes. [II]	35. Balanus, vel glans, en Venecia *dactylo*.
36. *Donzella.* Ophidium.	36. (De ophidio) […] a nostris vocatur *donzelle*. [I, 397]	36. Ophidium es semejante al congrio, dizenle en Francia *donzella*.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
37. *Egrefin*. Asellus minor, asellus callarius.	37. (De tertia asellorum specie) *Egrefin* vel *eglefin* vocamus piscem cui Angli Scotique, qui hoc piscis genere abundant, nomen dederunt. [I, 277]	
38. *Esparellon*. Sparus, spargus, aspergus.	38. (De sparo) Plinio *sparus,* aliis *spargus,* Aeliano additis litteris *aspargus* […] Italis *sparlo*, aliquibus *carlino* et *carlinoto*, nobis *sparallon*, Hispanis *spargoil.* [I, 119]	38. Sparus, spargus, aspargus, en Italia *sparlo*, *carlino*, en Francia *sparallon*, en Valencia *esparellon*.
39. *Espigola*. Labrax, lupus.	39. (De lupo) *Labrax* piscis a Graecis dicitur qui a latinis *lupus.* Hodie a Romanis *lupasso* et *spigola* […] ab Hispanis *lupo*. [II, 268-269]	39. Labrax, lupus, *espigola* en Roma, *lobo* en España.
40. *(E)squinat*. Cancer maya, pagurus [Torra-1]; Pagurus, maya, cancer. [Torra-2]	40. […] *págouros* altera cancri species est, nomine graeco usi sunt Plinius et Gaza. In Provincia *squinado* vocatur, ab aliis *gritta*, *squaranchon, grampella,* ab Hispanis *chabro*. [I, 561]	40. Cancer maya, en Marsella *squinad.* / Cancer pagurus, en Venecia *granciporro*.
41. *Folio*. Citharus.	41. (De citharo) Hodie Romae satis frequens est et *folio* nominatur. [I, 345]	41. Citharus, en Roma *folio*.
42. *Francolí*. Attagenus.		42. Attagenus, *francolín de mar*.
43. *Gaian*. Turdus.		43. Turdus 9 et 11 *gaian*, duodecimus *vielle*.
44. *Gallihudas*. Galeus laevis, hinnulus.		
45. *Gammaro* (*cammaro*, *lambart*). Stacus, cammarus, gammarus.	45. (De astaco) […] a Gallis et Normannis *homar,* a Romanis *gammaro* vel *cambaro di mare* […] a Genuensibus *lombardo* […] a nostris *langrout* vel *escrevice de mer*. [I, 539]	45. Cammarus, gammarus, en Roma *gambaro*. / Gammarus, Stacus, cammarus, gammarus. cammarus, cozido se haze vermejo, es *gambaro* en Roma. / Gammarus vel astacus, los gambaros o camarones.
46. *Gardon*. Luciscus [*sic*].	46. (De leucisco) […] a Gallis *Gardon* vocatur, ab Italis *lascha*. [II, 191]	

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
47. (*Gobi* o) *gobió*, Gobius, gobio.	47. […] a nostris *boulerotz*, a Massiliensibus *gobi*, a Venetis *paganelli* nominantur. [I, 196]	47. Gobius, pece muy conocido por todas las riberas del Mar Adriático: llámanle *capitoni* y *morzoni, dicitur etiam gobio* […] *paganello* en Roma, en Francia *boulerotz*.
48. *Gongole*. Pectunculus.	48. (De pectanculo) In sino Aquitanico frequenter capiuntur exigui pectines qui vulgo *petoncles* vocantur. Capiuntur enim in Normania [*sic*] vocanturque *bannons*. Romae *gongole,* quasi conchulae […] alii *coquilles de Saint Jacques*. [II, 18]	
49. *Granciporro*. Cancer pagurus.	49. (De cancro maea) […] a nonnullis *carabo* dicitur, ab aliis *porroni*, a Venetis *granci porroni*. [I, 560]	49. Cancer pagurus, en Venecia *granciporro*.
50. *Gravan*. Belennus.	50. (De belenno) […] a Tholosatibus *peis de menage* vel *gravan* dicitur. [I, 214]	50. Belennus, Peude, Menage, vel *gravan*.
51. *Guiabalena*. Iulus, musculus, intestina terrae.	51. *Musculus marinus* qui balaena antecedit dentes multos habet. [I, 476]	51. Iulus, musculus, intestina terrae, es el pescado que guía la balena.
52. *Iuscle*. Mena.	52. (De maena) Maena a Liguribus ac Romanis servatis Latini nominis vestigiis *menola* hodie vocatur […] a Massiliensibus *mendole*, ab aliquibus *cagarel*, quod aluum cieat. A nostris in Gallia Narbonensi *iuscle*. [I, 138]	
53. *Ladano*. Attilus.	53. (De attilo) Ab Italis enim *adello*, et *adano* et *adeno* vocatur […] quod a me percontaris an Attilus quem *ladanum* vulgaris nomenclatura solet appellare, is sit quem Italia *moronem*, *usonem* Panonia vocitat, paucis respondeo […]. [II, 173-174]	53. Attilus, en el Po de Italia *ladano*.
54. *Lambart*. [Cf. *gammaro*, 45]		
55. *Lamia*. Lamia.	55. (De lamia) In Italia, Provincia, Hispania idem nomen servatum est. A nostris quoque *lamio* vocatur. Baionae *frax*. [I, 391]	55. Lamia, en Bayona *frax*.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
56. *Llagardaix* (o *llagart*), Lacerta aquatilis.	56. (De lacerto peregrino) […] similitudine cum *lacerto terrestre,* multi *lacertum* vocant. [I, 428]	56. Lacerta aquatilis, *lagartija de agua.*
57. *Llagart*. [Cf. *llagardaix*, 56]		
58. (Llagosta o) *llangusta*. Locusta marina.	58. (De locustis) A nostris *langouste*, a Liguribus *alagousta*, ab aliis *lanchrina*. [I, 536]	
59. *Lleó*. Astacus.	59. (De leone) […] a Latinis *leo* a colore flavo […] Astaco corporis specie affinis est. [I, 542]	59. Astacus, en Roma *leone*, en Marsella, *lingombaud.*
60. *Llepapedres*. Lampetra.	60. (De lampetra) A lambendis petris nomen traxit. [I, 398]	60. Lampetra, *a lambendis petris dicta*, en Castilla *lamprea*.
61. *Llozo*. [Cf. *cap gros*, 24]		
62. *Lluernera*. [Torra-2] Cuculus, accipiter, milvus, miluago, lucerna.	62. (De miluo) *Milvus sive milvago* a Plinio appellatur […] cum Latini *accipitrem* converterint […] a nostris *lucerna*. [I, 297]	62. Accipiter, milvus, milvago, lucerna, en Roma *capone,* en Valencia *volador* […] en Marsella le llaman *belugo*.
63. *Marmo*. Mormylus, mormur, palmy, mormyr, mormyrus.	63. In Hispania *marmo* nuncupatur. [I, 153]	63. Mormylus, mormur, es un pesce que llaman *marmo*.
64. *Mata,* peix animal. Subus. [Torra-2]		64. Subus, el *matapeces* de Oppiano.
65. *Maxon*. Mugil.	65. (De mugilibus) […] a Latinis *capitones,* a Liguribus *maxons*. [I, 259]	65. Mugil, en Génova *maxons*. La primera especie de éste es la *liza*: es también cestreus de esta especie.
66. *Maxons*. Pheraeus, peraeus, pholis.	66. (De myxone) Peraeus muco tantum suo pascitur, unde huic pisci nomen […] Provinciales et Ligures *maxon*. Nostri communi vocabulo *muge*. [I, 265-266]	
67. *Melet*. Antherina, atherina.	67. (De atherina) Gaza *aristam* convertit […] In litore nostro raro capitur, diciturque *melet*, Massiliae et in stagno quod Martegue vocatur, frequentissime et *sauclez*. nominatur. [I, 216]	67. Antherina, atherina, arista, en Marsella *sauclet,* o *melet*.

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
68. *Menestril*. Turdus. És la vuytena o novena espècie de turdus, com ho diu Llorens Palmireno.	68. A quibusdan *gain* dicitur, ab aliis *bille*, a nostratibus *menestrier*. [I, 178]	68. Turdus 8 et nonus, en Francia *menestril*.
69. *Menola*. Maena. [Cf. *iuscle*, 52]		
70. *Merla*. Merulus, merula, merlus.	70. (De merula) Peritiores piscatores *merle* vocant: nonnulli *tourd*, non distinguentes turdum a merula. [I, 172]	70. Merulus, merula, en Roma *merlo*.
71. *Mexiles*. Muraenula.	71. (De muraena) Galli *malles*, quasi *macles* vocant. [I, 406]	
72. *Milà*. Accipiter, milvus, milago [*sic*].	72. Cf. *lluernera*, 62.	
73. *Moro*. Mustela vulgaris.	73. (De mustella vulgaris) Mustellam nostri piscatores appellant quam Ligures et Itali *galeam,* alii *pesce moro*. [I, 281]	73. Mustela vulgaris, *pesce moro*.
74. *Mostela*. Mustela piscis.	74. (De mustella alia vulgari, sive palea pisce) […] a Massiliensibus *mustella* […] ab Illyricis *pegorella*. [I, 282-283]	74. Galea vel secunda mustela, vulgaris, *pegorella* en Esclavonia.
75. *Nacara* [Torra-1], *nacaria* [Torra-2]. Pinna.	75. (De pinna magna) A Massiliensibus *nacre* vocatur, a Genuensibus *pinna lata* ob byssum, a Venetiis *astura*. [II, 50]	75. Pinna, en Roma *nacara*, en Marsella *nacre*; es cierta concha.
76. *Nacre*. Callum margaritae, concha indica, mater margaritarum unionum.	76. […] concham quae margaritifera est […] A Gallis *nacre de perles* pro *matre perlarum* (nos enim *perlas* vocamus quas Graeci *margaritas*; Latini *uniones*) quod frequentiores et meliores uniones in his quam in aliis conchis vel ostreis inveniantur […] *Concham Indicam*. [II, 33]	76. Cf. *nacara*, 69.
77. *Nadella* [Torra-1], *nadela* [Torra-2]. Araneus, draco, dracaena.	77. […] *araneum* appellant […] Latine *draco marinus*, sive *araneus*, Gallis *vive* dictus, Siculis et Neapolitanis *tragina* corrupta voce pro *dracaena*. [I, 301]	

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
78. *Paella de mar*. Auris marina.	78. (De lepade) Quae *lepás* Graecis dicitur a Gaza convertitur *patella* a vasis escarii similitudine […] Lapedo a Massiliensibus […] *aurem marinam*. [II, 3]	78. Auris marina, cierta que llaman *patella di mare*.
79. *Palombo*. Pastinaca marina.		79. Pastinaca marina no es conoscido en España, en Italia se dize *pesce palombo*.
80. *Palomo* [Torra-1], *paloma* [Torra-2]. Acanthias, orbis, laevis mustelus.	80. (De orbe) […] a Veneiis *pesce columbo* [I, 419]. / (De galeo laevi) A nostris *emissole* vocatur. A Romanis *pesce columbo*. [I, 375]	80. Orbis, pescado redondo sin escamas: todo es cabeça: es el más duro de los pescados, *pesce colombo*. / Acanthias, en Roma *pesce palomo*. / Laevis mustelus, acanthias, *pesce palombo*.
81. *Palumbo*. Galeus, glaucus.	81. (De galeo laevi) A Romanis *pesce columbo*. [I, 375]	
82. *Pardal*. Passer asper, squamosus.	82. (De passero aspero vel squamoso) […] passerum species quae a Gallis *Limande* vocatur, ab Anglis *brut* squamis asperitateque a superiore differens […] Est et alius planus passerum subiiciendus *flez* a Gallis nominatur. [I, 319]	82. Altera species passeris *quadradillo*: así llamaré yo los que Vives nombra en sus colloquios, pues en Francia le dizen *quarrelet*: *tienen color de* gorrión, nam parte supina albicant prona fusci sunt et terrei coloris *passer squamosos vel asper*, *limande*. Passeris tertia species, en Francia *flez*.
83. *Pegorella*. Galea secunda mustela.	83. (De mustella alia vulgari, sive palea pisce) […] ab Illyricis *pegorella*. [I, 282-283] [Cf. *mostela*, 74]	83. Galea vel secunda mustela, vulgaris *pegorella* en Esclavonia.
84. *Peix de quatre peus, que ix pasturar a la terra*. Cordula, cordulus, curylus.	84. (De cordylo).	84. Cordula, cordyla, cordulus, *es pescado de quatro pies*, anda como perro, y por no tener pinnas va nadando con los pies y la cola: sólo éste entre los que tienen branchias *salen a comer a la tierra*.
85. *Persega*. Perca.	85. A latinis *perca*.	85. Perca, en Valencia *alfonso*, en Castilla *mero*.
86. *Pesquerel* [Torra-1], *pesquerell* [Torra-2]. Alburnus.	86. (De acarnane) Idem est fortasse qui *albores* etíam dicitur Venetiis quod albus sit. [I, 151]	

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
87. *Platuse*. Passer, psitta.	87. (De passere) A Latinis *passer* dicitur […] ab Italis nostrique *plane*, ab aliis *platuse*, a Gallis *plie* nominatur. [I, 317]	87. Passer, psitta, en Francia y Italia, *plane* vel *platuse*.
88. *Porcell*. Accipenser, strutio.		
89. *Porcell*. Porculus, porcellus, cernua.		89. Cf. *porch*, 90.
90. *Porch*. Ch(i)rus, porcus, aper, caper, caprificus [*sic*], porculus.	90. (De caprisco) *kapriscos* piscis a Graecis dicitur, et *mûs* et a Strabone *joiros* qui a nostris et Siculis *porco*. [I, 159]	90. Chirus, porcus, aper, caper, capriscus, porculus; quando le toman, *gruñe como puerco*.
91. *Pregadéu*. Locusta, locusta marina.	91. (De squilla) Latini a terrestres locustae similitudine *marinam locustam* nominaverunt […] Eam bestiolam nostri *preguedious*, id est, precantem deunt apellant. [I, 552]	91. Locusta marina, squilla mantis, en Francia *preguedious*, *pregadéu*.
92. *Prusa*. Asilus.		92. Asilus, en Génova *prusa*.
93. *Purpura*. Purpura, conchylium, murex.	93. (De purpura) Genuenses *ronceram* vocant ab aculeis, Veneti *ognellam*, nostri *burez* […] Plinius *purpuras* alio nomine *pelagias* appellari tradit. [II, 64] [Cf. *roncera*, 98]	93. *Purpura* es una especie de concha remolinada.
94. *Raya*. Batia.	94-95. (De raia clavata) A Massiliensibus et nostris *clavelade* vocatur. [I, 353] (De altera specie raiae clavatae) Nostri *ronse* vocant, id est, rubum. [I, 354] (De raia spinosa) […] nostri cam *cardaire*. [I, 355]	94. Batia, en Roma *raya*.
95. *Raja* (o *rajada*). Batus, rata [*sic*] laevis, batis, cartilagineus piscis.		95. *Raja*, en Valencia *rajada*. Raja levis, en Valencia *escrita*.
96. *Rayna* [*T*orra-1], *rahina* [Torra-2]. Cyprinus.	96. Cyprinum Veneti *rainam* vocant. [II, 151]	96. Cyprinus, la *Rayna,* pescado sin lengua y de paladar carnudo.
97. *Roget*. Lyra.	97. A nostris *grouau* [gronau] vel *grougnant* vocatur, quod grunniat more suis. A Liguribus *organo* […] A Gallis *rouget,* a rubro colore. [I, 298]	97. Lyra, no es mudo como los otros peces: gruñe como puerco, dízenle *rouget*, *grouan*.
98. *Roncera*. Pagurus.	98. (De purpura) Genuenses *ronceram* vocant ab aculeis. [II, 64] (De paguro) d. *cabro*. [Cf. 15]	

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
99. (Salmo o) *salomó*. Salmo.	99. (De salmone). [II, 167]	
100. *Savolo* [Torra-1], *savulo* [Torra-2]. Alosa, clupea.		100. *Alosa, thrisa, clupea*: En Tortosa, *saboga,* en Castilla *savalo*.
101. *Scardola* [Torra-1], *scarbola* [Torra-2]. Cyprynus latus.	101. (De cyprino lato sive brama) Galli *bramam* vocant, Itali *scardolam* et *scardam*. [II]	
102. *Scilla*. Carcharia, canicula, canis aequoreus, cetaceus.		102. Carcharia, canicula, canis quoreus, cetaceus, *scylla*.
103. (*Serranet*), *serrano*.	103. (De channa) […] a Gaza *hiatula* […] a Massiliensibus, nostratibus et Hispanis *serran* dicitur, a quibusdam *thanna*. [I, 183]	103. Channa, hiatula, channus, en Valencia *serranet*.
104. *Siluro*. Silurus.	104. (De siluro) In Nilo, Borysthene atque Danubio, uti Plinius de siluris ait, etiam nunc frequentissimos sturiones reperiri. [II, 181]	104. Sylurus, el pescado *siluro* del Nilo y Danubio.
105. *Solo*. Lupus.	105. (De siluro) Alii enim sturionem *lupum* esse exístimaverunt. [II, 180-181]	105. Acipenser per simplex c, vel sturio, en Castilla *sollo,* en Valencia *esturión*.
106. *Sombrero carnudo*, urtica.	106. Urticas solutas diximus vulgi lingua *pote* nuncupari, ex iis est quae a Liguribus *capello di mare*, a Massiliensibus *capeau carnu* vocatur, quasi dicas pilum marinum et pileum carnosum a figura. [I, 532]	106. Urtice, quinta species, *capello di mare*, *sombrero carnudo*.
107. *Sorrat*; Maltha.	107. Quae *malθe* a Graecis dicitur, latino nomine caret, Graeco igitur utentes *maltham* appellamus. Nostri *sorrat* vocant. Romani *lamiolam*. [I, 393]	107. Maltha, en Francia *sorrat*.
108. *Tanat* [Torra-1], *tinat* [Torra-2]. Cantharus, scarabaeus.	108. (De cantharo) Ligures *tanado* a colore, illis enim *tanat*, color est, qui pullus Latinis, Gallis *enfumé*. [I, 120]	108. Cantharus, scarabaeus, en Génova se dize *tanado* a colore pullo; en España *cantheno*, o *cantara*.
109. *Tardanaus* [Torra-1], tartaneus [Torra-2]. Echineis.	109. (De remora) […] a Graecis dicitur piscis […] a retinendis navibus sic et a Latinis remora et remiligo ab iisdem remorandis. [I, 436]	109. Echeneis, *tardanaos.*

Torra	*Rondelet*	*Palmireno*
110. *Tremelga*. Torpido [*sic*], torpigo, narce.	110. […] Latini *torpedinem* vocant […] est enim *nakre éklusis ton melon*, id est, membrorum debilitatio […] Ligures a tremore *tremorize* appellant. Massilienses *dormiliouse* […] Galli *torpille* […] a Romanis hodie *ochiarella* sive *oculatella* nominatur. [I, 358]	110. Narce, vel torpedo, en Roma se dize *ochiatella*, en Castilla *tremielga*, según Laguna.
111. *Trencalam*. Glanis.		111. Glanis, *con sus ásperos dientes rompe el anzuelo*: suele comer hombres.
112. (*Baldufa* o) *trompitxo*. Purpura, pelagia.		
113. *Turbot*. Rhombus aculeatus.	113. (De rhombo aculeato) A Gallis *lozange* dicitur. Itali omnes et Massilienses, *rhombo* piscem appellant, nostri *romb,* Galli *turbot*, Normani *bestoneau*. [I, 310]	113. Rhombus aculeatus, en Francia *turbot*.
114. *Ungla olorosa*. Unguis adoratus.	114. (De operculo purpurae) Dioscorides sed in capite *de Ungue*. [II, 79]	114. Unguis odoratus, cierta concha que se halla en las lagunas que producen el nardo, en India dízese *uña olorosa* y blata bisantia.
115. *Ventre gran* [Torra-1], *ventre* [Torra-2]. Rhombus laevis.	115. (De rhombo laevi) A Gallis *barbue*. A nostris per similitudinem *passar*, dictus quasi *passer*, a nonnullis *pensar*, id est, ventriculosus: nos enim *panse* ventrem appellamus. [I, 312]	115. Rhombus laevis, en Francia *pensar*, que quiere dezir *de gran vientre*.
116. *Vielle*. Turdus duodecimus.	116. […] vulgo *vielle* dicitur. [I, 179]	116. Turdus 10 et 11, *gaian*, duodecimus *vielle*.

21. Contacte de llengües en ictionímia

1. Durant la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX veuen la llum pública llistes de peixos de les aigües de Mallorca d'indubtable interès per a la diacronia ictionímica. Ofereixen un avantatge sobre les tarifes de preus: no solen prescindir dels noms de les espècies no comercialitzades (i així hi trobem *bot*, *escanyavelles* o *peix de Sant Francesc*, que no apareixen habitualment a les susdites tarifes).

Comptem amb:

1) La «Noticia de los peces que se cogen en los mares de esta isla» (1791), apareguda al *Semanario económico y comercial que publica la Real Sociedad de Mallorca*, XIII (29 gener 1791), 19-20, conté cent trenta-vuit espècies marines en «idioma mallorquín» sense cap comentari.

2) «Peces y mariscos que se pescan en nuestros mares», de Joaquim M. Bover, que forma part de les *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca* (Palma, 1836), amb cent trenta-vuit espècies presentades en mallorquí; la segona edició d'aquesta obra de Bover (Palma, 1864, 22-26) mostra la novetat d'afegir una quinzena d'espècies (arriba a cent cinquanta-tres), així com de donar-ne la traducció al castellà d'una bona part; algunes, però, presenten la casella buida (per ex. *tuta*, *ullada*, *vaca*, *xurigué*, *bisso*, etc.). Les traduccions són, en general, acceptables, sense que falti algun cas de *faux ami,* com *màrmol*, que tradueix *marbre* (cast.: *herrera*, *Lithognathus mormyrus*), alguna confusió foneticoortogràfica, com *sajátil*, que és la versió del cat. *roquer* («peix de roquer») i que hauria de ser *saxátil*, cultisme on la grafia *x*, que del segle XVII al segle XVIII representava la velar /x/ en certs mots d'evolució popular (però no en els cultismes), va ser interpretada com a grafema d'un mot popular (així, *xugo*, *xefe*, *executar*, etc., sonaven amb /x/, però no *examen*, *exaltar*, *exacerbar*, etc., que es pronunciaven amb /ks/ com *saxátil*).

3) L'«Enumeración» de peixos de Mallorca feta pel metge militar i erudit madrileny Fernando Weyler Laviña, que forma part de la seva *Topografía físico-médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca* (Palma, 1854), ofereix una catalogació de noranta-tres espècies, amb els noms científics i l'equivalent en castellà i en l'«idioma provincial o mallorquín» (amb setanta-cinc noms); té influències de Ramis (1814).

4) El *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las Islas Baleares* (Madrid, 1868), de Francesc Barceló Combis, catedràtic de física i química a l'Institut Balear. Fa una classificació basada en el *Catalogo dei pesci Europei* (Nàpols, 1846), de Carles Lluís Bonaparte, coneix directament les espècies citades, en dona els noms mallorquins i rectifica errors dels seus predecessors (Delaroche, que havia estudiat els peixos d'Eivissa [1808]; Ramis, que s'havia ocupat dels de Menorca [1814], i Weyler Laviña [1854]). Punt de partida sòlid per a estudis posteriors.

2. Anterior, però, a aquests registres és la llista de «Especies de peces que se crían y pescan en esta isla [Mallorca] y sus cercanías», del regent de la Reial Audiència Jorge de Puig (1786).[1] Forma part d'unes *Memorias de la isla de Mallorca*, trameses al Conde de Campomanes, «Decano gobernador interino del Real y Supremo Consejo de Castilla». La llista va precedida d'una introducció on Puig compara el retardament de la pesca a Espanya respecte a d'altres països europeus (França, Anglaterra, Holanda), atribuït a la feixuguesa dels drets que els pescadors havien de pagar (però pensa que l'abolició o reducció d'aquests impostos pel monarca regnant Carles III, així com la pau amb els països africans, impulsaria un nou progrés); manifesta la necessitat de fomentar la captura de peix apte per a salaó, assaonament o escabetx (tonyina, lluç, sardina) i fa una valoració del peix fresc venut a Palma.

La llista de Jorge de Puig, que publico en apèndix, té el mèrit de la seva major antiguitat en relació amb les altres esmentades. Ha estat objecte d'alguna crítica negativa, com la de Barceló Combis (1868, 5), que la considera una «confusa mezcla de nombres castellanos, mallorquines y mallorquines castellanizados pertenecientes a cetáceos, peces moluscos, crustáceos y zoófitos», però aquí resideix un dels seus atractius des de l'angle de la mescla i hibridació de llengües. És interessant

1. He pogut consultar aquesta llista, com també les altres corresponents als números 1 i 2 (primera edició de l'obra de Bover) i 4 del paràgraf anterior gràcies a l'amistat i zel de Cosme Aguiló, Francesc Canuto, Miquel Duran, Júlia Butiña i Joan Mas i Vives, que me n'han proporcionat fotocòpies. Joan Bastardas ha fet una lectura crítica del manuscrit i Miquel Duran l'ha enriquit amb sàvies observacions d'un ictiòleg que posseeix la fina sensibilitat d'un lingüista. Que tots ells trobin aquí l'expressió de la meva profunda gratitud.

de veure com un mallorquí instruït[2] enfronta la traducció castellana de cent vint-i-dues espècies marines, com resol els problemes de confeccionar una relació d'espècies en llengua castellana, pertanyents a una àrea temàtica molt específica. Tres quarts de segle més tard, l'erudit Bover (1864) donarà la versió castellana al costat dels noms mallorquins elencats per ell (i que s'inspira en llistes anteriors): si bé no cau en les ineptes castellanitzacions de Puig, cal recordar, com dèiem, que deixa caselles buides i mostra equivalències castellanes equivocades o inexistents.

La llista de Jorge de Puig té també un cert valor documental pel fet de constituir registres documentals de termes mallorquins de la fauna marina.

3. Quina era la situació del castellà respecte del català de Mallorca el segle XVIII? A part d'algunes influències anteriors de caràcter literari, la primera fase de la imposició del castellà afecta l'Administració, com a conseqüència del Decret de Nova Planta de 1715, de Felip V. Una segona fase té per protagonista la Real Cédula de Aranjuez, de 1768, dictada per Carles III, que prohibeix el català a l'ensenyament, als jutjats i a les cúries diocesanes. En l'àmbit eclesiàstic, el paper del bisbe Juan Díaz de la Guerra va ser molt negatiu per a la llengua pròpia, car va ordenar l'ensenyament del catecisme i la redacció dels llibres sacramentals en castellà, a més de fomentar l'ús d'aquesta llengua en la predicació. En el camp educatiu, la Real Sociedad Económica Amigos del País (1778), en nom del progrés i de la uniformització, va esdevenir una aliada ferma de la política assimilacionista del monarca (mestres forans, llibres escolars castellans, etc.) (Miralles, 1989, 130-133).

L'èxit de tals mesures, tanmateix, era relatiu. Entre altres raons, perquè la població alfabetitzada era escassa (el 1835, era un 8,4 %, dada que, segurament disminuïda, és extrapolable a finals del segle XVIII). Així, doncs, el coneixement del castellà a Mallorca era privilegi d'un cercle benestant, sobretot de nobles i clergues, i coneixia graus de domini variables. Per exemple, respecte als oradors mallorquins que s'expressaven en castellà, l'intendent Banuelos (1777) deia que «a cada palabra *se rozan con el suio* [= el català] y pierden el fruto de doctrina y elocuencia», i afegia: «la gente que se tiene por culta, el mallorquín es su predilecta explicación entre ellos y con nosotros [els castellans] *dan mil tropezones* (aunque se esfuerzen) porque les falta el uso» (Miralles, 1989, 134).

Tres quarts de segle més tard, Weyler Laviña (1854, 141) escrivia:

> Dicho dialecto [= el mallorquí] es el que se usa así en la capital como en los pueblos, sirviendo al uso privado, para el rezo y aun para la predicación, en los

2. Encara que els regents, com els fiscals, havien de ser castellans, segons petició del Consejo de Castilla al rei Felip V (1715), hem de pensar que, setanta anys després, la noblesa indígena col·laboracionista ja podia tenir-hi accés. El cognom i la preposició que el precedeix són els indicis evidents de l'extracció insular i procedència botiflera del magistrat.

> pueblos y en la capital, en ciertos días; llegando al exeso [*sic*] de no permitir que los niños en el confesionario usen la doctrina castellana. La lengua castellana, tal cual se habla en las escuelas, *tiene el inconveniente de un acento y pronunciación poco castizos, y la introducción de muchos modismos provinciales*. La gente culta habla regularmente el castellano, algunos, casi con perfección; y, en general, todos lo pronuncian mejor que los catalanes.

Per tant: vigor del mallorquí en l'aspecte religiós; deficiències fonètiques del castellà escolar; coneixement acceptable de la llengua oficial per part d'un sector selecte.

4. Jorge de Puig devia ser dels qui parlaven castellà «casi a la perfección», però amb algunes interferències i «tropezones» (potser amb un «acento y pronunciación poco castizos», com sembla testificar-ho la *pinta roca* (cast. *pintarroja*) de la seva llista, que té tot l'aire d'una adaptació de la /x/ castellana).[3] Però cal dir, en descàrrec del regent, que no disposava dels instruments lèxics necessaris —inexistents aleshores— per tal de procedir a una traducció correcta dels noms mallorquins de les cent vint-i-dues espècies citades, tenint en compte que més d'una no figurava en els diccionaris de l'època i que els possibles informants de parla castellana, probablement de terra endins, tampoc no estaven preparats per a aquest afer. A començaments del segle XIX Orellana (1802) advertia al lector els inconvenients amb què havia topat en la traducció de noms de la fauna marina al castellà (desconeixement de certes espècies en les costes de parla castellana i la profusió de sinònims):

> Encara que la mira única no era més que referir sencillament els noms dels peixos, m'he determinat a expressar també el nom castellà qu'en Andalucia, o alguna part de Castella solen dar-li a cascun peix qu' així es nomena: ab l'advertència, que ni tots són coneguts allà, ni als qu'ho són, en totes parts se'ls dóna un mateix nom.

Hem vist també que, mig segle més tard, Bover també deixava llacunes en la traducció o hi esmunyia inexactituds.

Quines estratègies segueix Puig en la seva tasca traductora? Aquestes quatre:

1) donant una traducció correcta del mot mallorquí (*erizo* → *eriçó*);
2) fent una adaptació formal (*mulanes* → *mulans*);

3. Sobre aquesta adaptació cast. /x/ = cat. /k/, vegeu J. VENY, «Fortuna del fonema /x/ en català: visió històrica de la *queada*», a R. Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Messeguer (ed.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx. 9-14 de setembre de 1991*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, 405-436.

3) procedint a una traducció del mot comú —o dels elements d'un mot compost—, sense tenir en compte la seva accepció ictionímica (*clérigo* → *capellà*; *cabeza de olla* → *cap d'olla*);

4) deixant el mot en la llengua de sortida, per desconeixement de l'equivalent castellà (*bots*).

D'acord amb aquesta quàdruple classificació, presento els elements de cada grup, generalment en singular, acompanyats, si escau, d'un comentari. Cada mot va seguit del nom castellà de l'espècie, si fa falta del nom català corresponent o del correcte si el de l'encapçalament no ho és, i del nom científic (*sp. pl.* [= *species plures*]) vol dir que només s'indica el gènere, perquè pot tractar-se de diverses espècies). [Em plau agrair a Alberto Arias García el seu ajut en la identificació d'algunes espècies]

5. I. Noms castellans

aguja: agulla; *Belone belone*.

almeja: cloïssa, grúmol; *Tapes* (*Ruditapes*) *decussatus*. El nom mallorquí tradicional d'aquest mollusc deu ser *enclotxa*, que vaig recollir a es Portitxol (Palma de Mallorca); dada confirmada per Miquel Duran a Cala Mondragó i, segons comunicació d'aquest, pel recull ictionímic (1935), del P. Miquel Colom relatiu a Portocolom. *Cloïssa* és el nom normatiu que, com a resultat d'una transmissió natural, només he sentit a la costa rossellonesa, però que registra Cleghorn (175, 44) per a Menorca («Tellinae. *Cluisas*»); *grúmol* és el mot propi del delta de l'Ebre; és sabut que «almeja» (pronunciat [alméxa] o [alméka]) és el castellanisme habitual per a l'espècie enllaunada.

anguila: anguila; *Anguilla anguilla*.

araña: aranya; *Trachinus* sp. pl.

atún: tonyina; *Thunnus (Thunnus) thynnus*. *Atún* s'ha convertir en el nom corrent de la tonyina en conserva a través d'una hiperdiferenciació causada pel contacte de llengües (semblant a la de «*almeja*»/*enclotxa*, *clòtxina*, *cloïssa*); alguns parlants creuen que es tracta de peixos diferents.

besugo: besuc; *Pagellus acarne*.

bonito: bonítol; *Sarda sarda*.

buey: bou. Hi ha dificultats per a la seva identificació. És reproduït a *Noticia* (1791), Bover (1836) i Bover (1864) (aquí, sense traducció). A Mallorca correspon a un mollusc del gènere *Aplysia*, anomenat *llebre de mar* en terminologia científica, segons em comunica M. Duran. El pare Colom, en el recull esmentat, va rebre aquesta informació: «Peix molt llemicós. Té dues ales. No té ossos ni espines, fa molta de sang. És un brumer que té dues banyes i fa tinta»; a Santanyí, segons l'amable informació de Cosme Aguiló, va ser descrit «com un llimac amb aletes de calamar; fa un líquid morat». Segons Arias García, seria el *Cancer pagurus*.

calamar: calamar; *Loligo vulgaris*.

camarón: gamba (d'esquer, de roca o de garbellet); *Palaemon serratus* i/o *Crangon* sp. pl.

cangrejo: cranc; *Carcinus* i sp. pl.

caramel: gerret; *Spicara smaris* i *Centracanthus cirrus*.

caballa: verat; *Scomber (Scomber) scombrus*. Per a la convivència de formes «*cavalla*»/*verat*, vegeu J. Veny, 1993*e*.

congrio: congre; *Conger conger*.

corbina: [corvina] corball, escorball; *Sciaena umbra*. *Corbina* és registrat com a nom català propi de Tarragona a Gibert (1913, 41) i de Mallorca a Barceló Combis (1868, 26).

dentón: déntol; *Dentex dentex*.

doncella: donzella; *Coris julis*.

dorado: daurat; *Coryphaena hippurus*. És anomenada actualment amb el castellanisme *dorado*, però la forma genuïna *daurat* es troba a *Noticia* (1791), Bover (1836), Bover (1864) (sense traducció castellana) i Barceló Combis (1868, 38). Alguns creuen que correspon a la llampuga mascle grossa, però hi ha ictiòlegs i pescadors que consideren el *daurat* una altra espècie (*Coryphaena equiselis*), diferent de la *llampuga*, com fa Puig.

emperador: emperador, peix espasa; *Xiphias gladius*.

erizo: eriçó, bogamarí, garota; *Paracentrotus lividus*.

espetón: espet; *Sphyraena sphyraena*.

lampuga: llampuga; *Coryphaena hippurus*.

langosta: llagosta; *Palinurus elephas*.

lapa: pegellida; *Patella coerulea*.

lenguado: llenguado, pelaia; *Solea vulgaris vulgaris*. En mallorquí, el nom tradicional era *pelaia*; així es registra a la *Postura* v. 1750, *Noticia* (1791), Bover (1836) i Bover (1864) (que tradueix *lenguado*); Barceló Combis (1868, 22) inclou *llenguado* com a mot de les Balears, però per a Mallorca nota «*peláya* más comúnmente». Les llistes anteriors no porten mai *llenguado*.

lisa: llissa; *Liza* sp. pl.

mariscos: marisc.

mero: anfós, mero; *Epinephelus guaza* (= *Epinephelus marginatus*).

morena: morena; *Muraena helena*.

ortiga: ortiga.

pámpaño: [pámpano] pàmpol; *Naucrates ductor* i possiblement *Centrolopus niger*.

pargo: pàguera, pagre; *Pagrus pagrus*.

pescada: lluç; *Merluccius merluccius*.

pescadilla: llucet, lluç; *Merluccius merluccius* (forma juvenil del lluç).

pinta roca: [pintarroja] gat; *Scyliorhinus canicula*. Noteu l'adaptació del fonema castellà /x/ en /k/ propi sobretot de parlants poc familiaritzats amb la llengua central (cf. J. Veny, «Fortuna del fonema /x/ en català: visió històrica de la *queada*», vegeu la nota 3). Com a mostra del coneixement d'aquest castellanisme entre els pescadors balears, segles enrere, tenim aquesta referència menorquina de Cleghorn (1751, 45): «Catulus major vulg. Canicula Arist. Rond. Aldr. *Gatons*, *Pintarotge*». I més tard, Barceló Combis (1868, 14), a propòsit de l'espècie *Pristiurus Artedii* Ris., considerada molt rara, donava com a noms populars dubtosos *pinta-rotja* i *gata-moixa*.

pulpo: pop; *Octopus vulgaris*.
rata: rata; *Uranoscopus scaber*.
raya: rajada; *Raia* sp. pl.
rubio: rafet, rafelet, borratxo; *Chelidonictys (Trigloporus) lastoviza*.
salmonete: moll, roger; *Mullus* sp. pl.
sardina: sardina; *Sardina pilchardus*.
sargo: sard, sarg; *Diplodus sargus*.
serrano: serra; *Serranus cabrilla* i, probablement, *Helicolenus dactylopterus dactylopterus*, serrà imperial, penegal, car Puig n'esmenta dues espècies.
tordo: tord; *Symphodus* sp. pl. Puig al·ludeix a quatre espècies.
tortuga: tortuga.
xibia: [jibia] sípia, sèpia; *Sepia officinalis*.

6. II. Adaptacions formals del català al castellà

cabote: cabot; espècies de la família dels gòbids; cast. *gobio*. La castellanització amb *-e* paragògica de mots catalans acabats en dental és freqüent (*Monserrate* < *Montserrat*, *Punta del Gate* (Cartagena) < *Punta del Gat*, el catalanisme *chanquete* < *xanguet* [vegeu l'exemple següent, *jonquete*], etc.).

jonquete: jonguillo, jonqueti, xanguet; *Aphya minuta*; cast. *chanquete*. Castellanització de *jonquet*, registrat a *Noticia* (1791), variant de *jonqueti*, que és un manlleu al genovès *gianchetti*, derivat diminutiu de *giancu* 'blanc' (cf. Mondéjar, 1991). El nom mallorquí actual és *jonquillo*, que ja apareix a Bover (1836) (i també a Barceló Combis (1868), amb la variant *jonguillo*, probablement per error tipogràfic) i que ha sofert una substitució del sufix genuí per un altre de castellà que afecta alguns mots del dialecte (*moquillo*, *cardillo*, etc.; recordeu la cançó popular mallorquina: «Ai!, Joan, Joanet, / ai! Joan, *Joanillo,* / tu m'has robat es coret / i ara no tenc *corillo*»).

lecha: Barceló Combis (1868, 5-6) assenyala aquest entre els «nombres enteramente desconocidos al presente entre los pescadores de Mallorca». Podia tractar-se de la *lletxa* (*Campogramma glaycos*), però no tinc constància de l'existència d'aquest nom en mallorquí; per a Arias García seria la *Seriola dumerili*.

lobarro: llobarro, llop; *Dicentrarchus labrax*; cast. *lubina*. La forma castellana es basa en l'equivalència cat. *llop* = cast. *lobo* (o cat. *ll* inicial = cast. *l* inicial).

mulanes (plural): mular, peix mular; *Tursiops truncatus*; cast. *pez mular*. Cal partir de la pronunciació del singular [mulá], que, per analogia amb el model *germà/germans*, fa un plural [mul'ans] en lloc de [mul'as].

mantelina: mantellina, vela llatina; *Gymnura altavela*; cast. *mantellina*. Formació a partir del cast. *mantel*. Sembla que la traducció literal hauria estat *mantilla*.

origüela: oriola; *Chelydonichtys* (*Aspitrigla*) *obscura* i *Chelydonictys lucerna*; cast. *bejel*. Observem la diftongació d'acord amb la regla de correspondència cat. /o/ = cast. /we/ (*porta* = *puerta*, *mussol* = *mochuelo*, etc.; vegeu el nom català *Oriola* al costat del castellà *Orihuela*) i el reforç consonàntic velar (que apareix en casos semblants com *agüelo* [*abuelo*], *güevo* [*huevo*], fins i tot l'acadèmic *güisqui* [!], etc.).

7. III. Casos de calc

cabeza de olla: cap d'olla; cast. *calderón*, *Globicephala melaena*, o *marsopa*, *Phocoena phocoena*. Apareix a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)). Primera documentació, indirecta, d'aquest significant.

canas viejas: canyes velles, escanyavelles; cast. *salmonete real*, *Apogon imberbis*. El mot originari és sens dubte *escanyavelles*, aplicat a aquesta espècie per l'abundància d'espines, que trobem a Delaroche (1809) i Barceló Combis (1868, 21). *Canas viejas* ha de ser un error tipogràfic o una mala interpretació del cat. *canyes velles*, que ens permet deduir que a la segona meitat del segle XVIII ja s'havia generat aquesta etimologia popular. Primera documentació, indirecta.

clavel: clavell; cast. *raya de clavos*, *Raja clavata*. Figura a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, ben traduït: *raya*)).

clérigo: capellà, cast. *capellán*; *Trisopterus minutus capelanus*. *Capellà* es troba a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)). La traducció de Puig, segons em comunica M. Duran, va fer fortuna entre alguns ictiòlegs, com el gallec Joseph Cornide de Saavedra, autor d'un *Ensayo de una historia de los peces de la costa de Galicia* (1788), el qual, a propòsit del nom gallec *crego* (*Eutrigla gurnardus*), diu: «Según la relación del regente de Mallorca, también parece que en aquella isla le dan igualmente el nombre de *clérigo*» (p. 24); el nom va passar a la «Ictiología ibérica» de L. Pérez Arcas i altres obres poc rigoroses en la terminologia popular.

gallo: gall (de Sant Pere), cast. *pez de San Pedro*; *Zeus faber*. El cast. *gallo* correspon, en català, a la *bruixa* (*Lepidorhombus boscii* i *Lepidorhombus whiffiagonis*).

ojada: ullada; cast. *albacora*, *atún blanco*; *Thunnus alalunga*. El nom, com em suggereix M. Duran, podria basar-se en la major grossària dels ulls d'aquesta espècie respecte als de la tonyina. Però podria tractar-se, també, del *Centrophorus uyato* (cast. *quelvacho*) que Barceló Combis (1868, 12) registra per a Eivissa amb el nom *uyada*. Apareix a la llista de 1791, a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)) i a Barceló Combis (1868, 37). És la primera documentació, indirecta, del mot.[4]

pescado de San Francisco: peix de Sant Francesc, quetsémper, boixacriades; cast. *lagarto real*; *Synodus saurus*. Reapareix a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)). Primera documentació de l'ictiònim, bé que indirecta.

raposa: rabosa, raboa, cast. *babosa*, etc.; diverses espècies de blènnids. *Raboa* és recollit a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)). Primera documentació indirecta.

salrubio: salroig, solraig, cast. *marrajo*; *Isurus oxyrinchus*. Figura a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, sense traducció castellana)).

temblor: tremoló, cast. *tembladera*, *Torpedo* (*Torpedo*) *marmorata*, o *tremielga*, *Torpedo* (*Torpedo*) *torpedo*. Present a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, traduït per *tremielga* i considerat rèptil)). Primera documentació, indirecta.

4. Em refereixo a la documentació mallorquina, car a Catalunya ja es troba atestat en Salvador (1722) (Lleonart i Camarasa, 1987, 59).

lobo de mar: llop, llobarro, cast. *lubina*; *Dicentrarchus labrax*. Apareix a la llista de 1791 i a Bover (1836 i 1864 (aquí, amb la traducció castellana *lubina*)).

8. IV. Noms del català de Mallorca no traduïts

alatxa: *Sardinella aurita*.

aubocora: [albacora] *Thunnus* (*Germo*) *alalunga*.

bot: *Mola mola*. Primera documentació mallorquina. Al Principat apareix el 1722 (Salvador, 1722, *ap.* Lleonart i Camarasa, 1987, 59).

càntara: [càntera] *Spondyliosoma cantharus*.

cap pla: [cap-pla] *Liza* (*Liza*) *ramada* (= *Chelon ramada*).

corn: *Bolinus brandaris* i altres espècies.

críbia: [grívia] *Labrus viridis*.

dàtil: *Lithophaga lithophaga*.

esparray<a>: [esparrall] *Diplodus annularis*.

farrasa: [ferrassa] *Dasyatis pastinaca*.

gètlara: [gèłlara] gerla; *Spica maena maena*.

grimaldo: llamàntol; *Homarus gammarus*.

llunada: peix martell; *Sphyrna Zygaena*.

magre: [mabre] *Lithophagus mormyrus*.

mèlvara: [mèlvera] melva; *Auxis rochei*. Primera documentació d'aquesta variant.

morruda: *Puntazzo puntazzo*.

morell: *Raia* sp. pl. Barceló Combis (1868) addueix *clavell-morell* o *Dipturus batis*.

musola: [mussola] *Mustelus asterias*.

oblada: Oblada melanura.

orada: *Sparus aurata*.

oronol: [orenol] espècies de la família dels exocètids. Aquesta variant es troba a Barceló Combis (1868, 40); *oroñols* a la *Postura* v. 1750; *Exocoetus volitans*.

padàs: [pedaç] tacó; *Bothus podas podas*.

pagell: *Pagellus erythrinus*.

palomida: *Lichia amia*.

pastiu: [pestiu] espècies d'elasmobranquis (*Dalatias licha*, *Galeus melanostomus*, *Centrophorus granulosus*, etc.). Per a l'etimologia i diverses espècies que designa aquest significant, vegeu J. Veny (1979*a*).

peluda: probablement *Citharus linguatula*.

polla garau: [pollegueral] anguila de grosses dimensions; *Anguilla anguilla*.

quisona: [quissona] diverses espècies del gènere *Squalus*, probablement *Squalus blainville*. Primera documentació.

rafel: *Trigla lyra*.

rafet: *Trigla gurnardus*.

raó: [raor] *Xyrichtys novacula*.

rap: *Lophius piscatorius*.

reix: [*reig*] *Umbrina cirrosa*.

rèmol: *Scophtalmus rhombus*.
rescasa: [*rascassa*] *Scorpaena porcus*.
saboga: *Alosa alosa*.
salpa: *Sarpa salpa*.
sesclet: *Atherina hepsetus*. Citat per Barceló Combis (1868, 29); recollit a Menorca i Eivissa.
si<n>gala: [*cigala*] *Scyllarides latus*.
tintorera: *Prionace glauca*.
vaca: *Serranus scriba*.
variada: *Diplodus vulgaris*.
vestit d'arnés: [*vestit d'arnès*] *arnès*; *Peristedion cataphractum*.
xucla: *Spicara maena maena*.

9. Alguns noms poden ser tant mallorquins com castellans

anguila: *Anguilla anguilla*.
araña: [aranya] *Trachinus* sp. pl.
estrella.
morena: *Muraena helena*.
ortiga: *Anemona sulcata* i *Anemona viridis*.
rata: *Uranoscopus scaber*.
tortuga.

10. Alguns mots presenten dubtes respecte a la seva identificació

gallina podria ser l'actual *gallineta*, que designa un tríglid, el *borratxo* (*Chelidonichtys* (*Trigloporus*) *lastoviza*), o la *lluerna roja* (*Chelidonichtys* [*Aspitrigla*] *cuculus*); el mot podria usar-se aleshores sense el diminutiu: efectivament, Cleghorn (1751, 44) cita «gallina, gallineta» com a equivalents menorquins de *Cuculus* Aldr.

gavilanete podria ser el *milà* (diverses espècies de Dasyatidae o el *Myliobatis aquila*), però no s'entén la raó del diminutiu.

escatones (en singular), *escatón*, podria ser la castellanització de *escató* 'escat, peix àngel' (*Squatina squatina*), però aquest mot només s'ha recollit a Vinaròs (DCVB, *s. v.*). Semblants dubtes respecte a la identificació amb l'escatós (*Lepidotrigla cavillone*) per tal com només s'ha registrat al delta de l'Ebre.

mojó sembla una adaptació de *moixó* (*Argentina sphyraena* i *Atherina* [*Hepsetia*] *boyeri*), en virtut de la regla de correspondència cat. /ʃ/ = cast. /x/ (cf. Veny, 2006*a*, 69-71).

bucaró té l'aspecte d'una adulteració de *bogarró* 'boga' (*Boops boops*), variant registrada a Menorca (DCVB, *s. v.*) i la *u* seria el testimoni fonètic d'aquesta procedència. Més fàcil és que es tracti d'una maldestra adaptació de *boquerón* 'aladroc' (*Engraulis encrasicolus*); a Bover (1864), *aladroc* és traduït per *boquerón*.

óstigas pareix procedir de *òstia* 'ostra', probablement *Spondylus gaederopus*, variant recollida a Menorca (DCVB, *s. v.*), amb inserció d'una consonant antihiàtica (com en el cas de *llúdriga* < *llúdria*).

purga podria ser la traducció (= pulga) *de puu* o *pu*, *Anilocra mediterranea* (< llat. PULICE 'puça'); *pu* figura a la llista de *Noticia* (1791).

talma i ruda (aquest apareix també a *Noticia* (1791) i a Bover (1836 [1864]) em resulten totalment impenetrables.

11. Consideracions finals

El valor de la llista d'espècies de la fauna marina de Jorge de Puig, tot i ser relatiu, no és gens negligible. Per això l'edito.

En primer lloc, fa possible una retrodatació d'alguns ictiònims (*bot*, *mèlvera*, *quissona*), sovint per la via indirecta de la traducció o el calc (*cap d'olla*, *escanyavelles* o *canyes velles*, *ullada*, *peix de Sant Francesc*, *rabosa*, *tremoló*).

En segon lloc, constatem els esforços d'un mallorquí per traduir de la seva llengua a l'oficial els elements d'una àrea temàtica específica.

Hi sovintegen les adaptacions, els calcs i són força els noms que es queden en català. Com faran després erudits com Bover. I com es fa encara avui, quan als anuncis de peix fresc d'algunes peixateries de Barcelona al costat de *salmonetes*, *calamares*, *mejillones*, *cigalas*, ressalten, com si de la mateixa llengua es tractés, *rosellonas*, *mairas*, o *lluç de bou*, en comptes, respectivament, de *chirlas*, *bacaladillas* o *merluza*. Però potser en aquest cas per raons comercials i no d'ignorància.

Apèndix

Jorge de Puig, «Especies de peces que se crían y pescan en esta isla», *Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid*, tom VIII, núm. 29 (maig 1786), p. 366-368.

Agujas
Almejas
Alatxa
Anguilas
Arañas
Atunes
Aubocoras
Besugos
Bonitos
Bots
Bucaró
Bueyes
Cabeza de olla
Cabotes
Calamares
Camarón de 2 especies
Canas viejas
Cangrejos 5 especies
Cantaras
Caps plans
Caramel
Caballas
Claveles
Clérigos
Congrios
Corbinas
Corn
Críbia
Dátils
Delfines
Dentones
Doncellas
Dorados
Emperador
Erizo
Escatones
Esparray<a>s
Espetones
Estrellas
Esturión
Farrasa
Gallinas
Gallos
Gato
Gavilanete

Gètlaras
Grimaldo
Jonquete
Lampuga
Langostas
Lanas
Lechas
Lenguados
Lisas
Llunada
Lobarros
Lobo marino
Magres
Mantelina
Mariscos
Melvaras
Meros
Mojó
Morells
Morenas
Morrudas
Mulanes
Musolas
Obladas
Origüelas
Oronol
Ortigas
Ostigas
Padasos
Pagells
Palomidas
Pámpaños 2 especies
Pargos
Pastius
Peludas
Pescada
Pescadillas
Pescado de San Francisco
Pinta Roca
Polla garau
Pulpo
Purga
Quisonas
Rafels
Rafet
Raó
Rap
Raposas
Ratas
Rayas
Reix
Rémol
Rescasas
Rubios
Rudas
Sabogas
Salmonetes
Salpa
Salrubio
Sardinas
Sargos
Serranos 2 especies
Sesclet
Si<n>gala
Talma
Temblor
Tintorera
Tordos 4 especies
Tortuga
Vacas
Variadas
Vestit de arnés
Xibia
Xuclas

22. *Maxon* 'lliça', mot fantasma del català

1. Introducció

Em proposo analitzar el tractament lexicogràfic que, des del s. XVII, donen els diccionaris catalans als noms de la 'llissa' aplicats a totes les espècies de la família dels Mugilidae, totes amb noms específics que els dona la gent del mar o els ictiòlegs (per exemple, *llissa llobarrera*, *Mugil cephalus*; *llissa galta-roja*, *Liza aurata*; *llissa morruda*, *Oedalechilus labeo*, etc. (veg. *Tresor*; *Espècies*, 1992, 28; DIEC-2, 2007; Duran, 2010). En català, *mújol* era el sinònim genèric en el DG (1932), que el DIEC va canviar com a equivalent específic de *llissa llobarrera*; en castellà, *Autoridades* (1726) entrava *liza* «cierto género de pescado de mar […]» i *mújol* com a *múgil* («Pescado que se halla en la mar y en los ríos […] Algunos lo llaman *Mújol*»; el DRAE recull *liza*, que remet a *mújol*, mentre que el DEA acull *lisa* (no *liza*) («catalanismo moderno», DECH) com a nom de «distintas especies de peces del género Mugil apreciados por su carne»; *mújol*, *múgil*, *muil* apareixen amb la marca «regionales».

2. Documentació catalana sobre els Mugilidae

Vet aquí la documentació lexicogràfica relativa als noms catalans dels Mugilidae i els seus equivalents castellans, eventualment llatins, amb els de les espècies afins.

Torra (1640):

> **Maxon*, peix Mugil, lis.
> **Maxons*, *peix* Pheraeus, ei, peraeus, pholis, is.
> *Mujol*, o cabot, peix. Capito, onis, Cephalus, i.
> *Llissa* peix. [llat.] Capito, onis, cephalus, i, scatina, ae, cestreus, ei.
> *Mujada* de terra. Juger, eris, Jugerum, ri.

Esteve *et al.* (1803):

Maxon, ant. pèx. V. Mujol [*sic*].
Mújol s. m. Pèx. [cast.] Múgil, mujol. [llat.] Mugil, capito, cephalus.
Llissa pèx. [cast.] Sábalo. [llat.] Alosa.
Cabot pex. [cast.] Capiton. [llat.] Capito.

Labèrnia (1839):

Maxon ant. Mujol [*sic*].
Mujada. Cabot, cap de ase; peix de mar y de riu com de peu y mitg de llarch, de carn molt estimada. [cast.] Mujol, mugil, budion, matajudio. [llat.] Mugil, is.
Mujol Ø.
Llissa. Peix de mar en forma de llançadora etc. [cast.] Sábalo, alosa, trisa. [llat.] Alausa, alosa, ae.
Cabot. Peix de mar y de riu etc. [cast.] Matajudio, capiton, cabezudo, mujol. [llat.] Capito, nis, cephalus, i.

Que reapareix a la tercera edició de 1888:

Maxón m. ant. Mujol [*sic*].

Lacavalleria (1696):

Mujol, ó cabot, peix. Hic Mugil, ilis.
Mujada de terra, jornal de terra. Hoc juger, eris, ablat. jugere etc.
Cabot, *mujol*, peix. [llat.] Hic capito, onis. Mugil capito.
Llissa Ø.

Carles Ros (1764):

Mújol, [cast.] mugìl [*sic*]: pez que se halla en el mar y en los rios: tambien se nombra [cast.] mùjol.

(En successius lexicògrafs valencians figuren *mujol* [Sanelo, 1802], amb les variants *múchol* [Lamarca, 1839; Pla, 1880], *múixol* [Escrig, 1851], *múcho* [Cabrera, 1868], *ap.* Guardiola i Savall.)

Quintilingüe (1839):

Mujol. Pèx que créx fins a la llargària de prop de tres palms [etc.].
Cabot. Especie de mujol que té lo cap més gros etc. [cast.] capiton. [llat.] capito cephalus. [fr.] meúnier [*sic*].

Llissa. Pèx que crèx fins cosa de tres peus, etc. [cast.] Sábalo, alosa. [llat.] *Chipea* [errata por *clupea*] alosa. [fr.] Alose. [it.] Cheppia, laccia.

Saura (1852):

Mujada [cast.] Mujol, mugil.
Mújol Ø.
Llissa [cast.] Sábalo, olosa.
Cabot (peix) [cast.] capiton, mujol.
Matxa Ø.

Saura (1853):

cast. Mújol Ø.
[cast.] Liza, [cat.] V. *Mujol*.
[cast.] Mucil (pez) [cat.] *Mujol*.
[cast.] Capiton (pez), [cat.] *Cabot*.
[cast.] Sábalo (pez) [cat.] *Llissa*, *matxa*.

Saura (1886):

Mujada. Peix. [cast.] Mujol, mugil, budion, matajudío. V. mojada [«Tros de terra de llauró»].
Cabot. Peix. [cast.] Capiton, mujol, matajudío.
Llissa. Peix [cast.] Sábalo, olosa [errata per *alosa*].

Figuera (1840):

Mújol m. Péix. [cast.] Muyol ô mugil.
Llissa Ø.
Cabôt. Péix de mar. [cast.] Sargo. De aygo dolsa. [cast.] Capiton.

Amengual (1858-1878):

Mujol. Pez que crece hasta pie y medio de largo, de cuerpo redondo y de carne muy estimada. [cast.] Mujol, musgil [*sic*], cabezudo, matajudio, liza; [llat.] Mugil cephalus.
Llissa. Pez que crece hasta la longitud de tres pies […]. [cast.] Sábalo, alosa. [llat.] Clupea, alosa.
Cabot […] Pez de mar[…]. [cast.] Sargo. [llat.] Capito sargus.

Bulbena (1905):

Mujada f. *mújol* m. Peix. [fr.] Muge. [cast.] Mújol, múgil.
Cabot. Péix. [fr.] Meúnier. [cast.] Capitón, cabezudo. Veg. mujada.
Mujada f. *mújol* m. [fr.] Muge. [cast.] Mújol, múgil.

Salvat (v. 1912):

Maxón ant. Mujol [*sic*] [en l'ed. de 1936, *maxon* desapareix].

Bulbena (1913):

[cast.] Mújol. Peix. [cat.] *Mujol*, *mujada*.

Fiter (1913):

Maxón. Majol [*sic*]. Peix. [cast.] Múgil.
Muixol. [cast.] Mujol.
Cabot Ictiol. Peix. [cast.] cabezudo, capitón.
Llissa Ictiol. Peix. [cast.] alosa, sábulo.
Llissara [*sic*] Ictiol. [cast.] Alosa, sàbulo.

Rovira i Virgili (1914):

Mújol Ictiol. [cast.] Mújol, matajudios, budión.
[cast.] Mujol. [cat.] Mujol.
Cabot Ictiol. [cast.] Burro. // Capitón, mujón.
Mujón [cast.] Ø.
Llissa Ictiol. [cast.] Sábalo, alosa, trisa.
Llíssara V. Llissa.

Bulbena (1919):

Mujada, f., *mujol* Ictiol. [cast.] mújol, mugín, matajudío, budión.
Cabot m. [cast.] capitón, gobio, burro // v. mujada.
Llissa, *llíssera* f. Ictiol. [cast.] lisa, alosa, sábalo […].

3. Alguns comentaris

1) A la segona part d'aquest treball m'ocuparé de *maxon*.

2) Quant a *mújol*, notem la manca d'accent gràfic en Torra (1640), Lacavalleria (1696), Labèrnia (1839), Quintilingüe (1839), que pot ser deguda a la inse-

guretat ortogràfica, però més aviat al desconeixement de l'ictònim, ajudant-hi potser una confusió amb mujol 'rovell d'ou' (< MODIOLU).

3) Torra, Lacavalleria, Quintilingüe («especie de mujol»), Esteve *et al.* (1803) donen com a sinònims *mújol* (*mujol*), *cabot*, que corresponen pròpiament a la família dels Gobiidae (veg. Duran, 2010, 148-175) i no dels Mugilidae, tot i que els noms referents a la dimensió del cap (*cabut*, *cabeçut*, *capçut*, *capgròs*) podrien induir a la interferència (Duran, 2010, 225-236); Gaffiot (1934) dona com a equivalents francesos del llatí *capito*, «*muge* ou *chabot*» ['mújol o gobi'] i Figuera (1840) i Amengual (1858-1878) els confonen amb el *sargo*.

4) Saura (1886 i 1905), en lloc de *mujol* acull *mujada*, resultat d'una lectura equivocada d'aquesta paraula (pròpiament 'mesura agrària') en lloc de *mujol*, que figura en l'entrada inferior en el diccionari de Torra i la superior en el diccionari de Lacavalleria, error que es transmetrà a Bulbena:

Torra (1640):

> *Mujol* o cabot peix. Capito, onis, cephalus, i.
> *Mujada de terra*. Juger, eris, Jugerum, ri.

Lacavalleria (1696):

> *Mujada* de terra, jornal de terra. Hoc juger, ablat. jugere. Hoc jugerum, ri, etc.
> *Mujol*, o cabot, peix Hic Mugilis.

Bulbena (1905, 1913 i 1919):

> *Mujada*, f., *mujol* Ictiol. [cast.] mújol, mugín, matajudío, budion.

Un cas semblant es va donar en el DCVB en incorporar *verbena* com a ictònim a partir de dues línies contigües del diccionari de Torra (*ap.* Veny, 1993*d*, 43, n. 48):

Torra:

> Verat peix. Scombrus, i, scomber.
> *Verbena* herba. Verbena.

DCVB:

> *Verbena*. *Peix*.

5) Torra no posa en relació sinonímica *llissa* amb *mújol* i Saura (1886) li aplica una definició diferent de la de *mujada*; la variant *llíssera*, amb el sufix àton

-era (com en els ornitònims *sóllera*, *guàtlera*), pròpia del català central (DCVB, *Tresor*), apareix per primera vegada en Fiter (1913), acollit pel DOrt (1917) i reproduït en Bulbena (1919).

6) Són freqüents les errates: a part de *mujol* per *mújol*, en català *mujol* apareix adulterat en *muixol* i *majol* (Fiter, 1913); el cast. *mújil*, en *mugín* (Bulbena, 1913), en *mujón* (Rovira i Virgili, 1914) i en *musgil* (Amengual, 1858-1878), així com *sábalo* en *sábulo*, el llatí *alosa* en **olosa*, i *clupea* en **chipea*.

7) Respecte als noms catalans, *mújol*, documentat des del s. XIV i que avui alterna amb *llissa* i designa *Mugil cephalu*s i *Mugil capito* (LMP, III, 539 i 540), ha passat al castellà (DECH), on ja el registra *Autoridades*, i també a l'andalús (De Torres, 1977, 288-289; Martínez González, 1992, 157-161; Arias García i de la Torre García, 2019, 320-323) i al murcià (*mújol*/*mujo*, San Nicolás Romera, 2000, 263); *múgil* és cultisme pres del llatí *mugilus* («algunos le llaman *mújol*», *Autoridades*); *matajudío*s, nom ja enregistrat a Terreros (1786) (sinònim de *múgil*), amb valor pejoratiu probablement aplicat a les espècies menys comestibles («*Blennius ocellaris* sovint és pescada per les barques de bou i és així l'única rabosa present en els mercats de peix», Duran, 2010, 188); *bodión*/*budión*, d'etimologia incerta (DCEC), pròpiament és un bavós, de la família dels Blennidae (*Blennis pavo*, segons Moliner, 1973).

4. Valor científic de la documentació

A part de Lacavalleria i els autors no identificats del Quintilingüe, els altres estaven mancats d'una formació lingüística sòlida com la que posseïen grans professionals de la lingüística, alguns contemporanis seus com Fabra, Alcover, Moll, Calveras, etc. Antoni Bulbena (1854-1946) era membre de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, contrària a la normativa fabriana, editor poc rigorós de textos, traductor d'obres del castellà (*Quijote*) i del francès (Zola). Autor de tractats gramaticals de divulgació i de diversos diccionaris. Jaume Àngel Saura (1818-1882), advocat, col·lector d'antiguitats, estudiós de les ciències ocultes i de l'arqueologia, autor del *Novíssim diccionari*, publicat repetides vegades. Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), polític, historiador, periodista, defensor de la causa catalana, ha estat un divulgador de l'ortografia (1915), la gramàtica (1916) i el lèxic (*Diccionari català-castellà i castellà-català*, 1914), d'acord amb la normativa fabriana. Per a la biografia d'aquests personatges, veg. Salvat, 1935; GEC.

5. Les fonts lexicogràfiques de Torra

Però passem al tema nuclear que ens ocupa: el mot lexicogràfic *maxon* em va cridar l'atenció arran de les meves freqüents consultes dels dos diccionaris històrics

del s. xix el d'Esteve *et al.* (1803) i el de Labèrnia (1839), que tindrà més tard algun imitador (Salvat, v. 1912; Fiter, 1913).

Com es por interpretar l'equivalent fonètic del mot que apareix en aquells diccionaris? En Esteve *et al.*, si tenim en compte les grafies *dexar* i *pèx* de veus patrimonials, es llegiria *ma*[ʃ]*on*, mentre que, com a vocable d'origen culte, a partir de grafies com *màxim*, *oximel*, llegiríem **màcson*, o, si tenim en compte el canvi de Labèrnia (1888), **macsón*, que també figura en posteriors seguidors d'Esteve *et al.* i Labèrnia.

Com ha estat dit, Torra és el primer que inclou l'ictònim *maxon* en el seu *Dictionarium*. Quina és la seva font? Si comparem les entrades de Torra (1640):

> *Maxon*. Mugil.
> *Maxons*. Pheraeus, peraeus, pholis.

amb la de Palmireno:

> Mugil, en Génova *maxons*: la primera especie de este es la liza; es tambien cestreus de esta especie. Pheraeus, pereus, pholis, pescado que nunca come, de solos sus mocos o flegma se sustenta; en Genova se dize *maxon.*

notem que Torra copia de Palmireno, que, a la vegada, s'inspira en Rondelet:

> (De myxone) Peraeus muco tantum suo pascitur, unde huic pisci nomen […] Provinciales et Ligures *maxon*. Nostri communi vocabulo *muge*. [Rondelet, 1554, 265-266]

Fixem-nos en la introducció per Torra de *maxon* i *maxons*, d'acord amb la informació de Palmireno, heretada de Rondelet. Torra és el primer que usa el mot, seguint una estratègia que utilitza sovint, forçat per la selecció de veus llatines i la necessitat de trobar un equivalent en català que, en no trobar-lo, substitueix per un altre mot estranger que li brinda la font; així satisfeia potser la vanitat d'oferir un diccionari molt ric d'entrades («si prima vici fuit laudatus, nunc ab eodem auctore expurgatus, auctus, et locupletatus, magis laudandus est», ed. 1653). És així com formen part del seu repertori lexicogràfic paraules del castellà, francès, occità, italià, com si procedissin de pedrera catalana. Exemples: *cogujol* 'cast. estornino; cat. bis' (occità), *tanat* 'cast. chopa; cat. càntera' (occità), *espígola* 'cast. lubina; cat. llobarro' (italià); fins i tot adaptacions de la descripció llatina com *llepapedres* («a lambendis petris» 'perquè llepa les pedres' (cf. Veny, 1993*d*, 23-86); el procediment afecta tant peixos com aucells i plantes. A la vista de les fonts mencionades cal descartar els ictònims que apareixen en Palmireno

«deben responder» —com deia Fernández-Sevilla (1977, 148)— «a información directa, a través de consultas a los muchos extranjeros que por aquellos días vivían o andaban por la península». És indubtable que la deu informativa de Palmireno és Guillaume Rondelet (1507-1566), naturalista i metge llenguadocià, que havia estudiat a París i viatjat per Itàlia i que va ser professor en la Facultat de Medicina de Montpeller. En les seves magnífiques obres *Libri de piscibus marinis* (1554) i *Universa aquatilium historia pars altera* (1555) procedeix a descripcions tècniques, amb il·lustracions, de cada espècie, el seu hàbitat, mode de vida, possibilitats gastronòmiques, etc., amb resultats d'experiències personals com, per exemple, la consulta a pescadors sobre les diverses espècies de mújols (1554, 259). Però la font directa és Palmireno pel fet de recollir les dues formes que aquest addueix (*maxon* i *maxons*) i referir-se a l'espai geogràfic («en Génova»), mentre que Rondelet fa referència a Gènova («ligures») i a Provença («Provinciales») i afegeix la forma llenguadociana, *muge*, mantinguda en la parla actual (Mistral, 1878-1886).

6. Seqüela lexicogràfica de *maxon*

Centrant-nos en *maxon*, no es tracta d'un cas isolat, sense transcendència lexicogràfica, sinó que el mot va ser recollit per Labèrnia (1839) i, més tard, per Salvat (v. 1912) (aquí amb la marca *ant[ic]*) i per Fiter (1913). És a partir del *maxon* de Labèrnia (1888-1892, 3a ed.) que M. L. Wagner inclou *maččoni* 'gobi' («ghiozzo») i no com a 'llissa' (it. *cefalo*), tot i que cal reconèixer, en descàrrec seu, que admetia una altra opció: «il log. *mattsóne* può anche essere il nap. *mazzone*; sic. *mazzuni*» (Wagner, 1951, 222); Toso (2000, 306), a partir d'aquesta font, acceptava també el genovès tabarquí *mačoni* com un catalanisme arribat a través del sard (Veny, 2020).

7. Formes dialectals italoromàniques

Les referències al lígur es corresponen amb les formes vives actuals d'aquesta àrea: *musson*, *mussao*, *müsau* (Palombi i Santarelli, 1969, 31), *massun*, *masson* «cefalo calamita», *müsu masón* «cefalo di fondo», *müseru masun*, *masson* «muggine pietra, bosega», i variants (*müsaru gangan*, *müsaru testun*, *müseru fraverin*, *müsou merdoió*, *müsu taca d'òu*, etc.) (Cortelazzo i Petracco Sicardi, 1995, 56-58). Pel que fa al napolità, tenim el registre dialectal *mazzóne* «ghiozzo, muggine» (Salzano, 1986), amb els dos significats, mentre que no trobo descendents en provençal; a Lampedusa, *mazzúni* correspon a diversos tipus de gobis (mentre que la 'llissa' es diu *muletu*) (Ruffino, 1977, 95 i 101), com en maltès (Aquilina, 1969, 75).

8. *MAXON* EN ALGUERÈS

Mereix una especial atenció la presència de *matxoni* en alguerès, que Josep Sanna (1988) defineix simplement com «Peix petit» i que Pascalis (1988) precisa com diversos tipus de 'gobi' (*Gobius niger*, *Gobius capito*, *Gobius paganellus*) (mentre que per a varietats de 'Mugil' esmenta *mújol*, *llistrunària*, *llissa de crepar*, *bocaritzola*), i que per la seva forma actual cal relacionar amb el napolità *mazzona*, com fa Corbera (2000, 101), distingint, a més, el referent marí del terrestre ('guineu'), que enllaça versemblantment amb el logudorès i sasserès *mazzone*, derivat de *mazza*, *mazzu* 'ram de flors', pres de l'italià, i que es basa metonímicament en l'aspecte de la cua (*id.*, 77).

9. CONCLUSIONS

1) El tema angular d'aquest treball se centra en *maxon*, que hem considerat mot fantasma (o *vox nihili*), terme que Lázaro Carreter (1962) opina que «debe su existencia a una falta de escritura o a un error del editor de un texto», la motivació del qual podem ampliar a la introducció d'un terme estrany a un sistema lingüístic a causa d'una estratègia de l'autor (*maxon*) o a un error de còpia a través d'una transfusió lèxica (*mujada*). En el cas de *maxon*, es tracta d'un de tants estrangerismes acollits per Torra per no disposar de l'equivalent genuí corresponent al llatí i/o pel prurit de formar un diccionari dotat d'una gran riquesa d'unitats; creiem que es tracta d'un cas molt singular amb pocs parangons en altres llengües. Aquest *maxon* contrasta amb el *maixon* alguerès, també de procedència italoromànica, instal·lat en sard i d'aquí traspassat al dialecte català de Sardenya com a peça viva del sistema. L'origen de **mujada* 'mújol' és diferent: és el resultat d'una distracció del lexicògraf. Sortosament, les obres lexicogràfiques, la major part de base científica, recolliran el vocable com a antic (Labèrnia) o abandonaran la inclusió d'aquest estrangerisme en els seus respectius corpus d'orientació normativa (Lacavalleria, Fabra, Rovira i Virgili, DIEC) o de registre dialectal (*Tresor*, DCVB, Figuera, Amengual). El cas de l'alguerès, com hem vist, és diferent.

2) Hem constatat l'adulteració del mot català *mújol* (*mujol*, *mutxol*, *majol*) i del catalanisme del castellà (*muchol*, *mucho*, *mujón*, etc.); no se n'escapen alteracions del llatí, probablement per errors tipogràfics o una mala lectura de l'original manuscrit (**olosa*, **chipea*).

3) Han aparegut mots castellans d'interès, com el misteriós *macha*, que no s'ha registrat mai, i el poc freqüent *trisa*, que recull Terreros («*Trisa*, pez. V. alosa, sabalo», 1787) i que passa per malla a Coromines (DECH).

4) L'alternança en la designació del referent, amb antecedents llatins, es troba entre 'llissa' i 'gobi' i, a voltes, amb 'sarg' (en castellà, *budión*, amb 'bavosa').

IV. Obres d'ictionímia comentades

23. Sobre el primer tractat d'ictionímia catalana

En 1973, en ocasió del V Congrés Internacional d'Estudis Lingüístics del Mediterrani, celebrat a Màlaga, al final de la meva comunicació sobre els problemes de la ictionímia catalana, manifestava, d'un costat, la necessitat d'elaborar bons repertoris ictionímics relatius a un port, a un espai del litoral o a tot el domini català, i, d'altre costat, la urgència d'abordar l'estudi etimològic, la qual cosa també vol dir motivacional, del conjunt d'espècies de la fauna marina. És gràcies al *Traité* d'Isabelle Secretan[1] que s'ha acomplert el segon objectiu. Ella havia emprès, en 1980, un treball on es proposava l'estudi de les influències entre el grec i el català en el món marítim, però, conscient de l'escassesa de perspectives del tema, es va desviar d'aquest objectiu inicial per concentrar tot el seu esforç en l'esfera de la ictionímia catalana, objecte de la seva tesi doctoral, presentada a la Universitat de Salzburg.

L'autora es proposa fer un estudi de l'origen lingüístic d'un miler de noms catalans de peixos, des del s. XIII fins als nostres dies. Aquests noms corresponen a unes cent espècies extretes de catàlegs d'autors del nostre país, siguin ictiòlegs (Gibert, Nadal, Massutí, etc.), siguin lingüistes (Griera): s'han despullat també les dades catalanes de traduccions d'obres estrangeres (la de Luther i Fiedler, per exemple). A partir del seu ampli repertori, Secretan divideix el seu treball en tres parts:

I. Noms descriptius i metafòrics en català.
II. Noms descriptius en la llengua d'origen.
III. Noms l'etimologia dels quals és un nom de peix (en llatí, en àrab, etc.).

En la major part de casos s'explica no només l'origen precís (llatí, grec, àrab o d'altres llengües) dels ictiònims, sinó també de la seva motivació (metonímia,

1. Isabelle SECRETAN, *Traité d'ichtyonymie catalane*: *De l'origine des noms de poissons marins*, Viena, 1988, coll. «Dissertationen der Universität Salzburg», 26.

metàfora basada en la semblança amb un ésser humà, un aucell, un objecte, etc.), la qual cosa dona lloc a estadístiques interessants per a la història de la llengua catalana. Cal notar l'extrema abundància de noms descriptius i, pel que fa als elements constitutius, la importància de l'aportació grega (tretze noms), sobretot indirecta a través del llatí (cinquanta-un noms), al costat del llatí directe (quarantaquatre), ço que contrasta amb la pobresa de l'àrab (cinc noms).

Secretan recull, al costat del nom científic, els noms equivalents en diverses llengües (castellà, francès, italià, alemany, anglès, serbocroat i grec), la qual cosa contribueix, per comparació, a reforçar la interpretació proposada. Les dues darreres referències (serbocroat i grec) són d'un gran valor, atès que falten sovint en els tractats publicats en els Països Catalans. Secretan dona compte, a més, dels nombrosos casos de polisèmia i de sinonímia (o, més aviat, de geosinonímia; hi ha casos en què una espècie rep catorze noms diferents, segons els ports).

Felicitem de tot cor l'autora per la seva tesi, que representa el primer treball global sobre l'origen dels ictiònims catalans. Constitueix un esforç remarcable de classificació i de recerca, sovint àrdua, de la motivació. Diversos índexs faciliten el maneig del llibre (dels noms científics, dels noms catalans, castellans, francesos, provençals, italians, alemanys, anglesos, serbocroats, turcs, neogrecs [en aquests tres casos, traduïts al francès], llatins, grecs antics i un índex invers dels noms catalans). He llegit aquest llibre amb atenció i plaer, redactat amb claredat, i, al llarg de la lectura, he pres moltes notes. Com a mostra de l'interès que m'ha despertat, m'he permès de fer algunes observacions amb el millor esperit de col·laboració.

En relació amb l'aspecte metodològic, crec que l'autora hauria hagut de completar la informació llibresca, passiva, que constitueix el suport del seu treball, amb una altra informació procedent de les enquestes que hauria hagut d'haver fet en alguns dels nostres ports; hauria així eixamplat el repertori de noms estudiats i probablement hauria trobat, en alguns casos, ponts semàntics que queden obscurs en el seu llibre (per exemple, *rap vermell*, *Lophius budegassa* [26], dit així a causa del color del seu peritoneu); no és una bona excusa dir que el treball de recollida ja està fet o que els pescadors coneixen cada vegada menys espècies [7]: queda molt encara per fer i encara es poden trobar pescadors que serven un ric patrimoni ictionímic.

La bibliografia concernent el català és bàsicament bona. Caldria afegir-hi A. Ayza Roca, *El món mariner de Peníscola* (València, 1981); J. Lleonart i J. M. Camarasa, *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera* (Barcelona, 1987). Atès el caràcter diacrònic del treball, caldria tenir en compte, entre altres, les obres següents: F. Barceló Combis, *Catálogo metódico de los peces* […] *de las Islas Baleares* (Madrid, 1868); J. Ferrer Aledo, *Catálogo de los peces de Menorca* (Maó, 1906 i 1930); M. A. Orellana, *Catálogo d'els peixos qu'es*

crien […] *en lo mar de València* (València, 1802). Si l'exclusió de l'obra de F. Canyameres, *Diccionari de marina* (Barcelona, 1983), ha estat feta exprés, no es tracta d'una absència, almenys pel que fa als peixos, que s'hagi de lamentar.

Quant als italianismes i gal·licismes introduïts per P. Torra (1640) en el seu *Dictionarium*, a partir de Rondelet, com si aquells mots fossin catalans, cal consultar J. Veny, «Transfusió i adaptació d'ictònims en el *Dictionarium* de Pere Torra», a *Homenatge a Josep M. de Casacuberta / 1*, de la col·lecció «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 1 (Abadia de Montserrat, 1980, 69-102) [i § 20]; la meva etimologia sobre *petarc*, *-ard*, que vaig resumir per carta a l'autora, pot ara consultar-se a J. Veny, «Etimologia ictionímica: el català *petarc*, *Crenilabrus scina*», a J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae* (Vitòria, 1985, 753-761) [i § 5].

Les entrades dels ictònims es fan sovint segons la grafia de la font de la qual han estat manllevats; atès que aquestes fonts moltes de vegades són anteriors a la codificació fabriana (Gibert, 1913) o no les respecten (Massutí, 1983), caldria adaptar algunes de les formes citades a l'ortografia moderna: *vit d'en Gahona* (79) → *vit d'en Gaona*, *ull vert* (65) → *ullverd*, *raó* (209) → *raor*, *leixa* (301) → *letxa* o *lletxa*, *capsampé* (105) → *quetsémper*, etc. Quant a *peona*, *paona*, recordem que la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans ha acceptat aquesta darrera forma d'acord amb la seva motivació: els colors de les seves aletes comparades amb el plomatge del paó (cf. J. Veny, «Problemas de ictionimia catalana», a M. Alvar, *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo* [Madrid, 1977, 319]; i § 1).

Les referències bibliogràfiques adesiara es fan dins el text (per ex., a propòsit de *tonto*, 70); caldria fer-ho més sovint, i, si fos possible, remuntar a la primera font: per ex., per a *gat fotaire* (91) se cita Griera (1923) quan en realitat aquest copia Gibert (1913).

La documentació antiga és presa, en general, del *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll. A aquest propòsit, crec que s'hauria hagut d'enriquir aquestes propostes amb altres atestacions preses de les nombroses tarifes de venda de peix i, d'altra banda, que la documentació manllevada hauria d'haver estat subjecta a control. Diversos exemples poden il·lustrar aquesta necessitat. Per a *turbot*, *Scophtalmus rhombus* (294), Secretan reprodueix l'entrada de Torra (1640) del DCVB; d'aquesta manera, hom té la sensació de creure que *turbot* era la designació catalana d'aquesta espècie ja al s. XVII; ara bé, el lexicògraf en qüestió ha pres aquest mot del francès simplement perquè no coneixia l'equivalent català del nom llatí; el seu punt de partida és un text de Palmireno («Rhombus aculeatus, en Francia *turbot*»), que, al seu torn, s'havia inspirat en el naturalista occità Rondelet («Itali omnes et Massilienses *rhombo* piscem appellant, nostri *romb*, Galli *turbot*»). Va ser només a través de la gastronomia francesa que el nom francès *turbot* va

entrar, bastant recentment, a Catalunya, però els pescadors continuen dient *rom*, *rèmol*, que són els noms tradicionals (cf. per a aquest tema, J. Veny, «Transfusió i adaptació d'ictiònims en el *Dictionarium* de Pere Torra (segle XVII)», citat abans, [i § 20]). Igualment, «*paella de mar*, peix. Auris marina» (207), de Torra, no correspon al *Bothus podas* sinó al mollusc *patella*, it. *patella di mare* (= cat. *pegellida*), que Torra tradueix literalment al català. El mateix per a *sorrat* (233), que se cita a propòsit de *solraig*, *Isurus oxyrhyncus*, i que és un mot occità que Torra inclou com a català i que fins va arribar al DCVB.

Les etimologies han estat preses del DCVB i sobretot de Coromines. Que se'm permeti, a aquest propòsit, qualque comentari i alguns suggeriments. Sobre *garneu*, *Trigla lyra* L. (79), l'autora sembla inclinar-se per l'ètim de Coromines, un *gatnau* format sobre *gat*, però que té obstacles fonètics i semàntics; en canvi, no aprofita, com a impuls de la motivació, el soroll produït pel peix quan és pescat i pujat a la barca, que s'interpreta com un grunyit (desenvolupo aquesta interpretació, així com l'ús figurat de *garneu*, en les *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Vancouver, 1990*, Barcelona, 1992, 61-88 [i § 7]).

Xuclà, *Labrus bimaculatus* L. (79), es relaciona amb el verb *xuclar* sols d'una manera secundària; al meu entendre, prové de *jutglar*, *juglar* a causa del seu vestit bigarrat [veg. § 8].

Mero, *Epinephelus guaza* L. (303), deriva de *Nero*, l'emperador romà, segons el DCVB, però caldria tenir en compte la nova proposta de J. Gulsoy, que fa remuntar el mot a un fals primitiu MERUS format a partir de MERULUS (J. Gulsoy, «Un problema ictiològic del diccionari etimològic català: *nero* i *mero*», *Actes del Segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Yale, 17/19 d'abril de 1979*, Barcelona, 1982, 101-113).

Enfú, *Gymnamodites cicerellus* Raf. (299), no té res a veure amb *anfós*; Coromines, que insinua aquesta relació, també té consciència de les diferències que separen les dues espècies; crec que prové del participi de *enfondre*, *enfús* 'enterrat, cobert', d'acord amb les habituds d'aquest peix de ficar el cap dins l'arena; interpretat com a plural, *enfús* hauria esdevingut el pseudosingular *enfú*.

Capsampé, *Synodus saurus* (305), és una alteració, que parteix de Griera, de [kɛts'empe], un dels noms mallorquins d'aquesta espècie, al costat de *moll d'ombra*, *boixacriades*; crec que el seu nom prové de la pregària litúrgica que es resa —es resava— després de l'*Ave Maria* i el *Gloria*: «Sicut erat in principio et nunc et semper […]». Si la proposta és correcta —i ho he demostrar enjondre—, caldrà escriure *quetsémper* [i així ho ha recollit el *Diccionari* de l'IEC (1995); veg. § 10].

Xucladit, *Lepidogaster lepadogaster* Bonna. (80): no crec que s'hagi de partir de *xucladís*, que voldria dir 'que pot ser xuclat o pot xuclar', cosa que no té sentit aplicat a aquest peix, sinó simplement d'un compost del tipus «present + substantiu» (com, per ex., *aixafa-roques*).

Ferra timó, *Petromyzon marinus* L. (81-82), no és un compost de *ferro*, sinó del verb *aferrar* 'adherir-se' en present, més *timó*, amb afèresi; caldrà, doncs, escriure *aferratimó*, construcció semblant a *talla-roques*, *talla-hams*, *trenca-avellanes*, etc.

Surer, *Balistes carolensis* Gm. (84), és un derivat de *suro* (< SUBER), més que de *surar* 'flotar', a causa de l'habitud d'aquesta espècie de posar-se a l'ombra dels suros flotants.

Saltamurades, *Synodus saurus* (86): l'autora afirma «peut-être dû à sa ressemblance avec le lézard, animal qu'on trouve sur les murs»; però, atès que *saltamurades* no es diu d'un lluert en català, difícilment es pot acceptar una metàfora basada en aquest nom; partiria més aviat de la idea de 'fer *saltar* el peix per la *murada*', és a dir, llançar-lo perquè no és de qualitat.

Guàrdia civil, *Sphyrna zigaena* L. (125), deu el seu nom expressiu, com l'autora explica, a la semblança del seu cap amb el tricorni dels guàrdies civils espanyols; alguns pescadors diuen també que el seu nom es basa en el fet de presentar-se allà on veu sang.

Ministre, *Thalassoma pavo* L. (137), s'ha de relacionar més que amb *ministre* 'servidor de l'església', amb el significat de 'pregoner' (cf. *saig*, *nunci*) a causa dels vestits vistosos, cridaners, que aquest funcionari portava temps enrere (cf. *xuclà*) [veg. § 8].

Tuta, *Chromis chromis* L. (149), podria ser resultat d'un eufemisme per *puta* 'prostituta'.

Podàs, *Bothus podas* Delar. (219), «est peut-être» —diu l'autora— «une hypercorrection ou un castillanisme»; en realitat, es tracta d'un nom vulgar de les Balears, *pedaç*, mal entès i deformat per Delaroche, que va estudiar per primera vegada aquesta espècie i que li va donar nom; és una informació que dec a l'eminent biòleg mallorquí Miquel Duran, al qual agraeixo la seva deferència [veg. § 11].

Besúbol (230), suposant que el mot existeix, seria una variant de *besúgol*, derivat de *besuc* o *besugo*, degut a una equivalència acústica (cf. J. Veny, «L'equivalència acústica B = G en català: els casos de *bolerany* 'remolí' i *boixac* 'galdiró'», *Miscel·lània J. Bastardas / 1*, Barcelona, 1989, 101-127, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 18).

Baila, *Dicentrarchus punctatus* Bloch. (290): es té en compte la proposta de Coromines, el mossàrab LOBAIRA, però caldria considerar com a ètim el llat. VARIA a causa de les taques que presenta aquesta espècie (cf. *verat* < VARIATU), ja que en el naturalista Salvador (1722), citat abans, es troba *vaira* per a designar-lo [cf. § 9].

Tord becut, *Crenilabrus scina* Forsk. (63), que no he sentit mai al llarg de les meves enquestes, no sembla un mot popular i constitueix probablement un calc del cast. *tordo picudo*. A propòsit dels hispanismes, caldria subratllar l'origen castellà de *cavalla* enfront del tradicional *verat*, *Scomber scombrus* L.

Quant als noms no identificats (305-316), cal dir que *capsoc* (316) és el *Mugil capito*, conegut també com a *llissa de cap pla*; i el *tacó* (316), el *Pleuronectes platessa*, dit també *pelaia* i *capellà* [cf. ara § 11].

Finalment, un treball com aquest, que es proposa l'estudi dels noms vulgars dels peixos, hauria d'assenyalar —o almenys advertir el lector— els noms que no tenen aquest caràcter, com, per exemple, *bavosa ocellada*. Lloris *et al.*, 1984, —l'obra dels quals l'autora no té en compte— són propensos a la introducció de «novetats» lexicals de base dubtosa.

Cal donar la benvinguda a aquest important *Traité*, que constitueix el primer estudi de conjunt dels ictiònims catalans. Cal valorar-ne l'esforç de classificació segons els diversos factors de motivació així com els equivalents en altres llengües. Es tracta d'un bon punt de partida per a portar a terme estudis més aprofundits que demana un tema lexical que es manifesta tan apassionant i ple d'interès, tant pel funcionament sincrònic del sistema com per la història de la llengua.

24. Ictiònims asturians i catalans

La geolingüística, que estudia la diversificació lingüística en funció de l'espai, ha experimentat avenços meritoris des del seu fundador, Jules Gilliéron. Primer van ser els atles anomenats «nacionals», que prenien en consideració les llengües d'un estat, després els «regionals», que fixaven el seu camp d'estudi en determinades àrees dialectals amb suport històric, i els temàtics, centrats en un camp semàntic determinat. En aquesta última direcció destaca l'*Atlante linguistico mediterraneo* (ALM), encara inèdit, que estudia la terminologia marinera de les costes del Mare Nostrum, i del qual constitueix un ressò el *Léxico de los marineros peninsulares* (LMP, Madrid, 1985-1989), fruit d'un projectat *Atlas lingüístico de los marineros peninsulares* (ALMP), dirigit per Manuel Alvar, publicat en forma de llistes, restringit als referents marins de la península Ibèrica. Una obra tan ambiciosa, amb molts col·laboradors i no prou coordinada i controlada pel seu director, no està exempta d'errors, molts dels quals s'haguessin pogut evitar, atès que en una gran part obeeixen a una mala lectura de les respostes dels qüestionaris manuscrits. Dins d'aquest tipus de treballs no es pot oblidar l'*Atlas linguístico do litoral português. Fauna e flora* (Lisboa, 1987), de Gabriela Vitorino. Centrat en un domini lingüístic més reduït figura l'*Atlas léxico marinero de Asturias*,[1] d'Emilio Barriuso, que tinc el plaer de ressenyar.

Es tracta d'un atles, presentat en forma de llistes, que comprèn divuit ports pesquers de l'àrea asturiana, des d'As Figueiras, a l'oest, fins Llanes, a l'est, resultat brillant d'una tasca de més de trenta anys d'estudis de biologia marina, de pacients enquestes personals amb aplicació d'un qüestionari molt treballat, exhaustiu, de més de 3.000 preguntes, que han donat 3.621 ítems plasmats en l'obra publicada.

1. Oviedo, Real Instituto de Estudios Asturianos, Gobierno del Principado de Asturias, Consejería de Educación, 2002.

Les exploracions s'han realitzat *in situ*, com manen els cànons de la dialectologia, sobre tots els dialectes asturians, incloses les parles de transició gallegoasturianes (4 punts d'enquesta). L'autor es proposa realitzar un inventari complet del lèxic de la mar, centrat en l'àrea esmentada, aportant novetats lèxiques a un camp d'estudi massa desatès i salvant de l'oblit veus que, per obsolescència del referent, es troben en el llindar del silenci absolut. L'obra es divideix en cinc grans temes: la navegació (maniobres, provisió, membres de la tripulació, aspectes del port), embarcació (tipus i estructura de les embarcacions, arquitectura naval), pesca (arts, fauna, comerç), mar (accidents geogràfics, fauna volàtil, flora) i cel (astres, vents, meteorologia). S'ha enquestat en els ports amb confraria de pescadors i s'ha prescindit de les marineries mercant i militar.

El qüestionari és d'una gran amplitud: als 752 ítems de l'ALMP (coincidents *grosso modo* amb els de l'ALM) corresponen 3.621 d'aquest atles, on apareixen preguntes com *pesca simultánea de dos peces*, *(pez) prendido no per la boca*, etc., absents, entre moltes altres, de l'atles peninsular, el que és un exponent del coneixement profund que Barriuso posseeix dels elements de l'univers marí estudiat; la seva honradesa científica ha fet que per a un camp tan específic com el de les aus marines comptés amb l'ajuda d'un especialista, Fernando Álvarez Balbuena.

Els materials recollits amb paciència i rigor constitueixen les respostes a les preguntes del qüestionari obtingudes de l'experiència i saber de quaranta-quatre informadors pertanyents, com era d'esperar en un treball d'aquest tipus, a la franja d'edat alta: trenta-vuit d'ells tenen més de seixanta anys i només sis, menys d'aquesta edat. Em consta, a través de col·legues asturians que m'han parlat de la tasca de Barriuso, la seva professionalitat exemplar en la meticulosa i precisa recollida de dades; així, en cas de manca de resposta o de resposta dubtosa davant la imatge d'una espècie marina mostrada a l'informador, no dubtava a comprar-la al mercat per ensenyar-la-hi i així obtenir una resposta de total fiabilitat.

L'obra es presenta en divuit columnes, encapçalades pels noms dels ports enquestats; al marge esquerre figuren els enunciats, amb una explicació (per exemple, *carenar* «Hacer repaso y reparación general de tablas y juntas del barco»), amb referència a l'enunciat d'altres atles (ALM, ALMP); si es tracta d'espècies marines, se n'adjunta el nom científic, se'n descriuen els atributs bàsics i es remet a un llibre important del mateix Barriuso, *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central* (Oviedo, 1986) (LFMAsc) (per ex., «Boquerón, bocarte, *Engraulis encrasicholus* (L.). Cuerpo alargado, 15-20 cm. Rostro prominente, boca grande. Una aleta dorsal. Cola escotada. Dorso azulado o verdoso, flancos y ventre plateados» (LFMAsc, 47) [ALM, 528; ALMP, 612]». A continuació segueixen els noms donats a cada referent, amb una resposta per localitat (per ex., *masilla*), o dues (per ex., *torrero*, *farero*) o de vegades tres (per ex., *arrisar*, *tomar un ris*, *tomar una faja de risos*); lògicament, hi ha de vegades alguns punts sense resposta, per

probable desús o desconeixement del referent (per ex., *codo* «medida desde el codo hasta el extremo de la mano», que falta a catorze ports; aquesta mesura es va emprar en català, la *goa* o *gúa*, per influència genovesa, on és un derivat del llatí *CUBITA); l'ús arcaic d'algunes respostes ve assenyalat amb la marca *ant.* (= *antiguo*) (per ex., *catalejos* enfront de *prismáticos*).

Atès que es tracta d'un estudi lèxic, com resa el títol mateix de l'atles, no es fa transcripció fonètica, sinó que amb el mateix alfabet convencional es dona compte d'alguna variant fonètica (per ex., *codo*, *codu*; *escarpión*, *escorpión*, *escurpión*, *esquirpión*, *escripión* 'aranya, *Trachinus vipera*').

L'obra va precedida d'una presentació en asturià, deguda a Ana M. Cano González, membre de l'Academia de la Llingua Asturiana i catedràtica de la Universitat d'Oviedo; d'una representació del perfil costaner de l'espai estudiat amb l'emplaçament dels ports asturians; d'un índex de termes corresponents als enunciats (no a les variants registrades), i d'una introducció de l'autor, en asturià i castellà, on s'expliquen els objectius de l'obra i el mètode seguit i es dona compte de la xarxa de localitats, així com dels informants.

Per la meva banda, com a mostra de l'interès que en mi ha despertat la lectura d'aquesta obra i de l'enriquiment lingüístic que he experimentat, porto a col·lació algunes consideracions, entre les quals no pot faltar —portant les aigües al meu molí lingüístic— una comparació amb el català.

Constato, en primer lloc, la uniformitat de significants corresponents a certes espècies marines com *salmón*, *besugo*, *sargo*, *congrio*, *morena*, *lamprea*, *centollo*, *pulpo*, *ballena*, unitats que, majoritàriament, van paral·leles a la fauna marina catalana. En canvi, altres espècies ofereixen una notable varietat de significants, com la *herrera*, *Pagellus mormyrus* (*tene*, *tena*, *chopa*, *pexe del señoritu*, *roncón*, *rayán*), o la *chopa*, *Spondyliosoma cantharus*, tant en la seva fase masculina com femenina (*cheirón*, *momo*, *zapateiro*, *chopa*, *pocha*, *tena*, *negrita*, *monterudu*, *escopeta*), profusió que contrasta amb el caràcter monolèxic de les dues espècies en català, *mabre* (o *mabra*) i *càntera*, respectivament.

La mida dels peixos presenta una variació lèxica molt productiva: segons sigui l'espècie gran, mitjana o petita, tenim *sardinón*, *sardineta* i *parrocho*, per a la sardina, *Sardina pilchardus*, i *limoso*, *múxel* i *corcón* (o *chiza*, *muil* i *corcón*) per a la llissa, *Mugil cephalus*.

Els que hem estudiat el món dels peixos sabem de les interferències entre noms de la mateixa família. La ictionímia asturiana no n'és una excepció. Així, és freqüent l'atribució de la *caballa* 'verat' tant a l'*Scomber scombrus* com a l'*Scombrus colias*, així com la falta de distinció entre el *Mugil auratus*, el *Mugil saliens* i el *Mugil chelo*, representats pel *múxel*, *muil* o *mugle*, segons els ports. Igualment, el *sargo* pot referir-se al *Diplodus sargus*, al *Diplodus fasciatus*, al *Diplodus vulgaris* o al *Puntazzo puntazzo*.

En un lèxic de grup social com és el dels mariners, no ha d'estranyar la presència d'alguns arcaismes, com *(e)mendar* 'canviar el punt de pesca' (<llat. EMENDARE), que recorda el mot medieval del castellà i del català, substituït després per *enmendar* o *esmenar*, respectivament; o el derivat del llat. SOLEA 'sandàlia', *soya*, per a designar el llenguado; o la permanència parcial de *saramollete*, més propera al francès originari *surmulet*, enfront del normatiu i triomfal *salmonete*; o els derivats de UMBRA 'ombra', ast. ant. *ome*, *omín*, i mod. *ombrín* 'seitó, *Engraulis encrasicholus*'. Però tampoc li falta el dinamisme creador que ha donat lloc a semantismes que no he vist en altres llengües, com *alezna* 'eriçó de mar', per les pues d'aquest equinoderm, o *birrey* (segur que no hauria de ser *virrei*?), dit també *palometa roja*, *Beryx decadactylus* i *Berix splendens*; *obispo* 'escòrpora, *Scorpaena ustulata*' i 'escórpora fosca, *Scorpaena porcus*'; o *dir en caracol* i *dar caracoladas* 'donar bordades'. El món modern proporciona un camp abonat a noves metàfores com el *futbolista* 'bonítol de ventre ratllat, *Euthynnus pelamys*'; el *presidiario* 'peix pilot, *Naucrates ductor*', per les ratlles que cobreixen el seu cos; el *guardia civil* 'peix martell, *Sphyrna zygaena*', per la forma del seu cap semblant al tricorni de la Benemèrita; el *coreanu*, *Gadus aeglephinus* o *Epigonus telescopus*, per la seva pell fosca; la *cubana* o *cubanina* 'llagosta, *Palinurus elephas*', «creación hipocorística convencional» facilitada pel flux migratori a Amèrica (LFMAsc, 340). L'ús de gentilicis, no tan profús com a Galícia, sol estar en relació amb la poca freqüència o escassa qualitat de l'espècie en qüestió: *chicharro francés* 'sorell fumat, *Trachurus picturatus*', *nocro francés* o *noco galo* 'cranc real, *Calappa granulata*'. L'anàlisi constant que els parlants fan de la seva pròpia varietat provoca canvis en paraules tradicionals, com el *mero*, *Polyprion americanum*, que es muda a *romero*; el *samartín* (*Zeus faber*) estaria en relació amb un derivat de *marzo*, **marcín*, mes en què es pesca aquesta espècie, homonimitzat en *martín* i després *San Martín* (LFMAsc, 172).

Un treball tan precís com el de Barriuso permet donar compte de la diacronia dins de la sincronia: *abadexo*, *-u* (*Gadus pollachius*) i *xibia* (*Sepia officinalis*) són anteriors a *abadejo* i *jípia*, respectivament, tots dos amb so velar importat del castellà; *pescada* (lluç, *Merluccius merluccius*) és considerat vocable arcaic enfront de *merluza*.

Una comparació amb la fauna catalana ens porta a diverses constatacions. En primer lloc, la freqüent diferència entre la fauna cantàbrica i la mediterrània, que es manifesta en diversos aspectes:

1) noms diferents per a una mateixa espècie: *samartín* / cat. *peix de Sant Pere*; *centollo* / cat. *cabra*, *cranca*, *Maja squinado*; *rueda*, *roda* / cat. *bot*, *lluna*, *Mola mola*; *raya* / cat. *ratjada*, *Raja clavata*; *carnaval* /cat. *gallet*, *xavo*, *Capros aper*; *chicharro* / cat. *sorell*, *Trachurus trachurus*;

2) varietat de noms en asturià enfront a un de sol en català: *pica*, *negro*, *negrita*, *mitílico*, *sarguín*, *chopa*, *acebuche*, *chupeta* / cat. *oblada*, *Oblada melanura*; *ca-*

bra (l)locha, *cabra llonxa*, *cabra lloca*, *lloca*, *cabracho*, *cabra d'altura*, *cabriella*, *cabra del cantu* / cat. *penegal*, *serrà imperial*, *Helicolenus dactylopterus*; *espumero*, *rastro*, *escarcíu*, *escáncana* / cat. *deixant*;

3) valor referencial diferent: *saboga* és la 'salpa, *Sarpa salpa'* y no la '*Alosa fallax'* del català; *bonito* és el 'bonito del Norte, *Thunnus alalunga*', mentre que el cat. *bonítol* és *Sarda sarda*; *pex de palu*, *pex palo*, *pexepalu* és l'escolà (*Molva macrophtalma*), enfront del cat. *peixopalo*, *pixopalo* 'estocafix, bacallà sec, sense salar'; *pexe sin sangre* 'peix plata, *Argentina sphyraena'* enfront del cat. *peix sense sang*, forma juvenil de l'*Atherina [Hepsetia] boyeri*; el nucli de noms sintagmàtics és diferent en *sardina voladora* enfront del cat. *verat volador*, *Cypselurus heterurus*;

4) en les dues llengües es registren variants fonètiques coincidents: les formes ast. *llangosta*, *langosta* i *llagosta*, *lagosta*, *chagosta*, amb o sense nasal epentètica, tenen el seu paral·lelisme en el català oriental *llagosta* i occidental *llangosta*, *Palinurus elephas*;

5) semantismes coincidents en les dues llengües: *pulga/puu* (llat. PULICE); interesants els casos de *madre de la boga* 'salpa, *Salpa sarpa'*, *madre del pulpu* 'estrella de mar', *madre de la sardina* 'alosa, *Alosa alosa'* i 'saboga, *Alosa fallax'*, que coneixen paral·lelismes en català, tot i que aplicats a espècies diferents: *mare d'anfós* i *mare del moll*, *Apogon imberbis*, *mare del lluç*, *Micromesistius poutassou*. No està clara la seva interpretació: per a Barriuso, el semantisme «responde a seres marinos relacionados entre sí por cierta semejanza externa, a veces de mayor tamaño el considerado *madre*, sin que de todos modos aparezcan razones sistemáticas» (LFMAsc, 244). El meu amic Miquel Duran pensa, sense estar-ne del tot convençut, si hi haurà en el fons una actitud irònica en aquestes denominacions. L'apel·latiu *chupada* atribuït a la «(merluza) deteriorada por la pulga» reforça la interpretació que el mateix Duran ha donat del cat. *peix xubato* (escrit sovint *xovato*), que no correspon a una espècie concreta, sinó que s'aplica a peixos deteriorats, en mal estat, i que seria un italianisme. Observeu també les afinitats entre ast. *manguera* i cat. *mànega* 'tromba marina', i entre ast. *veranín de Sant Martín* i cat. *estiuet de Sant Martí*. D'altra banda, la resposta *revolver* aplicada a un 'remolí' ofereix el mateix punt de partida que el del cat. nord-occidental *revolví*. Finalment, un suggeriment: l'ast. *rebaja* «propina en especie; mercancía añadida por el vendedor en favor del comprador», no podria ser el congènere del cat. *revalla* 'morralla', és a dir, conjunt de peixos petits, de poc valor que es dona com a obsequi? [veg. ara J. Veny, «Sobre l'origen de l'ictònim *revalla* 'morralla', *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Ceret (9 i 10 d'octubre de 2015)*, Barcelona, Perpinyà, 19-30, 2017; i § 18];

6) pel que fa a influències externes, en asturià s'observa la presència d'elements gallecs, especialment en el tram oriental (*crego* 'biret, *Trigla gurnardus*'; *corno* 'cargol de mar, *Triton nodifer*'; *roda*, 'bot, *Mola mola*'; *pombo*, '*Dasyatis pastinaca*

i *Dasyatis centroura*'), bascos (*surdo* 'tonyina, *Thunnus thinnus*') o francesos (*saramollete* 'moll, *Mullus surmuletus*', *Mullus barbatus*), mentre que el català rep préstecs de l'occità (*garneu*, *Trigla lyra; rascassa*, *Scorpaena porcus*) i dels dialectes italians (*xanguet*, *Atherina boyeri*, que es perllonga fins a Andalusia; *rosseti*, *Aphia minuta*).

No trobo cap punt feble en aquesta obra; únicament puc dir que resultaria pràctic per als seus usuaris un índex de variants dialectals, un altre dels noms científics dels animals marins i algunes il·lustracions.

Aquest atles meravellós, exhaustiu, ofereix una quantitat immensa de materials del món marí, que prestaran un gran servei a la dialectologia, a la història del lèxic, a la semàntica i a l'etimologia tant de l'asturià (en aquest sentit, Barriuso ja ha donat a conèixer excel·lents treballs interpretatius, començant per l'LFMAsc i continuant amb altres sobre espècies diverses) com de les altres llengües romàniques. Felicito sincerament Emilio Barriuso per aquest treball primorós, que ha d'omplir-lo d'orgull i que col·loca la geolingüística asturiana a un alt nivell.

25. El món mariner a Dénia

Quan Roser Cabrera em va proposar de dirigir-li la tesi doctoral, no m'hi podia negar. Primerament, pel seu entusiasme, davant el qual em vaig sentir seduït; tot i els seus orígens aliens a la vida marinera, el món del mar se li obria amb horitzons engrescadors. En segon lloc perquè, des del Congrés Internacional d'Estudis Lingüístics del Mediterrani (Màlaga, 1973), on vaig fer el meu primer assaig ictionímic, el meu interès per l'estudi de la fauna marina i el lèxic nàutic ha anat creixent; sabia que seguir de prop la gestació d'un treball monogràfic sobre paraules i coses del mar de Dénia resultaria també fructuós per a mi. En tercer lloc, Roser Cabrera, professora de filologia moderna, posseïa un currículum on la recerca en cultura popular de l'àrea alacantina (la pansa, l'oliva, els jocs tradicionals, etc.) ja coneixia quotes de qualitat, tant és així que la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana li va encarregar per a l'ESO el disseny d'una assignatura centrada en aquell tema. En darrer terme, ocupar el lloc de Sanchis Guarner, savi mestre i amic, en la direcció de la tesi, després del seu traspàs, era un repte a estar a l'alçada de l'enyorat i eminent filòleg.

La importància del present treball[1] resideix primerament en la recollida de materials de primera mà referits a la petita parcel·la marinera de Dénia, no estudiada fins ara. L'autora ha passat hores i hores amb informadors ben seleccionats, sobretot de la franja d'edat més avançada —els que mantenen el tresor lèxic de la seva llengua de grup—, però també de la dels joves, el que permet una comparació de dades dins el marc de la sociolingüística que denuncia el trist empobriment del lèxic. Entre els pescadors, ha recorregut també al testimoni dels professionals especialitzats (xarciers, tresmallers, etc.) sense renunciar al complement informatiu

1. *El món mariner a Dénia*: *Estudi etnolingüístic*, [Alacant], Ajuntament de Dénia, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1997.

de les peixateres ni a l'assessorament de biòlegs i tècnics de la Marina. L'autora ha hagut de superar obstacles evidents, com el caràcter clos del grup mariner o el fet de ser una dona qui s'hi interessés, però se n'ha sortit airosament. Els materials agavellats tenen la frescor del rajar natural, lluny de l'extorsió o d'altres constriccions, afavorida pel mètode de la conversa dirigida i no del qüestionari pregunta-resposta que més d'una vegada treu espontaneïtat a la paraula elicitada. L'enregistrament de la major part de converses ha permès d'assetjar els mots dins el seu context (mots sense context són com peixos fora de l'aigua) i, doncs, matisar, perfilar, il·lustrar el seu significat. A més, els dibuixos i les fotografies ajuden a acostar la paraula a la cosa (vegeu la pesca del rall, els tipus de nusos, les parts de la barca, etc.).

En segon lloc, l'ordenació i presentació de les dades —amb suport informàtic— i la seva interpretació no poden ser més clares i més ben enfocades. Primer, es presenten els mots en forma descriptiva i, després, segueix la seva ordenació en forma de vocabulari, amb equivalències en castellà i en català estàndard. S'hi aboquen les observacions dels mariners sobre particularitats dels vents, la meteorologia, les barques, els costums i hàbitat dels peixos, etc.

El treball és sincrònic i, per això, no cal cercar-hi interpretacions etimològiques, que és feina dels especialistes. Ara bé, com que no hi ha sincronia sense diacronia a causa de la convivència de generacions, no manquen observacions de tipus diacrònic de caràcter cultural (com la manera antiga i nova de netejar la barca) o lingüístic (com els neologismes introduïts: *pato* 'radar', *xupaxup* 'xorrador').

A més d'aquestes, les dades lèxiques constitueixen un riquíssim filó: variants fonètiques (*sàrsola*/*sàrsula*, *guindaressa*/*guindalessa*, *bonítol*/*bonyítol*), sinònims (*mar llarga* / *mar brava* / *mar arbolada*; *espardenya*/*sabata*), mots idiolèctics (*cebolleta*), observacions metalingüístiques que orienten sobre la motivació (*xavo* «és com un *xavo* de antes») o que constitueixen simples etimologies populars («són *caçons* que vol dir que *cacen*»). Cal afegir-hi les peculiaritats ictionímiques del mar de Dénia: *galtí* 'galta-roig', *matiner* 'congre pintat', *marroc* 'dofí', *tord redó* 'tord negre', *rèmol escarxat* 'rèmol empetxinat', *velleta* 'lluerna fosca', etc. Una enquesta feta a fons que revela prop d'un centenar d'ictònims, amb les seves variants formals, i que enriqueix notablement el patrimoni de la fauna marina de les nostres costes. No manquen les notícies sobre els referents que desapareixen (com el *peix reig* o la pesca del batre) o referències a la cultura popular (com l'atribució de mala sort al *cavallet de mar* o la interdicció d'usar el mot *ofegar*).

El valor del treball radica també en la salvaguarda d'uns preciosos materials que, en gran part, es troben al llindar de la caducitat. Com bé posa en relleu l'autora, la substitució de la vela pel motor, la desaparició d'oficis —com el de calafat o de xarciera—, el trencament de la tradició familiar de l'ocupació professional, l'enrolament de joves i els progressos tècnics (el radar, la sonda) han clavat un cop dur a l'estabilitat i continuïtat d'una bona part del lèxic mariner. El retrat en viu,

tan complet i fet tan a consciència, d'aquest món pesquer antic, dens i apassionant, gràcies a l'esforç i talent de Roser Cabrera, mantindrà tota la seva frescor per als qui vulguin reviure les meravelles d'un vell —i bell— microcosmos. Les ciències del mar, en la seva vessant lingüística i cultural, han ampliat i enriquit el seu camp amb aquesta valuosa aportació.

26. Una aportació modèlica a l'estudi dels equinoderms

Hi ha vocacions tardanes beneficioses per a la ciència. El cas d'Antoni Corcoll és altament paradigmàtic. L'autor d'aquesta monografia,[1] de jove, va compaginar la responsabilitat en una empresa de transports amb els estudis d'enginyeria. Als trenta anys va entrar, per oposició, a La Caixa, on va treballar fins a la jubilació en tasques de traducció i assessorament lingüístic; deu anys després, es va despertar la seva vocació filològica i va cursar els estudis de filologia catalana, en els quals va seguir els meus cursos de dialectologia: alumne despert i brillant, a la invitació de fer un treball de curs, va acceptar il·lusionat. Ens conta en la presentació d'aquest llibre que, tot barquejant, va preguntar al mariner que governava la barca com en deien, d'aquell animalet negre, cobert d'espines; i, en sentir com a resposta, *bogamarí*, va sentir una revinglada d'emoció davant un mot que no havia sentit mai (només *eriçó* i *garota* li eren familiars) i del qual es va enamorar; des d'aleshores constituiria el seu al·licient vital: només una adversitat familiar obriria un parèntesi d'inactivitat en l'obra de la seva vida. En efecte, el treball de curs va esdevenir tesi de llicenciatura i després una monografia exhaustiva sobre el modest equinoïdeu. Tot i que la finalitat inicial era lingüística, Corcoll va comprendre que calia fer un estudi ampli, exhaustiu sobre la garota i el seu món. I per això enceta l'obra amb un estudi biològic de les diferents espècies i les seves característiques, il·lustrades amb fotografies i figures, sense que falti un annex terminològic on es defineixen les eines lexicogràfiques per tal que el públic segueixi amb comoditat el text científic. Tracta després, successivament, de la garota com a aliment de les persones

1. *Garota: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, Museu Marítim de Barcelona, Museu de la Pesca de Palamós i Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala, 2017.

i com a esquer per a la pesca, els estris per a capturar-la i fins els tractaments terapèutics que es poden aplicar. Constitueix el tema medul·lar la faceta lingüística, concretament dialectològica, en el qual Corcoll s'endinsa en el món apassionant de l'etimologia, entesa com a història i evolució dels mots, documentant-los en l'època grega i romana, i medieval i moderna catalana, seguint els seus avatars semàntics, comparant-los amb els cognats d'altres llengües (castellà, occità, francès, italià i parlars italoromànics, etc.), observant el referent i recorrent a la marejadora variació dialectal. Corcoll fa un esforç colossal per a trobar-ne l'ètim o, millor encara, per escatir-ne la motivació acudint a les metàfores i metonímies, que broten de les característiques de les espècies estudiades. És així com intenta fer llum sobre l'origen dels foscos *garota*, *garoina*, amb una recerca de rang detectivesc, o il·lustrar la motivació, per exemple, del *cabrestante*. La seva recerca de camp o, millor, de mar, revela noves paraules, absents no ja dels diccionaris sinó dels reculls regionals més específics, relatius als significants de l'eriçó de mar, (*así*[n], *eriç*, *melengue*), als estris de pesca (*guiulera*, *gambina*, *jambina*) o a les gònades (*berles*, *llengües*, *lletons*).

La recollida de materials no pot ser més extensa, pacient, meticulosa, seguint els cànons de la millor dialectologia. Les enquestes sobre el terreny són modèliques: assenyalant el referent, per via indirecta, a través d'una imatge, i sovint amb gravació magnetofònica. Escollia els seus informadors a través d'amics i col·legues. No es conformava amb un sol informador, sinó que en necessitava diversos: a l'Alguer va consultar-ne set i, en la recerca total, vuitanta-quatre van suportar les seves entrevistes.

El resultat és una obra colossal, on el tema és abordat des de tots els angles possibles: biològic, dialectològic, etimològic, gastronòmic, històric, medical, antropològic. És el nostre gran especialista de la garota, que ha deixat sentir la seva veu autoritzada en congressos internacionals (Niça, Chioggia [Venècia]) i ha col·laborat en diverses revistes i miscel·lànies (*Anuari de Filologia* [Barcelona], *Caplletra* [València], *Estudis Romànics* [Barcelona]).

Setanta-dues fotografies, trenta figures extretes de documentació diversa il·lustren els referents, i completen l'obra uns apèndixs literari, de receptes i de mots, a més d'una bibliografia que, per la seva frondositat (trenta-quatre pàgines), és un indici de l'erudició que Corcoll ha dipositat en la seva obra; l'atenta consulta de les obres ressenyades per l'autor fins i tot li fa descobrir plagis insospitats.

En suma, una monografia modèlica sobre un modest animalet marí, de la qual difícilment trobarem un parangó en cap altra llengua romànica. Només un apassionat de la llengua com Corcoll podia coronar aquesta magna obra. Tant de bo el seu treball serveixi d'exemple a les generacions venidores abans que, a causa de la sobrepesca i la contaminació, es cantin les absoltes d'aquesta espècie marina com de moltes altres.

27. El millor tractat d'ictionímia catalana, des de la biologia i la lingüística

Des que els investigadors, forans o del país, s'han interessat per l'estudi de la fauna de la mar catalana fins als nostres dies, des d'Amstrong fins a Nadal i Fortià (1981) i Lloris *et al*. (1984) hem assistit a uns productes aportadors de nous coneixements però on tanmateix campen plagis descarats, es cau fàcilment en la confusió de noms i espècies o es practica la invenció incontrolada de nomenclatura popular. El lector estarà d'acord que l'ictiòleg compti amb l'assessorament del lingüista per tal d'introduir els noms amb la seva vestidura genuïna i de procedir a la selecció normativa amb criteris científics de respecte a la tradició, la genuïnitat, l'extensió geogràfica. De qualsevol manera, millor encara si les dues condicions es coagulen en un sol investigador. És el cas de Miquel Duran, que a la sòlida formació d'ictiòleg —he tingut força ocasions d'immergir-me en el seu pou de ciència— uneix una finíssima sensibilitat lingüística, que s'aixeca damunt un estrat de coneixements de les llengües clàssiques i una forta base de català rebuda del mestratge de Francesc de B. Moll. I ara ens ofereix un llibre d'una gran originalitat.[1]

La infància i adolescència de Duran foren marcades per la guerra del 1936 i les seves conseqüències familiars, com va ser l'empresonament del seu pare, qui, a més, havent estat separat del magisteri, hagué d'assumir una activitat aliena a la pròpia vocació. Va estudiar el batxillerat a Inca, al col·legi dels franciscans, i va cursar la llicenciatura en ciències naturals a la Universitat de Barcelona. La passió pel mar i els peixos comença el 1949 quan s'inscriu en un curset patrocinat per l'Institut de Biologia Aplicada del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) amb l'objectiu de preparar personal investigador per a la secció de biologia

1. *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, Mallorca, Moll, 2007 i 2010, 2 v.

marina. Dotat amb una beca, continua treballant al laboratori de Blanes, al del Grau de Castelló i al de Vigo. Obtinguda una plaça de col·laborador del CSIC, treballa al laboratori d'aquesta ciutat gallega (on portà a terme estudis sobre el plàncton i la hidrografia de la ria de Vigo), al del Grau de Castelló i al de Cadis, des d'on participa en viatges d'estudis de la fauna —aleshores tan rica!— de les pesqueres del Sàhara i de Mauritània. El 1959 va accedir a una plaça del Laboratori Oceanogràfic de Palma, del qual esdevingué director fins a 1987, quan passà a exercir càrrecs de responsabilitat a la Conselleria d'Agricultura i Pesca de les Balears i després a la d'Educació. Aquests darrers anys hem fruït de diversos treballs on s'endinsa en l'aclariment de la motivació de certs ictiònims, el seu embolcall normatiu o l'adequació amb el nom científic (el *peix molar*, el *peix xobato*, *gerrets*, *xucles*, etc.); és també meritòria la seva col·laboració en la revisió del lèxic ictionímic de la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans.

El llarg contacte de Duran amb el mar i les seves criatures li ha proporcionat un pòsit ingent d'experiències que, amb el suport de fonts ictiològiques i ictionímiques, passades pel sedàs de la crítica més exigent, ha donat un producte que hem de saludar amb joia, perquè estam sens dubte davant una obra original, rica de contingut i de novetats, que no es limita a reproduir el que han dit els anteriors investigadors, sinó que analitza críticament els noms populars atribuïts als nostres peixos en relació amb els noms científics que designen les espècies.

Els valors de l'obra són varis. En una introducció l'autor fa una anàlisi detinguda de les fonts que s'ocupen dels peixos, des d'Aristòtil fins a Linné, amb les seves rectificacions i ampliacions posteriors. S'ocupa després de les fonts d'informació sobre les espècies: orals (resultat de les exploracions al llarg de les seves estades en laboratoris marítims), taules de preus (on colpeix l'estabilitat del lèxic marí: *salpa*, *moll*, *donzella*, *tord*, *escórpora*, etc., han desafiat les ferides de la interferència) i treballs científics (alguns, amb propostes terminològiques d'una audàcia blasmable). Després repassa les aportacions i errors dels autors de catalogacions científiques del segle XVIII al segle XX: així, anota primeres descripcions d'espècies (per ex., del *penegal*, feta el 1809 per Delaroche), descobreix errors transmesos d'un tractat a l'altre (com el de la *palomida grossa* atribuïda per Asso (1801) al *sorell de penya*, *Trachurus pictoratus*) o mostra les fragilitats de l'*Specimen* de J. Ramis (1814) i del *Catálogo* de Cisternas (1867). El moll del llibre ve donat per la descripció de les espècies i els noms populars que han rebut. Em plau de destacar la claredat de les descripcions, amb to planer, sense alambinaments terminològics, il·lustrades amb magnífics dibuixos a llapis, trets del natural o imitats d'obres competents, amb totes les referències bibliogràfiques pertinents així com les claus d'identificació. Quant als noms vulgars, les aportacions de Duran, ça i lla, són substancioses i sovint innovadores, desfent mots fantasma (*alacrín*), denunciant

castellanismes (*polido* 'peix plata'), revelant probables orígens (*amargot* 'cent en boca' seria italià), aclarint motivacions (*gresol*/*grisol*, *Raja miraletus*, deuria el seu nom a la comparació del seu disc triangular amb un barret tricorni així anomenat) o proposant canvis ortogràfics (*bestina*, i no **bastina*, d'acord amb l'ètim i la tradició antiga del català occidental; *titolot*, i no **titulot*, com a derivat de *titola*, per la seva forma). El capítol de les rajades constitueix un estudi onomasiològic on s'assaja una classificació motivacional (segons la coloració, les taques ocel·lars, la forma del disc o del musell, les espines, etc.) que s'emmarca dins la tradició de l'escola de Wörter und Sachen, però renovada i enriquida amb uns escaients sondatges diacrònics, l'agudesa d'un esperit crític i l'exquisitat de les seves il·lustracions.

En suma, un llibre que fa una revisió dels noms científics i vulgars dels nostres peixos, en ressegueix la transmissió amb labor detectivesca i en traça descripcions acurades i assequibles al lector mitjà, sense renunciar a les exigències científiques; un llibre fet per un rar centaure d'ictiòleg i lingüista, que farà les delícies dels qui se senten atrets per les espècies marines i els seus significants, un doble tresor, etnogràfic i lingüístic, que hem de maldar per protegir i salvaguardar com la part més preuada del nostre patrimoni.

28. Catalanismes en la ictionímia andalusa

Dins la bibliografia referent a la fauna marina poques obres de conjunt es troben que uneixin, en l'àmbit iberoromànic, l'aspecte biològic i el lingüístic. En el domini gallec, María del Carmen Ríos Panisse (1977); en l'asturià, Emilio Barriuso (1986 i 2002); en el català, Miquel Duran (2007 i 2010). Avui s'hi afegeix, amb tots els honors, la *Ictionimia andaluza. Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»* (Arias García i de la Torre García, 2019), que, des d'ara, serà una obra de referència constant en els estudis d'ictionímia hispànica i romànica. Els seus autors, Alberto Manuel Arias i Mercedes de la Torre, albergaven sòlids precedents en els estudis de les criatures del mar. El primer, doctor en ciències biològiques per la Universitat de Sevilla i investigador del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), s'havia iniciat en l'estudi de les espècies d'estuaris i albuferes del golf de Cadis i havia catalogat i etiquetat les col·leccions biològiques de l'Institut d'Investigacions Pesqueres d'aquesta ciutat. De la Torre, doctora en filologia hispànica per la Universitat Pablo de Olavide (Sevilla), on és professora de llengua espanyola, coneixia el món mariner del Puerto de Santa María a través del seu avi, pescador d'ofici, que va facilitar la recollida de dades sobre la fauna d'aquell port, origen d'una fructuosa publicació, *Ictionimia portuense* (2004). D'altra banda, la col·laboració d'ictiòleg i lingüista ja havia donat els seus fruits en el treball dels dos investigadors sobre ictionímia andalusa del s. XVIII i augurava el present treball, que figura sens dubte entre les peces més valuoses d'estudi de la ictionímia iberoromànica.

A aquest valor del treball biologicofilològic s'afegeix la durada de la recerca, quinze anys des del començament de la investigació, marcada pel rigor del treball tant pel que fa a la recollida de materials com a la seva ordenació i interpretació. Quant a la col·lecta de dades, s'han fet cent trenta-tres enquestes en trenta-cinc ports de la costa andalusa, d'Ayamonte (Cadis) fins a Garrucha (Almeria). Els

informadors, sobretot homes, entre quaranta-cinc i seixanta-nou anys, en nombre oscil·lant entre un i quatre, a voltes dos simultàniament, eren generalment amatents, oberts a la col·laboració, dels quals, a mesura que passava l'enquesta, es guanyaven la confiança, com ho demostren els àlies que varen comunicar juntament amb els cognoms (*Lele*, *Nadal*, *Millonario*, *Curro*, *Fray Leopoldo*, *Chimama*, etc.); tanmateix, no falten casos excepcionals de plantades o rebuig a l'enquesta, com sol passar en aquests tipus d'interrogatoris. El qüestionari es basa en fotografies *ad hoc*, convertides en fitxes de PowerPoint, fetes sobre espècies fresques, no extretes de llibres o d'Internet, obtingudes en llonges i peixateries d'Andalusia i d'altres àrees, com Catalunya i Balears, a voltes acompanyades de l'espècie en estadi juvenil. L'informador a voltes no coneix totes les espècies, procedents de pesques diferents (arrossegament, palangre, almadrava, etc.); per tant, es dona la possibilitat de confusions —que els autors remarquen— i també d'improvisació per part dels informants. El lloc d'enquesta eren sobretot bars, cafeteries i llonges, minoritàriament peixateries de mercats municipals o ponts de vaixells de pesca. Les enquestes, gravades, duraven entre quaranta-cinc i cent cinquanta minuts i es completaven amb la recollida de les dades de cada «subjecte» (així es deia en les enquestes tradicionals), referents al nom (eventualment també motiu), edat, lloc de naixement, anys de professió i modalitat de pesca practicada, detalls que queden reflectits a l'annex II. Al llarg de l'interrogatori els autors registraven en l'ordinador portàtil les respostes i comentaris sobre les imatges de les 358 diapositives, anotats també per escrit, i, acte seguit, es procedia a la formació d'un arxiu informàtic. Com es veu, destaquen aspectes innovadors respecte d'enquestes dialectològiques i ictionímiques anteriors.

L'explotació de les dades recollides és àmplia, precisa, exhaustiva, modèlica. El ric repertori ictionímic, que comprèn 358 espècies marines atlàntiques i mediterrànies (peixos, mol·luscos, crustacis, equinoderms, cnidaris), amb 3.506 noms dialectals («vernáculos»), constitueix el moll del llibre i és un exponent de l'objectiu de «juntar en el camino un biólogo, una lingüista unidos por la misma pasión: la ictionimia andaluza». L'anàlisi i presentació dels materials comença pel nom científic (per ex., *Alopias vulpinus* [Bonnaterre, 1768]), amb el canvi que algun hagi sofert eventualment, com *Trigloporus lastoviza* substituït per *Chelinodichthys lastoviza*), acompanyat pel nom comercial andalús (*zorro blanco*) i els equivalents en altres idiomes (portuguès, francès, anglès, italià; llàstima que no hi figuri també el català!). Un dibuix, realitzat per Arias, preferentment sobre exemplars frescos, acompanyat d'una breu descripció de l'espècie i, eventualment, de la del magistral «ilustrado» Sutunio Cabrera (1817, *ap.* Arias García i de la Torre García, 2019, 37-39), mostra les característiques que identifiquen cada espècie. Fent-se ressò del mètode geolingüístic, un mapa de la costa andalusa amb els ports (annex I) presenta la distribució geogràfica de tots els noms enregistrats, que es representen

amb grafia diferent segons es tracti d'ictiònims *existents*, de *noves accepcions* o de *nous ictiònims*, no recollits anteriorment; el nombre de significants pot ser baix, com el de la *Spicara alta*, amb dos elements, per ser poc conegut i propi de les costes africanes, o el de *Muraena helena* 'morena', amb tres; però sovint és alt, com els trenta-cinc noms de *Mustelus mustelus* 'mussola vera', o els quaranta-cinc de *Diplodus cervinus* 'sarg imperial'. Una gràfica mostra la freqüència de les ocurrències. Després, un apartat de «Notes ictionímiques» dona compte d'aspectes descriptius de cada tàxon, interès comercial, hàbitat, comportament, modalitat de pesca, procedència interna o forana, comentaris dels pescadors, confusions (que altres reculls no especifiquen); a més, presenta l'estudi monogràfic de cada significant, amb la localització als diferents ports, l'etimologia i/o motivació (amb la seva discussió), amb diversos comentaris lingüístics relatius a un hiperònim, la funció del diminutiu, l'addició d'un determinant, la primera documentació en andalús, el caràcter eufèmic o disfèmic, etc. La representació gràfica prescindeix de diferències dialectals pròpies de l'andalús, com el ieisme o les realitzacions de la *-s* implosiva, mentre que dona compte de casos de «seseo» (*casón* «cazón») o «ceceo» (*zardina* 'sardina').

He resseguit minuciosament les prop de mil pàgines d'aquesta excel·lent obra, amb especial atenció a la part monogràfica. Cada pàgina m'ha meravellat per la quantitat d'informació, l'anàlisi acurada que se'n fa, les noves unitats lèxiques que es revelen i la interpretació que es fa dels materials elencats a un nivell tant sincrònic com diacrònic. La primera impressió és que tot el lèxic recollit s'ha fet amb total rigor, dut a terme pel tàndem biòleg/lingüista, coneixedor de les «coses» estudiades, *in situ*, a través de professionals del mar, que, en recollir els noms d'una espècie, precisen els que són objecte de confusió amb altres espècies, cosa que no passa en altres obres d'ictionímia. L'obra té el valor d'estendre's sobre una xarxa de ports més àmplia que obres anteriors: trenta-cinc enfront de catorze de l'*Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía* (ALEA) i deu de l'LMP. L'obra participa de la ictiologia, la fonètica, la lexicologia, la semàntica, la geolingüística, l'etimologia, la sociolingüística, és a dir, els noms de la fauna marina andalusa abordada des de tots els flancs possibles. La seva lectura m'ha suggerit, en una atmosfera d'admiració, les observacions que segueixen.

Cal elogiar el dens capítol dedicat a les «Fuentes escritas de la ictionimia andaluza» (p. 25-50), on es presenten i s'analitzen a consciència ordenances, aranzels, llistes de preus, alguna obra literària, cròniques, glossaris, catàlegs científics i tècnics i obres de caràcter lingüístic, des de l'*Ordenamiento* de Cortes de Jerez (1268), passant per *Pisces Gaditana* (1753), de Pehr Löffling, fins a la *Ictionimia portuense* (2004), de Mercedes de la Torre; d'aquestes contribucions es realitza una apassionant i meticulosa tasca detectivesca d'aclariment de les confusions d'espècies; aquestes, pel que fa al mètode d'enquesta, es justifiquen com a conseqüència

de la utilització d'imatges poc clares, especialment referint-se a l'LMP, coordinat per Manuel Alvar; quant a les enquestes del domini català, que vaig dirigir, afegiria alguns errors en els significants, deguts simplement a la incorrecta lectura per part dels editors de les respostes del qüestionari escrites manualment, en una versió que hauria d'haver-se passat als responsables de les enquestes abans de la seva publicació (així, hi trobareu [rusˈɔt imdˈens] per [rusˈeti m dˈens] a Maó, [mˈawrə] per [mˈajrə] a Palamós, etc.).

El mateix encomi val per a la part substanciosa de l'obra (p. 76-901), que s'ocupa de la monografia dedicada a cada espècie i de la qual voldria destacar alguns aspectes.

L'obra dona compte de la freqüència dels significants per a cada espècie: així, els tres de *Muraena helena* contrasten amb els trenta-cinc de *Mustelus mustelus*; un croquis visualitza aquests diferències. Es detecten les confusions d'espècies, importants com, per exemple, la de la *cañabota gris*, *Hexanchus griseus*, amb el *galludo*, *marrajo*, *pez zorro*, etc.; o del *jurel*, *Trachurus trachurus*, associat erròniament al *jurel azul*, *carlino*, *negrancho*, etc.; les confusions apareixen en menor grau en la *cabrilla*, *Serranus cabrilla*, mentre que no se'n troba cap en el *rape*, *Lophius piscatorius* i *Lophius budegassa*. Es precisa també quan no hi ha hagut resposta (*Epigonus telescopis*).

És sabut que el lèxic ictionímic andalús es nodreix d'un fons propi, castellà, com a dialecte consecutiu que és, amb escassa herència àrab (*japuta*); però les comunicacions entre pescadors de la costa atlàntica peninsular han atret algun nom basc (*charrán*, *Mycteroperca rubra*) i nombrosos noms gallecs/portuguesos:

> *longuerón*, *Ensis minor*; *sanfonina*, *Pecten maximus*; *escarapota*, *Scorpaena elongata*; *cavalo*, *Chimaera monstrosa*; *tiburón*, aplicat a diverses espècies d'esquàlids; *barbero*, *Zeus faber*; el nucli *pexe* (*pexe gallo*, etc.); *garopa*, *Serranus cabrilla*; *garapao*, *Trachurus trachurus*; *charro*, *charro prieto*, *Trachurus picturatus*; *lebrancho*, *Mugil cephalus*; *garriento*, *Liza aurata*; *cantariles*, *Pontinus kuhli*; *cabozo*, *Gobius niger*.

Caldria afegir-hi l'ictònim *alitán*, cat. *gatvaire*, *Scyliorhinus stellaris*, que no és registrat en les enquestes, però que és nom oficial castellà, i que segurament és un manlleu al portuguès *leitão*.

D'altra banda, les freqüents relacions amb els pescadors de la costa mediterrània, almenys des del s. XVIII (Veny, 2011, 193), han propiciat la presència en la ictionímia andalusa d'un notable esplet d'elements catalans sobre els quals seguiran unes consideracions.

a) Gràcies a l'extensa xarxa de ports i al control dels materials recollits en aquesta obra, queden confirmats una bona pila de catalanismes que s'havien ob-

servat en diversos treballs monogràfics anteriors. Així queden corroborats els manlleus al català de

> *lirio*, cat. *lliri* i *serviola*, cat. *cerviola*, *Seriola dumerili*; *tallán*, cat. *tallant*, *Pomatomus saltatrix*; *musola*, *mosola*, *mozola*, *mozuela* (interpretat com l'espècie juvenil), cat. *mussola*, *Mustelus mustelus*; *palometa*, *Trachinotus ovatus*; *verderón* (espècie juvenil) cat. *verderol*, *Seriola dumerili*; *lisa*, cat. *llissa* (cal corregir *llisa* i *llisera* per *llíssera*); *mújol*, *Mugil cephalus*; *bròtola*, *molla*, *Phycis blennoides*; *móllera*, *Phycis blennoides*; *móñola* (adaptació del cat. *mòllera*), *Trisopterus luscus*; *llampuga*, *llampúa*, *lampúa*, cat. *llampuga*, *Coryphaena hippurus*; maira, cat. *maire*, *Micromesistius poutassou*; *rape*, cat. *rap*, *Lophius piscatorius* i *Lophius budegassa*; *pez gromo*, cat. *brom*, *vorm* (es pot eliminar «o levantino»), *Balistes capriscus*; *oblada* (*doblada*), *Oblada melanura*: *reche*, cat. *reig* (derivat de REGIUS, no de REGE), *Argyrosomus regius*; *tacón*, cat. *tacó*, *Bothus podas*; *nacra*, *Atrina pectinata*.

D'altra banda, crec que alguns noms sobre l'origen dels quals els autors dubtaven es poden considerar catalanismes; així *jurel*, *Trachurus trachurus*, s'ha d'admetre com a procedent del cat. *sorell* (no *sorel*) i eliminar «mozárabe». En *tapaculo de randa*, *Lepidorhombus whiffiagonis*, *randa* del determinant s'ha de considerar preferentment d'origen català.

A través de l'obra s'afegeixen a la nòmina ictiònims com *mocina*, cat. *moixina*, *Galeus melastomus*; *santaroche*, *Liza aurata* i *Liza saliens*, cat. *galta-roig*; *cabete*, cat. *cabot*, *Gobius niger*.

b) Al meu parer, també n'haurien de formar part: *chanquete*, cat. *xanguet*, *Aphia minuta* (Veny, 2008, 401-402); *aullate*, cat. *agulla*t (i no variant de *galluate* [de *gallúo*]), *Squalus blainville*; *vaquilla de argué*, *Serranus cabrilla*: el catalanisme afectaria el determinant *argué* (*alguer*), amb un sufix *-er* aplicat a *alga*, que no pot ser castellà; *rascacio*, cat. *rascàs*, *rascassa*, que hauria actuat de difusor per la costa andalusa, tot i procedir de l'occità *rascassa*, derivat de *rascà*s (no *rescàs*) 'tinyós'; *refé*, *Chelinodichtys lucerna*, procediria del cat. *rafet*, que per mi seria d'origen incert, i no onomatopeic, com afirma Secretan (1988), i d'aquella forma s'hauria desprès, per homonimització, *rafel* (Veny, 1992) i potser també *rufete*, més que de *rafelet*; potser *calé*, *Beryx decadactylus*, cat. *calet* (Huguet i Sesma, 1991), però ens allunyaria del català el fet que correspongui a una altra espècie, *Pagellus bogaraveo*.

En relació amb la influència catalana a les costes andaluses, potser no hauria estat sobrera una allusió a la presència de pescadors d'aquella procedència, des del s. XVIII, a Isla Cristina, de la qual donava notícia l'*Enciclopedia universal* (1924) i que Llorca Ibi, estudiós dels termes nàutics i ictionímics a les costes alacantines, està investigant; amb amable comunicació, m'ha assabentat d'una almadrava comandada per un arraix de Benidorm a la costa d'Isla Cristina així com la pervivència de cognoms catalans.

Tractant-se d'una obra d'interès polièdric, amb una dimensió també diacrònica, l'etimologia i la *motivació* —d'aquesta, altres en diuen *etimologia sincrònica* o *estàtica*— hi tenen un paper nuclear. A voltes els autors es limiten a exposar les diverses teories; per ex., a propòsit de *chavo*, *Capros aper*, es proposa, d'un costat, una translació metafòrica de 'tipus de moneda' i, d'un altre, un derivat directe de OCTAVUS, per la forma octogonal; algun cop, valdria la pena de prioritzar-ne una, com en el cas de *bastina*, *Centrophorus granulosus*, del qual es dubta si validar un derivat de *basto* 'de poca qualitat' o bé un altre del llatí vulgar BESTINA, de BESTIA, quan sembla que aquest és millor comparat amb altres noms romànics (provençal antic, etc.), com addueixen els autors; altres vegades, s'opta per una possible confluència d'ètims, com a propòsit de *corva* i *corval*, *Sciaena umbra*: la referència tradicional a una metonímia basada en el suposat color negre del peix enllaçaria amb l'ocell CORVUS, mentre que l'arquejament del dors tindria a veure amb un derivat de CURVUS, com afirmen els pescadors andalusos, reforcen sinònims com *comba* o altres espècies de perfil corbat (*gibao*, *Plesionika heterocarpus*) i defensa amb sòlids arguments Corbera (2021). En algun altre cas, la decisió, subratllada pels autors, és definitiva: *robalo*, *Dicentrarchus labrax*, i no *róbalo*, és una metàtesi de l'antic *lobarro* (< *lobo* + suf. *-arro*), independent en la seva evolució del cat. *llobarro*.

Algunes afirmacions s'han de matisar o corregir; així, de *lecha*, *Seriola dumerili*, s'apunta la relació amb el líquid seminal (< *leche* < LACTE) que segrega aquesta espècie, però, tenint en compte els congèneres romànics (it. genovès *lecia*, Porto San Giorgio *liccia*, etc.), que entronquen el mot amb un probable LICHIA (VPL, 1995; Santarelli, 2002), no crec correcta aquella interpretació, com sembla preferible relacionar *moixina* (*Galeus melastomus*, etc.), més que amb la dentadura, com la del gat quan el peix està escorxat, amb la mala olor que es desprèn de la *moixina* 'espècie d'orinal gran' (Duran, 2007, 102-103). La *gallineta*, *Scorpaena scrofa*, es basaria en la metàfora-metonímia que ha comparat les aletes dorsals amb la cresta de la gallina i les aletes pectorals amb les ales esteses de l'ocell; tanmateix, caldria considerar com a element motivacional translatici la qualitat de la seva carn, com ha passat amb el sinònim *polla*, on falten aquells elements metafòrics.

Sense apartar-nos del tema etimològic, caldria tenir en compte, per a *marrajo*, *Isurus oxirhyncus*, a més d'una forma expressiva a partir de *marramao* 'miolament del gat' (Barbier, 1908; Barriuso, 1986), discutible, la nova proposta de Le Bris (2013) sobre un probable origen cèltic (*morhast/maraʃ*) de diversos condrictis; quant a *oblada*, *Oblada melanura*, estem d'acord amb la seva procedència occitana, *oculata*, pels seus «llamativos ojos», però no queda clar el pas de C'L > BL, per al qual es pot veure Dalbera (1997). Per a *mero*, caldria tenir en compte la proposta de Gulsoy (1982); per a *alatxa*, el treball de Veny (2011).

L'andalús també ha proporcionat algun element al català: cat. *quelve*, nom d'un esquàlid (Duran, 2007, 148), *Centrophorus granulosus*; *patxano*, *Pagellus bogaraveo* (Duran, 2010, 37), de l'andalús *pachano*, *pachán*.

En conjunt, l'aportació etimològica de l'obra constitueix un esforç ímprobe, reeixit, que sens dubte contribuirà a la formació d'un desitjable «monumentale lessico etimologico della terminologia marinara», que proposava G. Alessio (1966).

A través de les pàgines d'aquesta obra, queda palès que el repertori ictionímic andalús es nodreix d'un fons patrimonial, heretatge de segles, i d'un fons d'origen extern; però també ressalta la forta creativitat que conforma una part del seu cabal lèxic, il·lustrada amb exemples com *michelín*, *avión* (*avión espía F-117 Nighthawak*), *Gymnura altavela*; *chupa-chup*, *cigarrito*, *Merluccius merluccius*; *pirulí*, *Scomber colias*; *amoto*, *motorista*, *vespa*, *Taractichthys longipinnis*; *lambreta*, *Petromyzon marinus*; *pijama*, *Parapristipoma octolineatum*; *cebra*, *futbolista*, *Branchiostegus semifasciatus*.

No falten comentaris sociolingüístics, com és ara l'interès comercial, el desig de fomentar la venda d'una espècie que pot en algunes ocasions modificar el nom. És interessant l'*Hyperoglyphe perciformis*, poc apreciat i no gaire conegut pels pescadors, que se sol vendre al mercat, a voltes filetejat, com a mero, *Epinephelus marginalis*, espècie més saborosa; o el cas del *cazón sevillano*, *Mustelus asterias*, que a Sevilla, al mercat de la qual els poden donar garses per perdius, es ven fraudulentament pel *Galeorhinus galeus*, de millor qualitat; em recorden algun cas del català com el de fer passar la *variada*, *Diplodus vulgaris*, pel sarg, *Diplodus sargus*, més valorat. Altres vegades són els pescadors mateixos els que no es posen d'acord amb la superioritat gastronòmica d'una espècie sobre l'altra; així, per a uns el *rape blanco*, *Lophius budegassa*, és millor que el *rape negro*, *Lophius piscatorius*, mentre que per a d'altres és a l'inrevés. Semblantment, en el món mariner català, una part considera el *moll de fang*, *Mullus barbatus*, de millor qualitat que el *moll de roca*, *Mullus surmuletus*, i l'altra opina el contrari (Veny, 2012*a*).

Al llarg de l'obra, el lector trobarà primeres documentacions, etimologies populars (*carnero* < *carneo* < *garneo*; *mozuela* < *mossola*; *santarroche* < *galtaroig*), encreuaments (*samblea* < *lamprea* encreuat amb *sable*), observacions de cultura popular (consideració errònia de la llampresa que treu els polls d'altres peixos, i per això es creu que és un «pez lavadora»), variants idiolèctiques (*cagón*), formes pròpies (*zarabatella* 'saboga vera'), acumulació de sufixos (*-ito*, *-ate*, *-ete*, *-ato*, *-ica*, *-ola*), efectes de la ironia (*malarmao* 'malarmat'), potència creativa (*escupe escupe* 'escatós'), actituds metalingüístiques (*falangista* «porque es malo», és el «cangrejo que más daño hace en la red»), freqüència d'atribucions falses, etc. Alguns mots despertaran la curiositat dels ictionimistes per aclarir motivacions com la de *pez catalán*, *Parapristipoma octolineatum*, o la de *viviente*, *Mullus surmuletus*.

L'edició és molt acurada. Petites distraccions com *socilecto* per *sociolecte* (p. 53), «*llisa* o *llisera*» per «*llissa* o *llíssera*» (p. 319) o «Griera 1993» per «Griera 1923» (p. 909) no entelen un bri l'alta qualitat de l'obra

Enmig de la multiplicitat de formes analitzades, ressalta brillantment el rigor de la recollida dels materials, el coneixement històric a través de les fonts precedents, la seva anàlisi meticulosa i una afinada interpretació. Una obra que les històries de la llengua hauran de tenir en compte per als elements catalans introduïts en el castellà andalús, així com per a la frondosa producció interna pròpia. Una obra que marca una fita en la bibliografia ictionímica hispànica i romànica i que hauria de servir de model per a estudis d'altres àrees.

Bibliografia

Abbé de S… *Dictionnaire languedocien-français, français-languedocien*. Nimes: Michel Gaude, 1756.

Aguiló, Cosme. «Primera aproximació a la toponímia d'es Vedrà i es Vedranell». *Estudis Baleàrics*, any IV, núm. 20 (1986), p. 53-62.

— «Un nom català de filiació llatina ben documentat: *Es Camp Cucurutx* (Ariany, Mallorca)». A: Massot i Muntaner, Josep (ed.). *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*. Vol. I. Barcelona: Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 451-457.

— *Toponímia i etimologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Aguiló Dicc. = Aguiló, Marian. *Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915-1934. 8 v.

Aladern, Joseph. *Diccionari popular de la llengua catalana*. Barcelona: Francisco Baixarias, 1904-1906.

Alarcos Llorach, Emilio. *Estudios de lingüística catalana*. Barcelona: Ariel, 1983 [1960].

Albertí, Santiago. *Diccionari castellà-català i català-castellà*. 4a ed. Barcelona, 1969 [1961].

Albi, Edmond. *Los peisses d'aiga doça*. Picapol: Institut d'Estudis Occitans, 1986.

Alcalá Venceslada, Antonio. *Vocabulario andaluz*. Andújar: La Puritana, 1933.

ALDC = Veny, Joan; Pons Griera, Lídia. *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001-2018. 9 v.

ALEA = Alvar, M.; Lorente, A.; Salvador, G. *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*. Granada: Universidad de Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1961-1973.

ALEANR = Alvar, Manuel. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*. Saragossa; Madrid: Diputación Provincial de Zaragoza: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1979-1983. 12 v.

ALeCMan = García Mouton, Pilar; Moreno Fernández, Francisco. *Atlas lingüístico (y etnográfico) de Castilla - La Mancha*. Madrid: Universidad de Alcalá, 2003. També disponible en línia a: <http://www2.uah.es/alecman/>.

Alegret, Joan-Lluís. *Els armelladers de Palamós*: *Una aproximació a la flota artesanal des de l'antropologia marítima*. Girona: Diputació de Girona, 1987.

ALESSIO, Giovanni. «Ichtyomata». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* (1966), p. 8-9. [BALM]

ALF = GILLIÉRON, Jules; EDMONT, Edmond. *Atlas linguistique de la France*. París: Honoré Champion, 1902-1910.

ALIBERT, Louis. *Dictionnaire occitan-français*. Tolosa: Institut d'Études Occitanes, 1966.

ALM = *Atlante linguistico mediterraneo*. Resultats de diverses enquestes els manuscrits de les quals es troben a la Fondazione Cini, de Venècia, que he pogut consultar gràcies a la gentilesa de Mme. Lucia Sardo.

ALMP = ALVAR, Manuel (coord.). *Atlas lingüístico de los marineros peninsulares*. [Publicat amb el títol: *Léxico de los marineros peninsulares*, Madrid, Arco Libros, 1985-1989, 4 v. (veg. LMP)]

ALONSO, Amado. «Correspondencias arabigoespañolas en los sistemas de sibilantes». *Revista de Filología Hispánica*, 8 (1946), p. 12-76.

ALPO = GUITER, Henri. *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1966.

ALVAR, Manuel. «Ictionimia y geografía lingüística». *Revista de Filología Española* [Madrid: CSIC], 53 (1/4) (1970), p. 155-224. [RFE]

ALVAR, Manuel (ed.). *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo* (Málaga, 1973). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1977. [Reproduït a M. Alvar (ed.), *Terminología marinera del Mediterráneo*, Madrid, Comisión Española del ALE, 1977, p. 309-323.]

ALVAR *et al.* = ALVAR, Manuel; BADÍA, Antoni M.; BALBÍN, Rafael de; LINDLEY CINTRA, L. F. (ed.). *Enciclopedia lingüística hispánica*. Vol. II: *Elementos constitutivos*: *Fuentes*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1967.

ALVAR EZQUERRA, Manuel. «La ictonimia en el *Diccionario de historia natural* de Viera y Clavijo». A: ALVAR, Manuel (ed.), 1977.

AMADES, Joan; ROIG, Emerencià. «Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 12 (1924), p. 1-16.

AMENGUAL, Juan José. *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*. Palma: Imprenta y Librería de Juan Colomar, 1858-1878.

AMIGÓ, Ramon. *Materials per a l'estudi dels noms de lloc i de persona, i renoms del terme de Reus*. Reus: Rosa, 1988.

ANDOLZ, Rafael. *Diccionario aragonés*. Saragossa: Librería General, 1977.

APROSIO, Sergio. «Genova centro di formazione e di irradiazione del vocabolario maritimo nel Mediterraneo occidentale». A: ORIOLES, Vincenzo; TOSO, Fiorenzo (ed.). *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo*: *Miscellanea di studi*. Recco: Università degli Studi di Udine: Centro Internazionale sul Plurilinguismo, 2008, p. 267-278.

AQUILINA, J. *Nomi maltesi di pesci molluschi e crostacei del Mediterraneo, compresa la terminologia marinaresca e peschereccia*. Malta: Malta University Press, 1969.

ARIAS GARCÍA, Alberto; TORRE GARCÍA, Mercedes de la. *Ictionimia andaluza*: *Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»*. Madrid: CSIC; Sevilla: Universidad de Sevilla: Universidad Pablo de Olavide; Granada: Universidad de Granada; Almeria: Universidad de Almería; Cadis: Universidad de Cádiz; Màlaga: Universidad de Málaga, 2019.

ARIMANY, Miquel. *Diccionari català-castellà*. Barcelona: Miquel Arimany, 1976.

ARNAU VAQUER, Consuelo. *El léxico pesquero de Vinaroz*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1965.

Arxiduc = Luis Salvador de Habsburgo-Lorena y de Borbón, archiduque de Austria. *Las Baleares*: *II*: *La pesca*: *Navegación y construcción de buques*. Palma de Mallorca: Clumba, 1880. [Ed. facsímil: Palma de Mallorca, Palma, 1956]

Asso, Ignacio de. «Introducción a la ichthyología oriental de España». *Anales de Ciencias Naturales*, núm. 10, IV (1801), p. 28-52.

Autoridades = Real Academia Española. *Diccionario de autoridades*. Madrid: Imprenta de Francisco del Hierro, 1726.

Avril, Joseph-Toussaint. *Dictionnaire occitan-français*. Apt: Édouard Cartier, 1839.

Ayza Roca, Alfred. *El món mariner de Peníscola*: *Paraules i coses*. València: Universitat de València: Diputació Provincial de Castelló, 1981.

Azaretti, Emilio. *La fauna marina nel dialetto ventimigliese*. Gènova: Prima Cooperativa Grafica Genovese, 1991.

Badía, Antonio. *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer, 1951.

Balari = Diccionario Balari: *Inventario lexicográfico de la lengua catalana compilado por el Dr. D. José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por el Dr. D. Manuel de Montoliu*, (A-GU). Barcelona: Imp. Elzeviriana y Lib. Camí, 1926.

BALM = *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*.

Baltar Veloso, R. *Fauna ictiológica en latín*. Tesi doctoral. Madrid: Universitat Complutense de Madrid, 1975.

Barbier fils, Paul. «Noms de poissons. Notes étymologiques et lexico-graphiques». *Revue des Langues Romanes* (1908), p. 385-405; (1909), p. 97-129; (1910), p. 26-57; (1911), p. 149-190; (1913), p. 172-247; (1914), p. 295-342; (1915), p. 270-329; (1925), p. 1-68; (1927-1928), p. 1-52; (1933-1936), p. 275-372.

Barceló, Carmen. «El mozárabe en la obra de Joan Coromines». A: Badia Margarit, Antoni M.; Solà, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, 2008, p. 400-435.

Barceló Combis, Francisco. *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las Islas Baleares*. Madrid: Imprenta y Librería de Aguado, 1868.

Barriuso, Emilio. *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*. Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos, 1986. [LFMAsc]

— *Atlas léxico marinero de Asturias*. Oviedo: Real Instituto de Estudios Asturianos: Gobierno del Principado de Asturias. Consejería de Educación, 2002.

Bastardas, Joan. «Mots fantasmes en el llatí medieval de Catalunya». *Estudis Romànics*, vol. viii (1961), p. 1-8.

— «Tu autem». A: *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*. Vol. I. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1989, p. 791-805.

Battaglia, Salvatore. *Grande dizionario della lingua italiana*. Torí: UTET, 1961-1981.

Battisti, Carlo. «Sui grecismi dell'etimologia latina. Accatti ed adattamenti di ittionimi greci nella tradizione latina». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, 2-3 (1960-1961). [BALM]

Battisti, Carlo; Alessio, Giovanni. *Dizionario etimologico italiano*. Florència: G. Barbèra, 1975.

Bauchot, M. L.; Pras, A. *Guía de los peces de mar en España y en Europa*. Barcelona: Omega, 1982.

Bayerri, Enrique. *Historia de Tortosa y su comarca*. III. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1935.

Bech i Camps, M. Montserrat. «La vocal neutra final al parlar de Roses. Precisions sobre el vocalisme empordanès». A: Bruguera, Jordi; Massot i Muntaner, Josep (ed.). *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 657-668.

Bini, Giorgio. *Atlante dei pesci delle coste italiane*. Vol. V: *Osteitti*. Roma: Mondo Sommerso, 1968.

Blaise, A. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*. Turnholt, 1896.

Bloch, Oscar; Wartburg, Walter von. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. París: Presses Universitaires de France, 1950.

Boscà Seitre, Antimo. «Fauna valenciana». A: Carreras Candi, Francesc (dir.). *Geografía general del Reino de Valencia*. Vol. II: *Reino de Valencia*. Barcelona, *c.* 1922, p. 423-549.

Botet, Renat. *Vocabulari específic rossellonès*. Perpinyà: El Trabucaire, 1997.

Bover, Joaquín M. *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*. Palma: Juan Guasp, 1836. [2a ed.: 1864]

Bru, Mariano. *Lista de los pezes preparados en Valencia cogidos en aquellas costas*. Madrid: Museo Nacional de Ciencias Naturales, 1778.

Bruguera, Jordi. *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.

Bruguera i Talleda, Jordi. *Diccionari etimològic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996.

Buen, Fernando de. *Catálogo ictiológico del Mediterráneo español y de Marruecos*. Madrid: Mateu Artes e Industrias Gráficas, 1926.

Bulbena, Antoni. *Diccionari català-francès-castellà*. Barcelona: Stampa d'en Francesch Badia, 1905.

— *Nou diccionari castellà-català*. Barcelona: Imprempta de la Vda. de F. Badia, 1913.

— *Diccionario catalán-castellano*. Barcelona: Imprenta de la Vda. Badía Cantenys, 1919.

Busca = Nebrija, Antonio de; Busca, Gabriel. *Diccionario latín-catalán y catalán-latín (Barcelona, Carles Amorós, 1507)*. Estudi preliminar a cura de G. Colón i A. J. Soberanas. Barcelona: Puvill, 1987 [1507].

Buyssens, Eric. *Linguistique historique*. Brusselles; París: Presses Universitaires de France, 1965.

Cabré, Dolors. *Riba-roja d'Ebre i el seu terme municipal.* Tarragona: Llibreria Guardias, 1974.

Cabrera González, María Rosario. *El món mariner a Dénia*: *Estudi etnolingüístic*. Ajuntament de Dénia: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta: Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1997.

Campbell, A. C. *Guía de la flora y fauna del mar Mediterráneo*. Barcelona: Omega, 1984.

Camps, Cristià. «Noms de peixos de mar i d'estany a Catalunya Nord». *Revue d'Études Catalanes*, núm. 3 (2000), p. 191-197.

Camps, Christian; Botet, Renat. *Diccionari nord català / Dictionnaire nord catalan*. Canet: Trabucaire, 2013.

Camps, Christian; Botet, René. *Dictionnaire français-catalan*. Canet: Trabucaire, 2007.

Canyameres, Ferran. *Diccionari de marina*. Barcelona: Pòrtic, 1983.

Cardona, Lluís. *Peixos de Menorca*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 1997.

Carreté, Ramon. *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya: Societat d'Onomàstica, 2010. [Tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona]

Casanova, Emili. «El dret local valencià i la història de la llengua catalana». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 2 (1983), p. 73-83.

Casanova, Emili. «Llengües en contacte a l'edat mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonès i del castellà». A: Cano, M. Antònia; Martines, Josep; Martines, Vicent; Ponsoda, Joan J. (ed.). *Les claus del canvi lingüístic*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2001, p. 135-160.

Castell i Vicente, Andreu. «Malnoms vigents a Freginals (Montsià)». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior*, núm. 25 (1986), p. 86-93.

Castelló, Joan. *Rondaies de Formentera*. Palma de Mallorca: Imprenta Alfa, 1976.

Centelles, Jacques. *Les dedans de la mer*. Banyuls-sur-Mer: Méditerranée, 1979.

— *De la Méditerranée aux étangs et marécages*. Banyuls-sur-Mer: Méditerranée, 1981.

Cerro, Lluís del; Portas, Flora. «Contribució al coneixement de la ictiofauna de la comarca del Garraf (Catalunya)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Ictiologia i Herpetologia*, núm. 6 (1984), p. 4-25.

Cisternas, Rafael. *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterráneo, y en los ríos y lagos de la provincia de Valencia*. València: Imprenta de D. José Mateu Garin, 1867.

— «Ensayo descriptivo de los peces de agua dulce que habitan en la provincia de Valencia». *Anales de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, vol. 6 (1877), p. 69-138.

Civera Sormani, Joaquim. *Nou diccionari català-castellà*. 3a ed. Barcelona: Imprenta Ràfols, 1931.

Cleghorn, George. *Observations on the epidemical diseases in Minorca from the year 1744 to 1749*. Londres: D. Wilson, 1751.

Colom, pare Miquel. *Noms de peixos i mariscs recollits a Portocolom els dies 29, 30 i 31 de desembre de l'any 1935*. Treball inèdit, 1935.

Colomina, Jordi. *El valencià de la Marina Baixa*. València: Generalitat Valenciana, 1991.

Colón, Germà. «Occitanismos». A: Alvar *et al.*, 1967, p. 153-192.

— «El rap i la nostra lexicografia». *L'Espill*, núm. 9 (1981), p. 55-63.

Colón, Germà; Soberanas, Amadeu-J. *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.

Colón, Germán. *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos, 1976 [1971].

Corbera, Jaume. *Contribució a l'estudi del procés de castellanització del lèxic mallorquí (s. xvi-xx)*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982.

— «La influència de l'italià i dels parlars sards i itàlics en les denominacions algueresses dels animals marins». A: Alemany, Rafael; Ferrando, Antoni; Messeguer, Lluís B. (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx)*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 513-528.

— «L'aportació dialectal itàlica al lèxic alguerès». A: Rufino, Giovanni (ed.). *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza (Universita di Palermo, 18-24 settembre)*. Vol. V. Tübingen: Max Niemeyer, 1998, p. 165-177.

— *Caracterització del lèxic alguerès*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2000.

— «*Llobina* i *corbina*, dos falsos ictiònims catalans. L'origen de *corball*». A: *Actes du XXIXe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes: (Copenhague, 1-6 juillet 2019)*. Estrasburg: Société de Linguistique Romane: Éditions de Linguistique et de Philologie, 2021.

Corbera, Jordi; Sabatés, Ana; Garcia-Rubies, Antoni. *Peces de mar de la península Ibérica*. Barcelona: Planeta, 1996.

CORCOLL, Antoni. *Garota: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica: Museu Marítim de Barcelona: Museu de la Pesca de Palamós: Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala, 2017.

COROMINES, Joan. «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari». *Estudis Universitaris Catalans*, 22: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, vol. III, 1936, p. 283-315. [Reproduït a COROMINES, 1977, p. 178-230]

— «Mots catalans d'origen aràbic». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. 24 (1937 [1936]), p. 1-81. [Reproduït a COROMINES, 1977, p. 68-177]

— «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara». *Estudis Romànics*, vol. III (1953), p. 201-230. [Reproduït a COROMINES, 1971, p. 183-216]

— «El problema de "Quatretonda" i "Quatremitjana" i la toponímia mossàrab del Maestrat». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 39 (1963), p. 340-352. [Reproduït a Joan COROMINES, 1970, p. 143-158]

— *Estudis de toponímia catalana*. Vol. I. Barcelona: Barcino, 1970.

— *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, 1971.

— *Entre dos llenguatges*. Vol. III. Barcelona: Curial, 1977.

COROMINES, Joan; MASCARÓ, Joan. «Aproximació a la toponímia mossàrab balear». *Societat d'Onomàstica*: *Butlletí Interior*, núm. 10 (1982), p. 29-41.

CORTELAZZO, Manlio. «I termini ereditati e la componente terrestre nel lessico nautico italiano». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, vol. 8-9 (1966-1967), p. 67-77. [BALM]

CORTELAZZO, Manlio; CUNEO, Marco; PETRACCO SICARDI, Giulia (ed.). *Vocabolario delle parlate liguri. Lessici speciali, 2-I*. Gènova: Consulta Ligure, 1995, p. 21-98. [VPL]

CORTELAZZO, Manlio; PETRACCO SICARDI, Giulia. «I pesci e altri animali marini». A: CORTELAZZO, Manlio; CUNEO, Marco; PETRACCO SICARDI, Giulia (ed.). *Vocabolario delle parlate liguri. Lessici speciali, 2-I*. Gènova: Consulta Ligure, 1995, p. 21-98.

CORTÉS, Josepa. «L'antroponímia medieval i moderna de Sueca (1399-1680)». *Societat d'Onomàstica*: *Butlletí Interior*, núm. 25 (1986), p. 53-62.

CORTILS I VIETA, Joseph. *Ethologia de Blanes*. Barcelona: Llibreria Verdaguer, 1886.

COSTA, Georges L. *Atlas linguistique «Sacaze» des confins catalano-languedociens*. Vol. I. Saint-Estève: P. Société des Professeurs de Catalan, 1986.

COSTA-MELO = ALMEIDA COSTA, J.; SAMPAIO MELO, A. *Dicionário da língua portuguesa*. 5a ed. Coïmbra: Rio de Janeiro, 1977.

COVARRUBIAS, Sebastián de. *Tesoro de la lengua castellana o española*. Madrid: Luis Sánchez, 1611. [Ed. facsímil: Madrid, Iberoamericana, 1979]

CTILC = RAFEL, Joaquim (dir.). *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

D. y M. *Diccionario catalán-castellano y viceversa*. Barcelona: Agencia Médica Catalana, 1854.

DALBERA, Jean-Philippe. «L'ours, le hérisson et la châtaigne et autres fables… Vers une modélisation du changement lexical». A: DALBERA, J.-Ph.; KIRCHER, C.; MELLET, S.; NICOLAÏ, R. (ed.). *Les zoonymes*: *Actes du colloque international tenu à Nice les 23, 24 et 25 janvier 1997*. Niça: Centre de Recherches Comparatives sur les Langues de la Méditerranée Ancienne, 1997, p. 141-158.

DAUZAT, A.; DUBOIS, J.; MITTERAND, H. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. París: Larousse, 1964.

Davidson, Alan. *Mediterranean seafood*. Londres: Penguin, 1972. [Traducció a l'italià: *Il mare in pentola*, Milà, 1985]

DCC = *Diccionari català-castellà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987.

DCEC = Corominas, Joan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos, 1954.

DCECH = Corominas, Joan; Pascual, José Antonio. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1980.

DCVB = Alcover, Antoni M.; B. Moll, Francesc de. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1930-1962. 10 v.

DEA = Seco, Manuel; Andrés, Olimpia; Ramos, Gabino. *Diccionario del español actual*. Madrid: Aguilar, 1999.

DECat = Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa, 1980-2001. 10 v.

DEEH = García de Diego, Vicente. *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid: Espasa-Calpe, 1985.

DEI = Battisti, Carlo; Alessio, Giovanni. *Dizionario etimologico italiano*. Florència: Barbèra, 1975.

Delaroche, François Étienne. «Observations sur des poissons recueillis dans un voyage aux îles Baléares et Pythiuses à Iviça» i «Suite du mémoire sur les espèces de poissons observés à Iviça». *Annales du Muséum National d'Histoire Naturelle*, vol. 13 (1809), p. 98-122 i 313-361, respectivament.

DELI = Cortelazzo, Manlio; Zolli, Paolo. *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bolonya: Zanichelli, 1984.

DELL = Ernout, Alfred; Meillet, Antoine. *Dictionnaire étymologique de la langue latine: Histoire des mots*. 4a ed. París: Klincksieck, 1985.

Demestre, Montserrat; Roig, Antoni; Sostoa, Adolfo de; Sostoa, F. J. de. «Contribución al estudio de la ictiofauna de Cataluña y Baleares. I. Estudio preliminar de la zona litoral superior de la isla de Menorca». *Miscelánea Zoológica*, vol. 3 (4) (1974), p. 99-113.

DES = Wagner, Max L. *Dizionario etimologico sardo*. Heidelberg: Carl Winter, 1960-1964. 3 v.

Devoto, Giacomo; Giacomelli, Gabriella. *I dialetti delle regioni d'Italia*. Florència: Sansoni, 1972.

DG = Fabra, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1932.

DHLE = Real Academia Española. *Diccionario histórico de la lengua española*. Madrid.

DHLF = Rei, Alain (dir.). *Dictionnaire historique de la langue française*. París: Dictionnaires Le Robert, 1994. 2 v.

DHLL = Ernout, Alfred; Meillet, Antoine. *Dictionnaire etymologique de la langue latine*. 4a ed. París: Klincksieck, 1985.

DIEC-1 = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62: Enciclopedia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma de Mallorca: Editorial Moll; València: Edicions 3 i 4, 1995.

DIEC-2 = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana, 2007.

Dietari Fina = Curbet, Jordi (ed.). *El dietari de Joaquim Fina, de Palafrugell (1842-1878)*. Barcelona: Universitat de Barcelona: Ministerio de Ciencia e Innovación: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.

Dietari Pujades = PUJADES, Jeroni. *Dietari*. Ed. a cura de Josep M. Casas Homs. Barcelona: Fundació S. Vives Casajuana, 1975.

DISC = *Dizionario italiano Sabatini Coletti*. Florència: Giunti, 1997.

DLC = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1982.

DLPC = ACADEMIA DAS CIÊNCIAS DE LISBOA. *Dicionário da língua portuguesa contemporânea*. Lisboa: Verbo, 2001.

Doc. 1794 = «Un documento curioso». *Revista de Menorca*, núm. 4 (1909), p. 379.

DOCAVO ALBERTI, Ignacio. *La Albufera de Valencia*: *Sus peces y sus aves*. València: Institución Alfonso el Magnánimo, 1979.

DOLÇ, Miquel. «Llatinades en el Cançoner Popular de Mallorca». A: *Los géneros literarios*: *Actes del VIIè Simposi d'Estudis Clàssics*: *21-24 de març de 1983*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 161-169.

DOrt. = FABRA, Pompeu. *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1917.

DP = *Diccionari de pesca.* Palma: Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient i Territori: Universitat de les Illes Balears, 2011.

DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. Madrid, 1947.

DURAN, Miquel. «Comentari a un recull de noms de peixos fet pel pare Miquel Colom». *El Colegial* [Palma] (juliol 1993), p. 36-39.

— «Gerrets i xucles: els noms dels peixos de la família *Centracanthidae*». A: MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998*a*, p. 601-637.

— (Informació proporcionada per Miquel Duran sobre el tema a partir d'un llibre que té en preparació) 1998*b*.

— *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*. Vol. I: *Àgnats, Condrictis, Osteïctis (1a part)*. Mallorca: Moll, 2007.

— *Noms i descripcions de peixos de la mar catalana*. Vol. II: *Osteïctis (2a part)*. Mallorca: Moll, 2010.

El mar = *El mar*: *Gran Enciclopedia Salvat*. Vol. IX. Pamplona, 1977.

Enciclopedia universal = *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. Bilbao; Madrid; Barcelona, 1924.

Endize = INSTITUTO DE ESTUDIOS ALTOARAGONESES. *Endize de bocables de l'aragonés*: *Seguntes os repertorios lesicos de lugars y redolades de l'Alto Aragón*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1999. 4 v.

ENRECH, Joaquim. *Els noms dels peixos a Palamós*. Treball de curs de dialectologia catalana. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia, 1978.

EPALZA, Míkel de. «Mallorca bajo la autoridad compartida de bizantinos y árabes (siglos VIII-IX)». A: ASOCIACIÓN HISPANO-HELÉNICA. *Anuario de 1989*: *Homenaje a Juan Nadal*. Atenes: Asociación Hispano-Helénica, 1991, p. 145-149.

ERNOUT, Alfred; MEILLET, Antoine. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. 4a ed. París: Klincksieck, 1985. [DELL]

ESCANDELL, Antoni. *Peixos de Menorca*. Es Castell, Menorca: Model Gràfic, 1998.

ESCRIG, José. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Imprenta de J. Ferrer de Orga, 1851.

ESCRIG, José; LLOMBART, Constantino. *Diccionario valenciano-castellano*. 3a ed. València: Librería de Pascual Aguilar, 1887.

ESCUDERO, Jean-Paul; CAILÀ GUITART, Montserrat. *Els noms de Tellet*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2014.

Espècies = ALEGRE, Montserrat; LLEONART, Jordi; VENY, Joan. *Espècies pesqueres d'interès comercial: Nomenclatura oficial catalana*. Barcelona: TERMCAT: Generalitat de Catalunya, 1992.

ESTEVE, Antonio. «Vocabulario valenciano-castellano de los peces que se crian [*sic*] en las costas españolas del Mediterráneo y en los ríos y lagos del reino de Valencia». *El Archivo*, II (1887-1888), p. 153-158.

ESTEVE, Joaquín; BELVITGES, Joseph; JUGLÀ, Antonio. *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Tecla Pla, 1803.

EWRS = DIEZ, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. 5a ed. Bonn: Dei Adolph Marcus, 1887.

Fabra Manual = Fabra, Pompeu. *Diccionari manual de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa, 1983.

FABRA, Pompeu. *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1917. [DOrt.]

— *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona, 1932. [DG]

— *El català literari*. Barcelona: Barcino, 1932 [1924-1925].

— *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: A. López Llausàs, 1954.

FAVÀ, Xavier. *Diccionari dels noms de ceps i raïms: L'ampelonímia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.

FEBRER CARDONA, Antoni. *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Edició crítica i estudi introductori a cura de Maria Paredes. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001 [v. 1830].

FÉRAUD, Jean-François. *Dictionnaire critique de la langue française*. Marsella: Jean Mossy, 1727.

FERNÁNDEZ-SEVILLA, Julio. «Ictionimia en el "Vocabulario" de J. L. Palmireno (1569)». A: ALVAR (ed.), 1977, p. 145-194.

FERREIRA, Amélio Buarque de Holanda. *Novo dicionário da língua portuguesa*. Rio de Janeiro, s. d.

FERRER ALEDO, Jaime. *Catálogo de los peces de Menorca*. Maó: Imprenta de El Porvenir del Obrero, 1906. [Nova ed. ampliada: *Revista de Menorca*, 5a època, XXV-C (1930), p. 225-259]

— *Artes de pesca en Mahón*. Maó: Sintes Rotger, 1914.

FERRER HERNÁNDEZ, J. «Materiales para la fauna ictiológica de las Baleares». *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, vol. 6 (1903), p. 460-462.

FERRER PASTOR, Francesc. *Diccionari de la rima*. València: Impremta Fermar, 1980. 2 v.

FEW = WARTBURG, Walter von. *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bonn; Leipzig; Berlín: Basel, des de 1928.

FIGUEIREDO, Cândido de. *Dicionario da língua portuguesa*. 13a ed. Lisboa, 1954.

FIGUERA, Antoni. *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Esteva Trias, 1840.

FITER, Joseph. *Enciclopedia moderna catalana*. Barcelona: Joseph Gallach, 1913.

FNAM = WHITEHEAD, P. J. P.; BAUCHOT, M.-L.; HUREAU, J.-C.; NIELSEN, J.; TORTONESE, E. *Fishes of the North-eastern Atlantic and the Mediterranean*. Bungay: Organisation des Nations Unies pour l'Éducation, la Science et la Culture, 1989.

FOIX, J. V. *Diari 1918*. Edició crítica i anotada a cura de Joan R. Veny-Mesquida. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004.

FORCELLINI, Aegidici. *Totius latinitatis lexicon*. Prati, 1858-1860.

FORTUNY, J. Baptista. *La parla d'Os de Balaguer*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1983.

GAFFIOT, Félix. *Dictionnaire latin-français*. París: Hachette, 1934.

GAILLARD, J. «Le Gloria Patri». A: *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*. Vol. V. París, 1963, p. 59-61.

GALMÉS DE FUENTES, Álvaro. «Dialectalismos». A: ALVAR, Manuel; BADÍA, Antonio; BALBÍN, Rafael de; LINDLEY CINTRA, Luis (dir.). *Enciclopedia lingüística hispánica*. Vol. II. Madrid, 1967, p. 307-324.

— *Dialectología mozárabe*. Madrid: Gredos, 1983.

GARCIA, Xavier. *La vida marinera a Vilanova i la Geltrú*. Barcelona: Selecta, 1980.

GARCÍA DE DIEGO, Vicente. *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid: Espasa-Calpe, 1985. [DEEH]

GARCÍA SORIANO, Justo. *Vocabulario del dialecto murciano*. Madrid, 1932.

GEC = *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona, 1969-1980. 15 v.

GIBERT, Agustí M. *Fauna ictiològica de Catalunya*. Barcelona: J. Bartra, 1913.

GIMENO, Lluís. *Precisions geolingüístiques sobre el tortosí*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982.

GINARD BAUÇÀ, Rafel. *Cançoner popular de Mallorca*. Mallorca: Moll, 1966-1975. 4 v.

GODEFROY, Frédéric. *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*. París, 1881.

GOMEZ GANE, Yorick. *Gli italianismi nel catalano*: *Dizionario storico-etimologico*. Roma: Aracne, 2012.

GOSMÁNY, László. *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum*. Vol. I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

GRAELLS, Mariano de la Paz. *Catálogo de los peces de las costas de Cataluña y Valencia*. Memoria de la Comisión del Mapa Geológico de la Provincia de Madrid. Madrid, 1855.

— *Manual práctico de piscicultura*. Madrid: D. E. Aguado, 1864.

GRANDÓ, Carles. «Vocabulari rossellonès». A: *Miscel·lània Fabra*: *Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*. Buenos Aires: Coni, 1943, p. 180-205.

GRIERA, Antoni. «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. 11 (1923), p. 33-79.

—*Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Fidel Rodríguez, 1935-1947. 14 v. [2a ed.: Barcelona, La Polígrafa, 1966] [*Tresor*]

GRIFFINI, Achille. *Ittiologia italiana*. Milà: Hoepli, 1903.

GUARDIOLA I SAVALL, M. Isabel. *Tresor lexicogràfic valencià (1543-1880)*. Alacant: Universitat d'Alacant, s. d.

GUIRAUD, Pierre. *Structures étymologiques du lexique français*. París: Larousse, 1967.

GUIX SUGRANYES, Josep M. *El «Llibre de la Cadena» de Reus*. Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1963.

GULSOY, Joseph. «El desenvolupament de la semivocal -*w* en català». A: *Catalan studies*: *Volume in memory of Josephine de Boer = Estudis sobre el català*: *Volum en memòria de Josephine de Boer*. Barcelona: Borràs, 1977, p. 71-98.

— «Un problema ictiològic del diccionari etimològic català: *nero* i *mero*». A: DURAN, Manuel; PORQUERAS-MAYO, Alberto; ROCA-PONS, Josep (ed.). *Actes del Segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica*: *Yale, 17/19 d'abril de 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 101-112.

HNPC = FOLCH I GUILLÉN, Ramon (dir.). *Història natural dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990.

HONNORAT, Simon-Jude. *Dictionnaire provençal-français*. Digne, 1847.

HOSPITALER, José. *Vocabulario castellano-menorquín y viceversa*. Maó: Imprenta de Miguel Parpal, 1869.

HUGUET BIOSCA, Josepa. *Recull de noms d'animals marins (peixos, mol·luscs, crustacis, aus, etc.) corresponents al dialecte central: tarragoní*. Treball de dialectologia. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982.

HUGUET I SESMA, Alícia. *Catàleg de les 125 principals espècies d'interès pesquer a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, 1991.

INEICHEN, Gustav. «Il lag di Al-Idrisi». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, vol. 10-12 (1978-1980): *Studi offerti a Mirko Deanovič*, p. 159-165.

IRAOLA, José Juan; IBÁÑEZ, Miguel. *Fauna marina de la costa vasca / Euskalerriko itsas abereak*. Sant Sebastià: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1976.

ISTITUTO DELLA LINGUA ITALIANA. *Vocabolario della lingua italiana*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1986.

IVARS, Joan. «Alguns topònims mossàrabs de la Marina Alta». *Societat d'Onomàstica*: *Butlletí Interior*, núm. 24 (1986), p. 434-440.

KOVACEC, August. «In memoriam Vojmir Vinja». *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, vol. 53 (2008), p. 379-380.

LABÈRNIA, Pere. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla, 1839-1840. [3a ed.: 1888-1892]

LACAVALLERIA, Joan. *Gazophylacium catalano-latinum*. Barcelona: Antoni Lacavalleria, 1696.

LAPESA, Rafael. *Historia de la lengua española*. 8a ed. Madrid: Gredos, 1980.

LAUSBERG, Heinrich. *Romanische Sprachwissenschaft*. Berlín: De Gruyter, 1954. 3 v. [Traducció al castellà: *Lingüística románica*, Madrid, Gredos, 1965]

LÁZARO CARRETER, Fernando. *Diccionario de términos filológicos*. 2a ed. Madrid: Gredos, 1962.

LC = «La langue catalane populaire en Roussillon». *Revue Catalane*, núm. 15 (15 març 1908), p. 78-87.

LE BRIS, Daniel. «Concordances linguistiques celtico-ibériques: les noms du "requin peau-bleu", *prionace glauca* en péninsule Armoricaine et du "requin-taupe", *lamna nasus*, en péninsule Ibérique». *Estudis Romànics*, vol. XXXV (2013), p. 283-305.

LEI = PFISTER, Max. *Dizionario etimologico italiano*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert. [En curs de publicació]

LEITE DE VASCONCELOS, J. *Esquisse d'une dialectologie portugaise*. 3a ed. Lisboa: INIC, 1987. [1a ed.: París, 1901]

LIDDELL-SCOTT, H. G. *A Greek-English Lexicon*. Oxford, 1951.

LITTRÉ, Émile. *Dictionnaire de la langue française*. París: Hachette, 1863.

LLEONART, Jordi; CAMARASA, Josep M. *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*. Barcelona: Museu Marítim: Diputació de Barcelona, 1987.

Llista vermella = GOVERN DE LES ILLES BALEARS. *Llista vermella dels peixos de les Balears*. Palma de Mallorca, 2000.

LLORCA IBI, Francesc Xavier. *El llenguatge mariner de la Marina*. Alacant: Universitat d'Alacant, 2000.

— «Els ictiònims de la comarca de la Marina». *Quaderns de Migjorn*, núm. 4 (2003), p. 203-221.

LLORET, M. Rosa. «Alacantinismes en el lèxic mariner de Roses». A: ALEMANY, Rafael; FERRANDO, Antoni; MESSEGUER, Lluís B. (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua*

i Literatura Catalanes. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Universitat d'Alacant: Universitat de València: Universitat Jaume I, 1993, p. 529-540.

LLORIS, D.; RUCABADO, J.; CERRO, Ll. del; PORTAS, F.; MESTRE, M. de; ROIG, A. *Tots els peixos del mar català*: *1: Llistat de cites i referències*. Barcelona: CIRIT, 1984. (Treballs de la Societat Catalana d'Ictiologia i Herpetologia; 1)

LMP = ALVAR, Manuel (coord.). *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco Libros, 1985-1989. 4 v.

LÓPEZ DEL CASTILLO, Lluís. *Diccionari de formació de mots*. Barcelona: Edicions 62, 2002.

LOZANO CABO, F. *Nomenclatura ictiológica*: *Nombres científicos y vulgares de los peces españoles*. Madrid, 1963. (Trabajos del Instituto Español de Oceanografía; 31)

LOZANO REY, L. *Fauna ibérica*. Madrid, 1928.

LUTHER, Wolfgang; FIEDLER, Kurt. *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*. Barcelona: Pulide, 1968 [1961].

MACHADO, José Pedro. *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Lisboa, 1977.

MALUQUER I SOSTRES, Joaquim. *Els ocells de les terres catalanes*. Barcelona: Barcino, 1973.

MANENT, Hélène. *Le dialecte d'Argelès-sur-Mer et le langage des pêcheurs*. Tesi doctoral. Universitat Paul Valéry - Montpeller III, 1972.

MARTÍ GADEA, Joaquín. *Diccionario general valenciano-castellano*. València: Imprenta de José Canales Roma, 1891.

MARTÍNEZ = Enquestes de Santiago Martínez a la costa llenguadociana i rossellonesa per a la seva tesi doctoral.

MARTÍNEZ, Catalina. *La llengua catalana a Mallorca*: *Segle XVIII i primer terç del XIX*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998. [Publicada amb el títol: *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000]

MARTÍNEZ GONZÁLEZ, Antonio. *Terminología marinera granadina*: *Contribución al estudio del habla marinera de Granada*. Granada: Universidad de Granada, 1992.

MAS, Xavier; CANYELLES, Xavier. *Peixos de les Illes Balears*. Mallorca: Moll, 2000.

MASCARÓ PASARIUS, Josep. *Corpus de toponímia de Mallorca*. Palma de Mallorca: Gráficas Miramar, 1952-1962.

MASSIGNON, Geneviève. «Les noms de poisson à Bonifaccio et Porto Vecchio (Corse)». A: STRAKA, Georges (ed.). *Actes du Xe Congrés International de Linguistique et Philologie Romanes*: *Strasbourg 1962*. Vol. III. París: Klincksieck, 1965, p. 1145-1157.

MASSIP, Àngels. *El lèxic tortosí: història i present*. Tesi de doctorat. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991.

MASSOT I MUNTANER, Josep. «*Primetxer*, un mossarabisme mallorquí?». A: HOLTUS, Günter; LÜDI, Georges; METZELTIN, Michael (ed.). *La Corona de Aragón y las lenguas románicas*: *Miscelánea de homenaje para Germán Colón*. Tübingen: Gunter Narr, 1989, p. 435-440.

MASSOTTE, D. J. «Nomenclatura piscícola rossellonesa». *Revista Catalana*, núm. 10 (1971), p. 28-32.

MASSUTÍ, Miguel. *La pesca industrial mallorquina*. Palma de Mallorca: Cort, 1973.

— *Peces para la pesca deportiva en aguas de Baleares*. Palma de Mallorca: Cort, 1983.

MATALLANAS, Jesús. «Contribución al estudio de la ictiofauna de la zona explotada por las barcas de pesca de Blanes (Mar Catalán)». *Boletín de la Sociedad de Historia Natural de las Baleares*, vol. 23 (1979), p. 127-145.

Memorial = Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid, tom VIII, núm. 29 (maig 1786), p. 362-369.

MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Poesía juglaresca y juglares*: *Aspectos de la historia literaria y cultural de España*. 4a ed. Madrid: Espasa-Calpe, 1956.

MERCADER, Lluís; LLORIS, Domènec; RUCABADO, Jaume. *Tots els peixos del mar català*: *Diagnosis i claus d'identificació*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.

MESTRE, Francesc. «Vocabulari català de Tortosa». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. III (1915), p. 80-114.

MEYER-LÜBKE, Wilhelm. «La evolución de la "C" latina delante de "E" e "I" en la Península Ibérica». *Revista de Filología Española*, vol. 8 (1921), p. 225-251. [RFE]

— *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3a ed. Heidelberg, 1935. [REW]

MINICONI, Roger. *Les poissons et la pêche en Méditerranée*: *La Corse*. Gènova: Éditions Alain Piazzola & La Marge, 1994. 2 v.

MINICONI, Roger; MOLINIER, Roger; NOUHEN, D.; PIMORT, M.-J. *Parc Naturel Régional de la Corse*: *Poissons de Corse et de Méditerranée*. Ajaccio: Parc Naturel Régional de la Corse, 1980.

MIRALLES, Joan. «La llengua catalana a Mallorca (1229-1986)». A: FERRANDO, Antoni (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*: *VIII*: *Àrea 7*: *Història de la Llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 111-156.

MISTRAL, Frédéric. *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Ais de Provença: Veuve Remondet-Aubin, 1878-1886.

MOLINER, María. *Diccionario de uso del español*. 3a ed. Madrid: Gredos, 1973. 2 v.

MOLL, Ana. «Sufijos nominales y adjetivales en ibicenco». *Revista de Filología Española*, vol. 41 (1957), p. 341-471. [RFE]

MOLL, Francesc de B. «Estudi fonètich y lexical del dialecte de Ciutadella». A: *Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M. Alcover*. Palma de Mallorca: Viuda de S. Pizà, 1932, p. 397-460.

— *Gramàtica històrica catalana*. Ed. catalana a cura de J. Martí Mestre. València: Universitat de València. Servei de Publicacions, 2006. [1a ed.: Madrid, Gredos, 1952]

— *Diccionari castellà-català*. Mallorca: Moll, 1977.

— *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*: *Assaig de divulgació lingüística*. 2a ed. Mallorca: Moll, 1982.

MONDÉJAR, José. «Etimología e historia de un genovesismo: chanquete (*Aphia minuta* R.)». *Archivum* [Oviedo], 26 (1976), p. 117-129. [Reproduït a Mondéjar, 1991, p. 393-404]

— «Los nombres de los peces en las *Ordenanzas* municipales (siglo XVI) de Málaga y Granada». A: ALVAR LÓPEZ, Manuel (ed.). *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*. Madrid: CSIC; Màlaga: Ayuntamiento de Málaga, 1977, p. 195-231. [Reproduït a Mondéjar, 1991, p. 405-448]

— «CONGRIO y ZAFÍO: un capítulo de ictionimia mediterránea y atlántica». *Vox Romanica*, vol. 41 (1982), p. 206-219. [Reproduït a Mondéjar, 1991, p. 449-468]

— «De ictionimia arabigoandaluza: *Albur* (*Mugil cephalus* L.)». A: *Homenaje al profesor Darío Cabanelas Rodríguez, O.F.M., con motivo de su LXX aniversario*. Vol. I. Granada: Universidad de Granada, 1987, p. 77-94. [Reproduït a Mondéjar, 1991, p. 469-491]

— *Dialectología andaluza*: *Estudios*. Granada: Editorial Don Quijote, 1991. (Los Libros del Caballero del Verde Gabán. Series Maior; 1)

MOREU-REY, Enric. *Notes manuscrites sobre la fauna marina*. Manuscrit, 1937.

MUUS, Bent J.; DAHLSTRÖM, Preben. *Guía de los peces de mar del Atlántico y del Mediterráneo*. Barcelona: Omega, 1971.

NADAL I FORTIÀ, Joan. *Els nostres peixos*. Girona: Diputació de Girona, 1981.

NADAL, Josep M.; PRATS, Modest. *Història de la llengua catalana*. Vol. 1: *Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona: Edicions 62, 1982.

NAVARRETE, Adolfo. *Manual de ictiología marina*. Madrid: Viuda e Hija de Gómez Fuentenebro, 1898.

NAVARRO, Pere. *El parlar de Cambrils*. Cambrils: Ajuntament de Cambrils; Valls: Cossetània, 2012.

NOE = LOZANO CABO, F.; RODRÍGUEZ MARÍN, O.; ARTÉ GRATACÓS, P. *Nomenclatura oficial española de los animales de interés pesquero*. Madrid: Subsecretaría de la Marina Mercante. Dirección General de Pesca Marítima, 1965.

Noticia = «Noticia de los peces que se cogen en los mares de esta isla». *Semanario Económico y Comercial que Publica la Real Sociedad de Mallorca*, núm. XIII (1791), p. 19-20.

OBARTI CERVERÓ, Rosario; GARCIA I SANZ, Toni. *Peces comerciales del litoral valenciano*. La Pobla Llarga: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Agricultura i Pesca, 1992.

OED = *Oxford English dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1933.

Onomasticon = COROMINES, Joan [*et al.*]. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: Caixa de Pensions "la Caixa", 1989-1997. 8 v.

ORELLANA, Marc A. *Catálogo d'els peixos qu'es crien e peixquen en lo mar de València*. València: Viuda de Martin Peris, 1802. [Ed. facsímil: *Pardals i peixos*, Sueca, 1972]

ORTELLS, Vicent; CAMPOS, Xavier. *Els anglicismes de Menorca*. Palma de Mallorca: Moll, 1983.

PALAY, Simin. *Dictionnaire du béarnais et du gascon moderne*. 2a ed. París: Publications du Centre National de la Recherche Scientifique, 1961.

PALDC = VENY, Joan. *Petit atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007-2018. 8 v.

PALET, M. Teresa. *Capbreu de la baronia d'Entença (s. XIV): Introducció i estudi lingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1987.

Pallas = VALLÈS, E. *Pallas: Diccionari català ilustrat*. Barcelona: Messanés, 1962. [1a ed.: Barcelona, Pallas, 1927]

PALMIRENO, Lorenzo. *Vocabulario del humanista*. València: Petri a Huete, 1569.

PALOMBI, Arturo; SANTARELLI, Mario. *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*. Milà: Hoepli, 1969.

PARDO, Luis. *Avance de un catálogo de nombres vulgares de la fauna valenciana*. València: La Voz Valenciana, 1919.

PASCALIS, Giusy Maria. *Il gergo dei pescatori di Alghero*. Tesi di laurea. Universitat de Sàsser, 1988.

Peces de Baleares = Peces de la zona litoral media de Baleares. Làmina II. Palma de Mallorca: Pellegrin i Fage, 1984.

PENSADO, Carmen. «Sobre los resultados de las vocales velares latinas precedidas de yod inicial». *Revista de Filología Románica*, vol. I (1983), p. 109-135.

PÉREZ ARCAS, Laureano. «Ictiología ibérica, o sea Catálogo de los peces marinos y de agua dulce que habitan o frecuentan las costas de la Península Ibérica». *Revista de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales de Madrid*, vol. 19 (1921 [1865]), p. 355-544.

PLAJA GÜELL, Antoni. «Peixos de la Costa Brava». *Proa* [Palamós] (8 juliol 1956-1958).

Postura = *Postura del peix del dia per los señors regidors de mes de esta capital de Palma*, v. 1750.

Pou, Onofre. *Thesaurus puerilis.* València: Huete, 1575. [2a ed.: Barcelona, Joannem Paulum Menescal, 1580]

Prats, Joan. «Toponímia del terme i del poble d'Arbolí». *Revista Catalana de Geografia*, vol. I, núm. 3 (1978), p. 447-528.

Puig, Jorge de. «Especies de peces que se crían y pescan en esta isla [Mallorca] y sus cercanías». *Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid*, tom VIII, núm. 29 (maig 1786), p. 366-368. [Per a la seva edició, vegeu Veny, 1994*b*]

Puigblanc, Antoni. *Opúsculos gramático-sátiricos*. Londres: Impremta de Guillermo Guthier, 1828.

Pujal y Serra, José. *Diccionari català-castellà de Saura*. Barcelona: Fills d'Esteve Pujal, 1905. [Saura]

Quintilingüe = Societat de Catalans. *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*. Barcelona: Imprempta de Joseph Torner, 1839.

Rafel, Joaquim. «La u catalana d'origen consonàntic». *Estudis Romànics*, vol. XII (1963-1968), p. 179-211.

Ramis = [Joan Ramis]. «Notícia interessant a los habitants de la Ysla de Menorca. Sobre el peix de la mar, de albufera, de rio y marisch que se agafa en aquella Ysla», 1850. [*Ap.* Miquel Melià i Caules, «Un manuscrit sobre ictiologia menorquina del fons de la biblioteca de la Real», *Randa*, 11 (1981): *Homenatge a Francesc de B. Moll / 3*, p. 79-140]

Ramis, Juan. *Specimen animalium, Vegetabilium et Mineralium in insula Minorica frequentiorum*. Maó: Magone Balearium, 1814 [1789].

— *Temps y paratjes de Menorca en què és més gustós y saludable el pex y marisc*. Maó: Impr. de la Viuda i Fills de Fabregues, 1811. [Ed. facsímil: Menorca, Nura, 1986]

Rasico, Philip D. *Els menorquins de la Florida: història, llengua i cultura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

Ravier, Xavier. *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc occidental*. Vol. I. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1978.

REW = Meyer-Lübke, Wilhelm. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3a ed. Heidelberg, 1935 [1911].

Rey, Alain. *Dictionnaire historique de la langue française*. París: Le Robert, 1994.

Ribas, Enric. *Aportació pitiüsa al 'Diccionari català-valencià-balear'*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1991.

Riedl, Rupert. *Fauna y flora del mar Mediterráneo*. Barcelona: Omega, 1986.

Ríos Panisse, M. del Carmen. *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia*. Vol. I: *Invertebrados y peces*. Amb anotacions etimològiques a cura d'Antonio Santamarina. Santiago de Compostella: Universidad de Santiago de Compostela, 1977. (Verba. Anuario Gallego de Filologia. Anejo; 7).

RLiR = *Revue de Linguistique Romane*.

Roca Traver, Francisco. *El Mustaçaf de Castelló y el «Llibre de la Mustaçaffia»*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura, 1973.

Rodríguez, Manuel; Devesa, Sergio; Soutullo, Lidia. *Guía dos peixes de Galicia*. Vigo: Galaxia, 1983.

Rohlfs, Gerhard. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Torí: Einaudi, 1966. 3 v.

ROIG, Emerencià; AMADES, Joan. «Vocabulari de la pesca». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. XIV (1926), p. 1-83.

RONDELET, Guillaume. *Libri de piscibus marinis*. Lió: Matthiam Bonhomme, 1554. [Rond.-I]

— *Universa aquatilium historia pars altera*. Lió: Matthiam Bonhomme, 1555. [Rond.-II]

ROS, Carles. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Imprenta de Benito Monfort, 1764.

ROVIRA I VIRGILI, Antoni. *Diccionari català-castellà & castellà-català*. Barcelona: Antoni López, 1914.

RUFFINO, Giovanni. *Il dialetto delle Pelagie e le inchieste dell"Atlante Linguistico Mediterraneo' in Sicilia*. Palerm: Biblioteca del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, 1977.

SAINT-DENIS, E. de. *Le vocabulaire des animaux marines en latin classique*. París: C. Klincksieck, 1947.

SALA, Ernesta. *El parlar de Cadaqués*. Girona: Diputació Provincial de Girona, 1983.

— *El parlar cadaquesenc*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.

Salvat = *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana*. Barcelona: Salvat, v. 1912.

Salvat = *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat, 1934-1935. 4 v.

SALZANO, Antonio. *Vocabolario napoletano-italiano, italiano-napoletano*. Nàpols: Edizioni del Giglio, 1986.

SAN NICOLÁS ROMERA, César. *El vocabulario de la pesca en el litoral de Cartagena*. Múrcia: Ayuntamiento de Cartagena: Real Academia Alfonso X el Sabio, 2000.

SÁNCHEZ ADELL, José. «La pesca en el Castellón medieval». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 23 (1957), p. 264-271.

SANCHIS GUARNER, Manuel. *Introducción a la historia lingüística de Valencia*. València: Diputació de València, 1948.

— «El mozárabe peninsular», 1960. A: ALVAR *et al.*, 1967, p. 293-342.

— *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Estella: Salvat, 1980.

SANCHO, Josep. *Memorias para la historia natural de la isla de Menorca*. Ms. I., 1822. [Citat per A. Escandell, 1998]

SANNA, Josep. *Diccionari català de l'Alguer*. Amb la col·laboració de Josep Subirats i Emili Pascual. L'Alguer; Barcelona: Fundació del Segon Congrés de la Llengua Catalana: Regina, 1988.

SANTAMARÍA, Álvaro. «Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca». A: *El Regne de Mallorca i el sud francès*: *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, p. 9-19.

SANTAMARIA, Joan. *Visions de Mallorca*. 3a ed. Barcelona: Selecta, 1955 [1935].

SANTARELLI, Caterina. «L'ittionimia dialettale di Porto San Giorgio». *Quaderni di Filologia e Lingue Romanze*: *Ricerche Svolte nell'Università di Macerata*, tercera sèrie, vol. 17 (2002), p. 5-93.

SAURA = PUJAL Y SERRA, José. *Diccionari català-castellà de Saura*. Barcelona: Fills d'Esteve Pujal, 1905.

SAURA, Santiago Ángel. *Diccionario manual o vocabulario completo de las lenguas castellana-catalana*. Barcelona: Estevan Pujal, 1852. [Edicions de 1853, 1886]

— *Novíssim diccionari manual de las llenguas catalana-castellana*. Barcelona: Esteve Pujal, 1886.

SAUVAGE, U.-E. «Les poissons». A: SAUVAGE, H.-E.; KÜNCKEL D'HERCULAÏS, J. *Les poissons et les crustacés*. París: Librairie J.-B. Baillière et Fils, s. d.

SAVALL ROM, Josep Lluís. *El vocabulari dels pescadors de Cambrils*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1991.

SECRETAN, Isabelle. *Traité d'ichtyonymie catalane*: *De l'origine des noms de poissons marins*. Viena: VWGÖ, 1988. (Dissertationen der Universität Salzburg; 26)

SEMPERE MARTÍNEZ, Juan A. *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Múrcia: Real Academia Alfonso X el Sabio, 1995.

SIFFRIN, Pietro. «Gloria Patri». A: *Enciclopedia Cattolica* [Ciutat del Vaticà], tom VI (s. d.), col. 869-870.

TAGLIAVINI, Carlo. *Origine e storia dei nomi di persona*. Bolonya: Pàtron, 1982.

TERLINGEN, Juan. «Italianismos», 1967. A: ALVAR *et al.*, 1967, p. 263-305.

TEROFAL, Fritz. *Peces de mar*. Barcelona: Blume, 1989.

TERREROS, Esteban de. *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes de las tres lenguas francesa, latina e italiana*. Madrid: Imprenta de la Viuda de Ibarra, 1786.

TLF = *Trésor de la langue française*: *Dictionnaire de la langue du 19e et du 20e siècle*. París: CNRS: Gallimard, 1971, 1974, 1992.

TORNATORE, Mathew G. C. *El siciliano y su herencia lingüística española*. Lewiston, Nova York: Edwin Mellen Press, 2003.

TORRA, Pere. *Thesaurus verborum ac phrasium ex thesauro Bartholomaei Bravi*. Barcelona: Gabriele Nogues, 1640. [Torra-1]

— *Dictionarium sen thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium*. Barcelona: Raphaelis Figueró, 1653. [Torra-2]

TORRES, José Carlos de. «Préstamos en las designaciones andaluzas de peces». A: Alvar (ed.), 1977, p. 285-300.

TORTONESE, Enrico. *Fauna d'Italia*: *Osteichthyes*: *Pesci ossei*. Segona part. Bolonya: Calderini, 1975.

TOSO, Fiorenzo. *Storia linguistica della Liguria*. Vol. I: *Dalle origini al 1528*. Gènova: Le Mani, 1997.

— «Contatto linguistico e percezione. Per una valutazione delle voci d'origine sarda in tabarchino». *Linguistica* [Ljubljana], vol. 40, núm. 2 (2000), p. 291-326.

Tresor = GRIERA, Antoni. *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Fidel Rodríguez, 1935-1947. 14 v. [2a ed.: Barcelona, La Polígrafa, 1966]

VALLÈS, Emili. *Pallas*: *Diccionari català-castellà-francès*. Barcelona: Messanés, 1962. [1a ed.: Barcelona, Pallas, 1927]

VALVERDE. *Manual del pescador*. Barcelona: Manuel Saurí, 1879.

VENY, Joan. «*Regiment de preservació de pestilència*» *de Jacme d'Agramont (s. XIV)*: *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. V Beca Manuel de Montoliu. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1971.

— «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc». *Randa*, 5 (1977*a*), p. 5-42.

— «Problemas de ictionimia catalana», 1977*b*. A: ALVAR (ed.), 1977, p. 315-329.

— *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1978.

— «De la bèllua al tauró: supervivents catalans del llatí PISTRIX». *Randa*, 9: *Homenatge a Francesc de B. Moll / 1*, 1979*a*, p. 51-62.

— «Sobre els castellanismes del rossellonès». A: *Hommage à Jean Séguy*. Vol. II. Tolosa: Université de Toulouse - Le Mirail, 1979*b*, p. 401-438. [Reproduït a Veny, 1978, p. 155-201]

VENY, Joan. «Transfusió i adaptació d'ictiònims en el *Dictionarium* de Pere Torra». A: *Homenatge a Josep M. de Casacuberta / 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980*a*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 1), p. 69-102. [Reproduït a Veny, 1993]

— «Sobre els occitanismes del rossellonès». A: BRUGUERA, Jordi; MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*: *Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980*b*, p. 441-494. [Reproduït a Veny, 2006*a*, p. 149-187]

— «Etimologia ictionímica: el català *petarc*, *Crenilabrus scina*». A: MELENA, José L. (ed.). *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. Vol. I. Vitòria: Euskal Herriko Unibertsitatea, 1985, p. 753-761.

— «L'ètim de *merita* 'fredeluga': entre l'arabisme i l'onomatopeia». A: *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit / 4*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986*a*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 12), p. 37-61.

— *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986*b*.

— «La dialectologia catalana: realitats i perspectives». A: *Actes del VII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1986*c*, p. 383-423.

— «Llei fonètica, onomatopeia i polisèmia en els noms catalans del 'grill'». A: PLISTER, Max [*et al.*] (ed.). *Miscellanea di studi romanzi*: *Offerta a Giuliano Gasca Queirazza*. Vol. II. Torí: Edizioni dell'Orso, 1988, p. 1073-1095.

— «L'equivalència acústica B = G en català: els casos de *bolerany* 'remolí' i *boixac* 'galdiró'». A: *Miscel·lània Joan Bastardas / 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989*a*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 18), p. 101-127. [Reproduït a Veny, 2001*b*, p. 94-131]

— «*Catxel 'Cardium edule'*, un nou mossarabisme del català». A: HOLTUS, Günter; LÜDI, Georges; METZELTIN, Michael (ed.). *La Corona de Aragón y las lenguas románicas*: *Miscelánea de homenaje para Germán Colón*. Tübingen: Gunter Narr, 1989*b*, p. 463-475. [Reproduït a Veny, 2001*b*, p. 94-131]

— «Huellas aragonesas en los dialectos catalanes meridionales». A: *Actas del I Congreso de Lingüistas Aragoneses*. Saragossa: Diputación General de Aragón, 1991, p. 89-102. [Traduït al català a *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries, 1991, p. 97-114, d'on citem]

— «De l'occità *gronau* al català *garneu 'Trigla lyra'*». A: KOBBERVIG, Karl I.; PACHECO, Arseni; MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Vancouver, 1990*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 60-88. [Reproduït a *De geolingüística i etimologia romàniques*, ed. a cura de José Enrique Gargallo i Maria-Reina Bastardas, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2012, p. 115-136]

— «Fortuna del fonema /x/ en català: visió històrica de la *queada*». A: ALEMANY, Rafael; FERRANDO, Antoni; MESSEGUER, Lluís B. (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*: *Alacant/Elx*: *9-14 de setembre de 1991*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993*a*, p. 405-436.

— «Els *joglars* de la mar». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell / 5*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993*b*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 26), p. 159-175.

— «Origine de l'ichtyonyme hispanique BAILA '*Dicentrarchus punctatus*'». A: HILTY, Gerold (ed.). *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*: *Université de Zürich (6-11 d'avril 1992)*. Vol. IV. Tübingen: Francke, 1993*c*, p. 761-774.

VENY, Joan. *Dialectologia filològica*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993*d*.
— «Dos caballas advenedizas en dominio catalán». A: *Antiqua et Nova Romania*: *Estudios lingüísticos y filológicos en honor de José Mondéjar en su sexagesimoquinto aniversario*. Vol. I. Granada: Universidad de Granada, 1993*e*, p. 505-524.
— Ressenya de l'obra d'Isabelle Secretan, *Traité d'ichtyonimie catalane*: *De l'origine des noms de poissons marins*. [Publicada a *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 109, 1-2 (1993*f*), p. 229-234]
— «La importación del fonema /x/ en catalán». *Revista Española de Lingüística*, 24/1 (1994*a*), p. 1-19.
— «Contacte de llengües en la llista de peixos de Jordi de Puig (1786)». A: *Miscel·lània Germà Colón / 2*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994*b*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 29), p. 77-94.
— «Mallorquinismes en les *Visions de Mallorca* de Joan Santamaria». *Urc*: *Monografies Literàries de Ponent*, núm. 10 (1996*a*), p. 52-68.
— «Erotisme i litúrgia en els noms del 'quetsémper' (*Synodus saurus* L.)». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. III. Barcelona: Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996*b*, p. 289-309.
— «Les noms catalans du '*Bothus podas* (Delaroche 1809)' et d'autres pleuronectiformes». *Les zoonymes: Actes du colloque international tenu à Nice les 23, 24 et 25 janvier 1997*. Niça: Centre de Recherches Comparatives sur les Langues de la Méditerranée Ancienne, 1997. (Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences Humaines de Nice, Nouvelle Série; 38), p. 387-405.
— *Els parlars catalans*: *Síntesi de dialectologia catalana.* 12a ed. Mallorca: Moll, 1998 [1978].
— «Centralització de *o* àtona en català». *Catalan Review*, vol. 13, 1-2 (1999*a*): *Homage volume for Professor Joseph Gulsoy*, p. 225-253.
— *Aproximació al dialecte eivissenc*. Mallorca: Moll, 1999*b*.
— *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València, 2001*a*.
— *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62, 2001*b*.
— «La interferència occitana en l'obra epidemiològica d'Antoni Girauld». A: AURNAGUE, Michel; ROCHÉ, Michel (ed.). *Hommage à Jacques Allières*. Vol. 2: *Romania sans frontières*. Anglet: Atlantica, 2002*a*, p. 637-651.
— *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*. Mallorca: Moll, 2002*b* [1978].
— Ressenya de l'obra d'Emilio Barriuso, *Atlas léxico marinero de Asturias.* [Publicada a *Revista de Filoloxía Asturiana*, 2/4 (2003-2004), p. 347-353]
— «Aspectes d'ictionímia balear». A: PONS VALENS, Joan Manuel (ed.). A: *Actes del VIè Congrés El nostre Patrimoni Cultural: «El patrimoni marítim i costaner»*. Palma de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana, 2004, p. 15-29. [Reproduït a Veny, 2007*b*, p. 111-130, d'on citem]
— «Alguns ensenyaments de la geolingüística». A: *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa?*: *I Jornada Filològica de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia Margarit*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 155-172 i 2 mapes.
— *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Universitat de València, 2006*a*.
— *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62, 2006*b*.
— «San(t) Antoni / Sen(t) Antoni». A: *Homenatge a Joseph Gulsoy / 3*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007*a*. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 55), p. 215-239.

VENY, Joan. *Escrits lingüístics mallorquins*. Mallorca: Moll, 2007*b*.
— «Pròleg a Christian Camps-René Botet». A: *Dictionnaire français-catalan*. Canet: Trabucaire, 2007*c*, p. 5-8.
— «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico». A: ORIOLES, Vincenzo; TOSO, Fiorenzo (ed.). *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo*: *Miscellanea di studi*. Gènova: Le Mani, 2008, p. 149-173. [Traducció catalana a *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 28-42]
— «Sobre el mossarabisme de *alatxa* '*Sardinella aurita*'». *Caplletra*, núm. 51 (2011), p. 183-203.
— «Catalan *roger*, une adaptation de l'occitan *roget*?». A: OLIVIÉRI, Michèle; BRUN-TRIGAUD, Guylaine; GIUDICE, Philippe del (ed.). *La leçon des dialectes*: *Hommages à Jean-Philippe Dalbera*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2012*a*, p. 143-158.
— «Sobre l'ètim del murcià *guiñamón*». *Estudis Romànics*, vol. XXXIV (2012*b*), p. 313-315.
— «Ichtyonymes roussillonnais: entre l'identité et l'interférence». A: CUGNO, Federica; MANTOVANI, Laura; RIVOIRA, Matteo; SPECCHIA, Maria Sabrina (ed.). *Studi linguistici in onore di Lorenzo Massobrio*. Torí: Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, 2014*a*, p. 1075-1083.
— «Presentació». A: ESCUDERO, Jean-Paul; CAILÀ, Montserrat. *Els noms de Tellet*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2014*b*, p. 11-14.
— «Motivations sémantiques du *Cepola rubescens*: le cas du catalan *metge*». A: VULETIČ, Nikola; ÁLVAREZ PÉREZ, Xose Afonso; GARGALLO, José Enrique (ed.). *Mari romanzi, mari del contatto: lessico e paremiologia*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016, p. 73-85.
— «Continuïtat d'àrea lingüística, arabisme i interferència en els significants de '[vaca] eixorca'». A: *Estudis filològics en homenatge al professor Jordi Colomina*. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana, 2017*a*, p. 295-304 i 2 mapes.
— «Interferències lèxiques en valencià (*retama*, *raspa*)». *eHumanista*, vol. 12 (2017*b*), p. 36-51.
— «L'empremta occitana en català». A: CARRERA, Aitor; GRIFOLL, Isabel (ed.). *Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas pespectivas*: *Actes de l'XIen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*. Lleida; Barcelona: Institut d'Estudis Ilerdencs: Generalitat de Catalunya, 2017*c*, p. 49-62.
— «Catalanismes en el genovès tabarquí a través del sard». *Estudis Romànics*, vol. XLII (2020), p. 365-378.
— Ressenya de l'obra d'Alberto Arias García i Mercedes de la Torre García, *Ictionimia andaluza*: *Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»*. [Publicada a *Estudis Romànics*, vol. XLIII (2021), p. 461-466]
VERA, José. *Diccionario multilingüe de especies marinas para el mundo hispano*: Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Secretaría General de Pesca Marítima, 1992.
VERDAGUER, Pere. *Vocabulari del rossellonès*. Barcelona: Edicions 62, 2002.
VERGÉS, Gerard. «El Delta». A: VERGÉS, Gerard; GOMIS, Ramon; GUAL, Josep; MATEU, Antoni; SAVALL, Josep Lluís; FARRÉ I ROIG, Joan; LATRE, Antoni. *Barques i fogons*: *De Vinaròs a Calafell*. Tarragona: El Mèdol, 1990.
VERNET, Juan. «Antropónimos musulmanes en los actuales partidos judiciales de Falset y Gandesa». A: *Homenaje a Jaume Vicens Vives*. Vol. I. Barcelona: Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras, 1965, p. 123-126.
VILELLA, Christóval. *Notas históricas que explican las calidades de varias producciones de historia natural encontradas en la isla de Mallorca*. Manuscrit, 1786.

VINJA, Vojmir. «Analyse du contenu des ichtyonymes. Les noms de *Labrax lupus* et de *Chrysophrys aurata*». *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 25-26 (1968), p. 5-22.

— *Jadranska fauna*: *Etimologija i struktura naziva*. Split; Zagreb: Loos: Hrvatska Akademija, 1986.

VITORINO, Gabriela. *Atlas linguístico do litoral português*: *Fauna e flora (mapas e notas)*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa: Instituto Nacional de Investigação Científica, 1987.

VLI = ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA. *Vocabolario della lingua italiana*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2003 [1986].

VPL = CORTELAZZO, Manlio; CUNEO, Marco; PETRACCO SICARDI, Giulia. *Vocabolario delle parlate liguri*: *Lessici speciali*. Vol. 2-1: *I pesci e altri animali marini*. Gènova: Consulta Ligure, 1995.

WAGNER, Max Leopold. *La lingua sarda*: *Storia, spirito e forma*. Berna: Francke, 1951. [2a ed.: 1980, per la qual cito]

WALDE, A.; HOFMAN, J. B. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter, 1954.

WESTPHAL-CASTELNAU, A. «Termes de marine et de pêche en usage au grau de Palavas, près Montpellier». *Revue des Langues Romanes,* 23 (1883), p. 130-145. [RLR]

WEYLER LAVIÑA, Fernando. *Topografía físico-médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca*. Palma: Imprenta de Pedro José Gelabert, 1854.

Procedència dels treballs

I. Aspectes generals

1. «Problemes d'ictionímia catalana». Traducció de «Problemas de ictionimia catalana», a Manuel Alvar (ed.), *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo* (Màlaga, 1973), Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1977, p. 315-329; reproduït a Manuel Alvar (ed.), *Terminología marinera del Mediterráneo*, Madrid, Comisión Española del ALE, 1977, p. 309-323.

2. «Aspectes d'ictionímia balear». Publicat amb aquest títol a Joan Manuel Pons Valens (ed.), *Actes del VIè Congrés El nostre Patrimoni Cultural: «El patrimoni marítim i costaner»*, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 2004, p. 15-29.

3. «Topònims i gentilicis en la ictionímia catalana». Publicat a Joan F. Mateu i Emili Casanova (ed.), *Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, València, Denes, 2000, p. 529-540.

II. Noms d'espècies

4. «*Pestriu,* supervivent català del llatí PISTRIX». Publicat amb el títol «De la bèl·lua al tauró: supervivents catalans del llatí PISTRIX», *Randa*, 9, *Homenatge a Francesc de B. Moll / 1*, 1979, p. 51-62; ampliat a Joan Veny, *Estudis lingüístics valencians*, ed. a cura d'Emili Casanova i Antoni Ferrando, València, Universitat de València, 2009, col·l. «Honoris Causa», 25, p. 79-92, text que reproduïm aquí.

5. «*Petarc*, el peix de musell allargat». Publicat amb el títol «Etimologia ictionímica: el català *petarc 'Crenilabrus scina'*», a José L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, vol. 1, Vitòria, Euskal Herriko Unibertsitatea, 1985, p. 753-761.

6. «*Catxel*, un nou mossarabisme del català?». Publicat amb el títol «*Catxel 'Cardium edule'*, un nou mossarabisme del català», a Günter Holtus, Georges Lüdi i Michael Metzeltin (ed.), *La Corona de Aragón y las lenguas románicas*: *Miscelánea de homenaje para Germán Colón*, Tübingen, Gunter Narr, 1989, p. 463-475.

7. «*Garneu*, manlleu a l'occità *gronau*». Publicat amb el títol «De l'occità *gronau* al català *garneu 'Trigla lyra'*», a Karl I. Kobbervig, Arseni Pacheco i Josep Massot i Muntaner (ed.), *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Vancouver, 1990*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 60-88; reproduït a Joan Veny, *De geolingüística i etimologia romàniques*, ed. a cura de José Enrique Gargallo i Maria-Reina Bastardas, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2012, p. 115-136.

8. «*Joglar*, el peix de molts colors». Publicat amb el títol «Els *joglars* de la mar», a *Miscel·lània Jordi Carbonell / 5*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 26, p. 158-175.

9. «*Baila*, el llobarro pigallat». Traducció de Laura Maria Eliodoro d'«Origine de l'ichtyonyme hispanique BAILA '*Dicentrarchus punctatus*'», a Gerold Hilty (ed.), *Actes du XXe Congrés International de Linguistique et Philologie Romanes*, vol. IV, Tübingen, Francke, 1993, p. 761-774; reproduït a Joan Veny, *Estudis lingüístics valencians*, ed. a cura d'Emili Casanova i Antoni Ferrando, València, Universitat de València, 2009, col·l. «Honoris Causa», 25, p. 117-126.

10. «*Quetsémper*, entre l'erotisme i la litúrgia». Publicat amb el títol «Erotisme i litúrgia en els noms del 'quetsémper' (*Synodus saurus* L.)», a *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. 3, Barcelona, Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 289-309.

11. «*Pedaç*, *passard*: tradició, occitanisme i modernitat en els noms dels pleuronectiformes». Traducció de «Les noms catalans du '*Bothus podas* (Delaroche 1809)' et d'autres pleuronectiformes», a *Les zoonymes*: *Actes du colloque international tenu à Nice les 23, 24 et 25 janvier 1997,* Niça, Centre de Recherches Comparatives sur les Langues de la Méditerranée Ancienne, 1997,

col·l. «Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences Humaines de Nice», Nouvelle Série, 38, p. 387-405.

12. «*Alatxa* i els mossarabismes». Publicat amb el títol «Sobre el mossarabisme de *alatxa* '*Sardinella aurita*'», *Caplletra*, 51 (2011), p. 183-203.

13. «*Roger*, un occitanisme camuflat». Traducció de «Catalan *roger*, une adaptation de l'occitan *roget*?», a Michèle Oliviéri, Guylaine Brun-Trigaud i Philippe del Giudice (ed.), *La leçon des dialectes*: *Hommages à Jean-Philippe Dalbera*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2012, p. 143-158.

14. «*Guiñamón* i l'expansió del català a la costa murciana». Publicat amb el títol «Sobre l'ètim del murcià *guiñamón*», *Estudis Romànics*, vol. XXXIV (2012), p. 313-315.

15. «*Dot*, un altre italianisme». Traducció de la part ictionímica de «Vocabulaire ichtyonymique et nautique catalan dans la Romania», a Joan Veny, *De geolingüística i etimologia romàniques*, ed. a cura de José Enrique Gargallo i Maria-Reina Bastardas, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2012, p. 153-171, i a José Enrique Gargallo i Nikola Vuletič (ed.), *Mare loquens*: *Études d'étymologie et de géolinguistique romanes à la mémoire de Vojmir Vinja (1921-2007)*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2013, p. 93-110.

16. «*Sarda*, *franquet*: entre la identitat i la interferència». Traducció de «Ichtyonymes roussillonnais: entre l'identité et l'interférence», a Federica Cugno, Laura Mantovani, Matteo Rivoira i Maria Sabrina Specchia (ed.), *Studi linguistici in onore di Lorenzo Massobrio*, Torí, Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, 2014, p. 1075-1083.

17. «*Metge*, original mutació de *metxa* a *metge*». Traducció de «Motivations sémantiques du *Cepola rubescens*: le cas du catalan *metge*», a Nikola Vuletič, X. A. Álvarez Pérez i J. E. Gargallo (ed.), *Mari romanzi, mari del contatto: lessico e paremiologia*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016, p. 73-85.

18. «*Revalla* 'morralla': nou mot, nova etimologia». Publicat amb el títol «Sobre l'origen de l'ictònim *revalla* 'morralla'», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Ceret (9 i 10 d'octubre de 2015)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, Institut Franco-Català Transfronterer i Universitat de Perpinyà, 2017, p. 19-30.

19. «*Bavosa*: entre la genuïnitat i la interferència». Publicat amb el títol «El català *bavosa*, entre la genuïnitat i la interferència», a *Miscel·lània Antoni Ferrando / 1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 74, p. 261-277.

III. Diacronia

20. «Transfusió lexicogràfica d'ictiònims». Publicat amb el títol «Transfusió i adaptació d'ictiònims en el *Dictionarium* de Pere Torra», a *Homenatge a Josep M. de Casacuberta / 1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 1, p. 69-102.

21. «Contacte de llengües en ictionímia». Publicat amb el títol «Contacte de llengües en la llista de peixos de Jordi de Puig (1786)», a *Miscel·lània Germà Colón / 2*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 29, p. 77-94.

22. «*Maxon* 'lliça', mot fantasma del català». Traducció d'«Ictionimia y lexicografía histórica: el caso de *maxon* 'lisa, mújol', palabra fantasma del catalán», *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, nova sèrie, 1 (2021), p. 97-108.

IV. Obres d'ictionímia comentades

23. «Sobre el primer tractat d'ictionímia catalana». Ressenya de l'obra d'Isabelle Secretan, *Traité d'ichtyonymie catalane*: *De l'origine des noms de poissons marins*, Viena, VWGÖ, 1988, col·l. «Dissertationen der Universität Salzburg», 26, publicada a *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 109, 1/2 (1993), p. 229-234.

24. «Ictiònims asturians i catalans». Ressenya de l'obra d'Emilio Barriuso, *Atlas léxico marinero de Asturias*, Oviedo, Real Instituto de Estudios Asturianos, Gobierno del Principado de Asturias. Consejería de Educación, 2002, publicada a *Revista de Filoloxía Asturiana*, 2/4 (2003-2004), p. 347-353.

25. «El món mariner a Dénia». Pròleg a M. Rosario Cabrera, *El món mariner a Dénia*: *Estudi etnolingüístic*, Ajuntament de Dénia, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1997, p. 11-12.

26. «Una aportació modèlica a l'estudi dels equinoderms». Pròleg a Antoni Corcoll i Llobet, *Garota: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*, Bar-

celona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica, Museu Marítim de Barcelona, Museu de la Pesca de Palamós i Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala, 2017, p. 7-8.

27. «El millor tractat d'ictionímia catalana, des de la biologia i la lingüística». Pròleg a Miquel Duran, *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, vol. I, *Àgnats, Condrictis, Osteïctis (1a part)*, Mallorca, Moll, 2007, p. 13-15.

28. «Catalanismes en la ictionímia andalusa». Ressenya de l'obra d'Alberto Arias García i Mercedes de la Torre García, *Ictionimia andaluza*: *Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»*, Madrid, CSIC, 2019, publicada a *Estudis Romànics*, vol. XLIII (2021), p. 461-466.

Biblioteca Filològica

Títols publicats

1 Pere Pujol (comp.), *Documents en vulgar dels segles* xi, xii *i* xiii *procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913)
2 Pere Barnils, *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913)
3/[1] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. i, *Lletres A i B* (1915)
3/[2] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. ii, *Lletra C* (1916)
3/[3] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. iii, *Lletres D i E* (1918)
3/[4] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. iv, *Lletres F a Ll* (1921)
3/[5] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. v, *Lletres M a O* (1924)
3/[6] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. vi, *Lletres P i Q* (1929)
3/[7] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. vii, *Lletres R i S* (1931)
3/[8] Marià Aguiló, «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. viii, *Lletres T a Z* (1934)
4 Antoni Griera, *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfico-lingüístic* (1914)
5 Josep M. Arteaga, *Textes catalans avec leur transcription phonétique. Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915)
6 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. i (1916)
7 Pere Barnils, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916)
8 Jaume March, *Diccionari de rims* (1921)
9 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. ii (1917)
10 Vincenzo Crescini i Venanzio Todesco (ed.), *La versione catalana dell'Inchiesta del San Graal. Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917)
[11] Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari ortogràfic. Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
12 Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsímil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
13 Joseph Anglade, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre Rokseth, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de* ipse
Pere Barnils, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de Montoliu, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921)
14/[1] Manuel Milà i Fontanals, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. i, *1840-1874* (1922)

14/[2] Manuel Milà i Fontanals, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. ii, *1875-1880* (1932)
15 Pierre Rokseth, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923)
16 Max-Léopold Wagner, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924)
17 Jaume Medina i Enric Sullà (cur.), *Actes del Simposi Carles Riba. Barcelona, 17-19 d'octubre de 1984* (1986)
18 Carles Riba, *Cartes de Carles Riba*, vol. i, *1910-1938* (1989)
19 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
20 Antoni Nughes, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, església i societat al segle xvi* (1991)
21 Daniel Recasens, *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle xx)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
22 Núria Vilà, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
23 Loïs Alibert i Josep Carbonell, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
24 Carles Riba, *Cartes de Carles Riba*, vol. ii, *1939-1952* (1991)
25 Ernest Querol, *Anàlisi de camps lèxics de l'oví de la comarca dels Ports* (1992)
26 Pius Font i Quer, Pompeu Fabra i Miquel de Garganta, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)* (1991)
27 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
28 Carles Riba, *Cartes de Carles Riba*, vol. iii, *1953-1959* (1993)
29 Jordi Farré i Andreu Moix, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
30 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
31 Montserrat Bigas i Marta Milian, *Anàlisi morfolèxica dels noms de planta* (1996)
32 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents normatius 1962-1996 (Amb les novetats del diccionari)* (1997)
33 Ramon Aramon, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
34 Guillem Calaforra, *Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció* (1998)
35 Joan Petit i Aguilar, *Gramàtica catalana* (1998)
36 Joan Anton Rabella, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle xiv* (1998)
37 *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
38 Antoni M. Badia i Margarit, *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»* (1999)
39 Montserrat Barri, *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català* (1999)
40 Francesc Feliu, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
41 Pere Bohigas, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (2001)

42 Antoni Febrer i Cardona, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)
43 Joan Armangué, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)
44 Aurora Bel, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)
45 Joaquim Miret i Sans, *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005)
46 Simona Škrabec, *L'estirp de la solitud. Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
47 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
48 *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit* (2003)
49 M. Dolors Farreny, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle xvi* (2004)
50 Antoni Febrer i Cardona, *Obres gramaticals, I* (2004)
51 Josep Vicenç Foix, *Diari 1918* (2004)
52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)* (2005)
53 Carles Riba, *Cartes de Carles Riba*, vol. iv, *Apèndix 1916-1959* (2005)
54 Joan Soler, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
55 Paul Aebischer, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
56 *Cap a on va la sociolingüística? II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 20 d'octubre de 2005)* (2006)
57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)
58 Montserrat Adam, *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia* (2006)
59 *Llenguatge. Articles de 'La Vanguardia' (1999-2002)* (2006)
60 Jordi Julià, *L'art imaginatiu. Les idees estètiques de Gabriel Ferrater* (2007)
61 Antoni Febrer i Cardona, *Preceptiva poètica* (2008)
62 Anna Matamala Ripoll, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica* (2008)
63 *Novetats del diccionari ('Diccionari de la llengua catalana', segona edició)* (2008)
64 *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit? III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 17 de maig de 2007)* (2008)
65 Pere Gómez i Inglada, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a 'La Publicitat' (1922-1936)* (2010)
66 M. Salomé Ribes, *L'obra lingüística d'Alfons Par* (2011)
67 *La lingüística romànica al segle xxi. IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009)* (2012)
68 Andreu Bosch i Rodoreda, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles xvii i xviii* (2012)
69 Carles Miralles, Jordi Malé i Jordi Pujol Pardell (cur.), *Actes del III Simposi Carles Riba. Barcelona, 30 de novembre i 1 i 2 de desembre de 2009* (2012)
70 Josep Martines, *El valencià del segle xix: el lèxic. L'aportació del 'Diccionario valenciano' de Josep Pla i Costa* (2012)

71 Ester Limorti i Artur Quintana, *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* (2012)
72 Cesáreo Calvo, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del 'Tirant lo Blanc' (1538)* (2012)
73 Miquel Àngel Pradilla Cardona (ed.), *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008)* (2012)
74 Daniel Recasens, *Fonètica i fonologia experimentals del català. Vocals i consonants* (2014)
75/1 Josep Antoni Aguilar, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 1 (2015)*
75/2 Josep Antoni Aguilar, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 2 (2015)*
76 M. Teresa Cabré (ed.), Judit Freixa i Elisenda Bernal, *La neologia lèxica catalana (2015)*
77 Joan Peytaví Deixona, *El català al nord de Catalunya a principi del segle* xxi. *Perspectiva històrica de la llengua i realitat lingüística del dialecte* (2016)
78 Joan Peytaví Deixona, *Le catalan dans le nord de la Catalogne au début du* xxi*e siècle. Perspective historique de la langue et réalité linguistique du dialecte* (2016)
79 Joan Coromines, *Llibreta de Camp XXV de l''Onomasticon Cataloniæ'. Enquestes toponomàstiques i dialectals realitzades a la Catalunya del Nord (1959-1960)* (2016)
80 Daniel Recasens, *Fonètica històrica del català* (2017)
81 Antoni Febrer i Cardona, *Obres gramaticals, II* (2017)
82 Miquel Àngel Pradilla (coord.), *I Jornada* in memoriam *de Josep Panisello* (2017)
83 Miquel Àngel Pradilla (ed.), *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)* (2018)
84 Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Documents de la Secció Filològica, V* (2018)
85 Joan Miralles, *'L'art de picapedrer', de Josep Gelabert (1653)* (2019)
86 Jordi Carbonell i Hortènsia Curell, *Un aspecte de la influència llatina en la prosa catalana medieval. Les relacions interoracionals en Antoni Canals* (2020)
87 Miquel Àngel Pradilla (coord.), *De llengua i societat. De la proposta fabriana a la reforma normativa de l'IEC* (2021)
88 Pau Cardellach, *Gramàtica catalana* (2021)
89 Germà Colón (dir.), *'Vocabulari de la llengua catalana medieval' de Lluís Faraudo de Saint-Germain* (2022)
90 Joan Veny, *Història lingüística dels nostres peixos* (2022)

Història lingüística dels nostres peixos

El meu interès per la ictionímia va començar arran d'una comunicació al V Congrés Internacional d'Estudis Lingüístics del Mediterrani, celebrat a Màlaga (1973), on vaig ocupar-me de l'origen del penegal. D'aleshores ençà va seguir la meva dèria per l'estudi dels noms de la fauna marina, alimentada per la meva experiència d'adolescent pescant al litoral de sa Ràpita (amb canya o llença) o a prop de les aigües de Cabrera (a volantí, a la fluixa): i així, *serrans*, *grívies*, *donzelles*, *esparralls* pujaven del fons del mar a la llum de la coberta del nostre llaüt. Sempre m'ha produït un plaer indicible associar als referents la seva vestimenta lèxica, capbussant-me en els seus orígens i vicissituds formals i semàntiques. El lector trobarà en aquest llibre el llegat tradicional grecollatí (*congre*), contrastant amb la creativitat dels pescadors (*treslliures*); observarà els resultats del contacte amb altres llengües, com l'àrab (*aladroc*/*seitó*), el castellà (*llenguado*), l'occità (*garneu*), l'italià (*dot*) o un dialecte italoromànic, el genovès (*anxova*, *rosseti*); percebrà la unitat d'alguns lexemes (*salpa*, *congre*) enfront de la seva variació territorial (*donzella*, *quetsémper*); el meravellarà l'òxid de l'arcaisme (*penegal*), l'acollida de nous mots per la normativa (*quetsémper*), l'expansió cap a l'exterior (murcià *pámpol*; castellà *rape*; andalús *mocina*) o la presència d'algun mot fantasma (*maxon*), a voltes resultant d'una traducció espúria (*llepapedres*); l'estranyarà la lleugeresa d'alguns ictionimistes a l'hora de batejar espècies nouvingudes (*japonès bessó*). En suma, un festí de lèxic ictionímic que interessarà tant els especialistes com els amadors de la riquesa del nostre lèxic.

JOAN VENY

Museu de la Pesca
PALAMÓS
COSTA BRAVA

L'ESCALA
Museu de l'anxova i de la sal

AJUNTAMENT DE L'ESCALA

INSTITVT D'ESTVDIS CATALANS
MCMVII

Fundació "la Caixa"

9 788499 656649